

એતાવદેવજિજ્ઞાસ્યંતત્ત્વજિજ્ઞાસુનાડુતમનઃ ।
અન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં યત્ત્સ્યાત્સર્વત્ર સર્વદા ॥ ૩૫ ॥

એતન્મતં સમાતિષ્ઠ પરમેણ સમાધિના ।
ભવાન્ કલ્યવિકલ્પેષુ ન વિમુહ્યતિ કહિયિતુ ॥ ૩૬ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ १

સમ્પ્રદિશૈવમજનો જનાનાં પરમેષ્ઠિનમ્ ।
પશ્યતસ્તસ્ય તદ્દુપમાત્મનો ન્યરુણાદ્વરિઃ ॥ ૩૭ ॥

અન્તહિતેન્દ્રિયાર્થાય હરયે વિહિતાગ્જલિઃ ।
સર્વભૂતમયો વિશ્યં સસર્જેદં સ પૂર્વવત્ત ॥ ૩૮ ॥

પ્રજ્ઞાપતિર્ધર્મપતિરેકદા નિયમાન્ યમાન્ ।
ભર્દુપ્રજ્ઞાનામન્દ્રિયન્નાતિષ્ઠત્ત્સ્વાર્થકાભ્યા ॥ ૩૯ ॥

તં નારદઃ પ્રિયતમો રિક્થાદાનામનુગ્રતઃ ।
શુશ્રૂષમાણઃ શીલેન પ્રશ્યેણ દમેન ચ ॥ ૪૦ ॥

માયાંવિવિદ્ધન્નવિષ્ણોર્માયેશસ્ય મહામુનિઃ ।
મહાભાગવતો રાજન્ પિતરં પર્યતોષ્યયત્ ॥ ૪૧ ॥

તુદ્ધં નિશાભ્ય પિતરં લોકાનાં પ્રપિતામહમ્ ।
દેવર્ષિઃપરિપ્રચ્છ ભવાન્ યન્માદનુપૃથ્યતિર્ ॥ ૪૨ ॥

તસ્મા ઈદું ભાગવતં પુરાણાં દશલક્ષણમ્ ।
પ્રોક્તં ભગવતા પ્રાહ પ્રીતઃ પુત્રાય ભૂતકૃત ॥ ૪૩ ॥

નારદઃ પ્રાહ મુનયે સરસ્વત્યાસ્તટે ગૃપ ।
ધ્યાયતે બ્રહ્મ પરમં વ્યાસાયામિતતેજસે ॥ ૪૪ ॥

યદૃતાહું ત્વયા પૃષ્ઠો વૈરાજીત્ત પુરુષાદિનમ્ ।
યથાડક્સીતદુપાખ્યાસ્યે પ્રશ્નાનન્યાંશ્ચ કૃત્સનશઃ ॥ ૪૫ ॥

છે (અને) પ્રવિષ્ટ નથી પણ, એ જ પ્રમાણે તેમનામાં (હું પ્રવિષ્ટ પણ છું) (અને વાસ્તવમાં) હું પ્રવિષ્ટ નથી પણ. (૩૪) પરમાત્માના તત્ત્વને જાણવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યે વિધિરૂપે અર્થાત્ ‘પરમાત્મા આવા છે,’ ‘પરમાત્મા આવા છે,’ - એવા ભાવથી તથા નિષેધરૂપે અર્થાત્ ‘પરમાત્મા આવા પણ નથી,’ ‘પરમાત્મા આવા પણ નથી’ - એવા ભાવથી એટલું જ જાણવું જરૂરી છે કે (પરમાત્મા જ) સર્વદેશ અને સર્વકાળમાં વિદ્યમાન છે. (૩૫) તમે ઉત્કૃષ્ટ સમાધિ દ્વારા મારા આ સિદ્ધાંતમાં સારી રીતે સ્થિત થઈ જાઓ. (અનાથી તમે) કલ્યકલ્યાન્તરોમાં પણ ક્યારેય અને ક્યાંય પણ મોહિત થશો નહીં. (૩૬)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - લોકપિતામહ બ્રહ્માજીને આ રીતે ઉપદેશ આપીને અજન્મા ભગવાને તેમના જોત-જોતામાં જ પોતાના તે રૂપને અદૃશ્ય કરી લીધું. (૩૭) સર્વભૂતસ્વરૂપ બ્રહ્માજીએ જ્યારે જોયું કે ભગવાને પોતાના દાચિગોચર સ્વરૂપને મારાં નેત્રો આગળથી દૂર કર્યું છે ત્યારે તેમણે અંજલિ બાંધીને (હાથ જોડીને) તેમને પ્રજ્ઞામ કર્યા અને પહેલાં કલ્યમાં જેવી સૃદ્ધિ હતી તે જ રૂપમાં આ વિશ્વની રૂચના કરી. (૩૮) એક વાર ધર્મપતિ, પ્રજ્ઞાપતિ બ્રહ્માજીએ સમસ્ત પ્રજ્ઞાનું કલ્યાણ થાય એવા પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ કરવા વિધિપૂર્વક યમ-નિયમો ખારજા કર્યા. (૩૯) તે સમયે તેમના પુત્રોમાં સર્વાધિક પ્રિય પરમ ભક્ત નારદજીએ માયાપતિ ભગવાનની માયાનું તત્ત્વ જાણવાની ઈચ્છાથી ઘણા સંયમ, વિનય અને સૌભ્યતાથી અનુગત (લાયક) થઈને તેમની સેવા કરી અને તેમણે સેવાથી બ્રહ્માજીને અત્યંત સંતુષ્ટ કર્યા. (૪૦-૪૧) હે પરીક્ષિત! જ્યારે દેવર્ષિ નારદે જોયું કે મારા લોકપિતામહ પિતાજી મારા પર પ્રસન્ન છે ત્યારે તેમણે તેમને આ જ પ્રશ્ન કર્યો, કે જે તમે મને કરી રહ્યા છો. (૪૨) તેમના પ્રશ્નથી બ્રહ્માજી વિશેષ પ્રસન્ન થયા. પછી તેમણે આ દસ લક્ષણોવાળું ભાગવતપુરાજી પોતાના પુત્ર નારદને કહી સંભળાવ્યું, કે જેનો સ્વયં ભગવાને તેમને ઉપદેશ કર્યો હતો. (૪૩) હે પરીક્ષિત! જે સમયે મારા પરમ તેજસ્વી પિતા વ્યાસજી સરસ્વતીઠટે બેસીને પરમાત્માના ધ્યાનમાં મગ્ન હતા તે સમયે દેવર્ષિ નારદજીએ તે જ ભાગવત તેમને કહી સંભળાવ્યું હતું. (૪૪) તમે મને એવો જ પ્રશ્ન કર્યો છે કે વિરાટ પુરુષ વડે આ જગતની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ, તથા અન્ય પણ જે ઘણા બધા પ્રશ્નો કર્યા છે તે બધાનો ઉત્તર હું તે જ ભાગવતપુરાજીના રૂપમાં આપું છું. (૪૫)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયસ્કન્ધે^૩ નવમોડધ્યાય: ॥૪॥
બીજો સ્કન્ધ-અંતર્ગત (પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન નામનો) નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં નથી. ૨. પ્રા. પા. - ભવાન્ યદનું. ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં અહીં ‘પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન’ એટલો પાઠ વધારે છે.

इसमो अध्याय

भागवतनां इस लक्षणोः

श्रीशुक उवाच^१

अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः ।
मन्वन्तरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः ॥ १ ॥

दशमस्य विशुद्धयर्थं नवानामिह लक्षणम् ।
वर्णयन्ति महात्मानः श्रुतेनार्थेन चार्जसा ॥ २ ॥

भूतमात्रेन्द्रियधियां जन्म सर्ग उदाहृतः ।
ब्रह्मणो गुणावैषम्याद् विसर्गः पौरुषः स्मृतः ॥ ३ ॥

स्थितिर्वेकुष्ठविजयः पोषणं तदनुग्रहः ।
मन्वन्तराण्डि सद्वर्म उतयः कर्मवासनाः ॥ ४ ॥

अवतारानुचरितं हरेश्वास्यानुवर्तिनाम्^२ ।
सतामीशकथाः प्रोक्ता नानाभ्यानोपबृहिताः ॥ ५ ॥

निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः ।
मुक्तिर्हित्वाऽन्यथारुपं स्वरूपेण व्यवस्थितः ॥ ६ ॥

आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते^३ ।
स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्द्यते^४ ॥ ७ ॥

योऽध्यात्मिकोऽयं पुरुषः सोऽसावेवाधिदैविकः ।
यस्त्रोभयविच्छेदः पुरुषो^५ ह्याधिभौतिकः ॥ ८ ॥

एकमेकतराभावे यदा नोपलभामहे ।
त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ॥ ९ ॥

श्रीशुकदेवज्ञ कहे छे – हे परीक्षित! आ भागवत-पुराणमां इस विषयोनुं वर्णन छे – सर्ग, विसर्ग, स्थान, पोषण, उति, मन्वन्तर, ईशानुकथा, निरोध, मुक्ति अने आश्रय – (१) आमानुं जे इसमें ‘आश्रय’-तत्त्व छे तेनुं पूर्ण ज्ञान थाय ते माटे क्यांक श्रुतिथी, क्यांक तात्पर्यथी अने क्यांक बनेना अनुकूल अनुभवथी महात्माओं अन्य नव विषयोनुं धक्षी सुगम रीते वर्णन कर्यु छे. (२) ईश्वरनी प्रेरकाथी गुणोमां क्षोब्ध थतां रूपांतरो थवाथी जे आकाश वगेरे पांच महाभूतो, शब्द वगेरे तन्मात्राओ, ईन्द्रियो, अहंकार अने महात्मानी उत्पत्ति थाय छे तेने ‘सर्ग’ कहे छे. ते विराट पुरुषथी उत्पन्न ब्रह्माज्ञ वडे जे विभिन्न ४८-चेतन सृष्टिओनुं निर्माण थाय छे तेनुं नाम छे ‘विसर्ग’. (३) प्रत्येक पगले नाश तरक आगण वधती सृष्टिने एक मर्यादामां स्थिर राखवाथी भगवान विष्णुनी जे श्रेष्ठता सिद्ध थाय छे तेनुं नाम स्थिति छे. भगवान वडे सुरक्षित सृष्टिमां भक्तो उपर तेमनी जे कृपा थाय छे तेनुं नाम छे ‘पोषण’. मन्वन्तरोना अधिपति भगवद्भक्तिअने प्रजापालनरूपी शुद्ध धर्मनुं जे अनुष्ठान करे छे तेने ‘मन्वन्तर’ कहे छे. ज्ञावोनी तेवी वासनाओं के जे कर्मो द्वारा तेमने बंधनमां नाखे छे तेओ ‘उति’ नामे ओणभाय छे. (४) भगवानना विभिन्न अवतारोनी अने तेमना प्रेमी भक्तोनी, विविध आभ्यानोवाणी कथाओ ‘ईशकथा’ छे. (५) भगवान ज्यारे पोगनिद्रा अपनावीने शयन करे छे त्यारे आ ज्वनुं पोतानी उपाधिओ सहित तेमनामां लीन थवुं ऐ ‘निरोध’ छे. अक्षान-कल्पित कर्त्तापूर्ण, बोक्तापूर्ण वगेरे अनात्मभावनो परित्याग करीने पोताना वास्तविक स्वरूप परमात्मामां स्थित थवुं ऐ ज ‘मुक्ति’ छे. (६) हे परीक्षित! आ चराचर जगतनी उत्पत्ति अने प्रलय जे तत्त्वथी प्रकाशित थाय छे ते परम ब्रह्म ज ‘आश्रय’ छे. शास्त्रोमां अने ज परमात्मा कहा छे. (७) नेत्र वगेरे ईन्द्रियोनो अभिमानी द्रष्टा ज्ञव छे, ते ज ईन्द्रियोना अधिकारी देवता सूर्य वगेरेना रूपमां पश्च छे अने नेत्रगोलक वगेरेथी युक्त जे दृश्य शरीर छे ते ज ते बंनेने अलग पाडे छे. (८) आ त्रष्णेमांथी जो एकनो पश्च अभाव थई जाय तो बीज बेनी प्राप्ति थई शक्ती नथी. तेथी, जे आ त्रष्णेयने जाणे छे ते परमात्मा ज बधानुं अधिष्ठान ‘आश्रय’ तत्त्व छे. तेनो आश्रय ते पोते ज छे, अन्य कोई नहीं. (९)

१. प्रा. पा. – श्रीबादरायणिरुवाच । २. प्रा. पा. – नुवर्णितम् । ३. प्रा. पा. – तपस्तद् यत्र गौप्यते । ४. प्रा. पा. – ज्ञायते । ५. प्रा. पा. – स स्मृते ।

પુરુષોડણં વિનિર્ભિદ્ય યદાસૌ સ વિનિર્ગતઃ^૧ ।
આત્મનોડયનમન્વિચ્છત્તપોડસ્થાક્ષીચ્છુચિઃશુચિઃ ॥ ૧૦॥

તાસ્વવાત્સીત્સ્વસૃષ્ટાસુ સહસ્રપરિવત્તરાન् ।
તેન નારાયણો નામ યદાપઃ પુરુષોઽવાઃ ॥ ૧૧॥

દ્વયં કર્મ ચ કાલશ્ચ સ્વભાવો જીવ એવ ચ ।
યદનુગ્રહતઃ સંનિ ન સંનિ યદુપેક્ષાયા ॥ ૧૨॥

એકો નાનાત્વમન્વિચ્છન્યોગતલ્પાત્તસમુત્ત્યિતઃ ।
વીર્ય હિરણ્યમયં દેવો માયયા વ્યસુજ્તત્ત્રિધા ॥ ૧૩॥

અધિદૈવમથાધ્યાત્મમધિભૂતમિતિ પ્રભુઃ ।
યથૈકં પૌરુષં વીર્ય ત્રિધાડભિદ્યત તચ્છૃણુ ॥ ૧૪॥

અન્તઃશરીર આકાશાત્તુ પુરુષસ્ય વિચેષ્ટતઃ ।
ઓજઃ સહો બલં જણે^૨ તતઃ પ્રાણો મહાનસુઃ ॥ ૧૫॥

અનુપ્રાણન્તિ યં પ્રાણાઃ પ્રાણાન્તં સર્વજનુષુ ।
અપાનન્તમપાનન્તિ નરદૈવમિવાનુગાઃ ॥ ૧૬॥

પ્રાણેન ક્ષિપતા કૃત્ત તૃડન્તરા જાયતે પ્રભો:^૩ ।
પિપાસતો જક્ષતશ્ચ પ્રાક્મુખં નિરભિદ્યત ॥ ૧૭॥

મુખતસ્તાલુ નિર્ભિત્તં જિલ્લા તત્ત્રોપજાયતે ।
તતો નાનારસો જણે જિલ્લાયા યોડધિગમ્યતે ॥ ૧૮॥

વિવક્ષો મુખતો ભૂમ્નો વલ્લિર્વાગ્ન્યાહતં તયો: ।
જલે વૈ તસ્યૈ સુચિરં નિરોધ: સમજાયત ॥ ૧૯॥

નાસિકે નિરભિદેતાં દોધૂયતિ નભસ્વતિ ।
તત્ત્ર વાયુર્ગન્ધવહો ગ્રાણો નસિ જિધૃક્ષતઃ ॥ ૨૦॥

યદાકદત્તનિ નિરાલોકમાત્માનં ચ હિંદ્ક્ષતઃ ।
નિર્ભિત્તે હૃક્ષિણી^૪ તસ્ય જ્યોતિશ્કૃત્યુણગ્રહ: ॥ ૨૧॥

પૂર્વોક્ત વિરાટ પુરુષ જ્યારે બ્રહ્માંડ ફોડીને બહાર આવ્યો ત્યારે તે પોતાનું રહેવાનું સ્થાન ખોળવા લાગ્યો અને સ્થાન (મેળવવા)ની ઈચ્છાથી તે શુદ્ધ સંકલ્પવાળા પુરુષે અત્યંત પવિત્ર જળનું સર્જન કર્યું. (૧૦) વિરાટ પુરુષદ્વારે 'નર' થકી ઉત્પન્ન થવાને કારણે જ જળનું નામ 'નાર' પડ્યું અને તે પુરુષ પોતે ઉત્પન્ન કરેલા તે નારમાં એક દાઢર વર્પ રહ્યા, તેથી તેમનું નામ 'નારાયણ' થયું. (૧૧) તે નારાયણ ભગવાનની કૃપાથી જ દ્વય, કર્મ, કાળ, સ્વભાવ, જીવ વગેરેની સત્તા (અસ્તિત્વ) છે. તેમની ઉપેક્ષા કરવાથી અન્ય કોઈનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. (૧૨) તે અદ્વિતીય ભગવાન નારાયણો યોગનિદ્રામાંથી જાગીને (પોતે) અનેક થવા ઈચ્છાયું ત્યારે તેમણે પોતાની માયા વડે અખિલ બ્રહ્માંડના બીજસ્વરૂપ પોતાના સુવર્ણમય વીર્યનું ત્રણ ભાગોમાં વિભાજન કર્યું – અધિદૈવ, અધ્યાત્મ અને અધિભૂત. હે પરીક્ષિત! તે વિરાટ પુરુષના એક જ વીર્યનું ત્રણ ભાગોમાં વિભાજન કેવી રીતે થયું તે સાંભળો. (૧૩-૧૪)

વિરાટ પુરુષના હલન-ચલનથી તેમના શરીરમાં રહેનારા આકાશમાંથી ઈન્દ્રિયબળ, મનોબળ અને શરીરબળની ઉત્પત્તિ થઈ અને અમનામાંથી એ બધાંનો રાજી પ્રાણ ઉત્પન્ન થયો. (૧૫) જેમ સેવક પોતાના સ્વામી રાજાની પાછળ-પાછળ ચાલે છે તેવી જ રીતે બધાંના શરીરોમાં પ્રાણનું પ્રાબલ્ય રહેવાથી જ બધી ઈન્દ્રિયો પ્રબળ રહે છે અને જ્યારે તે પ્રાણ મંદ પડી જાય છે ત્યારે તે બધી ઈન્દ્રિયો પણ મંદ પડી જાય છે. (૧૬) જ્યારે પ્રાણ જોરથી આવવા-જવા લાગ્યો ત્યારે વિરાટ પુરુષને ભૂખ-તરસની અનુભૂતિ થઈ. ખાવા-પીવાની ઈચ્છા થતાં જ સૌપ્રથમ તેમના શરીરમાં મુખ પ્રગટ થયું. (૧૭) મુખથી તાળવું અને તાળવાથી રસનેન્દ્રિય (જિહ્વા) પ્રગટ થઈ. ત્યારબાદ અનેક પ્રકારના રસ ઉત્પન્ન થયા, કે જેમને રસના (જલ) ગ્રહણ કરે છે. (૧૮) જ્યારે તેમને બોલવાની ઈચ્છા થઈ ત્યારે વાગ્-ઈન્દ્રિય, તેના અધિષ્ઠાતા દેવતા અજિન અને તેમનો વિપય બોલવું – એ નાણો પ્રગટ થયાં. ત્યારબાદ ઘણા સમય સુધી તે જળમાં જ તેઓ રોકાઈ રહ્યા. (૧૯) શાસના વેગથી નસકોરાં પ્રગટ થયાં. જ્યારે તેમને સુંધવાની ઈચ્છા થઈ ત્યારે તેમની ગ્રાણેન્દ્રિય-નાક આવી મળ્યું અને તેના અધિષ્ઠાતા દેવતા ગંધ ફેલાવનાર વાયુદેવ પ્રગટ થયા. (૨૦) પહેલાં તેમના શરીરમાં પ્રકાશ ન હતો; પણ પછી જ્યારે પોતાને તથા બીજી વસ્તુઓને જોવાની તેમને ઈચ્છા થઈ ત્યારે નેત્રાંધ્રાં, તેમના અધિષ્ઠાતા દેવતા સૂર્ય અને નેત્રેન્દ્રિય પ્રગટ થયાં અને તેમના વડે રૂપનું ગ્રહણ થવા લાગ્યું. (૨૧)

૧. પ્રા. પા. – વિનિર્ગતઃ ૨. પ્રા. પા. – તેજસ્તતઃ ૩. પ્રા. પા. – વિભો: ૪. પ્રા. પા. – સુચિરં તસ્ય ૫. પ્રા. પા. – અક્ષિણી ।

बोधमानस्य ऋषिभिरात्मनस्तज्जघृक्षतः ।
कर्णो च निरभिद्येतां दिशः श्रोत्रं गुणग्रहः ॥ २२ ॥

वस्तुनो मृदुकाठिन्यलघुगुरुष्वाष्टाशीतताम् ।
जिघृक्षतस्त्वङ्निर्भिन्ना तस्यां रोममहीरुहाः ।
तत्र चान्तर्बहिर्वातस्त्वया लघुगुणो वृतः ॥ २३ ॥

हस्तौ रुहेतुस्तस्य नानाकर्मचिकीर्षया ।
तयोस्तु बलमिन्द्रश्च^१ आदानमुभयाश्रयम् ॥ २४ ॥

गतिं जिगीषतः पादौ रुहेतेऽभिकामिकाम् ।
पूज्यां पशः स्वयं हव्यं कर्मभिः कियते नृभिः^२ ॥ २५ ॥

निरभिद्यत शिश्रो वै प्रज्ञनादामृतार्थिनः ।
उपस्थ आसीत् कामानां प्रियं तदुभयाश्रयम् ॥ २६ ॥

उत्सृक्षोर्धातुमलं निरभिद्यत वै गुदम् ।
ततः पायुस्ततो भित्र उत्सर्गं उभयाश्रयः ॥ २७ ॥

आसिसृप्सोः पुरः पुर्या नाभिद्वारमपानतः ।
तत्रापानस्ततो मृत्युः पृथक्त्वमुभयाश्रयम् ॥ २८ ॥

आदित्सोरत्रपानानामासन् कुक्ष्यन्तनाडयः ।
नद्यः समुद्राश्च तयोस्तुष्टिः पुष्टिस्तदाश्रये ॥ २९ ॥

निदिध्यासोरात्ममायां हृदयं निरभिद्यत ।
ततो मनस्ततश्चन्द्रः^३ सङ्कल्पः काम एव च ॥ ३० ॥

त्वक्यर्ममांसरुधिरमेदोमज्ज्ञास्थिधातवः ।
भूम्यमेजोमयाः समप्राणो व्योमाभ्युवायुभिः ॥ ३१ ॥

ज्यारे वेदृपी ऋषिभो ते विराट पुरुषने सुतिभो वडे जगाडवा लाग्या त्यारे तेमने सांबणवानी ईच्छा थई. ते सभये कान, तेमना अधिष्ठाता देवता दिशाभो अने कर्णन्द्रिय प्रगट थयां. तेनाथी ज शब्द संबणाय छे. (२२) ज्यारे तेमधो वस्तुओनुं कोमणपशुं, कठणपशुं, छलकापशुं, भारेपशुं, गरमपशुं, कंडापशुं वगेरे जाणवा ईच्छयुं त्यारे तेमना शरीरमां त्वया प्रगट थई. परतीमांथी कर्म वृक्षो ऊगी नीको छे तेम ते त्वयामांथी रुवां पेदा थयां अने तेनी अंदर-बहार रहेनारो वायु पशु प्रगट थयो. स्पर्शनो अनुभव करनार त्वक्षृन्द्रिय पशु ऐ साथे ज शरीरमां चारे तरफ लपेटाई गई अने तेथी तेमने स्पर्शनी अनुभूति थवा लागी. (२३) ज्यारे तेमने अनेक प्रकारनां कर्म करवानी ईच्छा थई त्यारे तेमने हाथ ऊगी आव्या. ते हाथोमां ग्रहणशक्ति, हस्तन्द्रिय तथा तेमना अधिष्ठेवता ईन्द्र प्रगट थया अने बंनेना आश्रये थनार ग्रहणपी कर्म पशु प्रगट थयुं. (२४) ज्यारे तेमने अलीष्ट स्थाने जवानी ईच्छा थई त्यारे तेमना शरीरमां पग ऊगी आव्या. पगोनी साथे ज चरणेन्द्रियना अधिष्ठातारपे स्वयं पशुपुरुष भगवान विष्णु त्यां स्थित थया अने अमनाथी चालवारुपी कर्म प्रगट थयुं. मनुष्यो आ ज चरणेन्द्रियथी चालीने पश्चामग्री एकठी करे छे. (२५) संतान, रति अने स्वर्गभोगानी ईच्छा थतां विराट पुरुषना शरीरमां लिंगनी उत्पत्ति थई. तेमां उपस्थेन्द्रिय अने प्रज्ञापति देवतानो तथा ते बंनेना आश्रये रहेनारा कामसुखनो ग्राहुर्भाव थयो. (२६) ज्यारे तेमने मणत्यागानी ईच्छा थई त्यारे गुदा प्रगट थई. त्यारपछी तेमां पायु-हन्द्रिय अने भित्रदेवता उत्पन्न थया. ऐ बंने वडे मणत्यागानी किया थाय छे. (२७) अपान-मार्ग द्वारा एक शरीरमांथी बीजा शरीरमां जवानी ईच्छा थतां नाभिद्वार प्रगट थयुं. तेनाथी अपान अने मृत्यु-देवता प्रगट थया. ऐ बंनेना आश्रये ज ग्राह अने अपाननो विषयोग अर्थात् मृत्यु थाय छे. (२८) ज्यारे विराट पुरुषने अन्न-जूल लेवानी ईच्छा थई त्यारे (उदर, आंतरडां अने नाडीओ उत्पन्न थई. साथे ज कुक्किना (उदरना) देवता समुद्र, नाडीओना देवता नदीओ तथा तुष्टि अने पुष्टि ऐ बंने तेमना आश्रित विषयो उत्पन्न थयां. (२९) ज्यारे तेमधो पोतानी माया विशे विचारवा चाह्युं त्यारे हृदयनी उत्पत्ति थई. तेमांथी मनहुपी ईन्द्रिय अने मनथी तेना देवता चंद्रमा तथा तेना विषयो कामना अने संकल्प प्रगट थयां. (३०) विराट पुरुषना शरीरमां पृथ्वी, जूल अने तेजथी त्वया, चामडी, मांस, रक्त, मेद, मज्जा अने अस्थि ए सात धातुओ प्रगट थई. ऐज प्रमाणो आकाश, जूल अने वायुथी

१. प्रा. पा. - बलवानिन्द्र आदान । २. प्रा. पा. - त्रिभिः । ३. प्रा. पा. - मनश्चन्द्र ईति ।

ગુણાત્મકાનીન્દ્રિયાણિ^૧ ભૂતાદિપ્રભવા ગુણાઃ ।
મનઃ સર્વવિકારાત્મા બુદ્ધિવિજ્ઞાનરૂપિણી ॥ ૩૨ ॥

એતલગવતો રૂપં સ્થૂલં તે વ્યાહૃતં મયા ।
મહાદિભિશ્વાવરણૈરદ્વિભિરહિરાવૃતમ् ॥ ૩૩ ॥

અતઃ પરં સૂક્ષ્મતમમવ્યક્તં નિર્વિશેષણમ् ।
અનાદિમધ્યનિધનં નિત્યં વાડુમનસઃ પરમ् ॥ ૩૪ ॥

અમુની ભગવદ્બૂપે મયા તે અનુવર્ણિતે ।
ઉભે અપિ ન ગૃહન્તિ માયાસૃષે વિપક્ષિતઃ ॥ ૩૫ ॥

સ વાચ્યવાચ્યકતયા ભગવાન् બ્રહ્મરૂપષૂક ।
નામરૂપક્રિયા ધતે સકર્માકર્મકઃ પરઃ ॥ ૩૬ ॥

પ્રજાપતીન્મનૂન્દેવાનૃધીન્પિતૃગણાન્પૃથક् ।
સિદ્ધચારણગન્ધર્વાન્ન વિદ્યાધ્રાસુરગુહ્યકાન् ॥ ૩૭ ॥

કિત્તરાપ્સરસો નાગાન્ સર્પાન્ કિંમુરુધોરગાન્ ।
માતૃ^૨ રક્ષાપિશાચાંશ્ પ્રેતભૂતવિનાયકાન્ ॥ ૩૮ ॥

કૂદ્ધમાણ્ડોન્માદવેતાલાન્ યાતુધાનાન્ ગ્રહાનપિ ।
ખગાન્મૃગાન્ પશૂન્વૃક્ષાન્ ગિરીશૃપ સરીસૃપાન્ ॥ ૩૯ ॥

દ્વિવિધાશ્રતુર્વિધા યેદન્યે જલસ્થલનભૌક્સઃ ।
કુશલાકુશલા^૩ મિશ્રાઃ કર્મણાં ગતયસ્તિવમાઃ ॥ ૪૦ ॥

સત્યં રજસ્તમ ઈતિ તિલઃ સુરનૃનારકાઃ ।
તત્ત્રાયેકેકશો રાજન્ ભિદ્યાને ગતયસ્તિધા ।
યદૈકેકતરોડન્યાભ્યાં સ્વભાવ ઉપહન્યતે ॥ ૪૧ ॥

સ એવેદ્ય જગદ્વાતા ભગવાન્ ધર્મરૂપષૂક ।
પુષ્ણાતિ સ્થાપયન્ વિશ્વં તિર્યઙ્નરસુરાત્મભિ:^૪ ॥ ૪૨ ॥

તતઃ કાલાજિનરૂપાત્મા યત્સૃષ્ટમિદમાત્મનઃ ।
સંનિયદ્ધિતિ કાલેન^૫ ઘનાનીકમિવાનિલઃ ॥ ૪૩ ॥

પ્રાણોની ઉત્પત્તિ થઈ. (૩૧) ઈન્દ્રિયો વિષયોને ગ્રહણ કરનારી છે. તે વિષયો અહંકારથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. મન બધા વિચારોનું ઉદ્ભવસ્થાન છે અને બુદ્ધિ તમામ પદાર્થોનો બોધ કરાવનારી છે. (૩૨)

મેં ભગવાનના આ સ્થૂળ રૂપનું વર્ણન તમને સંભળાવ્યું છે. આ રૂપ બાધ રીતે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, મહાત્મા અને પ્રકૃતિ – આ આઠ આવરણોથી વેરાયેલું છે. (૩૩) આનાથી પર એવું ભગવાનનું સૂક્ષ્મ રૂપ છે, તે અવ્યક્ત, નિર્વિશેષ, આદિ-મધ્ય-અંતરહિત અને નિત્ય છે. ત્યાં પહોંચવાનું વાણી અને મનનું સામર્થ્ય નથી. (૩૪)

મેં તમને ભગવાનનાં સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ – બ્યક્ત અને અવ્યક્ત – બે રૂપોનું વર્ણન સંભળાવ્યું, તે બંનેય ભગવાનની માયા વડે રચાયેલાં છે; તેથી આ બંનેયનો સ્વીકાર વિદ્વાન પુરુષો કરતા નથી. (૩૫) વાસ્તવમાં ભગવાન નિષ્ઠિય છે, પોતાની શક્તિથી જ તેઓ સક્રિય બને છે; અને પછી તો તેઓ બ્રહ્માનું અથવા વિરાટ રૂપ ધારણ કરીને વાચ્ય અને વાચકના – શબ્દ અને અર્થના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે અને અનેક નામો, રૂપો અને ડિયાઓ અપનાવે છે. (૩૬) હે પરીક્ષિત! પ્રજાપતિ, મનુ, દેવતા, ઋષિ, પિતૃ, સિદ્ધ, ચારણ, ગંધર્વ, વિદ્યાપત્ર, અસુર, પક્ષ, ડિનર, અપ્સરા, નાગ, સર્પ, કિંપુરુષ, ઉરગ, માતૃકા, રાક્ષસ, પિશાચ, પ્રેત, ભૂત, વિનાયક, કૂદ્ધમાંડ, ઉન્માદ, વેતાલ, પાતુપાન, ગ્રહ, પક્ષી, મૃગ, પશુ, વૃક્ષ, પર્વત, સરીસૃપ ઈત્યાદિ જેટલાં પક્ષ નામરૂપો સંસારમાં છે તે બધાં ભગવાનનાં જ સ્વરૂપ છે. (૩૭-૩૮) સંસારમાં ચર અને અચરના બેદને લીધે બે પ્રકારનાં તથા જરાયુંજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્ભિજજના બેદને લીધે ચાર પ્રકારનાં જેટલાં પક્ષ જળચર, થળચર અને ખેચર પ્રાણીઓ છે તે તમામે તમામ શુલ્ષ, અશુલ્ષ અને શુલ્ષાશુલ્ષમિશ્ર કર્માનું ફળ છે. (૩૯) સત્ત્વગુણના પ્રાધાન્યથી દેવતા, રજોગુણના પ્રાધાન્યથી મનુષ્ય અને તમોગુણના પ્રાધાન્યથી નારકીય પોનિઓ મળે છે. આ ગુણોમાં પક્ષ જ્યારે એક ગુણ બીજા બે ગુણોથી અભિભૂત થાય છે ત્યારે તે મત્યેક ગતિના પક્ષ વળી ત્રણ-ત્રણ પ્રકારો પડે છે. (૪૦)

તે ભગવાન જગતના ધારણ-પોષણ માટે ધર્મમય વિષ્ણુરૂપે દેવતા, મનુષ્ય, પશુ-પક્ષી વગેરે રૂપોમાં અવતાર લે છે તથા વિશ્વનું પાલન-પોષણ કરે છે. (૪૧) પ્રલયનો સમય આવતાં તે જ ભગવાન કાલાજિનસ્વરૂપ રૂદ્ધનું રૂપ લઈને, પોતે જ બનાવેલા આ વિશ્વને પોતાનામાં લીન કરી દે છે, જેમ વાયુ મેઘમાળાને લીન કરે છે તેમ. (૪૨)

૧. મા. પા. – ભૂતાત્મં । ૨. મા. પા. – માતૃરકાં । ૩. મા. પા. – કુશલાકુશલમિશ્રાણાં । ૪. મા. પા. – સુરાદિભિ: ।
૫. મા. પા. – તત્કાલે ।

ईत्यंभावेन कथितो भगवान् भगवत्तमः ।
नेत्यंभावेन हि परं द्रष्टुमहैन्ति सूरयः ॥ ४४ ॥

नास्य कर्मणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते ।
कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययारोपितं हि तत् ॥ ४५ ॥

अयं तु ब्रह्मणः कल्पः सविकल्प उदाहृतः ।
विषिः साधारणो धत्र सर्गाः प्राकृतवैकृताः ॥ ४६ ॥

परिमाणं च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहम् ।
यथा पुरस्ताद्व्याख्यास्ये पादं कल्पमधो^१ शृणु ॥ ४७ ॥

शौनक उवाच

पदाङ्ग नो भवान् सूत क्षता भागवतोत्तमः ।
यच्चारतीर्थानि भुवस्त्यक्तवा भन्यून्^२ सुहुस्त्यज्ञान् ॥ ४८ ॥

कुत्र कौपारवेस्तस्य संवादोऽध्यात्मसंश्रितः^३ ।
पद्मा स भगवांस्तस्मै पृष्ठस्तावमुवाच उ ॥ ४९ ॥

भूहि नस्तदिदं सौभ्य विद्वरस्य विचेष्टितम् ।
बन्धुत्यागनिभिं च तथैवागतवान् पुनः ॥ ५० ॥

सूत उवाच

राजा परीक्षिता पृष्ठो यद्वोयन्महामुनिः ।
तद्वोऽभिधास्ये शृणुत राजा प्रशानुसारतः ॥ ५१ ॥

हे परीक्षित! महात्माओं अविंत्य ऐश्वर्यवान भगवाननुं आ रीते वर्षान कर्युं हे; परंतु तत्पश्चानी मनुष्यों भात्र सर्जन, पालन अने प्रलय करनार तरीके ज तेमनुं दर्शन न करवुं जोઈए; कारण के तेओ तो ऐनाथी पर पश्च हे. (४४) सृष्टि-रचना वगेरे कर्मानुं निरुपश्च करीने परमात्मा साथे कर्मनों के कर्तृत्वनो संबंध जोड़यो नथी. ए तो मायाथी आरोपित होवाने कारणों कर्तृत्वनो निषेध करवा माटे ज हे. (४५) आ में ब्रह्माज्ञना महाकल्पना अवान्तर कल्पों साथे वर्षान कर्युं हे. सृष्टिनो कम भवा कल्पोमां अक्सरभों हे. जुदापश्चुं हे तो भात्र अटलुं ज के महाकल्पना ग्रारंभमां प्रकृतिमांथी कमशः महात्म वगेरेनी उत्पत्ति थाय हे अने कल्पोना ग्रारंभमां प्राकृत सृष्टि तो जेमनी तेम ज रहे हे, यराचर प्राणीओनी वैकृत सृष्टि नवा इपे थाय हे. (४६) हे परीक्षित! काणना परिमाणानुं तथा कल्प अने तेनी अंतर्गत मन्वंतरोनुं वर्षान आगण उपर करीशुं. हवे तमे पाद कल्पनुं वर्षान सावधान थहने सांबणो. (४७)

शौनकज्ञाने पूछ्युं – हे सूतज्ञ! तमे अमने कहुं हतुं के भगवानना परम भक्त विद्वरज्ञाने पोतानां त्यज्वां अतिदुष्कर ऐवां कुटुंबीजनोने त्यज्ञने पृथ्वीनां विभिन्न तीर्थामां विचरण कर्युं हतुं. (४८) ते यात्रामां मैत्रेय ऋषि साथे तेमनी अध्यात्मविषयक वातचीत क्यां थह अने तेमना पूछवाथी मैत्रेयज्ञाने क्या तत्त्वनो उपदेश कर्यो? (४९) हे सूतज्ञ! तमारो स्वभाव धक्षो ज सौभ्य हे. तमे अमने विद्वरज्ञानुं ते चरित्र संबणावो. तेमणे पोताना भाईभांडुओनो त्याग शा माटे कर्यो अने पछी तेओ पाछा शा माटे आव्या? (५०)

सूतज्ञाने कहुं – हे शौनकादि ऋषिओ! राजा परीक्षिते पश्च आ ज प्रश्न कर्यो हतो. तेमना प्रश्नना उत्तरमां श्रीशुक्देवज्ञ महाराजे जे कंठि कहुं हतुं ते ज हुं तमने कहुं छुं. सावधान थहने सांबणो. (५१)

==★==

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामध्यादशसाहस्राण्ँ^४ पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे
पुरुषसंस्थानुवर्णानं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

बीजा संख्या-अंतर्गत पुरुषसंस्थानुवर्णान नामनो दसमो अध्याय समाप्त.

==★==

इति द्वितीयः स्कन्धः समाप्तः ।

बीजो संख्या समाप्त

ॐ ॐ ॐ

१. प्रा. पा. – कल्पमिमं । २. प्रा. पा. – कृत्स्नं च हुस्त्यज्ञम् । ३. प्रा. पा. – संश्रयः । ४. प्राचीन प्रतमां ‘अध्यादशसाहस्राणं संहितायां’ आठलो पाठ नथी.

॥ ऊँ तत्सत् ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीमद्भागवत-महापुराण

=★=

श्रीजो स्कंध

=★=

पहेलो अध्याय

उद्धव अने विद्वरज्ञनो मेणाप

श्रीशुक उवाच

ऐवमेतत्पुरा पृष्ठो मैत्रेयो भगवान् किल ।
क्षत्रा वनं प्रविष्टेन त्यक्त्वा स्वगृहमृद्धिमत् ॥ १ ॥
यदा अयं मन्त्रकृद्धो भगवानभिलेश्वरः ।
पौरवेन्द्रगृहं हित्वा प्रविवेशात्मसात्कृतम् ॥ २ ॥

राजेवाच

कुत्र क्षतुर्भगवता मैत्रेयेषाऽङ्गस सज्जमः ।
कदा वा सह संवाद ऐतद्वर्णय नः प्रभो ॥ ३ ॥
न ह्यत्पार्थोदयस्तस्य विद्वरस्यामलात्मनः ।
तस्मिन् वरीयसि प्रश्नः साधुवादोपबृहितः ॥ ४ ॥

सूत उवाच

स ऐवमृषिवर्योऽयं^१ पृष्ठो राजा परीक्षिता ।
प्रत्याह तं सुबहुवित्तीतात्मा श्रूयताभिति ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच^२

यदा तु राजा स्वसुतानसाधून्
पुष्णश्चत्पर्मेष्ठ विनष्टदृष्टिः ।
आतुर्यविष्टस्य सुतान् विबन्धून्
प्रवेश्य लाक्षाभवने ददाह ॥ ६ ॥
यदा सभायां कुरुदेवदेव्याः
केशाभिर्मर्शं सुतकर्मं गर्वम् ।
न वारयामास नृपः सुधायाः
स्वासैर्हरन्त्याः कुचकुड्कुमानि ॥ ७ ॥
धूते त्वधर्मेष्ठ जितस्य साधोः
सत्यावलभस्य वनागतस्य ।
न याचतोऽदात्समयेन दायं
तमोजुधाष्ठो यदज्ञातशत्रोः ॥ ८ ॥

श्रीशुकदेवज्ञने कहुं - हे परीक्षित! जे वात तमे पृष्ठी छे ते जे वात अगाउ पोताना सुखसमृद्धिपूर्ण घरनो त्याग करीने वनमां गयेला विद्वरज्ञने भगवान मैत्रेयज्ञने पृष्ठी हती. (१) ज्यारे सर्वेश्वर भगवान श्रीकृष्ण पांडवोना दृढ़ बनीने गया हता त्यारे तेओ हुर्योधनना महालयो छोडीने ते जे विद्वरना धेर, तेमने पोताना जे समज्ञने वडा-बोलाव्या गया हता. (२)

राजा परीक्षिते पृष्ठयुं - हे प्रभु! ए तो बतावो के भगवान मैत्रेयज्ञ साथे विद्वरज्ञनो मेणाप क्यां अने क्यारे थयो हतो. (३) पवित्रात्मा विद्वरज्ञने महात्मा मैत्रेयज्ञने कोई साधारण प्रश्न तो नहीं जे पृष्ठयो होय; कारण के मैत्रेयज्ञ जेवा साधुशिरोमणिअभिनन्दनपूर्वक उत्तर आपीने ते प्रश्ननो महिमा कर्या हतो. (४)

सूतज्ञ कहे छे - राजा परीक्षितना आम पृष्ठवाथी सर्वज्ञ शुकदेवज्ञने अत्यंत प्रसन्न थहीने जे कहुं ते सांभणो. (५)

श्रीशुकदेवज्ञ कहेवा लाग्या - हे परीक्षित! आ ते दिवसोनी वात छे के ज्यारे अंध राजा पृतराष्ट्रे पोताना दुष्ट पुत्रोनुं अन्यायपूर्वक पालनपोपया करता रहीने, पोताना नाना भाई पांडुना अनाथ पुत्रोने लाक्षाभवनमां मोक्लीने आग चंपावी हती. (६) ज्यारे तेमनी पुत्रवधु अने महाराज युधिष्ठिरनी पटराणी द्रौपदीना केश हुःशासने भरसभामां धेंच्या त्यारे द्रौपदीनी आंखोमांथी अश्रुधारा वहेवा लागी अने ते अश्रुप्रवाहथी तेना वक्षःस्थण पर लेप करायेलुं केसर (कुंकुम) पश रेलावा लाग्युं; परंतु पृतराष्ट्रे पोताना पुत्रने कुर्मथी वार्यो नहीं. (७) हुर्योधने सत्यपरायण अने भलाभोणा युधिष्ठिरनुं राज्य धूतमां अन्यायपूर्वक ज्ञती लीयुं अने तेमने वनमां मोक्ल्या. परंतु वनमांथी पाइ आव्येथी, शरत मुजब, तेमणे ज्यारे पोतानो न्यायोचित पैतृक

१. प्रा. पा. - ऐवं मुनिवर्योऽय । २. प्राचीन प्रतमां 'श्री' नथी.

यदा य पार्थप्रहितः सत्मायां
जगद्गुरुर्यानि जगाद् कृष्णः ।

न तानि पुंसाममृतायनानि
राजोरु मे न क्षतपुष्यलेशः ॥८॥

यदोपहूतो भवनं प्रविष्टो
मन्त्राय पृष्ठः किल पूर्वजेन ।

अथाह तन्मन्त्रदेशां वरीयान्
यन्मन्त्रिणो वेदुरिक्तं वदन्ति ॥९॥

अज्ञातशत्रोः प्रतियक्षु दायां
तितिक्षतो हुर्विष्ठं तवागः ।

सहानुजो^१ यत्र वृक्षोदराहिः
श्वसन् रुधा यत्प्रमलं विभेषि ॥१०॥

पार्थास्तु देवो भगवान्मुकुन्दो
गृहीतवान् सक्षितिदेवदेवः ।

आस्ते स्वपुर्या यदुदेवदेवो
विनिर्जिताशेषनृदेवदेवः ॥१२॥

स अेष दोषः पुरुषद्विडास्ते
गृहान् प्रविष्टो यमपत्यमत्या ।

पुष्णासि कृष्णाद्विमुखो गतश्री-
स्त्यजाशैवं कुलकौशलाय ॥१३॥

ईत्युचिवांसत्र सुयोधनेन
प्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेषा ।

असत्कृतः सत्स्पृष्टीयशीलः^२
क्षता सकर्णानुजसौभलेन ॥१४॥

क एनमत्रोपजुहाव जिह्वं
दास्याः सुतं यद्यन्विनैव पृष्ठः ।

तस्मिन् प्रतीपः परकृत्य आस्ते
निर्वास्यतामाशु पुराच्छ्रवसानः ॥१५॥

स ईत्यमत्युल्बष्टाकर्णाभाष्टे-
र्भातुः पुरो मर्मसु तातितोऽपि ।

स्वयं धनुर्द्वारि निधाय मायां
गतव्यथोऽप्यादुरु मानयानः ॥१६॥

भाग मायो त्यारे पश्च मोहवश धृतराष्ट्रे अज्ञातशत्रु
पुष्णिष्ठिरने तेमनो भाग आयो नहीं. (८) महाराज
पुष्णिष्ठिरना मोक्ष्या जगद्गुरु भगवान् श्रीकृष्णो ज्यारे
कौरवोनी सत्मामां हितभर्यां सुमधुर वयन कह्यां, जे भीष्म
वगेरे सज्जनोने अमृततुल्य लायां, पश्च कुरुराजे तेमना
कथननो कशोय आदर कर्यां नहीं. करे पश्च केवी रीते?
ऐमनां तो तमाम पुष्य नष्ट थई चूक्यां हतां. (९) पष्ठी
ज्यारे सलाह लेवा विदुरज्ञने बोलाववामां आव्या त्यारे
मंत्रीश्रेष्ठ विदुरज्ञामे राजभवनमां जहिने, मोटाभाई
धृतराष्ट्रना पृष्ठवाथी तेमने ए सद्बोध आयो के जेने
नीतिशाखा मनुष्यो 'विदुरनीति' कहे छे. (१०)

तेमणे कह्युं, 'महाराज! तमे अज्ञातशत्रु महात्मा
पुष्णिष्ठिरने तेमनो भाग आपी दो. तमारो असह अपराध
छे. तेने पश्च ते सही रह्या छे. भीमरूपी काणा नागथी
तो तमे पश्च धक्षा गम्भराओ छो; जुओ, पोताना नाना
भाईओ सहित ते बदलो लेवा हूँकडा मारी रह्यो छे.
(११) तमने खबर नदी, भगवान् श्रीकृष्णो पांडवोने
अपनावी लीधा छे. यदुवीरोना आराध्यदेव तेओ अत्यारे
पोतानी राजधानी द्वारकापुरीमां विराजमान छे. तेमणे
पृथ्वीना वधा ज राजाओने पोताने अधीन करी लीधा
छे तथा भ्रातृष्ठो अने देवताओ पश्च तेमना ज पक्षे छे.
(१२) जेने तमे पुत्र मानीने पोषी रह्या छो अने जेनी
हामां छा भ्राती रह्या छो ते हुर्योधनना इपमां तो मूर्तिमंत
दोष ज तमारा धरमां भराई बेहो छे. ए तो साकात्
भगवान् श्रीकृष्णानो पश्च द्वेष करनारो छे. ऐना ज कारणो
तमे भगवान् श्रीकृष्णाथी विमुख थहिने श्रीहीन थई रह्या
छो. तेथी, तमे जो पोताना कुणनुं हित ईच्छता हो तो
ते हुएनो तरत ज त्याग करी दो.' (१३)

विदुरज्ञनो स्वल्बाव एवो सुंदर हतो के साधुजनो
पश्च तेने अंगीकार करवा ईच्छता हता; पश्च तेमनी आ
वात सांबणीने कर्ण, हुशासन अने शकुनि सहित
हुर्योधनना छोठ कोष्ठथी प्रूजवा लाय्या अने तेषो तेमनो
तिरस्कार करतां कह्युं - 'अरे, आ कुटिल दासीपुत्रने अहीं
कोषो बोलाव्यो छे? आ जेमना टुकडा खाई-खाईने छवे
छे तेमनो ज विरोधी थहिने शत्रुनुं काम साधवा मागे
छे. ऐना ग्राषा तो न लो, पश्च तेने अमारा नगरमांथी
तरत बहार काढी मूळो.' (१४-१५) भाईनी सामे ज,
कानोमां बाला जेवां लागनारां आ अत्यंत कठोर वयनोथी
मर्माधात पामीने पश्च विदुरज्ञामे कशुं खोटुं लगाऊं नहीं

१. प्राचीन मूळ मतमां 'सहानुजो...' थी मांगीने 'नृदेवदेवः' सुधीनो दोष श्लोक नथी, पष्ठीथी लभायेली ठीप्पणीमां छे. २. प्रा.
पा. - संस्पृष्ठ०

સ નિર્ગત: કૌરવપુષ્યલબ્ધો
ગજાહ્યાતીર્થપદ: પદાનિ ।
અન્યાકમત્યુષ્યચિકીર્ષયોવ્યા
સ્વધિષ્ઠિતો યાનિ સહસ્રમૂર્તિ: ॥ ૧૭ ॥

પુરેષુ પુષ્યોપવનાદ્રિકુર્જે-
ષ્વપ્ણક્તોયેષુ સરિત્સરઃસુ ।
અનજાલિજૈઃ સમલડકુર્તેષુ
ચચાર તીર્થાયતનેષ્વનન્ય: ॥ ૧૮ ॥

ગાં પર્યટન્મેષ્યવિવિક્તવૃત્તિ:
સદાઽઽપ્લુતોઽધઃશયનોઽવધૂત: ।
અલક્ષિત: સ્વૈરવધૂતવેષો
પ્રતાનિ ચેરે હરિતોષણાનિ ॥ ૧૯ ॥

ઈતં પ્રજન્ન ભારતમેવ વર્ષ
કાલેન યાવદ્ગતવાન્ પ્રભાસમ् ।
તાવચ્છશાસ ક્ષિતિમેકચક-
મેકાતપત્રામજિતેન પાર્થ: ॥ ૨૦ ॥

તત્રાથ^૧ શુશ્રાવ સુહદ્વિનષ્ટિ
વનં યથા વેણુજવલ્લિસંશ્રયમ્^૨ ।
સંસર્ધયા દગ્ધમથાનુશોચન્
સરસ્વતી પ્રત્યગિયાય^૩ તૂષ્ણીમ् ॥ ૨૧ ॥

તસ્યાં ત્રિતસ્યોશનસો મનોશ
પૃથોરથાનેરસિતસ્ય વાયો: ।
તીર્થ સુદાસસ્ય ગવાં ગુહસ્ય
યચ્છાદ્ધદેવસ્ય સ આસિષેવે ॥ ૨૨ ॥

અન્યાનિ ચેહ દ્વિજદેવહેવૈ:
કૃતાનિ નાનાયતનાનિ વિષ્ણો: ।
પ્રત્યક્તમુખ્યાદ્વિતમન્દિરાણિ
યદર્શનાત્કૃષ્ણમનુસ્મરન્તિ ॥ ૨૩ ॥

તત્ત્વતિત્રાજ્ય સુરાષ્ટ્રમૃદ્ધ
સૌવીરમત્સ્યાન્ કુરુજ્ઞાજ્ઞલાંશ ।

કાલેન તાવધમુનામુપેત્ય
તત્રોદ્ધવં ભાગવતં દર્શન ॥ ૨૪ ॥

સ વાસુદેવાનુચરં પ્રશાન્તં
બૃહસ્પતે: પ્રાપ્તનયં પ્રતીતમ् ।

અને ભગવાનની માયા પ્રબળ છે એમ સમજને પોતાનું ઘનુષ્ય (રાજભવનના) દરવાજે મૂકીને તેઓ હસ્તિનાપુરમાંથી ચાલી નીકળ્યા. (૧૬) કૌરવોને વિદુર જેવા મહાત્મા મોટા પુષ્યબળે મળ્યા હતા. તેઓ હસ્તિનાપુરમાંથી નીકળીને પુષ્ય કરવાની ઈચ્છા સાથે ભૂમંડળમાં તીર્થપાદ ભગવાનના કેન્ત્રોમાં વિચરવા લાગ્યા, કે જ્યાં શ્રીહરિ, બ્રહ્મા, રુદ્ર, અન્તા વગેરે અનેક મૂર્તિઓઓપે વિરાજમાન છે. (૧૭) જ્યાં જ્યાં ભગવાનની મૂર્તિઓથી સુશોભિત તીર્થસ્થાનો, નગરો, પવિત્ર વનો, પર્વતો, નિરુંજો, નિર્મળ જળ ભરેલાં નદી-સરોવરો વગેરે હતાં તે બધાં જ સ્થળોમાં તેઓ એકલા જ વિચરણ કરતા રહ્યા. (૧૮) તેઓ અવધૂતવેશે સ્વચ્છંદપણે પૃથ્વી પર વિચરતા હતા, જેથી આત્મીય જનો તેમને ઓળખી ન શકે. તેઓ શરીર શાષ્ટગારતા ન હતા, પવિત્ર અને સાધારણ ભોજન કરતા હતા, શુદ્ધવૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ કરતા હતા, પ્રત્યેક તીર્થમાં સ્નાન કરતા હતા, જમીન પર સૂતા હતા અને ભગવાનને પ્રસન્ન કરનારાં પ્રતોનું પાલન કરતા રહેતા હતા. (૧૯)

આ પ્રમાણે ભારતવર્ષમાં જ વિચરણ કરતાં કરતાં જ્યારે તેઓ પ્રભાસપાટ્યા જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં સુધીમાં તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સહાયથી મહારાજ પુષ્યિષ્ઠે પૃથ્વીનું એકછત્રી અખંડ રાજ્ય કરવા માંડ્યું હતું. (૨૦) ત્યાં તેમણે પોતાના કૌરવભાઈઓના વિનાશના સમાચાર સાંભળ્યા, કે જેઓ અંદરોઅંદરના કલહને કારણે પરસ્પર લડી-જઘડીને એવી રીતે નાચ થઈ ગયા હતા, જેવી રીતે પોતાના જ ધર્ષણાથી ઉત્પન્ન થયેલી આગથી વાંસનું સધળણું જંગલ બળીને ખાખ થઈ જાય છે. આ સાંભળીને શોક કરતા તેઓ ચૂપચાપ પૂર્વવાહિની સરસ્વતીને તીરે આવ્યા. (૨૧) ત્યાં તેમણે ત્રિત, ઉશના, મનુ, પૃથુ, અગ્નિ, અસિત, વાયુ, સુદાસ, ગૌ, ગુહ અને શ્રાદ્ધદેવના નામે પ્રસિદ્ધ અગ્નિયાર તીર્થોનું સેવન કર્યું. અને પોતાના મૃત્યુ પામેલા સ્વજનોને જલાંજલિ આપી. (૨૨) આ સિવાય, પૃથ્વી પર બ્રાહ્મણો અને દેવતાઓએ સ્થાપેલાં, ભગવાન વિષ્ણુનાં અન્ય પણ જે અનેક મંદિરો હતાં, કે જેમનાં શિખરો ઉપર ભગવાનના મુખ્ય આયુધ એવા ચકનાં ચિન્હ હતાં અને જેમના દર્શનમાત્રથી શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ થઈ આવતું હતું - તેમનું પણ સેવન કર્યું. (૨૩) ત્યાંથી નીકળીને તેઓ ઘનધાન્યપૂર્ણ સૌરાષ્ટ્ર, સૌવીર, મત્સ્ય, કુરુજ્ઞાંગલ વગેરે દેશોમાં થઈને થોડાક દિવસોમાં જ્યારે યમુનાતે પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં તેમને પરમ ભાગવત ઉદ્ધવજ્ઞનું દર્શન થયું. (૨૪) ઉદ્ધવજ્ઞ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પ્રસિદ્ધ સેવક હતા અને અત્યંત શાંત

૧. પ્રા. પા. - તથાય । ૨. પ્રા. પા. - વ્યક્તિનાશ્રયમ् । ૩. પ્રા. પા. - પ્રત્યગિયાત્તત્ત્વ ।

आलिङ्गय गाढं प्रधायेन भद्रं
स्वानामपृथिव्यगवत्प्रज्ञानाम् ॥ २५॥

कर्त्त्यत्पुराणौ पुरुषौ स्वनाभ्य-
पाद्मानुवृत्येष्ट किलावतीष्टौ ।
आसात उर्वा: कुशलं विधाय
कृतक्षणौ कुशलं शूरगेष्टे ॥ २६॥

कर्त्त्यत्कुरुषां परमः सुहन्नो
भामः स आस्ते सुखमज्जौरिः ।
यो वै स्वसृष्टां पितृवद्दाति
वरान् वदान्यो वरतर्पणेन ॥ २७॥

कर्त्त्यद्वृथाधिपतिर्यद्वृनां
प्रद्युम्न आस्ते सुखमज्ज वीरः ।
यं रुक्मिणी भगवतोऽभिलेभे
आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गे ॥ २८॥

कर्त्त्यत्सुखं सात्वतवृष्णिभोज-
दाशार्हकाणामधिपः स आस्ते ।
यमभ्यधिग्यच्छतपत्रनेत्रो
नुपासनाशां परिहत्य दूरात् ॥ २९॥

कर्त्त्यद्वरेः सौम्य सुतः सदेक्ष
आस्तेऽग्राणीरथिनां साधु साम्बः ।
असूत यं ज्ञाम्बवती द्रताढ्या
देवं गुहं योऽभिक्षया धृतोऽग्रे ॥ ३०॥

क्षेमं स कर्त्त्यद्युयुधान आस्ते
यः शाल्युनाल्लभ्यधनूरहस्यः ।
देवेऽङ्गसाऽधोक्षजसेवयैव
गतिं तदीयां यतिभिरुरापाम् ॥ ३१॥

कर्त्त्यद्व बुधः स्वस्त्यनभीव आस्ते
शक्तिपुत्रो भगवत्प्रपत्नः ।
यः कृष्णपादाङ्कितमार्गपांसु-
भ्येष्टत प्रेमविभिन्नैर्यः ॥ ३२॥

कर्त्त्यच्छिवं देवकभोजपुत्रा
विष्णुप्रज्ञाया ईव देवमातुः ।
या वै स्वगर्भेष्ट दधार देवं
त्रयी यथा यज्ञवितानमर्थम् ॥ ३३॥

स्वभावना हता. तेमणे अगाउ बृहस्पतिश्च पासे नीतिशास्त्रनुं शिक्षां प्राप्त कर्यु हतुं अने तेओ उंमेशां आनंदमां मग्न रहेता हता. तेमने जोઈने विदुरज्ञभे प्रेमथी गाढ आलिंगन कर्यु अने पोताना आराध्य भगवान श्रीकृष्णना तथा तेमनां आत्मीय स्वजनोना कुशण समाचार पूछ्या. (२५)

विदुरज्ञ कहेवा लाग्या, 'उद्धवज्ञ! पुराणपुरुष बणरामज्ञ अने श्रीकृष्णे पोताना ज नाभिकमणमांथी उत्पन्न थयेला ब्रह्माज्ञनी प्रार्थनाथी आ जगतमां अवतार लीधो छे. पृथ्वीनो भार उतारीने सौने आनंद आपता तेओ अत्यारे श्रीवसुदेवज्ञना धरमां कुशण तो छे ने? (२६) हे अतिप्रिय! अमारा - कुरुवंशज्ञेना परम सुहृद्द अने पूजनीय वसुदेवज्ञ, के जेओ पितातुल्य उदारतापूर्वक पोतानी कुन्ती वगेरे बहेनोने तेमना स्वामीओ थकी संतुष्ट करावता रहीने तेमनी बधी मनोवांछित वस्तुओ आपता रह्या छे - तेओ आनंदमां तो छे ने? (२७) प्रिय उद्धवज्ञ! पादवोना अधिपति वीरश्रेष्ठ प्रद्युम्नज्ञ, के जेओ पूर्वजन्ममां कामदेव हता अने जेमने देवी रुक्मिणीज्ञभे भ्रात्रज्ञोनी आराधना करीने भगवान पासेथी पुत्रउपे प्राप्त कर्या हता - तेओ प्रसन्न तो छे ने? (२८) सात्वत, वृष्णि, भोज अने दाशार्हना वंशज पादवोना अधिपति महाराज उत्सेन, के जेमणे राज्यप्राप्तिनी आकांक्षानो सर्वथा परित्याग कर्या हतो, पश्च कमलनयन भगवान श्रीकृष्णे करी राज्यसिंहासने बेसाज्या हता - तेओ सुझी तो छे ने? (२९) हे सौम्य! पोताना पिता श्रीकृष्णनी जेम समस्त रथीओमां अग्रगण्य, श्रीकृष्णसुत साम्ब, के जेओ पहेलां पार्वतीज वडे गर्भमां धारण करायेला कार्तिकस्वामी हता अने जेमने जांबवतीओ अनेक प्रतो करीने जन्म आप्यो हतो - तेओ कुशण तो छे ने? (३०) जेमणे अर्जुन पासेथी रहस्यपुक्त धनुर्विद्यानुं शिक्षां मेणव्यु हतुं ते सात्यकि पश्च कुशण तो छे ने? तेओ भगवान श्रीकृष्णनी सेवा वडे अनायासे ज, भगवज्जनोनी ते उन्नत स्थिति पर पहोंचेला छे के जे मोटा मोटा योगीओने पश्च दुर्लभ छे. (३१) भगवानना शरणागत निर्मल भक्त, बुद्धिमान अकूरज्ञ, के जेओ श्रीकृष्णनां यरणाचिक्लोथी अंडित प्रजना मार्गनी धूणमां प्रेमथी अधीरा थहने आणोटवा लाग्या हता - तेओ पश्च प्रसन्न तो छे ने? (३२) भोजवंशीय देवकनां पुत्री देवकीज्ञ, के जेओ देवोनां माता अदितिनी जेम ज साक्षात् विष्णु भगवाननां माता छे अने जेमणे ऐवी रीते भगवान श्रीकृष्णने पोताना गर्भमां धारण कर्या हता, के जेवी रीते वेदत्रयी यज्ञविस्तारउपी अर्थने पोताना

अपिस्विदास्ते भगवान् सुखं वो
यः सात्वतां कामदुधोऽनिरुद्धः ।
यमामनन्ति स्म ह॑ शब्दयोनि
मनोमयं सात्वतुरीयतावम् ॥ ३४ ॥

अपिस्विदन्ये च निजात्मदैव-
मनन्यवृत्त्या समनुव्रता ये ।
हृदीकसत्यात्मज्यारुदेष्ट-
गदादयः स्वस्ति चरन्ति सौभ्य ॥ ३५ ॥

अपि स्वदोभ्यां विजयाच्युताभ्यां
धर्मेण धर्मः परिपाति सेतुम् ।
दुर्योधनोऽतप्यत यत्सभायां
साम्राज्यलक्ष्या विजयानुवृत्त्या ॥ ३६ ॥

किं वा कृतादेष्ट्यद्यमत्यमर्थी
भीमोऽहिवदीर्घतमं व्यमुच्यत् ।
यस्याऽश्रिपातं रणभूर्न सेहे
मार्गं गदायाश्वरतो विचित्रम् ॥ ३७ ॥

कर्त्यदशोधा रथयूथपानां
गाढीवधन्योपरतारिरास्ते ।
अलक्षितो यच्छ्रकूटगृहो
मायाकिरातो गिरिशस्तुतोष ॥ ३८ ॥

यमावुतस्वितनयौ पृथायाः
पार्थर्वतो पक्षमभिरक्षिष्ठीव ।
रेमात उद्याय मृधे स्वरिक्षं
परात्सुपर्णाविव वक्षिवक्त्रात् ॥ ३९ ॥

अहो पृथापि श्रियतेऽर्भकार्थे
राजर्धिवर्येण विनापि तेन ।
यस्त्वेकवीरोऽधिरथो^१ विजित्ये
धनुर्द्वितीयः कुकुभश्चतसः ॥ ४० ॥

सौभ्यानुशोदे तमधःपतनं
आते परेताय विद्वद्वुहेऽ यः ।
निर्यापितो येन सुहृत्स्वपुर्या
अहं स्वपुत्रान् समनुव्रतेन ॥ ४१ ॥

मंत्रोमां पारणा करती रहे छे – ए देवकीजु कुशण तो छे ने? (३३) तमारी – भक्तजनोनी ईश्वाओं पूर्ण करनारा भगवान् अनिरुद्ध, के जेमने शास्त्रो वेदोना आदिकरण कहे छे अने अंतःकरण-चतुर्थ्यना योथा अंश एवा मनना अधिष्ठाता बतावे छे” – तेओं पश्च सुखी छे ने? (३४) हे सौभ्यस्वभावना उद्धवज्ञ! पोताना हृदयेश्वर भगवान् श्रीकृष्णानु अनन्यभावे अनुसरण करनारा हृदीक, सत्यभामानंदन चारुदेष्ट, गद वगेरे भगवानना भीजा पुत्रो – ए बधा पश्च कुशण तो छे ने? (३५)
महाराज युधिष्ठिर, के जेमनो मयदानवे बनावेली सभामानो राजवैभव अने भपडो जोઈने दुर्योधनने भारे उभ लाभ्यो छतो – तेओं अर्जुन अने श्रीकृष्ण-उपी बने भुजाओनी सहायथी धर्ममर्यादानु न्यायपूर्वक पालन तो करे छे ने? (३६) अपराधीओ प्रत्ये अत्यंत असहिष्णु भीमसेन, के जे गदायुद्धमां ज्यारे विभिन्न प्रकारे पेतरा बदलतो छतो त्यारे तेना पगोना धमकाराथी परती प्रूजवा लागती छती – तेष्वे सर्पतुल्य दीर्घकालीन कोष छोडी तो दीधो छे ने? (३७) जेनां बाष्पोनी जाणथी बचवा डिरात-वेश पारणा करनारा अने तेथी कोईथीय न ओणभाता भगवान् शंकर (जेना पर) प्रसन्न थया छता ते रथी अने पूथपतिओनो सुधश वधारनार, गांडीवधारी अर्जुन प्रसन्न तो छे ने? छवे तो तेना बधा ज शत्रुओ शान्त पडी गया छशे? (३८) पांपष्टो जे रीते नेत्रोनु रक्षण करे छे ते ज रीते युधिष्ठिर वगेरे कुन्तीपुत्रो जेमनी हमेशां संभाण राखे छे अने जेमनु लालन-पालन कुन्तीओ ज कर्यु छे ते माद्रीना बने पुत्रो – नकुण अने सहदेव, के जेमष्टे पुद्धमां शत्रुओ पासेथी पोतानु राज्य एवी रीते आंचकी लीधुं छतुं, के जेवी रीते बे गरुडो ईन्द्रना मुखमांथी अमृत काढी लावे – ते बने कुशण तो छे ने? (३९) अहो! तेमना पोपश्टानी ज्वाबदारी राजर्धि पांडुना मृत्यु समये तेमना पुत्रो नाना छता अने तेमना पोपश्टानी ज्वाबदारी कुंती पर होवाथी ज पतिना मृत्यु पछी तेमष्टे सहगमन न कर्यु अर्थात् पुत्रप्रेमने लीधे ज ते ज्वित रही छती. रथीओमां श्रेष्ठ महाराज पांडु एवा अनुपम वीर छता के तेमष्टे एकमात्र धनुर्ध लाईने एकलाए ज चारे दिशाओ ज्ञाती लीधी छती. (४०) सौभ्यस्वभावना उद्धवज्ञ! मने तो अधःपतन तरङ्ग जनारा ते धृतराष्ट्र माटे वारंवार जेद थाय छे के जेमष्टे पांडवोऽपे पोताना परलोकवासी भाई पांडुनो ज द्रोह कर्या तथा पोताना पुत्रोनी हामां हा भाषीने पोताना छितचिंतक

१. प्रा. पा. – छि । २. प्रा. पा. – ऽविरथो । ३. प्रा. पा. – य हुद्वुहे यः ।

* यिता, अहंकार, बुद्धि अने मन – ए अंतःकरणना चार अंश छे. तेमना अधिष्ठाता अनुकमे वासुदेव, संकर्षण, प्रद्युम्न अने अनिरुद्ध छे.

सोऽहं	हेर्मर्त्यविडभनेन दशो नृषां चालयतो विधातुः। नान्योपलक्ष्यः पदवीं प्रसादा- च्यरामि पश्यन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
नूनं	नृपाणां त्रिमद्ब्रत्यथानां महीं मुहुश्चालयतां चमूलिः। वधात्रपत्रार्तिजिहीर्षयेशो- इच्छुपैक्षताधं भगवान् कुरुणाम् ॥ ४३ ॥
अजस्य	जन्मोत्पथनाशनाय कर्माद्यकर्तुर्ग्रहणाय पुंसाम्। १ अन्यथा कोऽहंति देहयोगं परो गुणानामुत कर्मतन्त्रम् ॥ ४४ ॥
तस्य	प्रपत्नाभिलोकपाना- मवस्थितानामनुशासने स्वे ।

अर्थाय^१ ज्ञातस्य यद्दुष्कृत्य
वार्ता सभे कीर्तय तीर्थकीर्तेः ॥ ४५ ॥

ऐवा मने पक्ष नगरमांथी कठावी मूळ्यो. (४१) पक्ष भाई! मने ऐनो कशो ज खेद के आश्रय नथी. विश्वविधाता भगवान् श्रीकृष्ण ज मनुष्योना जेवी लीलाओं करीने लोकोनी मनोवृत्तिओने अममां नाभी हे छे. हुं तो तेमनी ज कृपाथी तेमना महिमाने जेतो रहीने, बीजाओनी दृष्टिथी दूर रहीने आनन्दपूर्वक विचरी रह्यो छुं. (४२) जोके क्रीरवोअे तेमना धक्षाबधा अपराध कर्या तोपक्ष भगवाने तेमनी एटला माटे उपेक्षा करी दीधी हती के तेओ ते क्रीरवोनी साथे ते हुए राजाओने पक्ष मारीने पोताना शरणागतोनुं हुःअ दूर करवा मागता हता, के जे (हुए राजा)ओं धन, विद्या अने ज्ञातिना मद्धी आंधणा थहीने कुमार्गामी बनी रह्या हता अने पोतानी सेनाओथी वारंवार धरती पूजावी रह्या हता. (४३) हे उद्वज्ञ! भगवान् श्रीकृष्ण अजन्मा अने कर्मरहित हे, अजन्मा होवा छतां पक्ष भगवाने लोकोने कुमार्गथी वारी सन्मार्ग प्रेरित करवा जन्मधारणानी लीला करी तेम ज अकर्ता होवा छतां लोकसंग्रह माटे कर्मों करीने कर्ममार्गनो उपदेश आयो. आ पक्ष तेमना अवतारनुं एक कारण हे. अन्यथा श्रेष्ठ होवा छतां, गुणोथी पर होवा छतां कर्माधीन देहनो शा माटे स्वीकार करे? (४४) हे भित्र! जेमझे (पोते) अजन्मा होवा छतां पक्ष पोताना शरणमां आवेला समस्त लोकपालो अने आशांकित भक्तजनोनुं प्रिय (कार्य) करवा माटे पद्मुणमां जन्म लीधो हे ते पवित्रकीर्ति ऐवा श्रीहरिनी वातो संबणावो. (४५)

—★—

ईति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे विद्वरोद्धवसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
त्रीजा संधि-अंतर्गत 'विद्वर-उद्धव-संवाद'मांगो पहेलो अध्याय समाप्त.

—★—

बीजो अद्याय

उद्धवज्ञे करेलुं भगवाननी बाणलीलाओनुं वर्णन

श्रीशुक्तुर्वाच^२

ईति भागवतः पृष्ठः क्षत्रा वार्ता प्रियाश्रयाम्।
प्रतिवक्तुं न योत्सेष औत्कषुठ्यात्स्मारितेश्वरः ॥ १ ॥

यः पञ्चहायनो मात्रा प्रातराशाय याचितः।
तत्त्वैच्छ्रद्धयन् यस्य सपर्यां बाललीलया ॥ २ ॥

श्रीशुक्तुर्वाचे कहुं - ज्यारे विद्वरज्ञामे परम भक्त उद्धवने आ रीते पोताना प्रियतम श्रीकृष्ण संबंधी वातो पूछी त्यारे उद्धवज्ञने पोताना स्वाभीनुं स्मरण थही आव्युं अने क्षद्य भराई आववाने कारणे तेओ कशो ज उत्तर आपी शक्या नहीं. (१) ज्यारे पोते पांच वर्षना हता त्यारे बाणकोनी जेम रमतमां ज श्रीकृष्णानी मूर्ति बनावीने तेनी सेवा-पूजामां ऐवा तल्लीन थही जता हता के शिरामङ्ग माटे माता बोलावे तोपक्ष तेने छोडीने जवा

१. प्रा. पा. - अधोपज्ञातस्य । २. प्राचीन प्रतमां 'श्री' नथी.

સ કથં સેવયા તસ્ય કાલેન જરસં^૧ ગતઃ ।
પૃષ્ઠો વાર્તાં પ્રતિબ્રૂયાન્તર્તુઃ પાદાવનુસ્મરન્ ॥ ૩ ॥

સ મુહૂર્તમભૂતૂષ્ણીં કૃષ્ણાઽશ્રિસુધ્યા ભૃશમ् ।
તીવ્રેણ ભક્તિયોગેન નિમગ્નઃ સાધુ નિર્વતઃ ॥ ૪ ॥

પુલકોદ્ધિતસર્વાજો મુગ્ધન્ભીલદ્દશા શુચઃ ।
પૂર્ણાર્થો લક્ષિતસ્તેન સ્નેહપ્રસરસમ્લુતઃ ॥ ૫ ॥

શનકૈર્ભગવલ્લોકાન્ત્રલોક પુનરાગતઃ ।
વિમૃજ્ય નેત્રે વિદુરં પ્રત્યાહોદ્વ ઉત્સમધન્ ॥ ૬ ॥

ઉદ્ધવ ઉવાચ

કૃષ્ણાધુમણિનિમ્લોચે ગીર્ણોધ્વજગરેણ હ ।
કિં નુર્નઃ કુશલં ખૂયાં ગતશ્રીષુ ગૃહેધ્વહમ્ ॥ ૭ ॥

હુર્ભગો બત લોકોડયં યદવો નિતરામપિ ।
યે સંવસન્તો ન વિદુર્હરિં મીના ઈવોડુપમ્ ॥ ૮ ॥

ઈજીંતશાઃ પુરુષોઢા એકારામાશ સાત્વતાઃ ।
સાત્વતામૃષભં સર્વે ભૂતાવાસમમંસત ॥ ૯ ॥

દેવસ્ય માયયા સ્પૃષ્ટા યે ચાન્યદસદાશ્રિતાઃ ।
ભ્રામ્યતે ધીર્ન તદ્વક્યૈરાત્મન્યુમાત્મનો હરૌ ॥ ૧૦ ॥

પ્રદર્શ્યાત્મતપસામવિતુમદેશાં નૃણામ્ ।
આદાયાન્તરધાદસ્તુ સ્વબિમ્બં લોકલોચનમ્ ॥ ૧૧ ॥

યન્મત્યલીલોપયિકું સ્વયોગ-
માયાબલં દર્શયતા ગૃહીતમ્ ।
વિસ્માપનં સ્વસ્ય ચ સૌભગ્યઃ
પરं પરં ભૂષણભૂષણાજ્મ ॥ ૧૨ ॥

ઈચ્છિતા ન હતા. (૨) અત્યારે તો દીર્ઘકાળથી તેમની સેવામાં રહેતાં-રહેતાં તેઓ વૃદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા, તેથી વિદુરજ્ઞના પૂછવાથી તેમને પોતાના પ્રિય પ્રભુનાં ચરણકમળોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, તેમનું ચિત્ત વિરહથી વાકુળ બની ગયું. પછી, તેઓ કેવી રીતે ઉત્તર આપી શકે? (૩) ઉદ્ધવજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળની મકરંદ-સુધાથી તરબોળ થઈ બે ઘડી સુધી તો કંઈ પણ બોલી શક્યા નહીં. તીવ્ર ભક્તિયોગથી તેમાં ડૂબીને તેઓ આનંદમગ્ન થઈ ગયા. (૪) તેમના આખાય શરીરમાં રોમાંચ થઈ આવ્યો. આંખો બંધ થઈ ગઈ. આંખોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યા. ઉદ્ધવજ્ઞને આ રીતે પ્રેમપ્રવાહમાં ડૂબેલા જોઈને વિદુરજ્ઞએ તેમને કૃતકૃત્ય માન્યા. (૫) થોડા સમય પછી ઉદ્ધવજ્ઞ ભગવાનના પ્રેમ-ધામમાંથી ઊતરીને ફરી ધીરે-ધીરે પાછા આવ્યા. ભગવાનની લીલાઓનું સ્મરણ થઈ આવતાં તેમને વિસ્મય થયું કે ‘હું ભગવાનના ધામમાંથી અહી ક્યાં આવી ગયો!’ આંખો લૂધીને તે કહેવા લાગ્યા. (૬)

ઉદ્ધવજ્ઞ બોલ્યા – વિદુરજ્ઞ! શ્રીકૃષ્ણાર્પી સૂર્યના અસ્ત થવાથી અમારાં ધરોને કાળરૂપી અજગર ગળી ગયો છે, તે શ્રીહીન થઈ ગયાં છે. હવે હું તેમના શા કુશણકેમ કહી સંભળાવું? (૭) ઓહ! આ મનુષ્યલોક ધણો જ અભાગિયો છે; એમાં પણ યાદવો તો અત્યંત ભાગ્યહીણા છે, કે જેમણે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણ સાથે રહેવા છતાંય તેમને ઓળખ્યા નહીં, જેવી રીતે અમૃતમય ચંદ્રમાના સમુદ્રમાં રહેવા છતાં માછલીઓ તેમને ઓળખી શકી ન હતી. (૮) સંકેતને પારખનારા બુદ્ધિમાન યાદવો ભગવાનની સાથે રહેતા હતા અને ભગવાનના ભક્ત હતા. અને શ્રીકૃષ્ણને તેમના પ્રમુખ અને સર્વભૂતોમાં નિવાસ કરનારા પરમાત્મા માનતા હતા. (૯) અસત્તના ઉપાસક અને માયાથી મોહિત થયેલા શિશુપાલ જેવા રાજાઓ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણની વિરુદ્ધમાં કહેવાયેલા નિંદાસૂચક વચનો સાંભળીને ભગવત્પરાયણ યાદવો બ્રહ્મમાં પડતા ન હતા. (૧૦) જેમણે ક્યારેય તપ કર્યું નથી તેવા લોકોને પણ આટલા દિવસો સુધી દર્શન આપીને, હવે, તેમની દર્શનલાલસાને તૃપ્ત કર્યા વિના જ તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો ત્રિભુવન-મોહન શ્રીવિગ્રહ દેખાડીને અંતર્ધીન થઈ ગયા છે અને એમ કરીને તેમણે જાણો તેમનાં નેત્ર જ છીનવી લીધાં છે. (૧૧) ભગવાને પોતાની પોગમાયાનો પ્રભાવ દેખાડવા માટે માનવલીલા-અનુરૂપ જે દિવ્ય શ્રીવિગ્રહ (દેહ) પ્રગટ કર્યો હતો તે એટલો સુંદર હતો કે તેને જોઈને સધયું જગત તો મોહિત થઈ જ જતું હતું,

૧. પ્રા. પા. – ૨૪૪ં । ૨. પ્રા. પા. – કિ પુનઃ।

यद्धर्मसूनोर्बत राजसूये
 निरीक्ष्य दक्ष्यस्त्ययनं त्रिलोकः ।
 कात्स्न्येन चाद्येह^१ गतं विधातु-
 र्वाक्सुतौ कौशलभित्यमन्यत ॥ १३ ॥

 यस्यानुरागप्लुतहासरास-
 लीलावलोकप्रतिलब्धमानाः ।
 प्रजस्त्रियो दग्धिभरनुप्रवृत्ता-
 धियोऽवतस्थुः क्षिल कृत्यशेषाः ॥ १४ ॥

 स्वशान्तरुपेष्ठितरैः^२ स्वरूपे-
 रत्यर्द्धमानेष्वनुकम्पितात्मा ।
 परावरेशो महादंशयुक्तो
 ब्रह्मोऽपि जातो भगवान् यथाजिः ॥ १५ ॥

 मां ऐदयत्येतद्जस्य जन्म-
 विद्यमानं यद्वसुदेवगेहे ।
 प्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयं
 पुराद् व्यवात्सीधदनन्तवीर्यः ॥ १६ ॥

 हुनोति चेतः स्मरतो ममैतद्
 यदाह पादावभिवन्ध पित्रोः ।
 ताताम्ब उंसादुरुशक्तिनां
 प्रसीदतं नोऽकृतनिष्कृतीनाम् ॥ १७ ॥

 को वा अमुष्याऽग्निसरोजरेणुं
 विस्मर्तुभीशीतपुमान् विजिघ्रन् ।
 यो विस्फुरद्भूविटपेन भूमे-
 र्भारं कृतान्तेन तिरश्कार ॥ १८ ॥

 दद्या भवत्तिर्ननु राजसूये
 चैदस्य कृष्णां द्विष्ठतोऽपि सिद्धिः ।
 यां योगिनः संस्पृहयन्ति सम्यग्
 योगेन कस्तद्विरहं सहेत ॥ १९ ॥

 तथैव चान्ये नरलोकवीरा
 य आहवे कृष्णमुखारविन्दम् ।
 नेत्रैः पिबन्तो नयनाभिरामं
 पार्थाख्यपूताः पदमापुरस्य ॥ २० ॥

तेऽतो पोते पश्च चकित थई जता हता. सौभाग्य अने सौंदर्यनी पराकाञ्चा हती ते उपमां. तेनाथी आभूषणो (अंगो परनां घरेणां) पश्च विभूषित थई जतां हतां. (१२)

धर्मराज युषिष्ठिरना राजसूय पश्च-प्रसंगे ज्यारे भगवानना आ नयनाभिराम उप पर लोकेनी दृष्टि पडी त्यारे त्रिलोकीये अेम ज मान्युं हतुं के मानवसृष्टिनी रथना बाबते विधातानी जेटली चतुराई छे ते बधी आ ज उप (-निर्माण)मां पूरी थई गई छे. (१३) तेमना प्रेमपूर्ण छास्यविनोदथी अने लीलामय दृष्टिथी सम्मानित थतां प्रजबाणाओनी आंखो तेमना ज प्रत्ये चोटी जती हती अने तेमनां चित पश्च अेवां तल्लीन थई जतां हतां के तेमना घरनां क्रमकाज छूटी जतां हतां. (१४) चराचर जगत अने ग्रन्थिना स्वामी भगवाने ज्यारे पोताना शांतरुप महात्माओने पोताना ज धोरुप असुरोथी सतावता जोया त्यारे तेऽतो करुणाभावथी द्रवी उठवा अने अजन्मा होवा छतां पश्च पोताना अंश बणरामज्ञ सहित, काञ्चमां अजिन प्रगटे तेम प्रगट थया. (१५)

अजन्मा होवा छतां पश्च वसुदेवज्ञने त्यां जन्म लेवानी लीला करवी, सौने अल्प आपनारा होवा छतां पश्च जाणे कंसना भयथी प्रजमां जई संतावुं अने अत्यंत पराकमी होवा छतां पश्च काणपवन सामेथी भथुरानगरी छोडीने भागी जवुं – भगवाननी आ डेवी अद्भुत लीलाओ छे. ज्यारे हुं तेमनी लीलाओने याद करुं हुं त्यारे ते भने बेचेन करी मूडे छे. (१६) तेमणे देवकी-वसुदेवनां चरणोने वंदन करीने जे अेम क्षुं हतुं के – ‘पिताज्ञ, माताज्ञ! कंसनो भारे भय रहेवाने कारणो माराथी तमारी कोई सेवा थई शकी नहीं, तमे मारो आ अपराध ध्यानमां न लेतां मारा पर प्रसन्न थाओ’ – श्रीकृष्णानी आ वातो ज्यारे याद आवे छे त्यारे आजे पश्च मारा चित्तने धमरोणी मूडे छे. (१७) जेमणे काणरुप पोताना भ्रूकुटि-विलासथी ज पृथ्वीनो सधणो भार उतारी लीधो हतो ते श्रीकृष्णाना पाद-पद्म-परागनुं सेवन करनारो अेवो क्यो मनुष्य होय, जे तेने भूली शके? (१८) तमे जप्ताए राजसूय पश्च-प्रसंगे प्रत्यक्ष ज जोयुं हतुं के श्रीकृष्ण साथे द्वेष करनारा शिशुपालने अेवी सिद्धि मणी गई, के जेने पामवा मोटा मोटा योगीओ सम्यक्षपणे योगसाधना करीने स्पृहा करता रहे छे. तेमनो विरह भला, कोइ सही शके? (१९) महाभारतना युद्धमां शिशुपालनी जेम जे बीजा योद्धाओअे पोतानी आंखोथी भगवान श्रीकृष्णाना नयनाभिराम मुख-कमण-मकरंदनुं पान करतां करतां,

१. मा. पा. – चाद्यैव । २. मा. पा. – प्रशान्तः ।

स्वयं त्वसाभ्यातिशयस्त्यधीशः
स्वाराज्यलक्ष्म्यामसमस्तकामः^१ ।
बलिं हरत्विश्चिरलोकपालैः
किरीटकोट्येतिपादपीठः ॥ २१ ॥

तात्स्य तेकुर्यमलं भृतान्नो
विग्लापयत्यजं यदुग्रसेनम् ।
तिष्ठन्निधृष्णुं परमेष्ठिधृष्णुये
न्यबोधयदेव निधारयेति ॥ २२ ॥

अहो बडी यं स्तनकालकूटं
जिधांसयाऽपाययद्यसाध्वी ।
लेभे गतिं धात्युचितां ततोऽन्यं
कं वा दयालुं शरणं व्रजेभ ॥ २३ ॥

मन्येऽसुरान् भागवतांस्त्यधीशो
संरभममार्गांभिनिविष्टयितान् ।
ये संयुगेऽयक्षत ताक्ष्यपुत्र-
मंसेसुनाभायुधमापत्तम् ॥ २४ ॥

वसुदेवस्य देवक्यां ज्ञातो भोजेन्द्रबन्धने ।
चिकीर्षुर्भगवानस्याः शमजेनाभियाचितः ॥ २५ ॥

ततो नन्दप्रज्मितः पित्रा कंसाद्विभित्यता ।
एकादश समास्तत्र गूढार्चिः सबलोऽवस्त् ॥ २६ ॥

परीतो वत्सपैर्वत्सांश्चारयन् व्यहरद्विभुः^२ ।
यमुनोपवने कूजद्विजसङ्कुलिताऽप्निपे ॥ २७ ॥

कौमारीं दर्शयंश्चेष्टां प्रेक्षणीयां व्रजौकसाम् ।
रुदन्तिव उसन्मुखबालसिंहावलोकनः ॥ २८ ॥

स एव गोधनं लक्ष्म्यानिकेतं सितगोवृष्म् ।
चारयन्नुगान् गोपान् राजादेषुररीरमत् ॥ २९ ॥

अर्जुननां बाहुओथो वीधाईने प्राप्तात्याग कर्या ते तमाम भगवानना परम पापमने पाम्या. (२०) स्वयं भगवान श्रीकृष्ण त्रिशोलोकना अधीश्वर छे. तेमना जेवुं पशु कोई ज नथी, तो तेमनाथी चित्यातुं तो होय ज कोइ? तेओ पोताना स्वयंसिद्ध ऐश्वर्यथो ज हमेश पूर्णकाम छे. ठन्ड वगेरे असंख्य लोकपालो अनेक प्रकारनी बेटो लावी लावीने पोतपोताना मुगाटोना अग्रभागथी तेमनां चरणकमण मूकवानी पीठिकाने प्रशाम करता रहे छे. (२१) विद्वरञ्ज! अे ज भगवान श्रीकृष्ण राजसिंहासन पर बेठेला उग्रसेन सामे स्वयं उभा रहीने निवेदन करता हता के 'हे देव! अमारी विनंती सांभणो.' (अेक सेवक राजने निवेदन करतो होय तेवी) स्वयं त्रिलोकीनाथ होवा छतां उग्रसेन साथे आवी सेवक जेवी-डिकर जेवी नम्र वात करता, तेनु स्मरण थतां मारा मनमां उथल-पाथल मची जाय छे. (२२) पापिणी पूतनाए पोताना थानो पर हणाहण विष लगाईने, श्रीकृष्णने मारी नाभवानी दानतथी तेमने स्तनपान कराव्युं हतुं, तेने पशु भगवाने परम गति आपी, के जे धायने मणवी जोईअ. एवा भगवान श्रीकृष्णना सिवाय अन्य कोइ छुपाणु छे के जेनुं शरण लहीअ? (२३) हुं असुरोने पशु भगवानना भक्तो ज मानुं हुं; कारण के वेरभावज्ञन्य कोधने कारणो तेमनुं चित्त हमेशां श्रीकृष्णमां ज लीन रहेतुं हतुं अने तेमने रणभूमिमां सुदर्शनचक्षारी भगवानने खले चढावीने वेगे उडता गरुडज्ञानां दर्शन थया करतां हतां. (२४)

ब्रह्माज्ञनी प्रार्थनाथी पृथ्वीनो भार उतारीने तेने सुधी करवा माटे कंसना कारागृहमां वसुदेव-देवकीने त्यां भगवाने अवतार लीधो हतो. (२५) ते समये तेमने पिता वसुदेवज्ञाने कंसना भयने लीधे प्रजमां नंदबाबाने त्यां पहांचाई दीधा हता. त्यां तेओ बणरामज्ञनी साथे अग्रियार वर्ष सुधी एवी रीते छुपाईने रक्षा के तेमनो प्रभाव प्रजनी बहार कोईना पर प्रगट थयो नही. (२६) जेनां हर्यालयां वृक्षो पर क्लरव करतां पक्षीओनां टोणी-टोणां वसे छे तेवा यमुनाना उपवनमां भगवान श्रीकृष्ण गाय-वाघरडां चरावता गोपबाणोनी टोणी साथे विहार कर्या हतो. (२७) तेमनी एवी मनोहर लीलाओ थती हती के जे प्रजवासीओ माटे दर्शनीय बनी रहेती. जेवी के - तेओ क्यारेक रोवा लागता, क्यारेक हसी उडता, तो क्यारेक सिंहबाणनी जेम मुख नजरे जोया करता. (२८) तेओ मोटा थया त्यारे पोतानुं शोभानी मूर्तिसमुं गोधन-

१. प्रा. पा. - साम्राज्य० । २. प्रा. पा. - व्यवरद् भुवि ।

प्रयुक्तान् भोजराजेन मायिनः कामरूपिणः ।
लीलया व्यनुदत्तां स्तान् भालः कीडनकानिव ॥ ३० ॥

विपत्तान् विषपानेन निगृह्य भुजगाधिपम् ।
उत्थाप्यापाय यद्गावस्तातोयं प्रकृतिस्थितम् ॥ ३१ ॥

अयाज्यद्गोसवेन गोपराजं द्विजोत्तमैः ।
वित्तस्य योरुभारस्य चिकीर्षन् सद्व्ययं विभुः ॥ ३२ ॥

वर्षतीन्द्रे प्रजः कोपान्द्रनमानेऽतिविक्लबः ।
गोत्रलीलातपत्रेण त्रातो भद्रानुगृह्णता ॥ ३३ ॥

शरच्छिकरैर्मृष्टं मानयन् रजनीमुखम् ।
गायन् कलपदं रेमे खीणां मण्डलमण्डनः ॥ ३४ ॥

साक्षात् लक्ष्मी जेवी गायो अने आकर्षक श्रेत वाइडांओने चरावता रहीने पोताना साथी गोवाणियाओने वांसणी वगाडी-वगाडीने रीझवा लाग्या. (२८) ते दरभियान, ज्यारे कंसे तेमने मारवा माटे कामरूपी घङ्गाबधा मायावी राक्षसो मोक्ल्या त्यारे भगवाने तेमने रमत-रमतमां (सहेलाईथी) मारी नाख्या – बाणक रमकडाने तोडी-होडी नाखे छे तेम. (३०) कालिय नागनुं दमन करीने, विष लगेलुं पाण्डी पीवाथी मरेला गोपबालो अने गायोने छवतां करीने, तेमने कालिय-नाग विनानुं शुद्ध पाण्डी पीवानी सुविधा करी आपी. (३१) भगवान श्रीकृष्णो वृद्धि पामेला पननो सद्व्यप कराववानी ईच्छाथी नंदबाबा पासे श्रेष्ठ ब्राह्मणो द्वारा गोवर्धन-पूजारूपे गो-यज्ञ कराव्यो. (३२) हे भद्र! ऐनाथी पोतानो मानबंग थवाने कारणे छन्दे ज्यारे कोषित थहीने प्रजनो विनाश करवा माटे मुशाणधार वरसाद वरसाववानो आरंभ कर्यो त्यारे करुणाधीन भगवाने रमत-रमतमां छत्रीनी जेम गोवर्धन पर्वतने उंचकी लीधो अने अत्यंत गभरायेला प्रजवासीओनुं अने तेमनां पशुओनुं रक्षण कर्यु. (३३) संध्यावेणाए ज्यारे आभाय वृद्धावनमां शरदना चंद्रमानी चांदनी छवाई जती त्यारे श्रीकृष्ण ते (चंद्रमा)नुं सम्मान करता करता भधुर गान करता हता अने गोपमंडणीनी शोभा वधारता, तेमनी साथे रासलीला करता हता. (३४)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे विद्वुरोद्धवसंवादे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
त्रीजा संख-अंतर्गत 'विद्वुर-उद्धव संवाद'मान्नो बीजो अध्याय समाप्त.

—★—

त्रीजो अद्याय

भगवाननां अन्य लीला-चरित्रोनुं वर्णन

७६५ उवाच

ततः स आगत्य पुरं स्वपित्रो-
श्चिकीर्षया शं बलदेवसंयुतः ।
निपात्य तुक्षाद्रिपुयूथनाथं
हतं व्यकर्षद् व्यसुभोजसोर्वाम् ॥ १ ॥
सान्दीपनेः सकृतोक्तं भ्रह्माधीत्य सविस्तरम् ।
तस्मै प्रादाद्वरं पुत्रं मृतं पञ्चजनोदरात् ॥ २ ॥
समाहृता भीष्मककन्यया ये
श्रियः सवर्णोन बुद्धूषयैषाम् ।

उद्धवश्च कहे छे – त्यारबाद श्रीकृष्ण पोतानां मातापिता देवकी-वसुदेवने सुख आपवानी ईच्छाथी बणदेवणी साथे मधुरामां पधार्या अने तेमणे शत्रुसमुदायना स्वामी कंसने उंचा सिंहासन परथी नीचे पटकीने तथा तेना माणा हरीने तेनुं शब घङ्गा वेगथी जमीन पर घसज्यु. (१) सांदीपनि मुनि वडे एक वार उत्थारायेला वेदनुं सांगोपांग अध्ययन कर्या पछी दक्षिणारूपे, तेमना मृत पुत्रने पंचजन नामना राक्षसना पेटमांथी (पमपुरीमांथी) पाणो लावीने तेमने सौंघ्यो. (२)
श्रीकृष्णना अद्भुत पराक्रम अने अनुपम सौन्दर्यने सांलणीने रुक्मिणीज्ञाने निश्चय करी लीधो हतो के 'हुं

गान्धर्ववृत्त्या भिषतां स्वभागं
जहे पदं मूर्खि दधत्सुपर्णः १ ॥ ३ ॥

कुञ्चतोऽविद्वनसो दमित्वा
स्वयंवरे नानजितीमुवाह २ ।

तद्वनमानानपि गृध्यतोऽशा-
ज्जनेऽक्षतः शत्रभृतः स्वशक्तेः ॥ ४ ॥

प्रियं प्रभुर्गाम्य ईव प्रियाया
विधित्सुरार्थ्यद् धुतरुं यदर्थे ।

वज्याद्रवतां सगणो रुषान्धः
क्रीडामृगो नूनमयं वधूनाम् ॥ ५ ॥

सुतं मृधे अं वपुषा ग्रसन्त
दृष्ट्वा सुनाभोन्मथितं धरित्या ।

आमन्त्रितस्तत्तनयाय शेषं ३
दत्ता तदन्तःपुरमाविवेश ॥ ६ ॥

तत्राहतास्ता नरदेवकन्याः
कुञ्जेन दृष्ट्वा हरिमार्तबन्धुम् ।

उत्थाय सधो जगृहुः प्रहर्ष-
क्रीडानुरागप्रहितावलोकेः ४ ॥ ७ ॥

आसां मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु योषिताम् ।
सविधं जगृहे पाणीननुरूपः ५ स्वमायया ॥ ८ ॥

तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानि सर्वतः ६ ।
ऐक्येन दश दश प्रकृतेर्विभुभूषया ॥ ९ ॥

कालमागधशाल्वादीननीके रन्धतः पुरम् ।
अज्जघनस्वयंहिव्यं स्वपुंसां तेज आदिशत् ॥ १० ॥

शम्भरं द्विविदं बाणं मुरं बल्वलमेव च ।
अन्यांश्चदन्तवक्त्रादीनवधीत्कांश्च घातयत् ७ ॥ ११ ॥

अथ ते भ्रातृपुत्राणां पक्षयोः पतितात्रपान् ।
चयाल भूः कुरुक्षेत्रं येषामापततां बलैः ॥ १२ ॥

तेमनी ज बनी जाउँ.' तेथी रुक्मिणी स्वयंवरमां आवेला तमाम राजाओनां माथां पर पग मूर्खीने भगवान श्रीकृष्णो गान्धर्ववृत्तिथी पोताना भाग ऐवा रुक्मिणीजनुं हरवा कर्यु अने बधा राजाओ जोतां ज रही गया. (३) स्वयंवरमां नाथ्या विनाना सात बजदोने नाथीने नानजिती (सत्या) साथे लग्न कर्या. आ प्रमाणे मानवंग थवाथी मूर्ख राजाओअे शखो उपाडीने राजकुमारीने जृटवी लेवा ईश्वर्यु, त्यारे भगवान श्रीकृष्णो लेशमात्र ईश पाम्या विना पोतानां शखोथी तेमने मारी नाम्या. (४) पोतानी पत्नी सत्यभामानुं प्रिय करवानी ईश्वरी विषयी पुरुषो जेवी लीला करतां भगवान सत्यभामा साथे स्वर्गमां गया अने ज्यारे कल्यवृक्ष उभाडीने लावी रक्षा हता त्यारे कोषित थर्ने पोताना सैनिको साथे ईन्द्रे भगवान पर आकमण कर्यु अने कहेवा लाग्यो के 'जुओ तो भरा! आ कृष्ण पोतानी पत्नीना हाथनुं रमकुं बनी गयो छे! (५) भगवान साथे पुढ करतां करतां आकाशने गणी जतो होय तेवो विशाणकाय राक्षस भौमासुर भगवानना हाथे मृत्यु पाम्यो त्यारे पृथ्वीनी प्रार्थनाथी भगवाने भौमासुरना पुत्र भगदानने भयेलुं राज्य सोंभ्यु अने भगवाने तेना अंतःपुरमां प्रवेश कर्या. (६) त्यां भौमासुर वडे हरी लेवायेली घडीभधी राजकुमारीओ हती. तेओ दीनबंधु श्रीकृष्णयंद्रने जोतां ज उभी थर्ह गर्ह अने ते सौअे अत्यंत हर्ष, लज्जा अने प्रेमपूर्ण नजरे तत्काल ज भगवानने पतिरुपे वरी लीधा. (७) त्यारे भगवाने पोतानी निज-शक्ति योगमाया वडे ते कन्याओने अनुरूप अटेलां ज रूप धरीने ते बधीओनुं अलग-अलग महेलोमां एक ज मुहूर्त विधिवत् पाणिग्रहण कर्यु. (८) पोतानी लीलानो विस्तार करवा माटे तेमणे तेओ पैडीनी प्रत्येकना गर्वयी, बधा गुणोमां पोताना जेवा ज, दस-दस पुत्रो उत्पन्न कर्या. (९) ज्यारे कल्यवन, जरासंघ, शाल्व वगेरेअ पोतानी सेनाओथी मथुरा अने द्वारकापुरीने घेरी लीधी हती त्यारे तेमने भगवाने पोतानी सेनाने अलौडिक शक्ति आपीने स्वयं मारी नंभाव्या हता. (१०) शंबर, द्विविद, भाष्मासुर, मुर, बल्वल, दंतवक्त्र वगेरे अन्य योद्धाओमांना केटलाकने तेमणे पोते मार्या हता अने केटलाकने बीजाओ वडे मराव्या हता. (११) त्यारबाट तेमणे तमारा बंधु पृतराष्ट्र अने पांडुपुत्रोनो पक्ष लह्ने आवेला राजाओनो, के जेमनुं सेनासहित कुरुक्षेत्रमां आगमन थतां ज धरती उगमगवा लागी हती - तेमनो पक्ष संहार कर्या. (१२)

१. प्रा. पा. - ददृ । २. प्रा. पा. - नानजिती व्युवाह । ३. प्रा. पा. - राज्य । ४. प्रा. पा. - लोकः । ५. प्रा. पा. - पाणीनुरूपः । ६. प्रा. पा. - सर्वशः । ७. प्रा. पा. - घातयन् ।

स कर्णदुश्शासनसौभलानां
कुमन्तपाकेन हतश्रियायुधम् १ ।
सुयोधनं सानुबलं शयानं
भग्नोरुमूर्व्या न ननन्द पश्यन् ॥ १३ ॥

कियान् भुवोऽयं क्षपितोरुभारे
यद्व्रोणभीष्मार्जुनभीमभूलैः ।
अष्टादशाक्षौहिणिको मदंशै-
रास्ते बलं हुर्विषहं यद्वनाम् ॥ १४ ॥

मिथो यदेषां भविता विवादो
मध्यामदाताऽविलोचनानाम् २ ।
नैषां वधोपाय ईयानतोऽन्यो
मध्युद्यतेऽन्तर्दृष्टे स्वयं स्म ॥ १५ ॥

ऐवं सञ्चिन्य भगवान् स्वराज्ये स्थाप्य धर्मजम् ।
नन्यामास सुहृदः साधूनां वर्त्म दर्शयन् ॥ १६ ॥

उत्तरायां धृतः पूरोर्वशः साध्विभिर्न्युना ।
स वै द्रौष्यस्त्रसञ्चिन्नः पुनर्भगवता धृतः ॥ १७ ॥

अयाज्यदर्मसुतमश्चमेधस्त्रिभिर्विभुः ।
सोऽपि क्षमामनुजै रक्षन् रेमे कृष्णमनुग्रहः ॥ १८ ॥

भगवानपि विश्वात्मा लोकवेदपथानुगः ।
कामान् सिधेवेऽद्वार्त्यामसक्तः साऽन्यमास्थितः ॥ १९ ॥

स्त्रियस्मितावलोकेन वाचा पीयूषकल्पया ।
चरित्रेणानवद्येन ५ श्रीनिकेतेन चात्मना ॥ २० ॥

ईमं लोकममु चैव रमयन् सुतरां यद्वन् ।
रेमे क्षणादया दत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृदः ॥ २१ ॥

तस्यैवं ६ रममाणस्य संवत्सरगणान् बहून् ।
गृहमेधेषु योगेषु विरागः समज्ञायत ॥ २२ ॥

हैवाधीनेषु कामेषु हैवाधीनः स्वयं पुमान् ।
को विलभेत योगेन योगेश्वरमनुग्रहः ॥ २३ ॥

कर्ण, दुःशासन अने शकुनिनी खोटी सलाहथी जेनुं आपुष्य अने संपत्ति बने नष्ट थई चूक्यां हतां तथा जेनी जांघ भीमसेननी गदाथी लांगी चूकी हती ते हुर्योधनने पोताना साथीओ समेत पृथ्वी पर पडेलो जोईने पक्षा तेओ प्रसन्न थया नहीं. (१३) तेओ विचारता हता - द्रोषा, भीष्म, अर्जुन अने भीम वडे आ अढार अक्षौहिणी सेनानो विपुल संहार तो थयो छे, पक्षा तेनाथी पृथ्वीनो भार खरेखर केटलो हलको थयो? हज्ज तो मारा अंशरूप ग्रद्युम्न वगेरेना बलाथी वधी गयेला पादवोनुं दुःस्वर दण तो पथावत् छे. (१४) तेओ ज्यारे मध्यपानथी भत बनीने लालधूम आंखो करीने अंदरोअंदर लडवा मांडशे त्यारे तेनाथी ज तेमनो नाश थशे. ए सिवाय अन्य कोई उपाय नथी. खरेखर तो मारा संकल्प करवाथी तेओ स्वयं नष्ट थई जशे. (१५)

आम विचारीने भगवाने युधिष्ठिरने तेमनी पैतृक (बापीकी) राजगाढी पर बेसाड्या अने पोताना बधा ज सगासंबंधीओने सत्पुरुषोनो मार्ग बतावीने आनंदित कर्या. (१६) उत्तराना उदरमां अभिमन्युअे जे बीज स्थापित कर्युं हतुं ते पक्षा ब्रह्माकथी नस्तवत् थई चूक्युं हतुं; परंतु भगवाने तेने बचावी लीधुं. (१७) तेमझे धर्मराज युधिष्ठिर पासे त्रिष्णा अश्वमेध पक्षो कराव्या अने तेओ पक्षा श्रीकृष्णना अनुगामी थईने, पोताना नाना भाईओनी सहायथी पृथ्वीनुं रक्षण करता रहीने खूब आनंदपूर्वक रहेवा लाभ्या. (१८) विश्वात्मा भगवाने पक्षा द्वारकापुरीमां रहीने लोक अने वेदनी मर्यादानुं पालन करता रहीने बधा प्रकारना भोग भोगव्या; पक्षा सांघ्यपोगनी स्थापना करवा सारु, तेमनामां क्ष्यारेप आसक्त थया नहीं. (१९) भधुर स्मित, स्नेहसम्बर दृष्टि, सुधामय वाङ्मी, निर्मल चरित्र तथा समस्त शोभा अने सौंदर्यना निवास ऐवा पोताना श्रीविश्रेष्ठी लोक-परलोकने अने विशेष तो पादवोने आनंदित कर्या तेम ज चात्रिटाष्ठो पोतानी प्रियाओ साथे क्षिणिक अनुरागी थईने समयोचित विहार कर्या अने ए रीते तेमने पक्षा सुख आयुं. (२०-२१) आ प्रमाणे धणां वर्षा सुधी विहार करतां करतां तेमने गृहस्थाश्रम-संबंधित भोग-सामग्रीओमांथी वैराग्य थयो. (२२) ए भोग-सामग्रीओ ईश्वरने आधीन छे अने ज्ञव पक्षा तेमने आधीन छे. ज्यारे योगेश्वर भगवान श्रीकृष्णने ज तेमनामांथी वैराग्य थयो, त्यारे भज्जियोग वडे तेमनुं अनुगमन करनारो भक्त तो तेमना (ते

१. प्रा. पा. - विश्वाजुपाम् । २. प्रा. पा. - सानुबलं । ३. प्रा. पा. - मध्यामदातांभुजलोय० । ४. प्रा. पा. - निषेवे ।
५. प्रा. पा. - चारित्रेणां । ६. प्रा. पा. - तस्येत्यं ।

પુર્યા કદાચિત્કીડન્નિર્યદુભોજકુમારકે: ।
કોષિતા મુનય: શેપુર્ભગવન્મતકોવિદા: ॥ ૨૪ ॥

તત: કતિપયૈમાસૈવૃષ્ણિભોજન્ધકાદ્ય: ।
યયુ: પ્રભાસં સંહષા રથેદ્વવિમોહિતા: ॥ ૨૫ ॥

તત્ત્ર સ્નાત્વા પિતૃન્દેવાનૃધીંશૈવ તદમ્ભસા ।
તર્પયિત્વાઽથ વિપ્રેભ્યો ગાવો બહુગુણાદ્દુ: ॥ ૨૬ ॥

હિરણ્યં રજતં શય્યાં વાસાંસ્યજિનકભ્લાન્ ।
યાન^૧ રથાનિભાન્ કન્યા ધરાં વૃત્તિકરીમધિ ॥ ૨૭ ॥

અત્તં ચોરુરસં તેભ્યો દાત્વા ભગવદર્પણમ્ ।
ગોવિપ્રાર્થાસવ: શૂરા: પ્રષોમુર્ભુવિ મૂર્ધભિ: ॥ ૨૮ ॥

ભોગસામગ્રીઓ) પર વિશ્વાસ જ કેમ કરશે? (૨૩)
એક વાર દ્વારકાપુરીમાં રમતાં-રમતાં યદુવંશી અને
ભોજવંશી બાળકોએ રમત-રમતમાં કેટલાક મુનીશરોને
કોષિત કર્યા; ત્યારે યાદવકુળનો નાશ જ ભગવાનને
અભિપ્રેત છે એમ સમજીને તે ઋષિઓએ બાળકોને શાપ
દઈ દીધો. (૨૪) પછી થોડા જ મહિના બાદ ભાવિવશ
વૃષ્ણિવંશી, ભોજવંશી અને અંધકવંશી યાદવો ભારે હર્ષ
સાથે રથોમાં સવાર થઈને પ્રભાસકેત્રમાં ગયા. (૨૫) ત્યાં
સ્નાન કરીને તેમજો તે તીર્થના જળથી પિતૃઓ, દેવતાઓ
અને ઋષિઓનું તર્પણ કર્યું તથા બ્રાહ્મણોને શ્રેષ્ઠ ગાયોનું
દાન કર્યું. (૨૬) તેમજો સોનું, ચાંદી, શય્યા, વણો, મૃગચર્મ,
શાલ, પાલખી, રથ, હાથી, કન્યાઓ અને જેનાથી
આજ્ઞાવિકા મળી રહે તેવી ભૂમિ તેમ જ વિવિધ પ્રકારનાં
સરસ અન્ન પણ ભગવદ-અર્પણ કરીને બ્રાહ્મણોને આપ્યાં.
તારબાદ ગાયો અને બ્રાહ્મણો માટે જ માણા ધારણ કરનારા
તે વીરોએ પૃથ્વી પર માથું ટેકવીને બ્રાહ્મણોને પ્રણામ કર્યા.
(૨૭-૨૮)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્દ્યે વિદુરોદ્ધવસંવાદે તૃતીયોડધ્યાય: ॥ ૩ ॥

ત્રીજો સુંધ-અંતર્ગત 'વિદુર-ઉદ્ધવ-સંવાદ'માંનો ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

ચોથો અધ્યાય

ઉદ્ધવજીની વિદાય લઈને વિદુરજીનું મૈત્રેય ઋષિ પાસે જવું

ઉદ્ધવ ઉવાચ

અથ તે તદનુશાતા ભુક્ત્વા પીત્વા ચ વારુણીમ્ ।
તથા વિભ્રંશિતશાના દુરુક્તૈર્મર્મ પસ્પૃશુ: ॥ ૧ ॥
તેષાં મૈત્રેયદોષેણ વિષમીકૃતચેતસામ્ ।
નિભ્લોચતિ રવાવાસીદ્વેષૂનામિવ મર્દનમ્ ॥ ૨ ॥
ભગવાન્ સ્વાત્મમાયાયા ગતિં તામવલોક્ય સ: ।
સરસ્વતીમુપસ્પૃશ્ય વૃક્ષમૂલમુપાવિશત् ॥ ૩ ॥
અહં ચોક્તો ભગવતા પ્રપત્રાર્તિહરેણ હ ।
બદરીં તં પ્રયાહીતિ સ્વકુલં સજ્જિહીર્ઘુણા ॥ ૪ ॥
અથાપિ તદભિપ્રેતં જ્ઞાનમન્હમરિન્દમ ।
પૃષ્ઠતોડન્વગમં ભર્તુઃ પાદવિશ્લેષણાક્ષમ: ॥ ૫ ॥

ઉદ્ધવજીએ કહ્યું – પછી બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા મેળવીને
પાદવોએ ભોજન કર્યું અને વારુણી (મદિરા) પીધી. તેનાથી
તેમનું શાન નાથ થયું અને તેઓ અપશબ્દોથી એકબીજાનાં
હૃદયને આધાત પહોંચાડવા લાગ્યા. (૧) મદિરાના નશાથી
તેમની બુદ્ધિ બ્રાથ થઈ ગઈ અને જેમ અંદરોઅંદરના
ધર્ષણથી વાંસવનમાં આગ લાગે છે તે જ રીતે સૂર્યાસ્ત
થતાં પહેલાં તો તેમનામાં મારકાપ શરૂ થઈ ગઈ. (૨)
ભગવાન પોતાની માયાની આ વિચિત્ર ગતિ જોઈને,
સરસ્વતીના જળથી આચમન કરીને એક વૃક્ષ નીચે જઈ
બેઠા. (૩) આની પહેલાં જ શરણાગતોનું દુઃખ દૂર કરનારા
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે, પોતાના કુળનો સંહાર કરવાની ઈચ્છા
થવાથી, મને કહી દીધું હતું કે તમે બદરિકાશ્રમ ચાલ્યા
જાઓ. (૪) હે વિદુરજ! જોકે હું તેમનો આશય સમજ
ગયો હતો, તેમ છતાં સ્વામીનાં ચરણોનો વિયોગ ન સહી

૧. પ્રા. પા. – હયાત્રાનિભાન્કન્યાં ।

अद्राक्षमेकमासीनं विचिन्यन् दधितं पतिभ् ।
 श्रीनिकेतं सरस्वत्यां कृतकेतमेतनभ् ॥ ६ ॥

श्यामावदातं विरजं प्रशान्तारुण्यलोचनभ् ।
 दोर्भिर्श्रुत्विर्विदितं पीतकौशाम्भरेणा च ॥ ७ ॥

वाम उरावधिश्रित्य दक्षिणाऽग्निसरोरुहभ् ।
 अपांत्रितार्भकाश्चत्यमकृशं त्यक्तपिघ्लभ् ॥ ८ ॥

तस्मिन्भङ्गाभागवतो द्वैपायनसुहृत्सभा ।
 लोकाननुयरन् सिद्ध आससाद यदेच्छया ॥ ९ ॥

तस्यानुरक्तस्य मुनेर्भुकुन्दः
 प्रभोदभावानतकन्धरस्य ।

आशृष्टवतो मामनुरागहास-
 समीक्षया विश्रमयनुवाच ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच

वेदाहमन्तर्मनसीचितं^१ ते
 ददाभि यत्तद् दुरवापमन्यैः ।

सत्त्रे पुरा विश्वसृजां वसूनां
 मत्सिद्धिकामेन वसो त्वयेषः ॥ ११ ॥

स एष साधो चरमो भवाना-
 भासादितस्ते महनुग्रहो यत्^२ ।

यन्मां नृलोकान्^३ रह उत्सृजन्तं
 दिष्ट्या ददेश्वान् विशदानुवृत्त्या ॥ १२ ॥

पुरा भया प्रोक्तमज्ञय नाभ्ये
 पद्मे निषष्टाय भमादिसर्गे ।

शानं परं मन्महिमावभासं
 यत्सूरयो भागवतं वदन्ति ॥ १३ ॥

ईत्यादेतोक्तः परमस्य पुंसः
 प्रतिक्षणानुग्रहभाजनोऽहम् ।

स्नेहोत्थरोमा स्वलिताक्षरस्तं
 मुख्यञ्चुयः प्राञ्जलिराभभाषे ॥ १४ ॥

को न्वीश ते पादसरोजभाजां
 सुदुर्लभोऽर्थेषु चतुर्ष्वपीह ।

तथापि नाहं प्रवृष्टोमि भूमन्^४
 भवत्पदाभ्योऽनिषेवणोत्सुकः ॥ १५ ॥

शक्वाने करक्षे हुं तेमनी पाइण-पाइण प्रभासकेत्रमां जह॑
 पहोच्यो. (५) त्यां में जोयुं के जेओ सौनो आश्रय छे,
 पक्ष जेमनो पोतानो कोई अन्य आश्रय नथी ते सौंदर्यपाम
 श्यामसुंदर प्रियतम प्रभु सरस्वतीतटे एकला ज बेठेला
 छे. (६) दिव्य, विशुद्ध, सत्त्वमय अत्यंत सुंदर शामणुं
 शरीर छे, शांतिसबर रत्नमडी आंभो छे. तेमनी चार
 भुजाओ अने रेशभी पीतांबर जोઈने तेमने में दूरथी
 ज ओणभी लीधा के आ श्रीकृष्ण छे. (७) तेओ पीपणाना
 एक नाना-सरखा वृक्षनो सहारो लहीने डाबी जांध पर
 जमणुं चरणकमण राखीने बेढा हता. जावा-पीवानुं छोडी
 हीधुं छोवा छतां पक्ष तेओ आनंदथी प्रकुल्लित बनी रह्या
 हता. (८) ते ज समये व्यासज्ञना प्रिय मित्र परम
 भागवत सिद्ध मैत्रेयज्ञ भुवनोमां स्वर्यंद विचरण करता
 करता त्यां आवी पहोच्या. (९) मैत्रेय मुनि भगवानना
 प्रेमी लक्ष्य छे. आनंद अने भक्तिभावथी तेमनी डोक
 नमेली हती. तेमनी सामे ज श्रीहरिअे प्रेम-सबर अने
 स्मितयुक्त दृष्टिथी भने आनंदित करतां कहुं. (१०)

श्रीभगवाने कहुं - 'हुं तमारी आंतरिक अभिलाषा
 जाणुं हुं; तेथी हुं तमने ते साधन आपुं हुं, जे भीजाओ
 माटे अत्यंत हुर्लब छे. हे उद्दव! तमे पूर्वजन्ममां वसु
 हता. विश्वनी रथना करनारा प्रजापति वसुओना यशमां
 भने पामवानी ईच्छाथी ज तमे मारी आराधना करी
 हती. (११) हे साधुस्वभावना उद्दव! संसारमां तमारो
 आ अंतिम जन्म छे; कारक्षे के आ जन्ममां तमे मारी
 कृपा प्राप्त करी लीधी छे. हवे हुं आ मर्त्यलोक छोडीने
 स्वधाम जवा ईच्छुं हुं. अत्यारे अहीं एकांतमां तमे
 पोतानी अनन्य भक्तिने कारक्षे ज मारुं दर्शन पाम्या
 छो, ए मोटा सौभाग्यनी वात छे. (१२) पूर्वकाण (पाद-
 कल्प)ना आरंभमां में पोताना नाभि-कमण पर बेठेला
 प्रब्लाने, पोताना भहिमाने प्रगट करता श्रेष्ठ ज्ञाननो जे
 उपदेश कर्या हतो अने जेने विवेकी लोको 'भागवत' कहे
 छे ते ज तमने हुं आपुं हुं.' (१३)

(उद्दवज्ञ कहे छे) - विद्वरज्ञ! मारा पर तो ते
 परम पुरुषनी कृपा प्रतिक्षण वरस्या करती हती. ते समये
 तेमना आम आदरपूर्वक कहेवाथी स्नेहवश थयेला भने
 रोमांच थही आव्यो, मारी वाणी गणगणी बनी गही अने
 आंभोमांथी अशुधारा वहेवा लागी. ते समये हाथ जोडीने
 में तेमने कहुं. (१४) 'हे स्वामी! आपनां चरणकमणोनी
 सेवा करनारा भनुध्योने आ संसारमां धर्म, अर्थ, काम,
 मोक्ष - आ चारेमांथी कोई पक्ष वस्तु हुर्लब नथी; तोपक्ष

१. ग्रा. पा. - अनसेचितं । २. ग्रा. पा. - ४: । ३. ग्रा. पा. - अकानिह । ४. ग्रा. पा. - नूनं ।

કર્માણ્યનીહસ્ય ભવોહભવસ્ય તે
દુર્ગાશ્રયોહથારિભયાત્પલાયનમ् ।
કાલાત્મનો યત્પ્રમદાયુતાશ્રય:
સ્વાત્મન્રતે:બિધતિધીર્વિદામિહ ॥ ૧૬ ॥

મન્ત્રેષુ માં વા ઉપદ્ધૂય યાવ-
મકુછિઠિતાખણ્ડસદાત્મબોધ: ।
પૃથ્રે: પ્રભો મુખ ઈવાપ્રમતા-
સ્તનો મનો મોહયતીવ દેવ ॥ ૧૭ ॥

જ્ઞાનं ૫૨ સ્વાત્મરહઃપ્રકાશં
પ્રોવાચ કસ્મૈ ભગવાન્ સમગ્રમ् ।
અપि ક્ષમં નો ગ્રહણાય ભર્ત-
વર્દાઙ્જસા યદ્ વૃજિનં તરેમ ॥ ૧૮ ॥

ઈત્યાવેદિતહાર્દાય મહિં સ ભગવાન્ પરઃ ।
આદિદેશારવિન્દાક્ષ આત્મનઃપરમાંસ્થિતિમ् ॥ ૧૯ ॥

સ એવમારાધિતપાદતીર્થ-
દ્વીતિતતાચાત્મવિબોધમાર્ગ: ।
પ્રણાય પાદૌ પરિવૃત્ય દેવ-
મિહાગતોહં વિરહાતુરાત્મા ॥ ૨૦ ॥

સોહં તદ્ર્શનાઙ્ગાદવિયોગાર્તિયુતઃ પ્રભો ।
ગમિષ્ય દધિતં તસ્ય બદ્યાશ્રમમણ્ડલમ् ॥ ૨૧ ॥

યત્ નારાયણો દેવો નરશ્ ભગવાનૃષિ: ।
મૃદુ તીવ્રં તપો દીર્ઘ તેપાતે લોકભાવનો ॥ ૨૨ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

ઈત્યુદ્ધવાદુપાકષ્ટ્ય સુહૃદાં દુઃસહં વધમ् ।
શાનેનાશમયત્કાતા શોકમુત્પતિતં બુધ: ॥ ૨૩ ॥

સ તં મહાભાગવતં પ્રજ્ઞાં કૌરવર્ધભ: ।
વિશ્રાંમ્ભાદભ્યધતેદું મુખ્યં કૃષ્ણપરિગ્રહે ॥ ૨૪ ॥

મને એમનામાંથી કોઈની પણ કામના નથી. હું તો આપનાં ચરણકમળોની માત્ર સેવા માટે જ તરસ્યા કરું છું. (૧૫) હે પ્રભુ! આપ નિઃસ્પૃહ હોવા છતાં પણ કર્મ કરો છો, અજ્ઞન્મા હોવા છતાં પણ જન્મ લો છો, કાળજીપ હોવા છતાં પણ શત્રુના ભયથી ભાગો છો અને દ્વારકાના ડિલ્લામાં ભરાઈ સંતાઈ રહો છો તથા સ્વાત્મારામ હોવા છતાં પણ સોળ હજાર પલ્લીઓ સાથે રમણ કરો છો. — આ બધી આપની કેવી અદ્ભુત લીલાઓ છે કે જેને જોઈને વિદ્ધાનોની બુદ્ધિ પણ ભરમાય છે. (૧૬) હે દેવ! આપનું સ્વરૂપણાન સર્વથા અંકુઠિત અને અખંડ છે, તો પણ આપ સલાહ લેવા મને બોલાવીને, ભોળા માણસોની જેમ ખૂબ સાવધાનીપૂર્વક મારો જે અભિપ્રાય પૂછતા રહેતા હતા, હે પ્રભુ! તે આપની લીલા મારા મનને મુખ કરી દે છે. (૧૭) હે સ્વામી! પોતાના સ્વરૂપનું ગૂઢ રહસ્ય પ્રગટ કરનારું શ્રેષ્ઠ અને સંપૂર્ણ જે જ્ઞાન આપે બ્રહ્મજીને બતાવ્યું હતું તે જો મારે સમજવા યોગ્ય હોય તો મને પણ કહી સંભળાવો, કે જેથી હું પણ આ દુઃખરૂપી સંસારને સુગમતાથી પાર કરી જાઉં. (૧૮)

જ્યારે મેં આ રીતે પોતાના હદ્યનો ભાવ જણાવ્યો ત્યારે પરમપુરુષ કુમલનયન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો મને પોતાના સ્વરૂપની પરમ સ્થિતિનો ઉપદેશ કર્યો. (૧૯) આ પ્રમાણે, પૂજ્યપાદ ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિનું સાધન સાંભળીને તથા તે પ્રભુનાં ચરણોની વંદના અને પરિક્રમા કરીને હું અહીં આવ્યો છું. અત્યારે મારું ચિત્ત તેમના વિરહથી અત્યંત વ્યાકુળ થઈ રહ્યું છે. (૨૦) વિદુરજી! પહેલાં તો તેમનાં દર્શન પામીને મને આનંદ થયો હતો, પરંતુ હવે તો તેમના વિરહની વથા મારા હદ્યને અત્યંત પીડી રહી છે. હવે હું તેમના પ્રિય ક્ષેત્ર બદરિકાશ્રમમાં જઈ રહ્યો છું, કે જ્યાં (કરુણામૂર્તિ) ભગવાન શ્રી નર-નારાયણ - એ બંનેય ઋષિરૂપે લોકો પર અનુગ્રહ (કૃપા) કરવા માટે દીર્ઘકાળથી સૌભ્ય, બીજાઓને સુખકર અને કઠોર તપ કરી રહ્યા છે. (૨૧-૨૨)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - આ પ્રમાણે ઉદ્ધવજીના મુખેથી પોતાના પ્રિયબાંધવોના વિનાશના અસંખ્ય સમાચાર સાંભળીને પરમજ્ઞાની વિદુરજીને જે શોક ઉપજ્યો તેનું તેમજો જ્ઞાન વડે શમન કર્યું. (૨૩) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજીના સ્વજ્ઞનોમાં મુખ્ય, મહાભાગવત ઉદ્ધવજી જ્યારે બદરિકાશ્રમ ભજી જવા નીકળ્યા ત્યારે કુરુશ્રેષ્ઠ વિદુરજીએ શ્રુતાપૂર્વક તેમને પૂછ્યું. (૨૪)

विदुर उवाच^१

शानं परं स्वात्मरहःप्रकाशं
यदाह योगेश्वर ईश्वरस्ते ।
वक्तुं अवान्नोडहति यद्धि विष्णो-
र्भृत्याः स्वलृत्यार्थकृतश्वरन्ति ॥ २५॥

उद्धव उवाच

ननु^२ ते तावसंराध्य ऋषिः कौषारवोडन्ति मे ।
साक्षात्बगवताऽडहिष्ठो मर्त्यलोकं जिहासता ॥ २६॥

श्रीशुक उवाच

इति सह विदुरेण विश्वमूर्ते-
र्गुणकथया सुधया प्लावितोरुतापः ।
क्षणमिव पुलिने यमस्वसुस्तां
समुषित औपगविर्निशां ततोडगात् ॥ २७॥

राजेवाच

निधनमुपगतेषु वृष्णिभोजे-
खधिरथयूथपयूथपेषु मुख्यः ।
स तु कथमवशिष्ट उद्धवो य-
द्धरिरपि तत्यज आकृतिं अधीशः ॥ २८॥

श्रीशुक उवाच

ब्रह्मशापापदेशेन कालेनामोघवाञ्छितः ।
संहत्य स्वकुलं नूनं त्यक्यन्देहमचिन्तयत् ॥ २९॥
अस्मात्त्वोकाद्युपरते मध्य शानं मदाश्रयम् ।
अर्हत्युद्धव ऐवाद्वा समग्रत्यात्मवतां वरः ॥ ३०॥

नोद्धवोडङ्घपि मन्यूनो यद्गुणैर्नार्दितः प्रभुः ।
अतो मद्युनं लोकं ग्राहयन्ति तिष्ठतु ॥ ३१॥

ऐवं त्रिलोकगुरुणा सन्दिष्टः शब्दयोनिना ।
बद्याश्रममासाध हरिमीजे समाधिना ॥ ३२॥

विदुरोडप्युद्धवार्थुत्वा कृष्णस्य परमात्मनः ।
कीर्तयोपात्तदेहस्य कर्माणि श्लाधितानि च ॥ ३३॥

विदुरज्ञामे कहुं – हे उद्धवज्ञ! योगेश्वर भगवान् श्रीकृष्णों पोताना स्वरूपना गृह रहस्यने प्रगट करनारुं जे परम शान आपने कहुं हतुं ते आप अमने पक्ष संभलावो; कारण के भगवाननो सेवक तो पोताना सेवकोनुं कार्य सिद्ध करवा माटे ज विचरण करतो रहे छे. (२५)

उद्धवज्ञामे कहुं – ते तत्पश्चान माटे (तो) तमारे मुनिवर मैत्रेयज्ञनुं आराधन करवुं जोईअ. आ मर्त्यलोक छोडती वजते, मारी सामे स्वयं भगवाने ज तमने उपदेश करवानी आज्ञा तेमने आपी हती. (२६)

श्रीशुकदेवज्ञ कहे छे – आ प्रमाणे विदुरज्ञनी साथे विश्वमूर्ति भगवान् श्रीकृष्णना गुणोनी चर्चा थवाथी ते कथामृत वडे उद्धवज्ञना वियोगजनित महान् हुःभनुं शमन थहि गयुं. यमुनाज्ञना तीरे तेमनी ते चात्रि एक क्षणनी जेम वीती गई. पछी, प्रातःकाण थतां ज तेओ त्यांथी चाली नीकण्या. (२७)

राजा परीक्षिते पूछ्युं – हे भगवन्! वृष्णिवंश अने बोजवंशना बधा ज रथीओ अने पूथपतिओना पक्ष पूथपति नष्ट थहि गया हता, त्यां सुधी के त्रिलोकीनाथ श्रीहरिअ पक्ष पोतानुं ते उप छोडवुं पड़युं हतुं; तो पछी ते बधाना अग्रजी उद्धवज्ञ ज (एकला) तेम बचवा पाएँ? (२८)

श्रीशुकदेवज्ञामे कहुं – जेमनी इच्छा क्यारेय वर्ध नथी थती ते श्रीहरिअ ब्राह्मणोना शापउपी काणना निमित्ते पोताना कुणनो संहार कर्या पछी पोताना श्रीविग्रहने छोडती वजते विचार कर्या. (२९) – ‘आ लोकमांथी मारा चाल्या गया पछी उद्धव ज मारा शानने ग्रहण करवाना साचा अधिकारी छे. वर्तमानकाणमां आत्मज्ञानीओमां ते ज श्रेष्ठ छे. (३०) उद्धव मारा करतां अषुमात्र पक्ष उक्षा नथी, कारण के तेओ आत्मज्ञी छे, विषयोधी क्यारेय विचलित थया नथी. तेथी लोकोने मारा शाननो बोध आपता रहीने तेओ अहो ज रहे.’ (३१) वेदोना मूण कारणभूत जगद्गुरु श्रीकृष्णे आ प्रमाणे आज्ञा आपी, तेथी उद्धवज्ञ बदरिकाश्रममां जहाने समाधियोग वडे श्रीहरिनी आराधना करवा लाग्या. (३२) हे कुरुश्रेष्ठ परीक्षित! परमात्मा श्रीकृष्णे लीलाथी ज पोतानो श्रीविग्रह प्रगट कर्या हतो अने लीलाथी ज तेने अंतर्धान पक्ष करी लीधो. तेमनुं ते अंतर्धान थवुं ए पक्ष धीर पुरुषोनो उत्साह वधारनारुं हतुं अने ते अन्य

१. मार्यादा मतमां ‘विदुर उवाच’ नथी. २. मार्यादा मूण मतमां ‘ननु ते...’ थी मांडीने ‘आकृतिं अधीशः’ सुधीना तक्ष श्लोक तथा वर्णेनो ‘उवाच’ वजेरे आओ पाठ नथी, टिप्पणीमां छे. क्षण लभती वजते लूलथी रही गयो होय अने पछी टिप्पणी-झपे ते सुपारी लीधो होय.

દેહન્યાસં ચ તસ્યૈવં ધીરાણાં ધૈર્યવર્ધનમ् ।
અન્યેષાં દુષ્કરતરં પશૂનાં વિકલવાત્મનામ् ॥ ૩૪ ॥

આત્માનં ચ કુરુશ્રેષ્ઠ કૃષ્ણોન મનસેક્ષિતમ् ।
ધ્યાયન્ ગતે ભાગવતે રૂરોદ પ્રેમવિદ્ધલ: ॥ ૩૫ ॥

કાલિન્દા:^૧ કતિભિ: સિદ્ધ અહોભિર્મરતર્થભ: ^૨ ।
પ્રાપદત સ્વઃ સરિતં યત્ત મિત્રાસુતો મુનિ: ॥ ૩૬ ॥

પશુતુલ્ય (અજ્ઞાની) પુરુષો માટે (સમજવું) અત્યંત દુષ્કર હતું. પરમ ભાગવત ઉદ્ધવજ્ઞના મુખેથી તેમનાં પ્રશંસનીય કર્મા વિરોના અને એ પ્રમાણો અંતર્ધાન થયાના સમાચાર સાંભળીને તથા એ જાણીને કે ભગવાને પરમધામમાં જતી વખતે મને પણ યાદ કર્યો હતો, વિદુરજી શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમને યાદ કરીને ઉદ્ધવજ્ઞના ચાલી ગયા પછી પ્રેમથી વિલળ થઈને ખૂબ રક્યા. (૩૩-૩૫) ત્યારપછી સિદ્ધશિરોમણિ વિદુરજી પમુનાતટેથી ચાલી નીકળી થોડા દિવસોમાં ગંગાજ્ઞના તિનારે જઈ પહોંચ્યા, જ્યાં શ્રીમૈત્રેયજી રહેતા હતા. (૩૬)

—★—

ઈતિ શ્રીમલ્લાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્દે વિદુરોદ્ધવસંવાદે ચતુર્થોઽધ્યાય: ॥ ૪ ॥
ત્રીજો સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત 'વિદુર-ઉદ્ધવ-સંવાદ'માંનો ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

પાંચમો અદ્યાય

વિદુરજ્ઞનો પ્રશ્ન અને મૈત્રેયજીએ કરેલું સૃષ્ટિકમનું વર્ણન

શ્રીશુક ઉવાચ

દ્વારિ ધુનંદા ઋષભ: કુરુણાં
મૈત્રેયમાસીનમગાધબોધમ् ।

ક્ષતોપસૃત્યાચ્યુતભાવશુદ્ધ:
પ્રાપચ્છ સૌશીલ્યગુણાભિતૃમ: ॥ ૧ ॥

વિદુર ઉવાચ

સુખાય કર્માણિ કરોતિ લોકો
ન તૈ: સુખં વાડન્યદુપારમં^૩ વા ।

વિન્દેત ભૂયસ્તત એવ દુઃખં
પદત્ર યુક્તં ભગવાન् વદેતઃ ॥ ૨ ॥

જનસ્ય કૃષ્ણાદ્વિમુખસ્ય દૈવા-
દ્ધર્મશીલસ્ય સુદુ:ભિતસ્ય ।

અનુગ્રહાયેહ ચરન્તિ નૂનં
ભૂતાનિ ભવ્યાનિ જનાર્દનસ્ય ॥ ૩ ॥

તત્સાધુવર્યાદિશ વર્ત્મણ શં ન:
સંરાધિતો ભગવાન् યેન પુંસામ् ।

હંદિ સ્થિતો યચ્છતિ ભક્તિપૂતે
શાનં સતત્યાધિગમં પુરાણમ् ॥ ૪ ॥

કરોતિ કર્માણિ કૃતાવતારો
યાન્યાત્મતન્તો ભગવાંસ્ત્રધીશ: ।

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - ત્યાં (હરિદ્વાર કેત્રમાં) પરમ જ્ઞાની મૈત્રેય મુનિ વિરાજમાન હતા. ભગવદ્ભક્તિથી શુદ્ધ થયેલા હદ્યના વિદુરજી તેમની પાસે જઈ પહોંચ્યા અને તેમના સાધુ-સ્વભાવથી પ્રેમસભર થઈને તેમને પૂછ્યું. (૧)

વિદુરજ્ઞએ કહું - હે ભગવન્! સંસારમાં બધા લોકો સુખ મેળવવા કર્મા કરે છે, પણ તેમનાથી નથી તો તેમને સુખ મળતું કે નથી તો તેમનું દુઃખ પણ દૂર થતું, બલકે તેનાથી પણ તેમના દુઃખમાં વધારો જ થાય છે. તેથી આ બાબતમાં શું કરવું યોગ્ય છે તે તમે કૃપા કરીને મને બતાવો. (૨) જે લોકો દુર્ભાગ્યવશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણથી વિમુખ છે, અધર્મપરાયણ છે અને અત્યંત દુઃખી છે તેમના પર કૃપા કરવા માટે જ આપના જેવા ભાગ્યશાળી ભગવદ્ભક્તો સંસારમાં વિચરણ કરે છે. (૩) હે સાધુવર્ય! આપ મને તે શાંતિપ્રદ સાધનનો ઉપદેશ આપો, કે જેના અનુસાર આરાધના કરવાથી ભગવાન પોતાના ભક્તોના ભક્તિપાવન હદ્યમાં આવીને વિરાજમાન થઈ જાય છે અને પોતાના સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવનારું સનાતન જ્ઞાન પ્રદાન કરે છે. (૪) ત્રિલોકનિયંતા અને પરમસ્વતંત્ર શ્રીહરિ અવતાર લઈને જે જે લીલાઓ કરે છે; જે રીતે અકર્તા હોવા

૧. પ્રા. પા. - કાલિન્દાં । ૨. પ્રા. પા. - ભાગવતર્થભ: । ૩. પ્રા. પા. - દ્વારમેદ્બા । ૪. પ્રા. પા. - સાધુવર્ય સંરાન ।

यथा ससर्जनं ईदं निरीहः
संस्थाप्य वृत्तिं जगतो विधते ॥ ५ ॥

यथा पुनः स्वे ख ईदं निवेश्य
शेते गुहायां स निवृत्तवृत्तिः ।

योगेश्वराधीश्वर एक अत-
दनुप्रविष्टो बहुधा यथाऽऽसीत् ॥ ६ ॥

क्रिडन् विधते द्विजगोसुराणां
क्षेमाय कर्माण्यवतारभेदः ।^१

मनो न तृप्यत्यपि^२ शृणुतां नः
सुश्लोकमौलेश्वरितामृतानि ॥ ७ ॥

यैस्तत्त्वभेदैरधिलोकनाथो
लोकानलोकान् सह लोकपालान् ।

अचीकूपद् यत्र हि सर्वसत्य-
निकायभेदोऽधिकृतः प्रतीतः ॥ ८ ॥

येन प्रज्ञानामुत आत्मकर्म-
उपाधिधानां च भिदां व्यधत ।

नारायणो विश्वसृडात्मयोनि-
रेतत्य नो वर्णाय विप्रवर्य ॥ ९ ॥

परावरेषां भगवन् ग्रतानि
श्रुतानि मे व्यासमुखादभीक्षणम् ।

अतृभुम क्षुल्लसुखावहानां
तेषामृते कृष्णकथामृतोद्घात् ॥ १० ॥

कस्तुभुयातीर्थपदोऽभिधानात्
सत्रेषु वः सूरिभिरीड्यमानात् ।

यः कर्णनार्दीं पुरुषस्य यातो
भवप्रदां गेहरतिं छिनति ॥ ११ ॥

मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानां
सभापि ते भारतमाह कृष्णः ।

पस्मिन्नृष्टां ग्राम्यसुखानुवाहे-
र्भतिर्गृहीता तु हरेः कथायाम् ॥ १२ ॥

सा श्रद्धानस्य विवर्धमाना
विरक्तिमन्यत्र करोति पुंसः^३ ।

छतां पश्च तेमणे कल्पना आरंभमां आ सृष्टिनी रथना करी, जे रीते अने स्थापित करीने तेओ जगतना ज्वोनी आज्ञविकानुं विधान करे छे, पश्चि जे रीते तेने पोताना कृद्याकाशमां लीन करीने वृत्तिरहित थहिने योगमायानो आश्रय लहिने शयन करे छे अने जे रीते ते योगेश्वरोनां पश्च ईश्वर प्रलु एक ज होवा छतां पश्च आ भ्रष्टांडमां अन्तर्यामीरूपे अनुप्रविष्ट थहिने अनेक रूपोमां प्रगट थाय छे – ते बधुं रहस्य आप अमने समजावो. (५-६) ब्राह्मणो, गायो अने देवताओना कल्पाणा माटे जेओ अनेक अवतारो धारण करीने लीलापूर्वक ज विभिन्न प्रकारनां दिव्य कर्मो करे छे – ते पश्च अमने कही संबलावो. यशस्वीओना मुकुटमणि श्रीहरिना लीला-अमृतनुं पान करतां करतां अमारुं मन तृप्त थतुं नथी. (७)

अमने ए पश्च संबलावो के समस्त लोकपतिओना स्वामी ते श्रीहरिए आ लोको, लोकपालो अने लोकालोकपूर्वतनी बहारना भागो, के जेमनामां आ बधा प्रकारनां प्राणीओना, अधिकार-अनुसार भिन्न भिन्न भेद ज्ञानाय छे ते क्यां तत्वोद्धी रच्यां छे. (८) हे द्विजश्रेष्ठ! ते विश्वकर्ता स्वयंभू श्रीनारायणे पोतानी प्रजाओना स्वभाव, कर्म, इप अने नामोना भेदनी केवी रीते रथना करी छे? हे भगवन्! में श्रीव्यासज्ञना मुनेथी उच्च-नीच वर्णाना धर्मो तो धर्मीवार सांबद्ध्या छे, परंतु हवे श्रीकृष्ण-कथामृतनी धारा छोडीने स्वल्प-सुखदायक अन्य धर्माद्धी मारुं मन कंटाणी गयुं छे. (९-१०) ते तीर्थपाद श्रीहरिना गुणानुवादी तृप्त थहि पश्च कोषा शके? तेमनुं तो नारद वगेरे महात्माओ पश्च तमारा जेवा साधुओना समाजमां दीर्तन करे छे तथा ज्यारे तेओ मनुष्योना कर्षाछिद्रोमां प्रवेश करे छे त्यारे तेओ तेमनी संसारयकमां नाभनारी धरगृहस्थीनी आसक्तिने कापी नाखे छे. (११) हे भगवन्! आपना मित्र मुनिवर कृष्णद्वैपायन व्यासज्ञाए पश्च भगवानना गुणोनुं वर्णन करवानी ईच्छाथी ज ‘महाभारत’ रच्युं छे. तेमां पश्च विषयसुखोनो उल्लेख करता रहीने मनुष्योनी बुद्धिने भगवाननी कथाओमां जोडवानो ज प्रयत्न करवामां आव्यो छे. (१२) (भगवत्कथानी आ तुच्छि श्रद्धाणु मनुष्यना कृद्यमां ज्यारे वधवा लागे छे त्यारे ते तेने अन्य विषयोमांथी विरक्त करी हे छे;

१. प्रा. पा. – न्तारदप्तेः । २. प्रा. पा. – न्त्यपिशृणुतां । ३. प्रा. पा. – पुंसां ।

હરે: પદાનુસ્મતિનિર્વતસ્ય
સમસ્તદુઃખાત્યયમાશુ ધતે ॥ ૧૩ ॥

તાઘોચ્યશોચ્યાનવિદોઽનુશોચે
હરે: કથાયાં વિમુખાનધેન ।
ક્ષિણોતિ દેવોઽનિમિષસ્તુ યેધા-
માયુર્વથાવાદગતિસ્મृતીનામ્ ॥ ૧૪ ॥

તદસ્ય કૌષારવ શર્મદાતુ-
હરે: કથામેવ કથાસુ સારમ્ ।
ઉદ્ધૃત્ય પુષ્પેભ્ય ઈવાર્તબન્ધો
શિવાય ન: કીર્તય તીર્થકીર્તઃ ॥ ૧૫ ॥

સ વિશ્વજન્મસ્થિતિસંયમાર્થ
કૃતાવતાર: પ્રગૃહીતશક્તિ: ।
ચકાર કર્માણ્યતિપૂરુષાણિ
યાનીશ્વર: કીર્તય તાનિ મહામ્ ॥ ૧૬ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

સ એવં ભગવાન् પૃષ્ઠ: કાત્ત્રા કૌષારવિર્મુનિ: ।
પુંસાં નિ: શ્રેયસાર્થેન તમાહ બહુ માનયન् ॥ ૧૭ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

સાધુ પૃષ્ઠ ત્વયા સાધો લોકાન् સાધ્યનુગૃહ્ણતા ।
કીર્તિવિતન્વતા લોકે આત્મનોડધોક્ષજાત્મન: ॥ ૧૮ ॥

નેતાચ્યિત્રં ત્વયિ ક્ષતર્બાદરાયણવીર્યજે ।
ગૃહીતોડનન્યભાવેન યત્વયા હરિરીશ્વર: ॥ ૧૯ ॥

માડવ્યશાપાદ્ગવાન् પ્રજાસંયમનો યમ: ।
આતુ: કેતે ભુજિષ્યાયાં જાત: સત્યવતીસુતાત् ॥ ૨૦ ॥

ભવાન્ ભગવતો નિત્યં સમ્મત: સાનુગસ્ય ચ ।
યસ્ય^૧ જ્ઞાનોપદેશાય માડડદિશાદ્ગવાન્ પ્રજન્ ॥ ૨૧ ॥

તે ભગવાનના ચરણોના નિરંતર ચિંતનથી આનંદમળ થઈ જાય છે અને તેનાં બધાં જ દુઃખોનો તત્કાળ અંત આવી જાય છે. (૧૩) મને તો શોચનીયોમાં પણ શોચનીય તે અજ્ઞાની મનુષ્યો માટે નિરંતર ખેદ થાય છે કે જેઓ પોતાનાં પૂર્વકૃત પાપોને કારણે શ્રીહરિની કથાઓથી વિમુખ રહે છે. અરે રે! કાળ ભગવાન તેમના અમૂલ્ય જીવનને કાપી રહ્યા છે અને તેઓ તન, મન અને વચ્ચનથી વ્યર્થ કિયા, વ્યર્થ ચિંતન અને વ્યર્થ વાદવિવાદમાં રત રહે છે. (૧૪) હે મૈત્રેયજી! તમો દીનજનો પર કૃપા કરનારા છો તેથી, જેમ બ્રમર કૂલોમાંથી રસ કાઢી લે છે તે જ રીતે આ લૌંડિક કથાઓમાંથી તે સારભૂત પરમકલ્યાણકારી, પવિત્રકીર્તિ શ્રીહરિકથાઓ અલગ તારવીને અમારા કલ્યાણ માટે સંભળાવો. (૧૫)

તે સર્વશરે સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંધાર કરવા માટે પોતાની માયાશક્તિને અપનાવીને રામ-કૃષ્ણ વગેરે અવતારો દ્વારા જે અનેક અલૌંડિક લીલાઓ કરી છે તે બધી મને સંભળાવો. (૧૬)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – જ્યારે વિદુરજીએ જીવોના કલ્યાણ માટે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે મુનિશ્રેષ્ઠ ભગવાન મૈત્રેયજીએ તેમની ભારે પ્રશંસા કરતાં આમ કહ્યું. (૧૭)

શ્રીમૈત્રેયજી બોલ્યા – હે સાધુસ્વભાવના વિદુરજી! તમે બધા જીવો પર અત્યંત કૃપા કરીને આ ધર્માં સારી વાત પૂછી છો. તમારું ચિત્ત તો હંમેશાં શ્રીભગવાનમાં જ લીન રહે છે, તેમ છતાં તમારો આ પ્રશ્ન આત્મરૂપ અધોક્ષજ ભગવાનની અને આપણી કીર્તિને વધારનારો છે. (૧૮) તમે શ્રીવ્યાસજીના ઔરસ પુત્ર છો, તેથી તમારે માટે આ કોઈ મોટી વાત નથી કે તમે અનન્યભાવે સર્વશર શ્રીહરિના જ આશ્રિત થઈ ગયા છો. (૧૯) તમે પ્રજાને દંડ (સજા) આપનારા ભગવાન યમ જ છો. માંડવ ઋષિનો શાપ હોવાને કારણે જ તમે શ્રીવ્યાસજીના તેજથી તેમના ભાઈ વિચિત્રવીર્યની દાસીના ગર્ભમાંથી જન્મ લીધો છે. (૨૦) તમે હંમેશાં શ્રીભગવાનના અને તેમના ભક્તોના અત્યંત પ્રિય છો, તેથી ભગવાન નિજધામે પથારતી વેળાએ, તમને જ્ઞાનનો

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં આ શ્લોકાર્પ આ પ્રમાણે છે – પજ્જાનાદેશયે ચૈવ માડડદિશાદ્ગવાનિઃ ।

अथ ते भगवल्लीला योगमायोपबुद्धिताः ।
विश्वस्थित्युद्गवान्तार्था वर्णयाम्यनुपूर्वशः ॥ २२ ॥

भगवानेक आसेदमग्र आत्माऽऽत्मनां विभुः ।
आत्मेच्छानुगतावात्माऽनानामत्युपलक्षणः ॥ २३ ॥

स वा अेष तदा द्रष्टा नापश्यद् देश्यमेकराट् ।
मेनेऽसन्तभिवात्मानं सुमशक्तिरसुमद्दक् ॥ २४ ॥

सा वा अेतस्य सन्द्रष्टुः शक्तिः सदसदात्मिका ।
माया नाम महाभाग ययेदं निर्भमे विभुः ॥ २५ ॥

कालवृत्त्या तु मायायां गुणमय्यामधोक्षजः ।
पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत वीर्यवान् ॥ २६ ॥

ततोऽभवन् महतात्मव्यक्तात्कालयोदितात् ।
विज्ञानात्माऽऽत्मदेहस्थं विश्वं व्यञ्जन्तमोनुदः ॥ २७ ॥

सोऽप्यंशगुणकालात्मा भगवद्दृष्टिगोचरः ।
आत्मानं व्यक्तोदात्मा विश्वस्यास्य सिसृक्षया ॥ २८ ॥

महतात्माद्विकुर्वाणादहंतर्वं व्यज्ञयत ।
कार्यकारणकर्त्तात्मा भूतेन्द्रियमनोभयः ॥ २९ ॥

वैकारिकसैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा ।
अहंतर्वाद्विकुर्वाणान्मनो वैकारिकादभूत् ।
वैकारिकाश्च ये देवा अर्थात्मिव्यञ्जनं यतः ॥ ३० ॥

तैजसानीन्द्रियाण्येव शानकर्ममयानि च ।
तामसो भूतसूक्ष्मादिर्घतः खं लिङ्गमात्मनः ॥ ३१ ॥

कालमायांशयोगेन भगवद्विक्षितं नभः ।
नभसोऽनुसृतं स्पर्शविकुर्वन्निर्भमेऽनिलम् ॥ ३२ ॥

उपदेश करवानी मने आशा आपी गया छे. (२१)
तेथी, हवे हुं जगतनी उत्पत्ति, स्थिति अने लय माटे
योगमायाए विस्तारेली भगवाननी विभिन्न लीलाओनुं
कमशः वर्णन करुं हुं. (२२)

सर्वव्यापी परमात्मा के जे प्राणीमात्रना आत्मा छे,
आ सृष्टिना निर्माण पूर्व एकमात्र ते ज हता. भगवाने
संकल्प कर्या के 'हुं ज अनेक थई जाउ' त्यारे अेमनी
इच्छानुं अनुसरण कर्या पछी तेमनुं स्वरूप अनेक रूपोमां
थई गयुं. अने तेमनी बुद्धि पछ तेने अनुरूप विविध
प्रकारनी थई गई. (२३) ते ज परमात्मा द्रष्टारूपे अनेक
रूपोमां जे थया ते ज चारे बाजु प्रकाशित थई रक्षा
हता. परंतु ते समये देश्य न हतुं. तेथी तेमणे पोताने
शून्य जेवा मान्या. तेमनी शक्तिओ पोतानामां सुप्त हती
परंतु शान सुप्त न हतुं. अर्थात् ज्ञान ज्ञानत हतुं. (२४)
हे महाभाग विद्वरुच्छ! आ प्रमाणे भगवाने संकल्प करतां
ज भगवाननी कार्य-कारणरूपा द्रष्टा अने देश्यनुं अनुसंधान
करनारी अने भगवानना संकेतने जीवनारी शक्ति-
मायाए आ जड-येतनात्मक विश्वनुं निर्माण कर्युं. (२५)
इन्द्रियातीत चिन्मय परमात्माए काल अनुकूल थवाने
कारणे त्रिगुणमयी मायामां पोताना अंशरूप पुरुषरूपे
प्रवेश करीने चित्तशक्तिरूपी बीजने स्थापित कर्युं. (२६)
त्यारे काणनी प्रेरणाथी ते अव्यक्त मायामांथी महतात्म
प्रगट थयुं. ते अशाननुं नाशक छे अने विज्ञानस्वरूप छे.
तथा पोतानामां सूक्ष्मरूपे रहेला प्रपञ्चनी अलिव्यक्ति
करनारुं छे. (२७) चिद्वान्श, त्रिशे गुणा तथा कालस्वरूप
महतात्मने भगवाने जेयुं त्यारे भगवाननी सृष्टि करवानी
इच्छाथी तेष्वे पोते पोतानुं रूपांतर कर्युं. (२८) महतात्म
विकृत थतां अहंकारनी उत्पत्ति थई, जे कार्य (अधिभूत),
कारण (अध्यास) अने कर्ता (अधिदैव)-रूप होवाथी भूतो,
इन्द्रियो अने मननुं कारणा छे. (२९) ते अहंकार वैकारिक
(सात्त्विक), तैजस (राजस) अने तामस अेवा भेदने लीषे
त्रिशे प्रकारनो छे; तेथी अहंतर्वमां विकार थतां वैकारिक
अहंकारथी मन तथा जेमना वडे विषय-ज्ञान थाय छे
ते इन्द्रियोना अधिष्ठाता देवताओ उत्पन्न थया. (३०)
तैजस अहंकारथी ज्ञानेन्द्रियो अने कर्मन्द्रियो थई तथा
तामस अहंकारथी सूक्ष्म भूतोनुं कारण शब्द-तन्मात्र थयुं
अने तेनाथी दृष्टांतरूपे आत्मानो बोध करावनार आकाश
उत्पन्न थयुं. (३१) भगवाननी दृष्टि ज्यारे आकाश पर
पडी त्यारे तेमांथी वणी काण, माया अने चित्तशक्तिना
योगथी स्पर्श-तन्मात्र थयुं अने ते विकृत थवाथी तेनाथी

१. प्रा. पा. - अनोखावः।

અનિલોડપિવિકુર્વાણો નભસોરબલાન્વિતः ।
સસર્જ રૂપતન્માત્રં જ્યોતિર્લોકસ્ય લોચનમ् ॥ ૩૩ ॥
અનિલેનાન્વિતં જ્યોતિર્વિકુર્વત્પરવીક્ષિતમ् ।
આધતામ્ભો રસમયં કાલમાયાંશયોગતઃ ॥ ૩૪ ॥
જ્યોતિષામ્ભોડનુસંસૃષ્ટં વિકુર્વદ્ભ્રલ્લવીક્ષિતમ् ।
મહીં ગંધગુણામાધાત્કાલમાયાંશયોગતઃ ॥ ૩૫ ॥
ભૂતાનાં નભઆદીનાં યદ્યજ્ઞવ્યાવરાવરમ्^૧ ।
તેષાં પરાનુસંસર્ગાદ્યથાસડ્યં ગુણાન્નવિદુઃ ॥ ૩૬ ॥
એતે દેવાઃકલા વિષણો: કાલમાયાંશલિઙ્ગઃ ।
નાનાત્વાત્સ્વક્રિયાડનીશા: પ્રોચુ: પ્રાજ્જલયો વિભુમ् ॥ ૩૭ ॥
    દેવા જીચુ:
નમામ તે દેવ પદારવિન્દ
    પ્રપત્રતાપોપશમાતપત્રમ् ।
યન્મૂલકેતા યત્યોડજ્જસોર
    સંસારદુઃખં બહિરુલ્કિપન્તિ ॥ ૩૮ ॥
ધાતર્યદસ્મિન્ ભવ ઈશ જ્વા-
    સ્તાપત્રયેષોપહતા ન શર્મ ।
આત્મલલભન્તે ભગવંસ્તવાડ્ધ્રિ-
    ચ્છાયાં સવિધામત આશ્રયેમ ॥ ૩૯ ॥
માર્ગન્તિ યતે મુખપદ્મનીડિ-
    શિન્દઃસુપર્ણોર્જષયો વિવિક્તે ।
યસ્યાધમર્ષોદસરિદ્વરાયા:
    પદ્દ પદ્દ તીર્થપદ:^૨ પ્રપત્રા: ॥ ૪૦ ॥
યચ્છ્રૂદ્ધયા શ્રુતવત્યા ચ ભક્ત્યા
    સમ્મૃજ્યમાને હૃદ્યેડવધાય ।
જ્ઞાનેન વૈરાગ્યબલેન ધીરા
    પ્રજેમ^૩ તતોડક્ષ્રિસરોજ્પીઠમ् ॥ ૪૧ ॥
વિશ્વસ્ય જન્મસ્થિતિસંયમાર્થ
    કૃતાવતારસ્ય પદામ્ભુજં તે ।
પ્રજેમ સર્વે શરણં યદીશ
    સ્મૃતં પ્રયચ્છત્યભ્યં સ્વપુંસામ् ॥ ૪૨ ॥
યત્સાનુભન્દેડસતિ દેહગેહે
    મમાહમિત્યૂઢુરાગ્રહાણામ् ।
પુંસાં સુદૂરં વસતોડપિ પુર્ણા
    ભજેમ તતો ભગવન્ પદાજ્જમ્ ॥ ૪૩ ॥

૧. પ્રા. પા. - જ્ઞાયં ચરાચરમ् । ૨. પ્રા. પા. - તીર્થપદ । ૩. પ્રા. પા. - પ્રજેમિ ।

વાયુ ઉત્પન્ન થયો. (૩૨) અત્યંત બળવાન વાયુએ આકાશ સહિત વિકૃત થઈને હૃપ-તન્માત્રની રચના કરી અને તેનાથી સંસારને અજ્વાળનારું તેજે ઉત્પન્ન થયું. (૩૩) પછી પરમાત્માની દસ્તિ પડતાં વાયુયુક્ત તેજે કાળ, માયા અને ચિંદંશના યોગથી વિકૃત થઈને રસ-તન્માત્રના કાર્યભૂત જગને ઉત્પન્ન કર્યું. (૩૪) ત્યારપછી તેજ્યુક્ત જગે બ્રહ્મની દસ્તિ પડતાં કાળ, માયા અને ચિંદંશના યોગથી ગંધગુણમયી પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી. (૩૫) હે વિદુરજી! આ આકાશ વગેરે ભૂતોમાંથી જે જે ભૂતો પાછળ-પાછળ ઉત્પન્ન થયાં છે તેમનામાં કમશા: પોતાનાં અગાઉનાં ભૂતોના ગુણ પણ અનુગત સમજવાના છે. (૩૬) ઉપર્યુક્ત બધાં તત્ત્વો ભગવાન વિષણુના જ અંશ છે. કાળ, માયા અને ચિત્ત-અંશથી પુક્ત છે. અનેક રૂપોમાં હોવા છતાં પણ પરસ્પર સંગઠિત ન હોવાને કારણે કશું જ કરી ન શક્યાં અને ભગવાનની હાથ જોડીને સુતિ કરવા લાગ્યા. (૩૭)
    હેવતાઓએ કહું - હે દેવ! અમે આપનાં ચરણકમળોની વંદના કરીએ છીએ; આ (ચરણકમળો) પોતાના શરણાગત જીવોનું દુઃખ (તાપ) દૂર કરવાને છત્ર સમાન છે તથા એમનો આશ્રય લેવાથી પતિજનો સંસારનાં અનંત દુઃખોને સહેલાઈથી દૂર ફેંકી દે છે. (૩૮) હે જગતકર્તા જગદીશર! આ સંસારમાં ત્રિવિદ તાપથી બ્યાદુણ રહેવાને કારણે જીવોને જરા પણ શાંતિ મળતી નથી. તેથી હે આત્મન! હે ભગવન! અમે આપનાં ચરણાની જ્ઞાનમયી જ્ઞાયાનો આશ્રય લઈએ છીએ. (૩૯) મુનિજનો એકાંત સ્થળે રહીને આપના મુખકમળનો આશ્રય લેનાર વેદમંત્રોરૂપી પક્ષીઓ થકી જેમનું અનુસંધાન કરે છે તથા જેઓ સંપૂર્ણ પાપનાશક નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગંગાજીનું ઉદ્ઘગમસ્થાન છે તેવાં આપનાં આ પરમપાવન ચરણકમળોનો અમે આશ્રય (શરણું) લઈએ છીએ. (૪૦) અમે આપનાં ચરણકમળોની તે પીઠિકાનું શરણ લઈએ છીએ કે જેને ભક્તો શ્રદ્ધાથી અને શ્રવણ-કીર્તન વગેરે-રૂપી ભક્તિથી વિશુદ્ધ થયેલા અંત:કરણમાં ધારણ કરીને વૈરાગ્યપુષ્પ જ્ઞાન વડે પરમ ધીર બની જાય છે. (૪૧) હે ઈશર! આપ સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર માટે જ અવતાર લો છો; તેથી અમે સૌ આપનાં તે ચરણકમળોનું શરણ લઈએ છીએ કે જેઓ આપનું સ્મરણ કરનારા ભક્તોને અભય કરી દે છે. (૪૨) જે મનુષ્યોનો શરીર, ધર અને તત્ત્વસંબંધિત અન્ય તુલ્ય પદાર્થોમાં અહંતા-મમતાનો દઢ દુરાગ્રહ છે તેમના શરીરમાં (આપ અંતર્યામીરૂપે) રહેતા હોવા છતાં જે ધરણાં દૂર છે તે આપનાં પાદામ્ભુજોને અમે ભજુએ છીએ. (૪૩)

तान्^१ वै ह्यसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्ये
पराहतान्तर्मनसः परेश ।
अथो न पश्यन्त्युरुगाय नूनं
ये ते पदन्यासविलासलक्ष्याः ॥ ४४ ॥

पानेन ते देव कथासुधायाः
प्रवृद्धभक्त्या विशदाशया ये ।
वैराग्यसारं प्रतिलक्ष्य बोधं
यथाऽऽजसाऽन्वीयुरकुण्ठधिष्ठयम् ॥ ४५ ॥

तथाऽपरे चात्मसमाधियोग-
बदेन जित्या प्रकृतिं बलिष्ठाम् ।
त्वामेव धीराः पुरुषं विशन्ति
तेषां श्रमः स्यान्त तु सेवया ते ॥ ४६ ॥

ततो वयं लोकसिसृक्षयाऽद्य
त्वयाऽनुसुधाखिभिरात्मभिः स्म ।
सर्वे वियुक्ताः स्वविहारतन्त्रं
न शक्नुमस्तत्रतिष्ठत्वे^२ ते ॥ ४७ ॥

यावद्भविं तेऽज्ञ उराम काले
यथा वयं चान्तमाम यत्र ।
यथोभयेषां त ईमे हि लोका
बलिं हरन्तोऽन्नमदन्त्यनूहाः ॥ ४८ ॥

त्वं नः सुराणामसि सान्वयानां
कूटस्थ आधः पुरुषः पुराणः ।
त्वं देव शक्त्यां गुणकर्मयोनौ
रेतस्त्वज्ञायां कविमादधेऽजः ॥ ४९ ॥

ततो वयं सत्त्रभुवा यदर्थे
बभूविभात्मन् करवाम किं ते ।
त्वं नः स्वयक्तुः परिदेहि शक्त्या
देव कियार्थे यदनुग्रहाणाम्^३ ॥ ५० ॥

हे परमकीर्ति परमेश्वर! ईन्द्रियोना विषयाभिमुख रहेवाने
कारणे जेओनुं मन हमेशां भहार ज भटक्या करे छे तेवा
पामर लोको आपना विलासपूर्ण पादविन्यासनी शोभाना
विशेषज्ञ भक्तोनुं दर्शन पक्ष करवा पामता नथी, तेथी
ज तेओ आपनां चरणोथी दूर रहे छे. (४४) हे देव!
आपना कथामृतनुं पान करवाथी उभरायेली भजितने
कारणे जेमनुं अंतःकरण निर्भूत थर्ह गयुं छे ते मनुष्यो,
वैराग्य ज जेनो सार छे तेवुं आत्मज्ञान पामी लहिने
अनायास ज आपना वैकुण्ठामभां प्रयाश करे छे. ए
आपनी भजितनो महिमा छे. (४५) आ सिवायना बीजा
जे धीर मनुष्यो चित्त-निरोधउपी समाधिना बलयां आपनी
बलवान मायाने ज्ञाने आपनामां ज लीन तो थर्ह जाय
छे, पक्ष तेमने श्रम घण्टो पडे छे; परंतु आपनी सेवा
(भजित)ना मार्गमां कोई ज कष्ट नथी. (४६)
‘हे आदिदेव! आपे आपना ऋषे गुणो वडे सृष्टिनी
रचना करवानी ईच्छाथी अभारुं सर्जन कर्युं छे, तेथी
विभिन्न स्वभाववाणा होवाने कारणे अमे परस्पर मेण
साधी शक्ता नथी अने तेथी आपनी कीडाना साधनउपी
ब्रह्मांडनी रचना करी तेनु आपने समर्पण करवामां असमर्थ
बनी रह्या छीअे. (४७) तेथी हे अजन्मा भगवन्! जेनाथी
अमे ब्रह्मांड रचीने सर्व प्रकारना भोगो आपने समयसर
समर्पित करी शक्तीअे अने ज्यां रहीने अमे पक्ष पोतानी
योग्यता ग्रभाणे अन्न ग्रहण करी शक्तीअे तथा आ बधा
ज्ञवो पक्ष सर्व प्रकारनां विधो-अडयणोथी दूर रहीने
अमने अने आपने - बनेने भोग समर्पित करता रहीने
पोत-पोतानुं अन्न खाई शके - ऐवो कोई उपाय करो.
(४८) निर्विकार पुराणपुरुष आप ज अन्य कार्यसमूह
समेत अम देवताओना आदि-कारण छो. हे देव! पहेलां
अजन्मा ऐवा आपे ज सत्त्व वगेरे गुणोना अने जन्म
वगेरे कर्मोना कारण-उपी माया-शक्तिमां ज्ञानमय वीर्य
स्थापित कर्युं छे. (४९) हे परमात्मदेव! महत्तत्व वगेरे-
उपी अमे देवताओने जे कार्य माटे उत्पन्न कर्या छे ते
बाबतमां अमे शुं करीअे? हे देव! अभारा पर आप
ज कृपा करनारा छो; तेथी ब्रह्मांडनी रचना करवा माटे
आप अमने कियाशक्ति-सहित पोतानी ज्ञानशक्ति प्रदान
करो. (५०)

—★—

इति श्रीमद्भागवते भगवानुपुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५॥
त्रीजा संक्ष-अंतर्गत पांचमो अध्याय समाप्त.

—★—

૭૩૦ અધ્યાય

વિરાટ શરીરની ઉત્પત્તિ

અધિરૂપવાચ

ઈતિ તાસાં સ્વશક્તીનાં સતીનામસમેત્ય સઃ ।
પ્રસુમલોકતન્ત્રાણાં^૧ નિશાભ્ય^૨ ગતિમીથરઃ ॥ ૧ ॥

કાલસભાનાં તદા દેવીં બિભ્રચ્છક્તિમુરુકમઃ ।
ત્રયોવિંશતિતત્ત્વાનાં ગણાં યુગપદાવિશત् ॥ ૨ ॥

સોડનુપ્રવિષ્ટો ભગવાંશેષારૂપેણ તં ગણમૃ ।
ભિન્નં સંયોજ્યામાસ સુમં કર્મ પ્રબોધયન् ॥ ૩ ॥

પ્રબુદ્ધકર્મા દૈવેન ત્રયોવિંશતિકો ગણઃ ।
પ્રેરિતોડજનયત્વાભિર્માત્રાભિરધિપૂરુષમૃ^૩ ॥ ૪ ॥

પરેણ વિશતા સ્વસ્મિન્માત્રયા વિશ્વસૃગણઃ ।
ચુક્ષોભાન્યોન્યમાસાદ્ય યસ્મિંલોકાશ્રરાચરાઃ ॥ ૫ ॥

હિરણ્યમયઃ સ પુરુષઃ સહસ્રપરિવત્સરાન્ ।
આણુકોશ^૪ ઉવાસાપ્સુ સર્વસત્ત્વોપબૃહિતઃ ॥ ૬ ॥

સ વૈ વિશ્વસૃજાં ગર્ભો દેવકર્માત્મશક્તિમાન્ ।
વિભભાજાત્મનાડત્માનમેકધાદશધાત્રિધા ॥ ૭ ॥

એષ હ્યશેષસત્ત્વાનામાત્માંશઃ પરમાત્મનઃ ।
આધોડવતારો યત્રાસૌ ભૂતગ્રામો વિભાવ્યતે ॥ ૮ ॥

સાધ્યાત્મઃ સાધિદૈવશ્ચ^૫ સાધિભૂત ઈતિત્રિધા ।
વિરાટ પ્રાણો દશવિષ એકધા હદ્યેન ચ ॥ ૯ ॥

સ્મરન્^૬ વિશ્વસૃજામીશો વિજાપિતમધોક્ષજઃ ।
વિરાજમતપત્વેન તેજસૈધાં વિવૃતયે ॥ ૧૦ ॥

મૈત્રેય ઋષિએ કહ્યું - સર્વશક્તિમાન ભગવાને જ્યારે જોયું કે પરસ્પર સંગઠિત નહીં હોવાને કારણો આ મહત્તમ્ય વગેરે મારી શક્તિઓ વિશ્વરચનાના કાર્યમાં અસર્મર્થ બની રહી છે ત્યારે તેઓ કાળશક્તિને અપનાવીને એકસાથે જ મહત્તમ્ય, અહંકાર, પંચભૂતો, પાંચ તન્માત્રાઓ અને મન સમેત અગ્નિયાર ઈન્દ્રિયો - એ ત્રેવીસ તત્ત્વોના સમુદ્ધાયમાં પ્રવેશ્યા. (૧-૨) તેમનામાં પ્રવેશીને તેમણે જીવોના સુષુપ્ત અદ્દણે જગાડયું અને પરસ્પર નોખા થયેલા તે તત્ત્વસમુદ્ધાયને પોતાની કિયાશક્તિ વડે પરસ્પર મેળવી દીધો. (૩) આ પ્રમાણે ભગવાને જ્યારે અદ્દણે કાર્યાલિમુખ કર્યું ત્યારે તે ત્રેવીસ તત્ત્વોના સમુદ્ધાયે ભગવાનની પ્રેરણાથી પોતાના અંશો વડે અધિપુરુષ - વિરાટને ઉત્પન્ન કર્યા. (૪) અર્થાત્ - જ્યારે ભગવાને અંશરૂપે પોતાના તે શરીરમાં પ્રવેશ કર્યા ત્યારે વિશ્વ-રચના કરનારો મહત્તમ્ય વગેરેનો તે સમુદ્ધાય એકબીજામાં મળીને પરિણામ પાય્યો. એ તત્ત્વોનું આ પરિણામ એ જ વિરાટ પુરુષ, કે જેમાં ચરાચર જગત વિધમાન છે. (૫) જગતમાં અંડરૂપી જે આશ્રયસ્થાન હતું તેમાં તે હિરણ્યમય વિરાટ પુરુષ સમસ્ત જીવોને સાથે લઈને એક હજાર દિવ્ય વર્ષાં સુધી રહ્યો. (૬) તે વિશ્વરચના કરનારાં તત્ત્વોનો ગર્ભ (કાર્ય) હતો તથા જ્ઞાન, કિયા અને આત્મશક્તિથી સંપન્ન હતો. તે શક્તિઓથી તેણે સ્વયં પોતાના કમશઃ એક (હદ્યરૂપ), દસ (પ્રાણરૂપ) અને ત્રણ (આધ્યાત્મિક, આધિકૈવિક અને આધિભૌતિક) એવા વિભાગ કર્યા. (૭) આ વિરાટ પુરુષ જ પ્રથમ જીવ હોવાને કારણો સમસ્ત જીવોનો આત્મા, જીવરૂપ હોવાને કારણો પરમાત્માનો અંશ અને પ્રથમ અભિવ્યક્ત (પ્રગટ) થવાને કારણો ભગવાનનો આદિ-અવતાર છે. આ સમસ્ત ભૂતસમુદ્ધાય તેનામાં જ પ્રકાશિત થાય છે. (૮) આ (વિરાટ પુરુષ) અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવતારૂપે ત્રણ પ્રકારનો, પ્રાણરૂપે દશ પ્રકારનો* અને હદ્યરૂપે એક પ્રકારનો છે. (૯)

પછી, વિશ્વની રચના કરનારા મહત્તમ્ય વગેરેના અધિપતિ શ્રીભગવાને તેમની પ્રાર્થના યાદ કરીને તેમની વૃત્તિઓને જગાડવા માટે પોતાના ચેતનરૂપી તેજથી તે વિરાટ પુરુષને પ્રકાશિત કર્યા, તેને જગાડ્યો. (૧૦)

૧. પ્રા. પા. - પ્રસુપ્તો લોં । ૨. પ્રા. પા. - નિશાભ્ય । ૩. પ્રા. પા. - પ્રેરિતો જનિતસ્તાભિર્માત્રા । ૪. પ્રા. પા. - અણુકોશ ।

૫. પ્રા. પા. - સાધિભૂતશ્ચ સાધિદૈવ ઈતિ । ૬. પ્રા. પા. - સ્કું ।

* દસ ઈન્દ્રિયો સહિત મન અધ્યાત્મ છે, ઈન્દ્રિયો વગેરેના વિષયો અધિભૂત છે, ઈન્દ્રિયોના અધિભાતા દેવતાઓ અધિદૈવ છે તથા પ્રાણ, અપાન, ઉદાન, સમાન, વ્યાન, નાગ, કૂર્મ, કૂકલ, દેવદત્ત અને ધનંજ્ય - એ દસ પ્રાણ છે.

अथ तस्याभितमस्य कुति यायतनानि ह ।
 निरभिद्यन्त देवानां तानि मे गदतः शृणु ॥ ११ ॥

तस्याज्ञिरास्यं निर्भिन्नं लोकपालोऽविशत्पदम् ।
 वाया स्वांशेन वक्तव्यं ययाइसौ प्रतिपद्यते ॥ १२ ॥

निर्भिन्नं तालु वरुणो लोकपालोऽविशद्वरेः ।
 जिह्वांशेन च रसं^१ ययाइसौ प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥

निर्भिन्ने अश्विनौ नासे विष्णुोराविशतां पदम् ।
 प्राणोनांशेन गन्धस्य प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥ १४ ॥

निर्भिन्ने अक्षिष्ठी त्वष्टा लोकपालोऽविशद्विभोः ।
 चक्षुषांशेन इपाणां प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥ १५ ॥

निर्भिन्नान्यस्य यर्माणि^२ लोकपालोऽनिलोऽविशत् ।
 प्राणोनांशेन संस्पर्शं येनासौ प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥

कणावस्य विनिर्भिन्नो धिष्णुयं स्वं विविशुद्धिः ।
 श्रोत्रेणांशेन शब्दस्य सिद्धिं येन प्रपद्यते ॥ १७ ॥

त्वयमस्य विनिर्भिन्नां विविशुद्धिष्णुयमोषधीः ।
 अंशेन रोभिः कष्टु यैरसौ प्रतिपद्यते ॥ १८ ॥

मेद्रुं तस्य विनिर्भिन्नं स्वधिष्णुयं कु उपाविशत् ।
 रेतसांशेन येनासावानन्दं प्रतिपद्यते ॥ १९ ॥

गुदं पुंसो विनिर्भिन्नं भित्रो लोकेश आविशत् ।
 पायुनांशेन येनासौ विसर्गं प्रतिपद्यते ॥ २० ॥

हस्तावस्य विनिर्भिन्नाविन्द्रः स्वर्पतिराविशत् ।
 वार्तयांशेन पुरुषो यया वृत्तिं प्रपद्यते ॥ २१ ॥

पादावस्य विनिर्भिन्नो लोकेशो विष्णुराविशत् ।
 गत्या स्वांशेन पुरुषो यया प्राप्यं प्रपद्यते ॥ २२ ॥

भुद्धिं यास्य विनिर्भिन्नां वागीशो धिष्णुयमाविशत् ।
 ओषेनांशेन बोद्धव्यप्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥ २३ ॥

हृदयं यास्य निर्भिन्नं चन्द्रमा धिष्णुयमाविशत् ।
 मनसांशेन येनासौ विकियां प्रतिपद्यते ॥ २४ ॥

१. प्रा. पा. - रसान् । २. प्रा. पा. - भर्माणि ।

तेना जगतां ज देवताओं माटे केटलां स्थान प्रगट थयां ए छु बतावुं छुं; सांभजो. (११) विराट पुरुषने सौप्रथम मुख प्रगट थयुं; तेमां लोकपाल अजिन पोतानी अंशभूत वाङ्-ईन्द्रिय समेत प्रवेश्या, जेनाथी आ ज्व बोले छे. (१२) पछी विराट पुरुषने ताणवुं उत्पन्न थयुं; जेमां लोकपाल वरुण पोतानी अंशभूत रसना-ईन्द्रिय समेत स्थित थया, जेनाथी आ ज्व रस ग्रहण करे छे. (१३) त्यारपछी ते विराट पुरुषने नसकोरां प्रगट थयां; तेमनामां बंने अचिनीकुमारो पोतानां अंशभूत ग्राण-ईन्द्रिय समेत प्रवेश्या, जेनाथी आ ज्व गंध ग्रहण करे छे. (१४) ए ज रीते ते विराटना शरीरमां ज्यारे आंखो प्रगट थई त्यारे तेमनामां लोकपति सूर्य पोतानी अंशभूत नेत्र-ईन्द्रिय समेत प्रवेश्या, जे नेत्रेन्द्रियथी ज्वने विविध रूपोनुं शान थाय छे. (१५) पछी ते विराटना विग्रहमां त्वया उत्पन्न थई; तेमां वायु पोतानी अंशभूत त्वक्-ईन्द्रिय समेत स्थित थया, जे त्वजिन्द्रियथी ज्व स्पर्श अनुभवे छे. (१६) ज्यारे तेने कर्णालिंगो प्रगट थयां त्यारे तेमनामां दिशाओं पोतानी अंशभूत श्रवण-ईन्द्रिय समेत प्रवेशी, जे श्रवणेन्द्रियथी ज्वने शब्दनुं शान थाय छे. (१७) पछी विराटना शरीरमां चर्म उत्पन्न थयुं. तेमां औषधिओं पोतानां अंशभूत रुवांटां समेत स्थित थई, जे रुवांटांथी ज्व खंजवाण वगेरे अनुभवे छे. (१८) हवे तेने लिंग उत्पन्न थयुं. पोताना ते आश्रयमां प्रजापतिए पोताना अंशभूत वीर्यसमेत प्रवेश कर्यो, जेनाथी ज्व आनंद अनुभवे छे. (१९) पछी विराट पुरुषने गुदा प्रगट थई; तेमां लोकपाल भित्र पोतानी अंशभूत पायु-ईन्द्रिय समेत प्रवेश्या, जेनाथी ज्व मणत्याग करे छे. (२०) त्यारपछी तेने हाय प्रगट थया; जेमनामां देवराज ईन्द्र पोतानी ग्रहण-त्याग-रूपी शक्ति समेत प्रवेश्या, जे शक्तिथी ज्व पोतानी आज्ञाविका मेणवे छे. (२१) ज्यारे तेने चरण उत्पन्न थयां त्यारे तेमनामां लोकेशर विष्णु पोतानी शक्ति गति साथे प्रवेश्या, आ गतिशक्ति वडे ज्व पोताना गन्तव्यस्थाने पहोचे छे. (२२) पछी तेमने बुद्धि उत्पन्न थई; पोताना आ स्थानमां वाङ्-प्रति ब्रह्मा पोतानी अंशभूत बुद्धिशक्ति समेत प्रवेश्या; आ बुद्धिशक्तिथी ज्व ज्ञानवा-पोज्य विषयोने ज्ञानी शके छे. (२३) पछी तेनामां हृदय प्रगट थयुं; जेमां चंद्र पोताना अंशभूत मन समेत स्थित थयो; आ मन-शक्ति वडे ज्व संकल्प-विकल्पउपे विकारोने पामे छे. (२४)

આત્માનં ચાસ્ય નિર્ભિત્તમભિમાનોડવિશત્પદમ् ।
કર્મણાંશેન યેનાસૌ કર્તવ્યં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૫॥

સત્ત્વં ચાસ્ય વિનિર્ભિત્તં મહાન્ધિષ્યમુપાવિશત् ।
ચિત્તેનાંશેન યેનાસૌ વિજ્ઞાનં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૬॥

શીખ્યોડસ્ય ધૌર્ધરા પદ્ધતાં ખં નાભેરુદપદ્યત ।
ગુણાનાં વૃત્તયો યેષુ પ્રતીયન્તે સુરાદ્ય: ॥ ૨૭॥

આત્મનિત્તિન સત્ત્વેન દિવં દેવા: પ્રપેહિરે ।
ધરાં ૨૪:સ્વભાવેન પણ્યો^૧ યે ચ તાનનુ ॥ ૨૮॥

તાતીયેન સ્વભાવેન ભગવત્તાભિમાંશ્રિતા:^૨ ।
ઉભયોરન્તરં વ્યોમ યે રૂપરાર્થાં ગણાઃ^૩ ॥ ૨૯॥

મુખતોડવર્તત બ્રહ્મ પુરુષસ્ય કુરેદ્ધહ ।
યસ્તૂનુભત્વાદ્વર્ણાનાં મુખ્યોડભૂદ્ભાન્ધણો ગુરુ: ॥ ૩૦॥

બાહુભ્યોડવર્તત ક્ષત્રં ક્ષત્રિયસ્તદનુદ્રતઃ ।
યો જ્ઞતસ્ત્વાયતે વર્ણાન્ન્પૌર્ણઃ કષ્ટકક્ષતાત् ॥ ૩૧॥

વિશોડવર્તતન તસ્યોવોલોકવૃત્તિકરીવિભો: ।
વૈશ્યસ્તદુદ્ભવો વાર્તાં નૃણાં ય: સમવર્તયત ॥ ૩૨॥

પદ્ધતાં ભગવતો જશે શુશ્રૂષા ધર્મસિદ્ધયે ।
તસ્યાં જ્ઞતઃ પુરાશૂદ્રો યદ્વત્ત્યાતુષ્યતે હરિ: ॥ ૩૩॥

એતે વર્ણાઃ સ્વધર્મેણા યજનિસ્વગુરું હરિમ् ।
શ્રદ્ધયાડકત્તમવિશુદ્ધયર્થ યજજ્ઞતાઃ સહ વૃત્તિભિ: ॥ ૩૪॥

એતત્ક્ષતાર્ભગવતો દૈવકર્માત્મકુપિણાઃ ।
ક: શ્રદ્ધયાદુપાકુર્તું યોગમાયાબલોદ્યમ् ॥ ૩૫॥

ત્યારપદી વિરાટ પુરુષમાં અહેકાર ઉત્પન્ન થયો; પોતાના આ આશ્રયમાં અભિમાને (રુદ્રે) પોતાની કિયાશક્તિ સમેત પ્રવેશ કર્યો, એનાથી જીવ પોતાનું કર્તવ્ય સ્વીકારે છે. (૨૫) હવે તેનામાં ચિત્ત પ્રગટ થયું; તેમાં મહતત્ત્વ (ભ્રબા) પોતાની ચિત્તશક્તિ સમેત સ્થિત થયું. આ ચિત્તશક્તિથી જીવ વિજ્ઞાન (ચેતના)ની પ્રાપ્તિ કરે છે. (૨૬) આ વિરાટ પુરુષના મસ્તકમાંથી સ્વર્ગલોક, પગોમાંથી પૃથ્વી અને નાભિમાંથી અંતરિક્ષ (આકાશ) ઉત્પન્ન થયાં; એમનામાં કુમશઃ સત્ત્વ, ૨૭: અને તમઃ: — આ ગ્રાણે ગુણોના પરિજ્ઞામરૂપ દેવતા, મનુષ્ય, પ્રેત વગેરે જોવા મળે છે. (૨૭) આ પૈડી દેવતાઓ સત્ત્વગુણની અધિકતાને કારણે સ્વર્ગલોકમાં, મનુષ્યો અને તેમનાં ઉપયોગી ગાય વગેરે પ્રાણીઓ રજોગુણના પ્રાણાન્યને કારણે પૃથ્વી પર તથા તમોગુણી સ્વભાવવાળા હોવાથી રુદ્રના પાર્ષ્ઠો (ભૂત, પ્રેત વગેરે) બંનેની વચ્ચે રહેલા, ભગવાનના નાભિ-સ્થાનીય અંતરિક્ષલોકમાં રહે છે. (૨૮-૨૯)

હુ વિદુરજી! વેદો અને બ્રાહ્મણો ભગવાનના મુખમાંથી પ્રગટ થયા. મુખમાંથી પ્રગટ થવાને કારણે જ બ્રાહ્મણ સર્વવર્ણામાં શ્રેષ્ઠ અને સૌનો ગુરુ છે. (૩૦) તેમની ભુજાઓમાંથી ક્ષત્રિયવૃત્તિ અને તેનું અવલંબન કરનારો ક્ષત્રિય વર્ણ ઉત્પન્ન થયો, જે વિરાટ ભગવાનનો અંશ હોવાને કારણે જન્મ લઈને ચોર વગેરે ઉપદ્રવોમાંથી બધા વર્ણાનું રક્ષણ કરે છે. (૩૧) ભગવાનની બંને જંધોમાંથી બધા લોકોનો નિર્વાહ કરનારી વૈશ્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ અને એમનામાંથી જ વૈશ્ય વર્ણ પણ ઉદ્ભવ્યો. આ વર્ણ પોતાની વૃત્તિથી બધા જીવોની આજીવિકા ચલાવે છે. (૩૨) પછી બધા ધર્માની સિદ્ધિ માટે, ભગવાનનાં ચરણોમાંથી સેવાવૃત્તિ પ્રગટ થઈ અને તેમનામાંથી પહેલ-વહેલાં તે વૃત્તિનો અધિકારી શૂદ્ર વર્ણ પણ પ્રગટ થયો, જેની વૃત્તિથી જ શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈ જાય છે.^{*} (૩૩) આ ચારે વર્ણો પોતપોતાની વૃત્તિઓ સહિત જેમનામાંથી ઉત્પન્ન થયા છે તેઓ પોતાના ગુરુ શ્રીહરિનું પોતપોતાના ધર્મ થકી, ચિત્તશુદ્ધિ માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજન કરે છે. (૩૪) વિદુરજી! આ વિરાટ પુરુષ ભગવાનની કણ, કર્મ અને સ્વભાવશક્તિથી પુર્ત યોગમાયાના પ્રભાવને પ્રગટ કરનારો છે. તેના સ્વરૂપનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાનું સાહસ કોણ કરી

૧. પ્રા. પા. — પ્રાણ્યોગેન ચૈવ તત્ત્વ । ૨. પ્રા. પા. — ભગવાનાભિમાંશ્રિત: । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં આ શ્લોકનું ચોથું ચરણ આ પ્રમાણે છે — ‘સરુદ્રા: પાર્ષ્ઠા ગણાઃ । ૪. પ્રા. પા. — ૫૦ ।

* બધા ધર્માની સિદ્ધિનું મૂળ સેવા છે. સેવા કર્યા વિના કોઈ પણ ધર્મ સિદ્ધ થતો નથી. તેથી સર્વ ધર્માની મૂળભૂત સેવા જ જેનો ધર્મ છે તે શૂદ્ર બધા વર્ણામાં મહાન છે. બ્રાહ્મણનો ધર્મ મોક્ષ માટે છે, ક્ષત્રિયનો ધર્મ ભોગ (કામ) માટે છે, વૈશ્યનો ધર્મ અર્થ માટે છે અને શૂદ્રનો ધર્મ ધર્મ માટે છે. આ રીતે પ્રથમ ત્રણ વર્ણાના ધર્મ અન્ય પુરુષાથી માટે છે, પણ શૂદ્રનો ધર્મ સ્વ-પુરુષાર્થ (અર્થાત્, ધર્મ) માટે છે; તેથી તેની વૃત્તિથી જ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે.

अथापि कीर्तयाम्यज्ञं यथामति यथाश्रुतम् ।
कीर्तिहरेः स्वां सत्कुर्तु गिरभन्याभिधाऽसतीम् ॥ ३६ ॥

अकान्तलाभं वयसो नु पुंसां
सुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः ।
श्रुतेश विद्विज्ञपाकृतायां
कथासुधायामुपसम्प्रयोगम् ॥ ३७ ॥

आत्मनोऽवसितो वत्स महिमा कविनाऽडिना ।
संवत्सरसहस्रान्ते धिया योगविपक्वया ॥ ३८ ॥

अतो भगवतो माया मायिनामपि मोहिनी ।
यत्स्वयं चात्मवत्र्मात्मा न वेद किमुतापरे ॥ ३९ ॥

यतोऽप्राप्य न्यवर्त्तन वायश्च मनसा सह ।
अहं चान्य ईमे देवास्तस्मै भगवते नमः ॥ ४० ॥

शके? (३५) तेम छतां प्रिय विद्वरञ्ज! अन्य व्यावहारिक चर्चाओंथी अपवित्र थयेली पोतानी वाणीने पवित्र करवा माटे, जेवी मारी बुद्धि छे अने जेवुं में गुरुमुखेथी सांबण्यु छे तेवुं, श्रीहरिना सुपरशनुं वर्णन करुं छुं. (३६) महापुरुषोंनो मत छे के पुष्पश्लोकशिरोमणि श्रीहरिना गुणोनुं गान करवुं ए ज मनुष्योनी वाणीनो तथा विद्वानोना मुखेथी भगवानना कथामृतनुं पान करवुं ए ज तेमना कानोनो सौथी मोटो लाभ छे. (३७) वत्स! अमे ज नहीं, आदिकवि श्रीब्रह्माञ्जभे एक हजार दिव्य वर्षों सुधी पोतानी योग-परिपक्व बुद्धिथी विचार कर्या, तोपक्ष शुं तेओ भगवानना असीम महिमानो पार पामी शक्या? (३८) आम, भगवाननी माया मोटा मोटा मायावीओंने पक्ष मोहित करी मूळनारी छे. यकरावामां नाखनारी तेनी चाल अनंत छे; तेथी स्वयं भगवान पक्ष तेनो ताग पामी शक्ता नथी, तो पछी बीजाओनी तो वात ज क्यां रही? (३९) ज्यां नहीं पहोचीने मन-सहित वाणी पक्ष पाई वणी आवे छे तथा जेमनो पार पामवामां अहंकारना अलिमानी रुद्र अने अन्य ईन्द्रियोना अधिष्ठाता देवताओं पक्ष समर्थ नथी ते श्रीभगवानने अमे नमस्कार करीए छीए. (४०)

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
त्रीजा संक्ष-अंतर्गत छहो अध्याय समाप्त.

=★=

सातमो अध्याय

विद्वरञ्जना प्रश्नो

श्रीशुक उवाच

ऐवं भृवाणां मैत्रेयं द्वैपायनसुतो बुधः ।
प्रीणयन्निव भारत्या विद्वरः प्रत्यभाषत ॥ १ ॥

विद्वर उवाच

भ्रह्मन् कथं भगवतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः ।
लीलया चापि युज्येत्त्रिर्गुणस्य गुणाः कियाः ॥ २ ॥

कीडायामुद्यमोऽर्भस्य कामश्चकीडिषान्यतः ।
स्वतस्तृप्तस्य य कथं निवृत्तस्य सदाऽन्यतः ॥ ३ ॥

अस्त्राक्षीलगवान् विश्वं गुणमध्याऽत्ममायया ।
तया संस्थापयत्येतत्त्वूयः^१ प्रत्यपिधास्यति^२ ॥ ४ ॥

देशतः कालतो योऽसाववस्थातः स्वतोऽन्यतः ।
अविलुप्तावभोधात्मा स युज्येताज्या कथम् ॥ ५ ॥

श्रीशुकदेवञ्ज कहे छे - मैत्रेयञ्जनुं बोलवुं सांबणीने व्याससुत बुद्धिमान विद्वरञ्जभे तेमने पोतानी वाणीथी प्रसन्न करतां क्षुं. (१)

विद्वरञ्जभे पूछ्युं - ब्रह्मन्! भगवान तो शुद्ध बोधस्त्रृप, निर्विकार अने निर्गुण छे. तेमनी साथे लीलापूर्वक पक्ष गुण अने कियानो संबंध केवी रीते होई शके? (२) बाणकमां तो कामना अने बीजाओनी साथे रमवानी हृच्छा होय छे, तेथी ते रमवा माटे उधम करे छे; परंतु भगवान तो स्वयं नित्यतृप्त-पूर्णकाम अने हंमेश असंग छे, तेओ कीडा माटे पक्ष शा माटे संकल्प करे? (३) भगवाने पोतानी गुणमध्यी मायाथी संसारनी रचना करी छे, तेथी तेओ तेनुं पालन करे छे; अने तेओ ज तेनो संहार करे छे. (४) जेमना शाननो देश, काण अथवा अवस्थाथी, आपोआप ज अथवा अन्य कोई निमित्तथी

१. ग्रा. पा. - न्येय जू० । २. ग्रा. पा. - प्रत्यभिं । आ पाठांतरनो श्रीधरस्वामीभे पक्ष उल्लेख कर्या छे.

ભગવાનેક એવૈષ સર્વકોત્રેષ્વવસ્થિતઃ ।
અમુષ્ય દુર્ભગત્વં વા કલેશો વા કર્મભિઃ કૃતઃ ॥ ૬ ॥

એતસ્મિન્મે મનો વિદ્ધન् ભિદ્યતેડજ્ઞાનસહૃદે ।
તત્ત્વઃ પરાણુદ વિભો કશ્મલં માનસં મહત્ ॥ ૭ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

સ ઈત્યં ચોદિતઃ કાત્રા તત્વજ્ઞાનુના મુનિઃ ।
પ્રત્યાહ ભગવચ્ચિતઃ સ્મયન્તિવ ગતસ્મયઃ ॥ ૮ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

સેયં ભગવતો માયા યત્નયેન વિરુધ્યતે ।
ઈશ્વરસ્ય વિમુક્તસ્ય કાર્પણ્યમુત બન્ધનમ् ॥ ૯ ॥

યદર્થેન^૧ વિનાડમુષ્ય પુંસ આત્મવિપર્યઃ ।
પ્રતીયત ઉપદ્રષ્ટુઃ સ્વશિરશ્છેદનાદિકઃ ॥ ૧૦ ॥

યથા જલે ચન્દ્રમસઃ કમ્પાદિસત્કૃતો ગુણઃ ।
દશ્યતેડસત્ત્રપિદ્રષ્ટુરાત્મનોડનાત્મનો ગુણઃ ॥ ૧૧ ॥

સ વૈ નિવૃત્તિપર્મણ વાસુદેવાનુક્ષ્યા ।
ભગવલ્લક્ષિત્યોગેન તિરોધતે શનૈરિહ ॥ ૧૨ ॥

યદેન્દ્રિયોપરામોઽથ દ્રષ્ટ્રાત્મનિ પરે હરૌ ।
વિલીયન્તે તદા કલેશાઃ સંસુંમસ્યેવ કૃત્સનશઃ ॥ ૧૩ ॥

અશોષસડુકલેશશમં	વિધતે
ગુણાનુવાદશ્રવણાં	મુરારેઃ ।
કૃત: ^૨	પુનસ્તચ્ચરણારવિન્દ-
	પરાગસેવારતિરાત્મલબ્ધા
	॥ ૧૪ ॥

૧. પ્રા. પા. - યદર્થમાત્મનાડમું । ૨. પ્રા. પા. - કિ વા ।

પણ ક્ષારેય લોપ થતો નથી, તેમનો માયાની સાથે કેવી રીતે સંયોગ થઈ શકે? (૫) એકમાત્ર આ ભગવાન જ સમસ્ત કેત્રોમાં તેમના સાક્ષીરૂપે રહેલા છે, તો પછી એમને દુર્ભાગ્યની અથવા કોઈ પણ પ્રકારના કર્મજન્ય કલેશની પ્રાપ્તિ કેમ થઈ શકે? (દા.ત. રામાવતારમાં વનવાસ વગેરેનું તથા સીતાના વિરહનું દુઃખ સહન કર્યું આહિ કલેશ કેમ પ્રાપ્ત થયા?) (૬) હે ભગવન! આ અજ્ઞાન-સંકટમાં પડીને મારું મન ઘણું જ જિન્ન થઈ રહ્યું છે. તમે મારા મનના આ મોહ (અજ્ઞાન)ને કૃપા કરીને દૂર કરો. (૭)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - તત્વજ્ઞાનસુ વિદુરજીથી આવી પ્રેરણા પામીને અહંકારરહિત શ્રીમતેયજીએ ભગવાનનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સસ્મિત કહ્યું. (૮)

શ્રીમતેયજીએ કહ્યું - આત્મા સર્વદા મુક્તસ્વરૂપ છે, તે બધાનો ઈશ્વર છે. તેનું દીનતાને પ્રાપ્ત થવું, બંધનને સ્વીકારવું (જેમકે સીતાના વિરહમાં શ્રીરામનું દુઃખી થવું, રણ છોડીને નાસી જવું) વગેરે ભગવાનની માયા જ છે. (આવી લીલા કરવી એ પણ ભક્તોને આનંદિત કરવા માટે જ હોય છે.) જોકે ભગવાનની આ ભગવત્તા વિરોધ ઉત્પન્ન કરે છે પરંતુ જ્યારે એમાં ભગવાનની લીલાનું રહસ્ય સમજાઈ જાય તો આનંદ થાય છે. કારણ કે ભગવાન આનંદસ્વરૂપ છે. (૯) જે રીતે સ્વખ જોનારા મનુષ્યને પોતાનો શિરચ્છેદ વગેરે પ્રવૃત્તિઓ થતી નહીં હોવા છતાં પણ સત્ય જેવી ભાસે છે, તે જ રીતે આ જીવને બંધન વગેરે નહીં હોવા છતાં પણ અજ્ઞાનને લીધે એવો ભાસ થાય છે. (૧૦) જે રીતે પાણીમાં થતી કંપ વગેરે કિયા, પાણીમાં દેખાતા ચંદ્ર-પ્રતિબિંબમાં નહીં હોવા છતાં પણ ભાસે છે, તેવી જ રીતે દેહાભિમાની જીવમાં જ દેહના મિથ્યા ધર્માની પ્રતીતિ થાય છે, દ્રષ્ટા આત્મામાં થતી નથી. (૧૧) નિષ્ઠામભાવે પોતાના સ્વર્ધમનું પાલન કરવાથી ભગવત્કૃપાથી, ભગવાનની ભક્તિનો યોગ થવાથી આ માયા ચૂપચાપ ત્યાંથી ચાલી જાય છે. (૧૨) જે સમયે હન્દ્રિયો વિષયોથી બિલકુલ ઉપરામ પામે છે અર્થાત્, વિષયો તરફ જતી નથી ત્યારે દ્રષ્ટાસ્વરૂપ જે આત્મા છે, તે જ પરમાત્મા અને તે જ હરિ છે, તેમાં વૃત્તિઓ એકાગ્ર થઈ જાય છે. ત્યારે અવિદ્યા વગેરે પંચકલેશ વિલીન થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે ગાઢ નિદ્રામાં હન્દ્રિયો રહેતી નથી. (૧૩) શ્રીકૃષ્ણાના ગુણોનું વર્ણન અને શ્રવણ અશોષ (સંપૂર્ણ) દુઃખરાશિને (કલેશને) શાંત કરી દે છે; તો પછી જો આપણા હદ્યમાં તેમનાં ચરણકમળાની રજના સેવનનો પ્રેમ જાગી જાય તો તો કહેવું જ શું? (૧૪)

विदुर उवाच

सञ्जितः संशयो महं तव सूक्तासिना विभो ।
उभयत्रापि भगवन्मनो मे सम्प्रधावति ॥ १५॥

साध्येतद् व्याहतं विद्वात्ममायायनं हरेः ।
आभात्यपार्थं निर्मूलं विश्वमूलं न यद्भष्टः^१ ॥ १६॥

यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः ।
तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥ १७॥

अर्थाभावं विनिश्चित्य प्रतीतस्यापि^२ नात्मनः ।
तां चापि युध्यच्यरणासेवयाऽहं पराणुष्टे ॥ १८॥

यत्सेवया भगवतः फूटस्थस्य मधुद्विषः ।
रतिरासो भवेतीत्र पादयोर्व्यसनार्दनः ॥ १९॥

दुरापा ह्यत्यपसः सेवा वैकुण्ठवर्त्मसु ।
यत्रोपगीयते नित्यं देवदेवो जनार्दनः ॥ २०॥

सृष्ट्वाग्रे महादीनि सविकाराण्यनुकमात् ।
तेभ्यो विराज्मुद्धृत्य तमनु प्राविशद्विभुः ॥ २१॥

यमाहुराद्यं पुरुषं सहस्राऽध्र्यूरुभाहुकम् ।
यत्र विश्व ईमे लोकाः सविकाशं समासते ॥ २२॥

यस्मिन् दशविषः प्राणः सेन्द्रियार्थेन्द्रियस्त्रिवृत् ।
त्वयेरितो यतो वर्णास्तद्विभूतीर्वदस्व नः ॥ २३॥

विदुरज्ञमे क्षम्यु - हे भगवन्! आपना द्वारा भगवाननां लीलाचरित्रो, तेमना गुणो वर्गेरेनुं वर्णन आदि श्रवणाभक्तिथी मारा मननुं अज्ञान दूर थई जाय छे. आपनी वाढी द्वारा वहेता असम्बलित ज्ञानरूपी खडगथी मारां सर्व संशयो पक्ष छेदाई जाय छे. परंतु भगवान स्वतंत्र छे अने तेमनो ज अंश होवा छतां ज्ञव परतंत्र छे, तो आ परस्पर विरोधी वात सांबणीने मारुं मन अभित थई रह्यु छे. कृपा कही आप मारा आ संशयनुं निराकरण करो. (१५) हे विद्वन्! आपे ए वात घण्टी योग्य ज कही के ज्ञवने क्लेश वर्गेरेनी जे प्रतीति थई रही छे तेनुं कारण भगवाननी केवण माया ज छे. ते क्लेश मिथ्या अने निर्मूल छे; कारण के आ विश्वनुं मूल कारण माया ज छे, ते सिवाय अन्य कशुं कारण नही. (१६) आ संसारमां बे ज प्रकारना लोको सुझी छे - कां तो जेओ अत्यंत मूढ (अज्ञानग्रस्त) छे अथवा तो जेओ बुद्धि वर्गेरेथी पर (अतीत) ए श्रीभगवानने पामी चूक्या छे. वज्येनी हरोणना संशयग्रस्त लोको तो हुःअ ज भोगवता रहे छे. (१७) हे भगवन्! आपनी कृपाथी मने ए निश्चय थई गयो के आ अनात्म पदार्थो वास्तवमां छे ज नही, केवण प्रतीत ज थाय छे. हवे हुं आपना चरणोनी सेवाना प्रभावथी ते प्रतीतिने पक्ष दूर करी दृष्टिश. (१८) आपना श्रीचरणोनी सेवाथी नित्यसिद्ध भगवान श्रीभुसुद्धननां चरणकमणीमां उत्कट ग्रेम अने आनंदनी वृद्धि थाय छे, भगवान प्रत्ये ग्रेम थवो ए ज सर्व संकटोनो नाश करनारुं छे. (१९) महात्माओ तो भगवानने पामवानो साक्षात् मार्गं ज होय छे, तेमने त्यां हमेशा देवोना देव श्रीहरिना गुणोनुं गान थतुं रहे छे. अल्पपुष्यना मनुष्यने तेमनी सेवानो अवसर मणवो ए अत्यंत मुश्केल छे. (२०)

हे भगवन्! तमे क्षम्यु के सृष्टिना प्रारंभमां भगवाने कमशः महात्म वर्गेरे तत्त्वो अने तेमना विकारो रथीने, पछी तेमना अंशोधी विराट पुरुषने उत्पन्न कर्या अने त्यारपछी तेओ स्वयं तेमां प्रवेश्या. (२१) ते विराटने हजारो पग, जांघो अने बाहुओ छे; वेद तेमने आदिपुरुष कहे छे; तेमनामां ज आ बधा लोक विस्तृतरूपे मोक्षाशयी रहेला छे. (२२) तेमनामां ईन्द्रियो, विषयो अने ईन्द्रियोना अभिमानी देवताओ सहित दश प्रकारना प्राणोनुं तमे वर्णन कर्यु छे, के जे ईन्द्रियबल, मनोबल अने शरीरबल रूपे एम तक्ष प्रकारे छे; अने तेमनाथी ज ब्राह्मण वर्गेरे वर्णों पक्ष उत्पन्न थयेला छे. हवे तमे

१. प्रा. पा. - १०। २. प्रा. पा. - न०३०।

यत्र पुત्रैश्च पौत्रैश्च नमृतिः सह गोत्रजैः ।
प्रजाविचित्राकृतय आसन् याभिरिदं ततम् ॥ २४ ॥

प्रजापतीनां स पतिश्चकलृपे कान् प्रजापतीन् ।
सर्गांश्चैवानुसर्गांश्च मनून्मन्वत्तराधिपान् ॥ २५ ॥

अतेषामपि वंशांश्च वंशानुचरितानि च ।
उपर्युधश्च ये लोका भूमेर्मित्रात्मजाङ्गसते ॥ २६ ॥

तेषां संस्थां प्रमाणां च भूलोकस्य च वर्णाय ।
तिर्युद्मानुष्ठेवानां सरीसृपपत्तिणाम् ।
वद नः सर्गसंवूहं गार्भस्वेदद्विजोन्निदाम् ॥ २७ ॥

गुणावतारैर्विश्वस्य सर्गस्थित्यप्ययाश्रयम्^१ ।
सृज्ञतः श्रीनिवासस्य व्याचक्ष्योदारविक्भम् ॥ २८ ॥

वर्णाश्रमविभागांश्च उपशीलस्वभावतः ।
ऋषीणां जन्मकर्मादि^२ वेदस्य च विकर्षणाम् ॥ २९ ॥

यज्ञस्य च वितानानि योगस्य च पथः प्रभो ।
नैकर्म्यस्य च साङ्घ्यस्य तन्त्रं वाभगवत्समृतम् ॥ ३० ॥

पाखण्डपथवैषम्यं प्रतिलोभनिवेशनम् ।
ज्ञवस्य गतयो याश्च यावतीर्गुणकर्मजाः ॥ ३१ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां निभितान्यविरोधतः ।
वार्ताया दण्डनीतेश्च श्रुतस्य च विधिं पृथक् ॥ ३२ ॥

श्राद्धस्य च विधिं भ्रष्टन् पितृणां सर्गमेव च ।
ग्रहनक्षत्रताराणां कालावयवसंस्थितिम् ॥ ३३ ॥

दानस्य तपसो वापि यच्येष्टापूर्तयोः इलम् ।
प्रवासस्थस्य यो धर्मो यश्च पुंस उतापदि ॥ ३४ ॥

येन वा भगवांस्तुष्येद्धर्मयोनिर्जनार्दनः ।
सम्प्रसीदति वा येषामेतदाभ्याहि चानघ ॥ ३५ ॥

अनुग्रतानां शिष्याणां पुत्राणां च द्विजोत्तम ।
अनापृष्ठमपि भूयुर्गुरवो दीनवत्सलाः ॥ ३६ ॥

तत्त्वानां भगवंस्तेषां कर्तिधा प्रतिसङ्कुमः ।
तत्रेमं क उपासीरन् क उ स्विद्वनुशोरते ॥ ३७ ॥

तेमनी भ्रष्टाण वगेरे विभूतिओनुं वर्णन मने संभणावो, के जेमनाथी पुत्र, पौत्र, कुटुंबीजनो अने ज्ञातिज्ञनो सહित अनेकविध प्रजाओ उत्पन्न थઈ अने तेनाथी आ सधां भ्रष्टां भराई गयुं. (२७-२८) ते विराट तो भ्रष्टा वगेरे प्रजापतिओना पश्चा प्रभु छे. ते विराटे क्या क्या प्रजापतिओ उत्पन्न कर्या तथा सर्ग, अनुसर्ग अने मन्वंतरोना अधिपति मनुओनी पश्चा रथना क्या कमे करी? (२९) हे मैत्रेयज्ञ! ते मनुओना वंशनुं अने वंशधर राजाओनां चरित्रोनुं, पृथ्वीनी उपरना अने नीचेना लोकोनुं तथा भूलोकना विस्तार अने स्थितिनुं पश्चा वर्णन करो तथा ए पश्चा बतावो के तिर्यक्, मनुष्य, देवता, सरीसृप (सर्प वगेरे सरकीने चालता पशु) अने पक्षी तथा जरायुज, स्वेदज, अंडज अने उद्भिज्ज ए चार प्रकारनां प्राणीओ कई रीते उत्पन्न थयां? (२९-३०) श्रीहरिए सर्जन करती वज्रे जगतनी उत्पत्ति, स्थिति अने संहार माटे पोताना गुणावतार भ्रष्टा, विष्णु अने महादेवना उपमां जे कल्याणकारी लीलाओ करी – तेमनुं पश्चा वर्णन करो. (३१) वेश, आचरण अने स्वभाव अनुसार वर्णाश्रमनुं विभाजन, ऋषिओनां जन्म-कर्म वगेरे, वेदोनुं विभाजन, यज्ञोनो विस्तार, योगमार्ग, शानमार्ग अने तेना साधनभूत सांख्यमार्ग तथा भगवाने कहेलां नारद-पांचरात्र वगेरे तंत्रशास्त्रो, विभिन्न पाखण्ड-मार्गोना ग्रन्थारथी थनारी विषमता, नीच वर्णाना पुरुषथी उच्च वर्णानी स्त्रीमां जन्मनारां संतानोना प्रकार तथा भिन्न-भिन्न गुणो अने कर्मोने कारणो ज्ञवनी जेवी अने जेटली गतिओ थाय छे – आ बधा विशे अमने कही संभणावो. (३१-३२)

हे भ्रष्टन्! धर्म, अर्थ, काम अने मोक्षनी प्राप्तिनां परस्पर अ-विरोधी साधनोनुं, वाणिज्य, दंडनीति अने शास्त्रशब्दानी विधिओनुं, श्राद्धनी विधिनुं, पितृगुणोनी सृष्टिनुं तथा काण्यकमां ग्रहो, नक्षत्रो अने तारागणानी स्थितिनुं पश्चा अलग-अलग वर्णन करो. (३२-३३) दान, तप तथा ईष अने पूर्त^{*} कर्मोनुं शुं कण छे? प्रवास अने आपत्तिना समये मनुष्योनो शो धर्म बने छे? (३४) हे निष्पाप मैत्रेयज्ञ! धर्मना मूण कारण श्रीजनार्दन भगवान क्या आचरणाथी संतुष्ट थाय छे अने कोना पर कृपा करे छे – ए पश्चा वर्णवो. (३५) हे द्विजोत्तम! दीनवत्सल गुरुओ पोताना अनुपायी शिष्यो अने पुत्रोने वगर पृष्ठये ज तेमना हितनी वात भतावता रहे छे. (३६) हे भगवन्! ते महातात्र वगेरेनो प्रलय केटला प्रकारनो छे?

१. प्रा. पा. – ऋस्थित्युद्ववा० । २. प्रा. पा. – ऋक्मांडि देवस्य ।

* पूर्तकर्म = कूपो, तणाव, धर्मशाणा वगेरे सार्वजनिक स्थानोनुं निर्माणकार्य.

पुरुषस्य च संस्थानं स्वरूपं वा परस्य च ।
शानं च नैगमं यतद्गुरुशिष्यप्रयोजनम् ॥ ३८ ॥

निभित्तानि च तस्येह प्रोक्तान्यनध सूरिभिः ।
स्वतो शानं कुतः पुंसां भक्तिर्वैराग्यमेव वा ॥ ३९ ॥

अतान्मे पृथितः प्रश्नान् हरे: कर्मविवित्स्या ।
भूहि मेऽशस्य भित्रत्वाद्ज्या नष्टयक्षुषः ॥ ४० ॥

सर्वे वेदाश्च यशाश्च तपो दानानि चानध ।
ज्ञानाभयप्रदानस्य न कुर्वीरन् कलामपि ॥ ४१ ॥

श्रीशुक उवाच

स इत्थमापृष्ठपुराणाकृत्यः
कुरुप्रधानेन मुनिप्रधानः ।
प्रवृद्धहर्षो भगवत्कथायां
सञ्चोटितस्तं प्रहसन्निवाह ॥ ४२ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
त्रीजा संक्ष-अंतर्गत सातमो अध्याय समाप्त.

—★—

आठमो अध्याय

ब्रह्माज्ञनी उत्पत्ति

मैत्रेय उवाच

सत्सेवनीयो बत पूरुवंशो
यल्लोकपालो भगवत्प्रधानः ।
बभूविथेहाजितकीर्तिमालां
पदे पदे नूतनयस्यभीक्षणम् ॥ १ ॥

सोऽहं नृषां क्षुल्लसुखाय हुःभं
महद्गतानां विरमाय तस्य^१ ।

प्रवर्तये भागवतं पुराणं
यदाह साक्षात्गवानृषित्यः ॥ २ ॥

तथा भगवान् ज्यारे योगनिद्रामां शयन करे छे त्यारे तेमनामांथी क्यां क्यां तत्त्वो तेमनी सेवा करे छे अने तेमनामां कोङ्ग कोङ्ग लीन थई जाय छे? (३७) ज्ञवनुं तत्त्व, परमेश्वरनुं स्वरूप, उपनिषद्-प्रतिपादित ज्ञान तथा गुरु-शिष्यनुं परम्परनुं प्रयोजन - ए शुं छे? (३८) पवित्रात्मा! विद्वानोऽसे ते ज्ञाननी प्राप्तिना क्या क्या उपायो बताव्या छे? कारण के मनुष्योने ज्ञान, भक्ति के वैराग्यनी प्राप्ति आपोआप तो थई नथी शक्ती. (३९) हे ब्रह्मन्! मोह-मायाने कारणो भारी विचार-दृष्टि नाश पामी छे; हुं अज्ञ हुं, आप भारा परम सुहृद हो; तेथी श्रीहरि-लीलानुं ज्ञान पामवानी ईच्छाथी में जे प्रश्नो कर्या छे तेना उत्तर मने आपो. (४०) हे पुष्पमय मैत्रेयज्ञ! भगवानना तत्त्वना उपदेश वडे ज्ञवने जन्म-मृत्युमांथी छोडावीने तेने अल्प उत्तर करी देवाथी जे पुष्प थाय छे तेनी तुलनामां समस्त वेदोना अध्ययन, यज्ञ, तप अने दान वगोरेथी थनारुं पुष्प सोणमा भागनी बराबर पङ्क थई शक्तुं नथी. (४१)

श्रीशुकदेवज्ञ कहे छे - हे राजन्! कुरुत्रेष्ठ विद्वरज्ञामे ज्यारे मुनिवर मैत्रेयज्ञने आ प्रमाणे पुराणविषयक प्रश्नो कर्या त्यारे भगवद्विषयक चर्चा भाटे प्रेरित करी देवाने कारणो तेओ धरणा प्रसन्न थया अने स्मितमुद्रामां तेमने कहेवा लाभ्या. (४२)

श्रीमैत्रेयज्ञामे कहुं - हे विद्वरज्ञ! तमे भगवद्भक्तोमां मुख्य ऐवा लोकपाल यमराज जे छो; तमारा पुरुवंशमां जन्म लेवाने कारणो ते वंश साधुपुरुषो भाटे पङ्क सेवनयोग्य बन्यो छे. धन्य छे! तमे निरंतर, डगले ने पगले श्रीहरिनी कीर्तिमय भाणाने नित्य-नूतन जनावी रह्या छो. (१) हवे हुं, तुम्ह विषयसुभन्नी कामनाथी महादुःख वहोरी लेनारा मनुष्योना हुःभना निवारण भाटे, श्रीमद्भागवत-पुराण कहेवानो प्रारंभ कहुं हुं, के जेने स्वयं श्रीसंकर्षण (अनंत) भगवाने सनकादि ऋषिओने संबलाव्युं छतुं. (२)

१. प्रा. पा. - तुम्हम्।

આસીનમુખ્યાં ભગવન્તમાધાં
સક્રૂર્ધણાં દેવમકુષ્ઠસાત્વમ् ।

વિવિત્સવસ્તાત્વમતઃ પરસ્ય
કુમારમુખ્યા મુનયોડન્વપૃથ્બન્ ॥ ૩ ॥

સ્વમેવ વિષ્ણું બહુ માનયન્ત
યં વાસુદેવાભિધમામનન્તિ ।

પ્રત્યાધૃતાક્ષામ્બુજકોશમીષ-
દુન્ભીલયન્તં વિબુધોદ્યાય ॥ ૪ ॥

સ્વર્ધુન્યુદાંદેઃ સ્વજ્ઞાકલાપૈ-
રૂપસ્પુર્શાન્તશ્રરણોપધાનમ् ।

પદં યદર્યાન્ત્યહિરાજકન્યા:
સપ્રેમ નાનાબલિભિર્વરાર્થા: ॥ ૫ ॥

મુહુર્ગૃષાન્તો વચસાનુરાગ-
સ્ખલત્પહેનાસ્ય કૃતાનિ તજ્જ્ઞા: ।

કિરીટસાહસમણિપ્રવેક-
પ્રદોતિતોદામફળાસહસમ् ॥ ૬ ॥

પ્રોક્તં કિલેતદ્ગવતમેન
નિવૃત્તિધર્માભિરતાય તેન ।

સનત્કુમારાય સ ચાહ પૃષ્ઠ:
સાઙ્ખ્યાયનાયાં ધૃતત્રતાય ॥ ૭ ॥

સાઙ્ખ્યાયન: પારમહંસ્યમુખ્યો
વિવક્ષમાણો ભગવદ્બૂતી: ।

જગાદ સોડસ્મદ્ગુર્વેદન્યિતાય
પરાશરાયાથ બૃહસ્પતેશ ॥ ૮ ॥

પ્રોવાય મહિં સ દ્યાલુરુક્તો
મુનિ: પુલસ્ત્યેન પુરાણમાધમ् ।

સોડહં તવૈતકથયામિ વત્સ
શ્રદ્ધાલવે નિત્યમનુત્રતાય ॥ ૯ ॥

ઉદાખુંત^૧ વિશ્બમિં તદાડડસીદ્
યત્તિદ્રયામીલિતદ્દ્દું ન્યમીલયત્ ।

અહીન્તલ્પેદધિશયાન એક:
કૃતકણાઃ સ્વાત્મરતૌ^૨ નિરીહઃ ॥ ૧૦ ॥

સોડન્તઃશરીરેડર્પિતભૂતસૂક્ષ્મ:
કાલાત્મિકાં શક્તિમુદીરયાણાઃ ।

અખંડ જ્ઞાન-સંપન્ન આદિદેવ ભગવાન શ્રીસંકર્ષણ પોતાના લોકમાં વિરાજમાન હતા. સનત્કુમાર વગેરે ઋષિઓએ પરમ પુરુષોત્તમ બ્રહ્મનું તત્ત્વ જ્ઞાનવા માટે તેમને પ્રશ્ન કર્યા. (૩) તે સમયે શેષજી પોતાના આશ્રયસ્વરૂપ તે પરમાત્માની માનસી પૂજા કરી રહ્યા હતા, કે જેમનું વેદો વાસુદેવના નામે નિરૂપજી કરે છે. તેમનાં ક્રમા-કોશ જેવાં નેત્રો ભીજાયેલાં હતાં. પ્રશ્ન કરવાથી તેમણે સનત્કુમાર વગેરે જ્ઞાનીઓના આનંદ માટે અધ્યખૂલાં નેત્રોથી જોયું. (૪)

શેષ ભગવાનનાં જે ચરણકમળોની નાગ-કન્યાઓ પ્રેમસભર થઈને અનેક ઉપહારો સાથે તેમને પતિરૂપે પ્રાપ્ત કરવા માટે પૂજા કરે છે, શેષ ભગવાનની એ પાદપીઠને દેવનદી ગંગાના જળથી ભીજાયેલી જટાસમૂહવાળા સનત્કુમારોએ વંદન કર્યા. (૫)

સનત્કુમાર વગેરે તેમની લીલાના મર્મજી છે. તેમણે વારંવાર પ્રેમ-ગદ્ગદ વાળીથી તેમની લીલાઓનું ગાન કર્યું. તે સમયે શેષ ભગવાનની ઉન્ત સહસ્ર કણાઓ મુગટોના હજારો મહિઓનાં પ્રસરાતાં ડિરણોથી જગમગી રહી હતી. (૬) ભગવાન શ્રીસંકર્ષણો નિવૃત્તિપરાયજી સનત્કુમારજીને આ ભાગવત સંભળાવ્યું હતું – એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. સનત્કુમારજીએ પછી આ (ભાગવત) પરમ પ્રતી સાંખ્યાયન મુનિને, તેમના પૂછવાથી, સંભળાવ્યું. (૭) પરમહંસોમાં મુખ્ય શ્રીસાંખ્યાયનજીને જ્યારે ભગવાનની વિભૂતિઓનું વર્ણન કરવાની ઈચ્છા થઈ ત્યારે તેમણે પોતાના અનુયાયી શિષ્ય, અમારા ગુરુ શ્રીપરાશરજીને અને બૃહસ્પતિજીને આ (પુરાણ) સંભળાવ્યું. (૮) ત્યારપછી પરમ દ્યાળું પરાશરજીએ પુલસ્ત્ય મુનિના કહેવાથી એ આદિપુરાણ મને કહ્યું. હે વત્સ! (તમને) શ્રદ્ધાળું અને જિજ્ઞાસુ જોઈને હવે એ જ પુરાણ હું તમને સંભળાવું છું. (૯)

સૃષ્ટિ-રચના પહેલાં આ સંપૂર્ણ વિશ્વ જળમાં ફૂલેલું હતું. તે સમયે એકમાત્ર શ્રીનારાયણદેવ શેપશયા પર પોતાની જ્ઞાનશક્તિને અસુદ્ગા (જગ્રત) રાખીને, યોગનિદ્રાનો આશ્રય લઈ પોતાની આંખો બંધ રાખીને પોઢેલા હતા. સર્જનકાર્યથી નિવૃત્ત થઈને આત્માનંદમાં મળ હતા. તેમનામાં કોઈ પણ કિયાનું પ્રગટીકરણ ન હતું. (૧૦) જેવી રીતે અજિન પોતાની દાહક શક્તિને છુપાવીને લાકડામાં વ્યાપ રહે છે તેવી જ રીતે

૧. મા. પા. – ઉદાખુંત । ૨. મા. પા. – વરતાવનીહઃ ।

उवास तस्मिन् सलिले पटे स्वे
यथाऽनलो दारुणि रुद्धवीर्यः ॥ ११ ॥

चतुर्युगानां च सहस्रमध्यु
स्वपन् स्वयोदीरितया स्वशक्त्या ।

कालाख्याऽसाहितकर्मतन्त्रो^१
लोकानपीतान्दृष्टे स्वदेहे ॥ १२ ॥

तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टद्वे-
रन्तर्गतोऽर्थो रजसा तनीयान् ।

गुणेन कालानुगतेन विष्णः
सूख्यंस्तदाऽभिदत्तनाभिदेशात् ॥ १३ ॥

स पद्मकोशः सहस्रोदतिष्ठत्
कालेन कर्मप्रतिबोधनेन ।

स्वरोचिधा तत्सलिलं विशालं
विद्योतयत्क ईवात्मयोनिः ॥ १४ ॥

तत्त्वोक्तपदं स^२ उ एव विष्णुः
प्रावीविशत्सर्वगुणावभासम् ।

तस्मिन् स्वयं वेदमयो विधाता
स्वयम्भुवं यं स्मवदन्ति सोऽभूत् ॥ १५ ॥

तस्यां स चाभ्योरुहुकर्णिकाया-
भवस्थितो लोकमपश्यमानः ।

परिकमन् व्योम्नि विवृतनेत्र-
शत्वारि लेभेऽनुदिशं मुखानि ॥ १६ ॥

तस्माद्युगान्तश्चसनावधूर्णा-
जलोर्मिचकात्सलिलाद्विरुद्धम् ।

उपाश्रितः कर्जमु लोकतात्प
नात्मानमद्वाऽविददादिदेवः ॥ १७ ॥

क एष योऽसावहमज्जपृष्ठ
ऐतत्कुतो वाऽज्जमनन्यदध्यु ।

अस्ति व्यधस्तादिह किञ्चनैत-
दधिष्ठितं यत्र सता नु भाव्यम् ॥ १८ ॥

स ईत्थमुद्दीक्ष्य तद्ब्रह्मनाल-
नाडीभिरन्तर्जलमाविवेश^३ ।

नार्वाङ्गतस्तत्परनालनाल-^४
नाभिं विचिन्यंस्तदविन्दताऽः ॥ १९ ॥

श्रीभगवाने समस्त प्राणीओनां सूक्ष्म शरीरोने पोताना शरीरमां लीन करीने पोताना आधारभूत ते जग्मां शयन कर्पु, सुषिकाण आव्येधी तेमने इरी जगाऽवा माटे केवण काणशक्तिने जगती राखी. (११) आ प्रमाणो पोतानी स्वरूपभूत चित्-शक्ति सहित एक हजार चतुर्युगो सुधी जग्मां शयन कर्पा पही ज्यारे तेमणे ज नियुक्त करेली तेमनी ते काणशक्तिए तेमने छवोनां कर्मानी प्रवृत्ति माटे प्रेरित कर्पा त्यारे तेमणे पोताना शरीरमां लीन थयेला अनंत लोक जोया. (१२) जे समये भगवाननी दृष्टि पोतानामां निहित लिंग-शरीर वगेरे सूक्ष्मतात्व पर पडी ते समये ते (सूक्ष्मतात्व) कालाश्रित रजोगुणाथी कुब्य थઈने सुषिरयना-निमित्ते तेमना नाभि-प्रदेशमांथी बहार नीकण्यु. (१३) कर्मशक्तिने जगाऽनारा काण वडे विष्णु भगवाननी नाभिमांथी प्रगट थयेलु ते सूक्ष्मतात्व कमण्डोशउपे एकदम उन्नत थयु अने तेषो सूर्यनी जेम पोताना तेज्यी ते अपार जगराशिने देवीभ्यमान करी दीधो. (१४) समस्त गुणोने प्रकाशित करनारा ते सर्वलोकमय कमण्मां ते विष्णु भगवान ज अन्तर्यामीउपे प्रवेश्या. त्यारे तेमांथी, भणाव्या विना ज स्वतः संपूर्ण वेदोना ज्ञाता साकात् वेदमूर्ति श्रीब्रह्माज्ञ प्रगट थया, के जेमने लोको स्वयंभू कहे छे. (१५) ते कमण्नी कर्णिका (गाढी)मां बेठेला ब्रह्माज्ञने ज्यारे कोई लोक देखायो नहीं त्यारे तेओ विस्फारित नेत्रोधी आकाशमां चारे तरफ गरदन फेरवीने जोवा लाग्या, तेथी तेमने चारे दिशाओमां चार मुख थई गयां. (१६) ते समये प्रलयकालीन पवननी जापतोधी उछालती जग-तरंगमाणाओने कारणे ते जगराशिनी उपर आवेला कमण पर विराजमान आदिदेव ब्रह्माज्ञने पोतानु तथा ते लोक-तत्त्वउपी कमणनु कशुं ज रहस्य समजायुं नहीं. (१७)

तेओ विचारवा लाग्या, ‘आ कमणकर्णिका पर बेठेलो हुं कोइ छुं? आ कमण पछा अन्य कशा आधार विना जग्मां क्यांधी उत्पन्न थयुं? तेनी नीये अवश्य कोई एवी वस्तु होवी जोईअे के जेना आधारे आ रहेलुं छे.’ (१८)

आम विचारीने तेओ ते कमण्नी नाणना सूक्ष्म छिद्रोमां थઈने ते पाणीमां पेठा; परंतु ते नाणना आधारने शोधता-शोधता नाभि-प्रदेशनी नज्ञक पहोँच्या तोपछा तेओ

१. प्रा. पा. – कालात्ययोत्पादितः । २. प्रा. पा. – स्वकमेव विष्ण्यं प्रावी० । ३. प्रा. पा. – नालीभिं० । ४. प्रा. पा. – अरनालनाभिं स वे विचिं० ।

તમસ્યપારે   વિદુરાત્મસર્ગ
     વિચિન્વતોડભૂત્સુમહાંશ્રિષોમિઃ।
 યો   દેહભાજાં   ભયમીરયાણાઃ
     પરિક્ષિષોત્યાયુરજસ્ય   હેતિઃ ॥ ૨૦॥

તતો   નિવૃતોડપ્રતિલબ્ધકામ:
     સ્વધિષ્ણયમાસાદ્ય   પુનઃ સ દેવઃ।
 શનૈર્જિતશાસનિવૃતચિતો
     ન્યષીદારુઢસમાધિયોગઃ ॥ ૨૧॥

કાલેન સોડજઃ   પુરુષાયુષાડમિ-
     પ્રવૃત્તયોગેન   વિરુઢબોધઃ।
 સ્વયં   તદ્દન્તહંદ્યેડવભાત-
     મપશ્યતાપશ્યત   યત્ત પૂર્વમ્ ॥ ૨૨॥

મૃષાલગૌરાયતરોષભોગ-
     પર્યઙ્ક એક પુરુષં   શયાનમ્ ।
 ફણાતપત્રાયુતમૂર્ધરતા-
     ઘુભિર્હતધ્યાન્તયુગાન્તતોયે ॥ ૨૩॥

પ્રેક્ષાં   ક્ષિપનં   હરિતોપલાદ્રે:
     સન્ધ્યાભનીવેરુરુક્મમૂર્ધનઃ ।
 રતોદ્ધારૌષધિસૌમનસ્ય-
     વનલજો   વેણુભુજાડધ્રિપાડ્યે: ॥ ૨૪॥

આયામતો   વિસ્તરત: સ્વમાન-
     દેહેન   લોકત્રયસડ્ગ્રહેણ ।
 વિચિત્રદિવ્યાભરણાંશુકાનાં
     કૃતશ્રિયાપાશ્રિતવેષદેહમ્ ॥ ૨૫॥

પુંસાં   સ્વકમાય   વિવિક્તમાર્ગ-
     રભ્યર્થતાં   કામદુધાડધ્રિપદમ્ ।
 પ્રદર્શયન્તં   કૃપયા   નખેન્દુ-
     મયૂખભિત્તાજુલિચારુપત્રમ् ॥ ૨૬॥

તેને પામી શક્યા નહીં. (૧૯) હે વિદુરજ! તે અપાર અંધકારમાં પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને શોધતાં-શોધતાં બ્રહ્માજને ઘણો કાળ વીતી ગયો. આ કાળ જ ભગવાનનું ચક છે, જે પ્રાણીઓને ભયભીત (કરતું રહીને તેમના આયુષને કીંઠ) કરતું રહે છે. (૨૦) અંતે વિફળ-મનોરથના થઈને તેઓ ત્યાંથી પાછા વળ્યા અને ફરી પોતાના આધારભૂત કુમળ પર બેસીને ધીરેધીરે પ્રાણવાયુને છતીને ચિત્તને સંકલ્પશૂન્ય કર્યું અને સમાધિમાં સ્થિત થઈ ગયા. (૨૧) આ પ્રમાણે પુરુષના પૂરા આયુષ બરાબરના સમય (અર્થાત् દિવ્ય સો વર્ષ) સુધી સારી રીતે યોગાભ્યાસ કરવાથી બ્રહ્માજને શાન પ્રાપ્ત થયું; ત્યારે તેમણે પોતાના તે અધિકારનને, કે જેને તેઓ પહેલાં ખોળવા છતાંય જોવા પામ્યા ન હતા - તેને પોતાના જ અંત:કરણમાં પ્રકાશિત થતું જોયું. (૨૨) તેમણે જોયું કે તે પ્રલયકાલીન જળમાં શેપજના કુમળનાળ-સદશ ગોરા અને વિશાળ વિગ્રહની શર્યા પર પુરુષોત્તમ ભગવાન એકલા જ સૂતેલા છે. શેપજની દસ હજાર ફણાઓ છત્રની જેમ ફેલાયેલી છે. તેમનાં મસ્તકો પર મુગટો શોભાયમાન છે, તેમનામાં જે મહિઓ જરૂરા છે તેમની કાન્નિથી ચારે તરફનો અંધકાર દૂર થઈ ગયો છે. (૨૩) તેઓ પોતાના શામળા શરીરની આભા (તેજ)થી મરકતમણિ-પર્વતની શોભાને લજ્જિત કરી રહ્યા છે. તેમની કુમર પરનો પીળો પટ પર્વતના ટોચના પ્રદેશમાં છવાયેલા સંધ્યાકાળના પીળા-પીળા ચમકીલા મેધોની આભાને જાંખી પાડી રહ્યો છે. માથા પરનો સુશોભિત સોનાનો મુગટ સુવર્ણમય શિખરોનો ગર્વ ગાળી રહ્યો છે. તેમની વનમાળા પર્વતનાં રલો, જળધોધ, ઔષધિઓ અને પુષ્પોના સૌંદર્યને પરાજિત કરી રહી છે તથા તેમના ભુજંડ વેણુંડને અને ચરણો-વૃક્ષોને તિરસ્કારી રહ્યા છે. (૨૪) તેમનો તે શ્રીવિગ્રહ પોતાના પરિમાણથી લંબાઈ-પહોળાઈમાં ત્રિલોકીને સમાવી લઈ રહ્યો છે. તે પોતાની શોભાથી વિચિત્ર અને દિવ્ય વખાભૂષણોની શોભાને સુશોભિત કરનારો હોવા છતાં પણ પીતાંબર વગેરેથી યુક્ત પોતાની વેશભૂષણી સુસજ્જિત છે. (૨૫) પોતપોતાની અભિલાષાની પૂર્તિ માટે ભિન્ન-ભિન્ન માર્ગ પૂજા કરનારા ભક્તોને કૃપાપૂર્વક ભક્તની હિંદુના કલ્પતરુ એવાં ચરણકમળોનું દર્શન આપી રહ્યા છે, કે જેમના સુંદર આંગળીઓના સમુદ્ધાય નખ-ચંદ્રોની ચાંદનીથી નોખા-નોખા સ્પષ્ટ ચમક્યા કરે છે. (૨૬)

૧. મા. પા. - વિશ્રિતદેહવેપમ् ।

मुखेन लोकार्तिहरस्मितेन
परिस्फुरत्कुण्डलमण्डितेन ।
शोषापितेनाधरभिम्बभासा
प्रत्यर्थ्यन्तं सुनसेन सुभ्रवा ॥ २७ ॥

कुम्भकिञ्जल्कपिशज्जवाससा^१
स्वलङ्कृतं भेषलया नितम्भे ।
हारेण चानन्तधनेन वत्स
श्रीवत्सवक्षःस्थलवल्लभेन ॥ २८ ॥

पराधर्घकेयूरमण्डिप्रवेक-
पर्यस्तदोर्दण्डसहस्रशाखम् ।
अव्यक्तमूलं भुवनाङ्ग्रिपेन्द्र-
महीन्द्रभोगैरधिवीतवल्लभम् ॥ २९ ॥

चराचरौको भगवन्महीन्द्र-
महीन्द्रभन्धुं सलिलोपगूढम् ।
किरीटसाहस्रहिरण्यशृङ्ग-
माविर्भवत्कौस्तुभरतगर्भम् ॥ ३० ॥

निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रिया
स्वकीर्तिमध्यावनमालयाहरिम् ।
सूर्यन्दुवाष्पन्यगमं त्रिधामभिः
परिकमत्राधनिकेहुरासदम् ॥ ३१ ॥

तर्ह्यव तत्त्वाभिसरःसरोज-^२
मात्मानमभ्यः श्वसनं वियच्य ।
ददर्श देवो जगतो विधाता
नातः परं लोकविसर्गदृष्टिः ॥ ३२ ॥

स कर्मबीजं रजसोपरक्तः
प्रज्ञाः सिसृक्षन्नियदेव देष्वा ।
अस्तौद्विसर्गाभिमुखस्तमीड्य-
मव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ३३ ॥

सुंदर नाक, कृपा वरसावतां भवां, कानोमां जग्धनां
कुंडणोनी शोभा, बिम्बकण जेवा लाल-लाल होठोनी कान्ति
अने लोकपीडाहारी स्मितथी पुक्त मुखारविंधथी तेओ
पोताना भक्तोनुं सम्मान-अभिनंदन करी रखा छे. (२७)
हे वत्स! तेमना नितंब पर कुंबपुष्पना केसर जेवुं पीणु
वस्त्र अने सुवर्णमय कटिमेखला (कंदोरो) शोभी रखां छे
तथा वक्षःस्थण पर अमूल्य हारनी अने सोनेरी रेखावाणा
श्रीवत्स-चिक्कनी अपूर्व शोभा दीपी रही छे. (२८) तेओ
अग्रगत मूणवाणा चंदनवृक्ष जेवा छे; महामौघा केसर अने
उत्तमोत्तम मणिओथी सुशोभित तेमना विशाळ भुजदंड
जाणो के तेनी हजारो डाणीओ छे अने चंदननां वृक्षोमां
जेम भोटा भोटा साप लपेटायेला रहे छे तेवी ज रीते
तेमना भभाओ पर शेषछनी कणाओ लपेटी रहेली छे.
(२९) नागराज अनंतना बांधव ते श्रीनारायण ऐवा
जल्लाय छे के जाणो जणथी घेरायेलो कोई पर्वतराज ज
होय! पर्वत पर जेम अनेक छवो रहे छे ते ज रीते
तेओ समस्त चराचरना आश्रय छे; शेषछनी कणाओ
पर जे हजारो मुगट छे ते जाणो के ते पर्वतनां सुवर्णमंडित
शिखरो ज छे तथा वक्षःस्थण पर विराजेलो कौस्तुभमणि
जाणो के ते (पर्वत)ना गर्भमांथी प्रगटेलुं रत्न छे. (३०)
प्रभुना गणामां वेदरूपी भमराओथी गुंजती पोतानी
कीर्तिमयी वनमाणा विराज रही छे. सूर्य, चंद्र, वायु,
अग्नि वगेरे देवताओनी पक्षा त्यां सुधी पहोंच नथी तथा
तेषो लोकमां विना अवरोध विचरण करनार सुदर्शन-यक
वगेरे आयुधो पक्षा श्रीप्रभुनी आजुभाङ्ग धूमतां ज रहे
छे, तेमना माटे पक्षा तेओ अत्यंत दुर्लभ ज छे. (३१)
ते समये विश्व-रचनानी ईर्ष्यावाणा लोकविधाता
ब्रह्माश्च भगवानना नाभि-सरोवरमांथी प्रगटेलुं ते
कमण, जण, आकाश, वायु अने निज-शरीर - केवण
आ पांच ज वस्तुओ जोई; ए सिवाय अन्य कशुंय
तेमने देखायुं नही. (३२) रजोगुणाथी व्याप्त ब्रह्माश्च
प्रजानुं सर्जन करवा ईर्ष्यता हता. तेमणे ज्यारे सृष्टिना
कारणरूप मात्र आ पांच ज वस्तुओ जोई त्यारे तेओ,
लोक-रचना माटे उत्सुक होवाने कारणे, अविंत्य-गतिना
श्रीहरिमां चित्त परोवीने ते परम पूजनीय प्रभुनी स्तुति
करवा लाग्या. (३३)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्देऽमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
त्रीजा संक्ष-अंतर्गत आठमो अध्याय समाप्त.

=★=

નવમો અદ્યાય

બ્રહ્માજીએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ

બ્રહ્મોવાચ

જ્ઞાતોડસિ મેઽધ સુચિરાત્મનુ દેહભાજાં
ન જ્ઞાયતે ભગવતો ગતિરિત્યવધમ् ।
નાન્યાત્વદસ્તિ ભગવત્તપિ તત્ત્વ^૧ શુદ્ધ
માયાગુણવ્યતિકરાધદુર્વિભાસિ ॥ ૧ ॥

૩૫   યદેતદવખોધરસોદયેન
શશ્વતિવૃત્તતમસઃ સદનુગ્રહાય ।
આદૌ   ગૃહીતમવતારશતૈકબીજં
યત્તાભિપદ્ધભવનાદહમાવિરાસમ् ॥ ૨ ॥

નાતઃ પરં પરમ યદ્બ્રવતઃ સ્વરૂપ-
માનન્દમાત્રમવિકલ્પમવિદ્વવર્યઃ ।

પશ્યામિ   વિશ્વસૃજમેકમવિશ્વમાત્મન्
ભૂતેન્દ્રિયાત્મકમદસ્ત^૨ ઉપાશ્રિતોડસિ ॥ ૩ ॥

તદ્વા   ઈદું ભુવનમજ્જલ મજ્જલાય
ધ્યાને સ્મ નો દર્શિતં ત ઉપાસકાનામ् ।
તત્ત્વૈ નમો ભગવતેઽનુવિધેમ તુભ્યં
યોડનાદતો નરકભાગિમરસત્ત્રસક્રોદ્ધઃ ॥ ૪ ॥

યે   તુ   ત્વદીયચરણાભુજકોશગાંધં
જિધ્રણિ કર્ણાવિવરૈઃ શ્રુતિવાતનીતમ् ।
ભક્ત્યા ગૃહીતચરણઃ પરયા ચ તેથાં
નાપૈષિનાથહૃદયાભુજુહાત્સ્વપુંસામ् ॥ ૫ ॥

તાવદ્બ્રયં   દ્રવિષાગેહસુહન્તિમિતં^૩
શોક:સ્પૃહા પરિભવો વિપુલશ્ચ લોભઃ ।
તાવન્મમેત્યસદવગ્રહ   આર્તિમૂલં
યાવત્ત તેડક્ષિમભયં પ્રવૃણીત લોકઃ ॥ ૬ ॥

દૈવેન તે હતધિયો ભવતઃ પ્રસક્તાત्
સર્વાશુભોપશમનાદિમુખેન્દ્રિયા^૪ યે ।

કુર્વણ્ણિ   કામસુખલેશલવાય દીના
લોભાભિભૂતમનસોડકુશલાનિશશ્વત् ॥ ૭ ॥

કુર્તૃદ્રત્તિધાતુભિરિમા   મુહુર્ધ્યમાના:
શીતોષ્ણવાતવર્ષેરિતરેતરાચ્ય ।

બ્રહ્માજીએ કહું — હે પ્રભુ! સુદીર્ઘ કાળ વીત્યા
પછી આજે હું આપને જાણી શક્યો છું. અહો! કેવું દુર્ભાગ્ય
છે કે શરીરધારી જીવ આપના સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી.
હે ભગવન! આપના સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ છે જ નહીં.
જે કંઈ પ્રતીત થાય છે તે પણ સ્વરૂપથી સત્ય નથી; કારણ
કે માયાના ગુણોથી કુદ્ધય થવાને કારણે કેવળ આપ જ
અનેકરૂપોમાં પ્રતીત થઈ રહ્યા છો. (૧) હે દેવ! આપની
ચિત્ત-શક્તિ પ્રકાશિત રહેવાને કારણે અજ્ઞાન આપનાથી
હું પ્રગટ થયો છું — તે સેકડો અવતારોનું મૂળ કારણ
છે. તેને આપે સત્પુરુષો પર કૃપા કરવા માટે જ પહેલવહેલું
પ્રગટ કર્યું છે. (૨) હે પરમાત્મા! આપનું કેવળ
આનંદસ્વરૂપ, બેદરહિત અને અખંડ તેજોમય (નિરાકાર)
જે સ્વરૂપ છે તેને હું આનાથી બિન સમજતો નથી. આપ
વિશ્વની રૂચના કરનારા હોવા છતાં પણ વિશ્વથી અતીત
(૪) છો. ભૂત અને ઇન્દ્રિયોનું અવિષ્ટાન પણ આપ જ
છો, એવા આપને જ્ઞાનદાસ્થી હું જોઉં છું અને આપના
આ રૂપની શરણમાં છું. (૩) હે વિશ્વકલ્યાશમય! આપનું
ધ્યાન ધરી રહેલા અમારા જેવા ઉપાસકોના મંગળ માટે
આપે આ રૂપ દેખાડ્યું છે. આપના આ રૂપને વિષયાસકત
પામર મનુષ્યો પામી શકતા નથી. (૪) હે નાથ! જે લોકો
વેદરૂપી વાયુથી લવાયેલી આપનાં ચરણરૂપી કમળ-કોશની
સુવાસને પોતાના કર્મછિદ્રોથી ગ્રહણ કરે છે તેવા પોતાના
ભક્તોના હૃદય-કમળમાં આપ આવીને વસી જાઓ છો.
પછી ત્યાંથી જઈ શકતા નથી. ભમરની જેમ ત્યાં અટકો
જાઓ છો. કેમકે પરાભક્તિની દોરીથી ભક્તોએ પણ
આપના પાદપદને બાંધી રાખ્યા છે. (૫) મનુષ્ય જ્યાં
સુધી આપનાં અભયપ્રદ ચરણકમળોનો આશ્રય લેતો નથી
ત્યાં સુધી જ તેને ધન, ધર અને બાંધવોને કારણે મળનાર
ભય, શોક, લાલસા, દીનતા, અતિલોભ વગેરે સત્તાવે છે
અને ત્યાં સુધી જ તેનો ‘હું-મારું’નો દુરાગ્રહ રહે છે, કે
જે દુઃખનું એકમાત્ર કારણ છે. (૬) જેઓ બધા પ્રકારનાં
અમંગળોનો નાશ કરનારા આપના શ્રવણ-કીર્તન વગેરે
ભક્તિ-પ્રસંગોથી દૂર રહે છે અને જેમની ઇન્દ્રિયો આપથી
વિમુખ છે એવા લોકો દીન અને મનોમન વિષયાતુર થઈને
નિરંતર કુકર્મામાં રત રહે છે, તે બિચારાઓની બુદ્ધિ હૈવે
હરી લીધી છે. (૭) હે અચ્યુત! ઉરુકમ! આ મજાને ભૂખ-

૧. પ્રા. પા. — તત્ત્વશુદ્ધં । ૨. પ્રા. પા. — જ્ઞાતમુપાઠ । ૩. પ્રા. પા. — દ્રવિષાગેહ । ૪. પ્રા. પા. — સર્વાશુભોપાઠ ।

कामाजिनाऽच्युत रुधा च सुदुर्भरेण
सम्पश्यतो मन उरुकम सीदते भे ॥ ८ ॥

यावत्पृथक्त्वमिदमात्मन^१ ईन्द्रियार्थ-
मायाबलं भगवतो जन ईश पश्येत् ।
तावत्र संसृतिरसौ प्रतिसङ्केत
व्यर्थापि^२ हुःभनिवहं वहती कियार्था ॥ ९ ॥

अहत्यापृतार्तकरणा निशि निःशयाना
नानामनोरथधिया क्षणभग्ननिद्राः ।
देवाहतार्थरचना ऋषयोऽपि देव
युज्मत्प्रसङ्गविमुखा ईह संसरन्ति ॥ १० ॥

त्वं भावयोगपरिभावितहस्तरोऽ
आस्से श्रुतेक्षितपथो ननु नाथ पुंसाम् ।
यद्विद्या त उरुगाय विभावयन्ति
ताद्वपुः प्रणायसे सदनुग्रहाय^३ ॥ ११ ॥

नातिप्रसीदति तथोपचितोपचारै-
राराधितः सुरगाणैर्हृषि बद्धकामैः ।
यत्सर्वभूतदृपयाऽसदलभ्ययैको
नानाजनेष्यवहितः सुहृद्दन्तरात्मा ॥ १२ ॥

पुंसामतो विविधकर्मभिरध्वरादै-
र्दीनेन चोग्रतपसा प्रतयर्यया च ।
आराधनं भगवतस्तव सल्लियार्थो
धर्मोऽपितः कर्त्तियद्विषयते न यत्र ॥ १३ ॥

शश्वत्स्वरूपमहसैव निपीतभेद-
मोहाय बोधविषयाय^४ नमः परस्मै ।
विश्वोद्वस्थितिलयेषु निमित्तलीला-
रासाय ते नम ईहं चक्रमेश्वराय ॥ १४ ॥

तरस, वात-पित-कक्ष, कंडी-गरभी, पवन अने वरसादने लीषे, परस्पर ऐक्षिक्षाने लीषे तथा कामाजिन अने हुःसह कोषने लीषे वारंवार हुःभ पामती जोઈने मारुं मन घण्टुं उदास थाय छे. (८) हे स्वामी! ज्यां सुधी मनुष्य ईन्द्रियोना अने विषयरूपी मायाना प्रभावथी पोताने आपनाथी लिन्न जुओ छे त्यां सुधी तेना माटे आ संसारयक्कनुं निवारणा नथी थतुं. जोके आ (संसार) मिथ्या छे, तोपछा कर्मकण-भोगनुं क्षेत्र होवाने कारणो ते आ ग्रजाने अनेक प्रकारनां हुःभोमां नाखतो रहे छे. (९)
हे देव! जे लोकोनी ईन्द्रियो अनेक प्रकारनां कर्मामां क्षायेली रहेवाने कारणो हिवसभर त्रस्त रहे छे, रात्रिना समये गाढ निद्रामां अयेत रहे छे, क्यारेक अनेक प्रकारना मनोरथोनुं चिंतन करवाने कारणो वारंवार तेमनी निद्रा भंग थती रहे छे. भाग्यवशात् आवा लोकोने अर्थसिद्धि पछा प्राप्त थती नथी. आवा भगवत्प्राप्ति माटेना ऐक-मात्र साधन अेवा ऋषि जेवा मनुष्यदेहने प्राप्त करीने पछा आपनी (भगवाननी) भक्तिथी विमुख थवाने कारणो आ संसारमां भटक्का करे छे. (१०) हे नाथ! जे लोको ए पोतानो भाव आपनी साथे जोडी दीधो छे अेवा भक्तोना शुद्ध फृद्य-कमणमां आप निवास करो छो. अेवा लोको द्वारा आपना गुणोनुं श्रवणा करवाथी आपनुं स्वरूप जाणी शकाय छे. हे पुष्यश्लोक प्रभु! आपना भक्तो जे जे भावनाथी आपनुं चिंतन करे छे ते साधुजनो पर कृपा करवा माटे आप ते ते रूप धारणा करी लो छो. (११) हे भगवान! आप एक (४) छो तथा समस्त प्राणीओनां अंतःकरणोमां रहेला छो अने तेमना परम कल्याणकारी अंतरात्मा छो. तेथी जो देवताओं पछा फृद्यमां ज्ञातज्ञातनी कामनाओं राखीने, विविध प्रकारनी विपुल सामग्रीओथी आपनुं पूजन करे छे तो तेनाथी आप एटला प्रसन्न थता नथी, के जेटला प्राणीओ पर दृष्टा करवाथी थाओ छो. परंतु ते सर्वभूत-दृष्टा असत्पुरुषोने अत्यंत हुलब छे. (१२) जे कर्म आपने अर्पण करी देवामां आवे छे तेनो क्यारेय नाश थतो नथी, ते अक्षय थर्छ जाय छे. तेथी विभिन्न प्रकारनां कर्म-यज्ञ, दान, कठोर तप, प्रत वगेरे वडे आपनी प्रसन्नता प्राप्त करवी अे जे मनुष्यनुं सौथी मोटुं कर्मकण छे; कारण के आपनी प्रसन्नता थतां अवुं क्युं क्षण छे के जे सुलभ न थर्छ जाय? (१३) आप सदैव पोताना स्वरूपना प्रकाशथी जे प्राणीओना भेदभम-रूपी अंपकारनो नाश करता रहो छो तथा (आप ४)

१. प्रा. पा. - पृथक्स्थितमिदं भन ईन्द्रियार्थं मां । २. प्रा. पा. - व्यर्थातिदुभ० । ३. प्रा. पा. - तदनुग्रहाय । ४. प्रा. पा. - बोधविषयाय ।

યस્યાવતારગુણકર્મવિડમ્બનાનિ
નામાનિયેડસુવિગમેવિવશાગૃષાન્તિ ।
તે નેકજન્મશમલં^૧ સહસૈવ હિત્વા
સંયાન્ત્યપાવૃતમૃતં તમજું પ્રપદે ॥ ૧૫ ॥

યો વા અહું ચ ગિરિશશ્વ વિભુ: સ્વયં ચ
સ્થિત્યુદ્ધવપ્રલયહેતવ આત્મમૂલમ् ।
લિત્વા ત્રિપાદ્વર્ધ એક ઉરુપ્રરોહ-
સ્તસ્મૈ નમો ભગવતે ભુવનદુમાય ॥ ૧૬ ॥

લોકો વિકર્મનિરત: કુશલે પ્રમતા:
કર્મણ્યયં^૨ ત્વદુદ્દિતે ભવદર્ચને સ્વે ।
યસ્તાવદસ્ય બલવાનિહ જીવિતાશાં
સદ્ગિદ્ધિનત્યનિમિધાય નમોડસ્તુતસ્મૈ ॥ ૧૭ ॥

યસ્માદભિભેષ્યહમપિ દ્વિપરાર્ધવિષ્ણુ-
મધ્યાસિત: સકલલોકનમસ્કૃતં યત् ।
તેપે તપો ઉભુસવોડવરુરુત્સમાન-
સ્તસ્મૈ નમો ભગવતેડવિમખાય તુભ્યમ् ॥ ૧૮ ॥

તિર્યક્મનુષ્યવિભુધાદિષુ જીવયોનિ-
ખાતેચ્છયાડકત્મકૃતસેતુપરીભ્યાય: ।
રેમે નિરસ્તરતિરખ્યવરુદ્ધદેહ-
સ્તસ્મૈ નમો ભગવતે પુરુષોત્તમાય ॥ ૧૯ ॥

યોડવિદ્યાનુપહતોડપિ દશાર્ધવૃત્તા
નિદ્રામુવાહ જઠરીકૃતલોકયાત્ર: ।
અન્તર્જ્ઞલેડહિકશિપુસ્પર્શાનુકૂલાં
ભીમોર્મિમાલિનિજનસ્ય સુખં વિવૃષ્ટન् ॥ ૨૦ ॥

જ્ઞાનનું અધિષ્ઠાન, સાક્ષાત્ પરમપુરુષ છો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહારના નિમિત્તે માયાની જે લીલા થાય છે તે આપનો જ ખેલ છે. તેથી આપ પરમેશ્વરને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. (૧૪) જેઓ પ્રાણત્યાગ કરતી વખતે આપના અવતાર, ગુણો અને કર્મો સૂચવનારાં દેવકીનંદન, જનાર્દન, કંસનિકંદન, પાર્થસારથિ વગેરે નામોનું વિવશ થઈને પણ ઉચ્ચારણ કરે છે તેઓ અનેક જન્મોનાં પાપોમાંથી તત્કાળ છૂટી જઈને માયા વગેરે આવરણોથી રહિત બ્રહ્મપદ પામે છે. આપ નિત્ય અજન્મા છો. હું આપનું શરણ લઉં છું. (૧૫) હે ભગવાન! આ વિશવૃક્ષરૂપે આપ જ વિરાજમાન છો. આપ જ પોતાની મૂળ પ્રકૃતિ સ્વીકારીને જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય માટે મારા (બ્રહ્માના), આપના પોતાના (વિષ્ણુના) અને મહાદેવજીના રૂપમાં ત્રણ મુખ્ય શાખાઓમાં વિલક્ત થયા છો અને પછી પ્રજાપતિઓ, મનુઓ વગેરે શાખા-ઉપશાખાઓ-રૂપે ફેલાઈને ઘણા વિસ્તૃત થયા છો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. (૧૬) હે ભગવાન! આપે આપની આરાધનાને જ લોકો માટે કલ્યાણકારી સ્વર્પર્મ બતાવી છે, પરંતુ લોકો એ તરફ ઉદાસીન રહીને સહૈવ વિપરીત (નિષિદ્ધ) કર્મોમાં રત રહે છે. આવી પ્રમાદ-અવસ્થામાં પડેલા આ જીવોની જિજીવિષા (જીવન-આશા)ને જે સહૈવ સાવધ રહીને અતિશીଘ્ર કાપતો રહે છે તે બળવાન કાળ પણ આપનું જ સ્વરૂપ છે. હું તે કાળને નમસ્કાર કરું છું. (૧૭) જોકે હું સત્યલોકનો અધિષ્ઠાતા છું, કે જે લોક બે પરાર્ધ સુધી રહેનારાઓનો અને સમસ્ત ભુવનોનો વંદનીય છે, તોપણ આપના તે કાળ-રૂપથી ડરતો રહું છું. તેનાથી બચવા અને આપને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ મેં દીર્ઘકાળ સુધી તપ કર્યું છે. આપ જ અધિયજ્ઞરૂપે મારા આ તપના સાક્ષી છો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. (૧૮) આપ તિર્યક્, મનુષ્ય અને દેવ વગેરે યોનિઓમાં ધર્મની મર્યાદા રાખવા માટે સ્વેચ્છાથી અવતાર લો છો. અને તે દેહ સાથે કોઈ તાદાત્ય ન હોવા છતાં આપ તે શરીરમાં રમમાણ થાઓ છો અને એક અભિનેતાની જેમ તે શરીરનો ત્યાગ પણ કરો છો. એવા લીલાવિહારી પુરુષોત્તમ પ્રભુને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. (૧૯) હે પ્રભુ! આપ અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્રોગ અને અભિનિવેશ – આ પાંચેમાંથી કોઈને પણ આધીન નથી; તેમ છતાં અત્યારે સંઘળા સંસારને પોતાના ઉદરમાં લીન કરીને ભયંકર તરંગમાળાઓથી વિકૃષ્ય પ્રલયકાલીન જળમાં અનંત-વિગ્રહની કોમળ શાય્યા પર જે શયન કરી

૧. મા. પા. – નજન્મજમલં । ૨. મા. પા. – કર્મણ્યપિ । ૩. મા. પા. – જ્ઞાનો વિરુદ્ધ । ૪. મા. પા. – નુયોગાદ્ય ।

यत्ताभिपच्चभवनादहमासभीक्य
लोकत्रयोपकरणो यदनुग्रहेषां ।
तस्मै नमस्त उदरस्थभवाय योग-
निद्रावसानविकसत्त्वलिनेकाण्डाय ॥ २१ ॥

सोऽयं समस्तजगतां सुहृदेक आत्मा
सत्येन यन्मृडयते भगवान् भगेन ।
तेनैव मे देशमनुस्पृशताद्यथाहं
अक्ष्याभि पूर्ववदिदं प्रश्नतप्रियोऽसौ ॥ २२ ॥

अेष प्रपत्नवरदो रमयाऽऽत्मशक्त्या
यद्यत्करिष्यति गृहीतगुणावतारः ॥ २ ॥
तस्मिन् स्वविकमभिदं तु ज्ञतोऽपि येतो
युग्म्यत कर्मशमलं च यथा विज्ञ्याम् ॥ २३ ॥

नाभिलक्ष्मदिह सतोऽभ्यसि यस्य पुंसो
विज्ञानशक्तिरहमासमन्तशक्तेः ।
उपं विचित्रभिद्यस्य विवृष्टवतो मे
मारीरिषीष्ठनिगमस्य गिरां विसर्गः ॥ २४ ॥

सोऽसावदभक्तेषो भगवान् ऽविवृद्ध-
प्रेमस्मितेन नयनाभ्युरुहं विजृभ्यन् ।
उत्थाय विश्वविज्याय च नो विषादं
माध्यागिराऽपनयतात्पुरुषः पुराणः ॥ २५ ॥

मैत्रेय उवाच

स्वसम्भवं निशाभ्यैवं ५ तपोविद्यासमाधिभिः ।
यावन्मनोवयः स्तुत्वा विररामस भित्रवत् ॥ २६ ॥

अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्य ६ ब्रह्मणो मधुसूदनः ।
विषष्णुयेतसं तेन कल्पव्यतिकराभ्यसा ॥ २७ ॥

लोकसंस्थानविज्ञान आत्मनः परिभिधतः ।
तमाहागाध्या वाचा कश्मलं शमयन्निव ॥ २८ ॥

रह्य छो ते पूर्व-कल्पोनी कर्मपरंपराथी थाकेला ज्ञवोने विश्राम आपवा माटे ज छे. (अर्थात् आपनी आ लीलामां पक्ष ज्ञवोना प्रत्ये करुणाभाव छे.) (२०) हे प्रभु! आपना नाभिकमण्डपी भवनमां मारो उद्भव थयो छे. आ संपूर्ण विश्व आपना उदरमां रहेलुं छे. आपनी कृपाथी ज हुं त्रिष्ठो लोकोनी रचना करवानी सामग्रीथी युक्त थयो छुं. आ समये योगनिद्रानो अंत थर्ह ज्वाने कारणो आपनां नयनकमण विकसित थर्ह रह्यां छे. एवा आपने मारा नमस्कार छे. (२१) आप संपूर्ण जगतना एकमात्र सुहृद अने आत्मा छो तथा शरणागतो पर कृपा करनारा छो. तेथी पोताना जे ज्ञान अने ऐश्वर्यथी आप विश्वने आनन्दित करो छो तेनाथी मारी बुद्धिने युक्त करो, के जेनाथी हुं पूर्वकल्पनी जेम ज आ वज्ञते पक्ष जगतनी रचना करी शक्षु. (२२) भक्तोने वरदान आपनारा आ भगवाने पोतानी शक्ति-लक्ष्मीज्ञनी साथे अनेक गुणावतार पारण कर्यां छे. तेओ जे अद्भुत कर्म करशे तेमां विश्वनिर्माण पक्ष एक अद्भुत कर्म छे. हुं भगवानने शरणो थर्हने विनांती कर्ण हुं के ते प्रभु मारा मनने विश्वनिर्माणना कार्यमां युक्त करे, तेथी हुं सृष्टि-रचना विशेना अभिमानथी दूर रहीने ते काम करी शक्षु. (२३) हे प्रभु! आ प्रलयकालीन जगतमां शयन करता आप अनन्तशक्ति परमपुरुषना नाभिकमणमांथी मारो उद्भव थयो छे अने हुं हुं पक्ष आपनी ज विज्ञान-शक्ति; तेथी आ जगतना विलक्षण इपनो विस्तार करती वज्ञते आपनी कृपाथी वेदरुपी मारी वाणीनुं उच्चारण लोप न पामो. (२४) आप अपार करुणामय पुराणपुरुष छो. आप परम प्रेमपूर्ण स्मित साथे आपनां नेत्रकमण खोलो अने शेषशब्दामांथी उठीने विशेनी उत्पत्ति माटे, आपनी सुमधुर वाणीथी मारो विषाद दूर करो. (२५)

श्रीमैत्रैयज्ञ कहे छे - हे विदुरज्ञ! आ प्रमाणे तप, विद्या अने समाप्ति द्वारा पोताना उद्भवस्थान श्रीभगवानने जोઈने तथा पोताना मन अने वाणीनी शक्ति अनुसार तेमनी स्तुति करीने ब्रह्माज्ञ थाक्या होय एम भौन थर्ह गया. (२६) श्रीमधुसूदन भगवाने जोयुं के ब्रह्माज्ञ आ प्रलय-जगतराशिथी धर्मा गत्वायेला छे तथा विश्व-रचना बाबते कोई निर्णय नहीं थवाने कारणो तेमनुं यित धर्मानुं उदास छे. त्यारे तेमनो अभिप्राय जाणीने तेओ गंभीर वाणीथी तेमना घेन्दुं शमन करतां कहेवा लाग्या. (२७-२८)

१. प्रा. पा. - ऋषियोऽस्मि । २. प्रा. पा. - ऋगुषोभु गुणाः । ३. प्रा. पा. - वैमिमं । ४. प्रा. पा. - मृवृ० । ५. प्रा. पा. - निश० । ६. प्रा. पा. - प्रेत्य० ।

શ્રીમગવાનુવાચ

મા વેદગર્ભ ગાસ્તન્દીં સર્ગ ઉધમમાવહ ।
તન્મયાડ્ડપાદિતં હ્યએ યન્માં પ્રાર્થયતે ભવાનુ ॥ ૨૯ ॥

ભૂયસ્તવંતપ આતિષ્ઠ વિદ્યાં ચૈવ મદાશ્રયામુ ।
તાભ્યામન્તર્હદિ બ્રહ્મન્લોકાન્દ્રક્ષ્યસ્યપાવૃતાનુ ॥ ૩૦ ॥

તત આત્મનિ લોકે ચ ભક્તિયુક્તઃ સમાહિતઃ ।
દ્રષ્ટાસિ માં તતં બ્રહ્મન્મયિ લોકાંસ્ત્વમાત્મનઃ ॥ ૩૧ ॥

યદા તુ સર્વભૂતેષુ દારુખ્યાનિમિવ સ્થિતમુ ।
પ્રતિયક્ષીત^૧ માં લોકો જહ્યાતહ્યેવ^૨ કશમલમુ ॥ ૩૨ ॥

યદા રહિતમાત્માનં ભૂતેન્દ્રિયગુણાશયૈः^૩ ।
સ્વરૂપેણ મયોપેતં પશ્યન્નસ્વારાજ્યમૃદ્ધતિ ॥ ૩૩ ॥

નાનાકર્મવિતાનેન પ્રજા બહ્બી: સિસૃક્તઃ ।
નાત્માવસીદત્યસ્મિંસે ર્વર્ધીયાન્મદનુગ્રહ: ॥ ૩૪ ॥

ત્રષ્ણિમાધં ન બધનાતિ પાપીયાંસ્ત્વાં રજોગુણાઃ ।
યન્મનો મયિ નિર્બદ્ધ પ્રજા: સંસૃજતોડપિ તે ॥ ૩૫ ॥

જ્ઞાતોડહં ભવતા ત્વદ્દુર્વિજ્ઞેયોડપિ દેહિનામુ ।
યન્માંત્વં મન્યસેડયુક્તં ભૂતેન્દ્રિયગુણાત્મભિ: ॥ ૩૬ ॥

તુભ્યં મદ્વિચિકિત્સાયામાત્મામે^૪ દર્શિતોડબહિ: ।
નાલેન સલિલે મૂલં પુષ્કરસ્ય વિચિન્યતઃ ॥ ૩૭ ॥

યચ્યકર્થાઙ્ મત્સ્તોત્રં મત્કથાભ્યુદ્યાઙ્કિતમુ ।
યદા તપસિ તે નિષ્ઠા સ એષ મદનુગ્રહ: ॥ ૩૮ ॥

પ્રીતોડહમસ્તુ ભર્તં તે લોકાનાં વિજ્યેચ્છયા ।
યદસ્તૌષીર્ગુણમયં નિર્ગુણાં માડનુવર્ણયનુ ॥ ૩૯ ॥

ય એતેન પુમાત્રિત્યં સ્તુત્વા સ્તોત્રેણ માં ભજેતુ ।
તસ્યાશુ સમ્પ્રસીદેયં સર્વકામવરેશ્વર: ॥ ૪૦ ॥

પૂર્તન તપસા યજૈર્દાનૈર્યોગસમાધિના ।
રાદ્ધનિ:શ્રેયસંપુસાં મત્ત્રીતિસત્ત્વવિન્મતમુ^૫ ॥ ૪૧ ॥

શ્રીમગવાને કહું – હે વેદગર્ભ! તમે વિપાદને વશ થઈને આણસ ન કરો, સૃષ્ટિ-રચનાના ઉધમ માટે તત્પર થઈ જાઓ. તમે મારી પાસેથી જે કંઈ હુચ્છો છો તે તો હું પહેલાં જ કરી ચૂક્યો છું. (તમારે માત્ર નિમિત્ત બનવાનું છે.) (૨૮) તમે કરી એક વાર તપ કરો અને બાગવત-જ્ઞાનનું અનુષ્ઠાન કરો. તેમ કરવાથી તમે બધા લોકો (ભૂવનો)ને પોતાના અંતઃકરણમાં સ્પષ્ટપણે જોવા પામશો. (૩૦) પછી ભક્તિયુક્ત અને સમાહિત-ચિત્તના બનીને તમે મને સમસ્ત લોકોમાં અને તમારા પોતાનામાં વ્યાપ્ત જોઈ શકશો તથા સમસ્ત લોકને અને સ્વયં પોતાને મારામાં જોવા પામશો. (૩૧) જીવ જ્યારે લાકડામાં વ્યાપ્ત અજીવની જેમ સમસ્ત ભૂતોમાં (પ્રાણીઓ-પદાર્થોમાં) મને જ રહેલો જુબે છે ત્યારે તે પોતના અજ્ઞાનરૂપી મળથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૩૨) જ્યારે તે પોતાને ભૂતો, ઇન્દ્રિયો, ગુણો અને અંતઃકરણથી રહિત તથા સ્વરૂપથી મારાથી અભિન્ન (એકરૂપ) જુબે છે ત્યારે તે મોક્ષપદ મેળવી લે છે. (૩૩) હે બ્રહ્માજી! અનેક પ્રકારના કર્મસંસ્કારો અનુસાર અનેક પ્રકારની જીવસુષ્ટિની રચના કરવાની હુચ્છા થવા છતાં પણ તમારું ચિત્ત મોહિત થતું નથી અને મારી અતિશય કૃપાનું જ ફળ છે. (૩૪) તમે સર્વપ્રથમ મંત્રદ્રષ્ટા છો. પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરતી વખતે પણ તમારું મન મારામાં જ પરોવાયેલું રહે છે, તેથી જ પાપમય રજોગુણ તમને બાંધી શકતો નથી. (૩૫) તમે મને જાણી લીધો છે કે હું ભૂતો, ઇન્દ્રિયો, ગુણો અને અંતઃકરણથી રહિત છું, જોકે શરીરધારી જીવોને મારું જ્ઞાન થવાનું ઘણું મુશ્કેલ છે તોપણ તમે મને જાણી લીધો છે. (૩૬) ‘મારો આધાર કોઈ છે કે નથી’ – એવા સંશયથી તમે કમળ-નાળ દ્વારા જળમાં તેનું મૂળ ખોળી રહ્યા હતા, તે પોતાના આ સ્વરૂપને મેં તમને અંતઃકરણમાં જ દેખાડું છે. (૩૭)

પ્રિય બ્રહ્માજી! મારી કથાઓના વૈભવથી યુક્ત એવી મારી જે સ્તુતિ તમે કરી છે અને તપમાં તમારી જે નિષ્ઠા છે તે પણ મારી જ કૃપાનું ફળ છે. (૩૮) વિશ્વરચનાની હુચ્છાથી, સગુણ અને નિર્ગુણ રૂપમાં તમે મારી જે સ્તુતિ કરી છે તેનાથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. તમારું કલ્યાણ થાઓ. (૩૯) હું સમસ્ત કામનાઓ અને મનોરથો પૂરા કરવાને સમર્થ છું. જે મનુષ્ય દરરોજ આ સ્તોત્ર દ્વારા સ્તુતિ કરીને મારું ભજન કરશે તેના પર હું શીદ્ર પ્રસન્ન થઈ જઈશ. (૪૦) તત્ત્વવેતાઓનો મત છે કે પૂર્ત, તપ, પણ, દાન, યોગ, સમાપ્તિ વગેરે સાધનો થકી પ્રાપ્ત થનારું

૧. પ્રા. પા. – પ્રવિં. ૨. પ્રા. પા. – જહ્યા તં. ૩. પ્રા. પા. – ઽગુણાશ્રયૈ: ૪. પ્રા. પા. – વરીયાનુ. ૫. પ્રા. પા. – સન્દર્શિં. ૬. પ્રા. પા. – અતા.

अहमात्माऽऽत्मनां पातःप्रेषः सनुप्रेयसामपि ।
अतो मयि रतिं कुर्यादेहादिर्यत्कृते प्रियः ॥ ४२ ॥

सर्ववेदमयेनेदमात्मनाऽऽत्माऽऽत्मयोनिना ।
प्रज्ञः सृज यथापूर्वं याश्च १मध्यनुशेषते ॥ ४३ ॥

मैत्रेय उवाच

तस्मा एवं जगत्स्वरूपे प्रधानपुरुषेश्वरः ।
व्यज्येदं स्वेन दृपेण कर्मजनाभस्तिरोदये ॥ ४४ ॥

जे परम कल्याणमय कण छे ते मारी प्रसन्नता जे छे.
(४१) हे ब्रह्माज्ञ! हुं आत्माओनो पक्ष आत्मा हुं. जे आत्माने माटे देह वगेरे प्रिय लागे छे ते पक्ष हुं जे छुं. तेथी मने जे प्रेम करवो जोईअ. (४२) हे ब्रह्माज्ञ!
त्रिलोकने तथा जे प्रज्ञ अत्यारे मारामां लीन छे तेनी पूर्वकल्पोनी जेम, मारामांथी उत्पन्न थयेला पोताना सर्ववेदमय स्वरूपथी स्वयं तमे जे रथना करो. (४३)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – प्रकृति अने पुरुषना स्वामी कमणनाब भगवान सुषिकर्ता ब्रह्माज्ञने आ प्रमाणे जगतनी अलिव्यक्ति करावीने पोताना ते नारायणरूपथी अदृश्य थहि गया. (४४)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

त्रीज्ञा संख-अंतर्गत नवमो अध्याय समाप्त.

=★=

इसमो अद्याय

इस प्रकारनी सृष्टिनुं वर्णन

विद्वर उवाच

अन्तर्हिते भगवति ब्रह्मा लोकपितामहः ।
प्रज्ञः सर्वज्ञ कर्तिपा देहिकीर्मानसीर्विभुः ॥ १ ॥
ये च मे भगवन् पृष्ठास्त्वय्यर्था बहुवितम् ।
तान् वदस्यानुपूर्व्येषां छिन्धिनः सर्वसंशयान् ॥ २ ॥

सूत उवाच

एवं सर्व्योदितस्तेन क्षत्रा कौषारवो मुनिः ।
प्रीतः प्रत्याह तान् प्रश्नान् हृष्टस्थानथ भार्गव ॥ ३ ॥

मैत्रेय उवाच

विरिघ्योऽपि तथा चके दिव्यं वर्षशतं तपः ।
आत्मन्यात्मानभावेश्य यदाह भगवान्जः ॥ ४ ॥
तद्विलोक्याद्यसम्भूतो वायुना यदधिष्ठितः ।
पद्मममश्च तत्कालकृतवीर्येषां कम्पितम् ॥ ५ ॥
तपसा हेषमानेन विद्यया चात्मसंस्थया ।
विवृद्धविश्वानबलो न्यपाद् वायुं सहाभ्यसा ॥ ६ ॥

विद्वरज्ञाने कहुं – हे मुनिवर! भगवान नारायण अंतर्धान थया ते पक्षी समस्त लोकोना पितामह ब्रह्माज्ञाने पोताना तन अने मनथी केटला प्रकारनी सृष्टि उत्पन्न करी? (१) हे भगवन्! आ सिवाय, मे आपने अन्य जे जे वातो पूछी छे ते बधानुं पक्ष कमशः वर्णन करो अने मारा बधा संशय दूर करो; कारण के आप बधा जे बहुविदो (विद्वानो)मां श्रेष्ठ छो. (२)

सूतज्ञ कहे छे – हे शौनकज्ञ! विद्वरज्ञना आ प्रमाणे पूछिवाथी मुनिवर मैत्रेयज्ञ खूब प्रसन्न थया अने पोताना हृष्टमां रहेला ते प्रश्नोना आ रीते उत्तर आपवा लाग्या. (३)

श्रीमैत्रेयज्ञाने कहुं – अजन्मा भगवान श्रीहरिअ जेवुं कहुं हतुं ते जे प्रमाणे ब्रह्माज्ञाने पक्ष चित्त पोताना आत्मा श्रीनारायणमां जोडीने सो दिव्य वर्षो सुधी तप कर्यु. (४) ब्रह्माज्ञाने जोयुं के प्रलयकालीन प्रबल वायुनी जापटोथी, तेओं पोते जेनाथी उत्पन्न थया छे ते तथा जेना पर पोते बेठा छे ते कमण तथा जण कंपी रह्यां छे. (५) प्रबल तपथी अने हृष्टमां रहेला आत्मशानथी तेमनुं विश्वान-बल वधवा पाम्युं अने तेओं जणनी साथे

તદ્વિલોક્ય વિયદ્વાપિ પુષ્કરં યદધિષ્ઠિતમ् ।
અનેનલોકાન્પ્રાણીનાન્કલિપ્તાસ્મીત્યચિન્તયત् ॥ ૭॥

પદ્મકોશં તદાક્ષવિશ્ય ભગવત્કર્મચોદિતઃ ।
એકં વ્યભાડ્ક્ષીદુર્ધા ત્રિધા ભાવ્યં દ્વિસમ્ધા ॥ ૮॥

એતાવાજ્જીવલોકસ્ય સંસ્થાભેદઃ સમાહતઃ^૧ ।
કર્મસ્ય વનિમિતસ્ય વિપાકઃ પરમેષ્ઠયસૌ ॥ ૯॥

વિદુર ઉવાચ

યદાત્ય બહુરૂપસ્ય હરેરલુતકર્મણઃ ।
કાલાખ્યં લક્ષણં બ્રહ્મન્યથા વર્ણાય નઃ પ્રભો ॥ ૧૦॥

મૈત્રેય ઉવાચ

ગુણવ્યતિકરાકારો નિર્વિશેષો ઽપ્રતિષ્ઠિતઃ^૨ ।
પુરુષસ્તદુપાદાનમાત્માનં લીલયાડસૃજત ॥ ૧૧॥

વિશ્વં વૈ બ્રહ્મતન્માત્રં સંસ્થિતં વિષ્ણુમાયયા ।
ઈશ્વરેણ પરિચિન્તં કાલેનાવ્યક્તમૂર્તિના ॥ ૧૨॥

યથેદાની તથાગ્રે ચ પશ્ચાદ્યેતદીદશમ् ।
સર્ગો નવવિધસ્તસ્ય પ્રાકૃતો વૈકૃતસ્તુ ય: ॥ ૧૩॥

કાલદ્રવ્યગુણૈરસ્ય ત્રિવિધઃ પ્રતિસાઙ્કમઃ ।
આધસ્તુ મહતઃ સર્ગો ગુણવૈષમ્યમાત્મનઃ ॥ ૧૪॥

દ્વિતીયસ્ત્વહમો યત્ત્ર દ્રવ્યજ્ઞાનક્ષિયોદયઃ ।
ભૂતસર્ગસ્તૃતીયસ્તુતન્માત્રો દ્રવ્યશક્તિમાન્ ॥ ૧૫॥

ચતુર્થ ઐન્દ્રિયઃ સર્ગો યસ્તુ જ્ઞાનક્ષિયાત્મકઃ ।
વૈકારિકો દેવસર્ગઃ પર્યમો યન્મયં^૩ મનઃ ॥ ૧૬॥

ષષ્ઠસ્તુતમસ:^૪ સર્ગો યસ્ત્વબુદ્ધિકૃતઃ પ્રભો ।
પદિમે પ્રાકૃતાઃ સર્ગો વૈકૃતાનપિ મે શૃષ્ટુ ॥ ૧૭॥

વાયુને પણ પી ગયા. (૬) પછી જેના પર પોતે બેઠા હતા તે આકાશવ્યાપી કમળને જોઈને તેમણે વિચાર કર્યા કે 'પૂર્વકલ્યમાં લય પમેલા લોકો (ભૂવનો)ને હું આનાથી રચીશ.' (૭) ત્યારે ભગવાન દ્વારા પ્રેરિત થઈને સૃષ્ટિકાર્યમાં નિયુક્ત કરાયેલા બ્રહ્માજીને તે કમળકોશમાં પ્રવેશ કર્યા અને તે એકના જ ભૂ; ભૂવઃ અને સ્વઃ એમ ત્રણ ભાગ કર્યા; જોકે તે કમળ એટલું મોટું હતું કે તેના ચૌદ ભૂવનો અથવા અનાથીય વધુ લોકોના રૂપમાં વિભાગ કરી શકાય એમ હતું. (૮) (કર્માથી બંધાયેલા) જીવો માટે આ ત્રણ લોક (ભૂ; ભૂવઃ સ્વઃ) પર્યાપ્ત છે એમ માનીને કર્મભોગસ્થાનો તરીકે આ ત્રણલોકનું તેમણે નિર્માણ કર્યું. એવું શાસ્ત્રોમાં વર્ણન થયું છે. જેઓ નિષ્કામ કર્મ કરનારા છે તેમને મહલોક, તપોલોક, જનલોક અને સત્યલોકરૂપી બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૯)

વિદુરજીએ કહ્યું - હે બ્રહ્મન! તમે અદ્ભુતકર્મા વિશ્વરૂપ શ્રીહરિની કાળ નામની જે શક્તિની વાત કહી હતી, પ્રભુ! તેનું કૃપા કરીને વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરો. (૧૦)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું - વિષયોનું રૂપાંતર (બદલાવું) એ જ કાળનો આકાર છે. પોતે તો નિર્વિશેષ, અનાદિ અને અનંત છે. તેને નિમિત બનાવીને ભગવાન રમત-રમતમાં (લીલાપૂર્વક) સ્વયં પોતાને જ સૃષ્ટિના રૂપમાં પ્રગટ કરી દે છે. (૧૧) પહેલાં આ સમસ્ત વિશ્વ ભગવાનની માયાથી લય પામીને બ્રહ્મરૂપે રહેલું હતું. તેને ભગવાને અપ્રગટ-મૂર્તિના કાળ વડે ફરીથી પૃથ્વી રૂપે પ્રગટ કર્યું છે. (૧૨) આ જગત જેવું અત્યારે છે તેવું જ પહેલાં પણ હતું અને ભવિષ્યમાં પણ તેવું જ રહેશે. તેની સૃષ્ટિ (સર્જન) નવ પ્રકારે થાય છે તથા પ્રાકૃત-વૈકૃત બેદને લીધે એક વધુ દસમી સૃષ્ટિ પણ છે. (૧૩) અને તેનો પ્રલય-કાળ, દ્રવ્ય અને ગુણો થકી ત્રણ પ્રકારે થાય છે. (દવે પ્રથમ તો હું દસ પ્રકારના સર્જનનું વર્ણન કરું છું.) પહેલું સર્જન મહતત્વ છે. ભગવાનની પ્રેરણાથી સત્ત્વ વગેરે ગુણોમાં વિષમતા થવી એ જ તેનું સ્વરૂપ છે. (૧૪) બીજું સર્જન અહંકાર છે, જેનાથી પૃથ્વી વગેરે પંચભૂતો તથા શાનેન્દ્રિયો અને કર્મન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ત્રીજું સર્જન ભૂતસર્ગ છે, જેમાં પંચમહાભૂતોને ઉત્પન્ન કરનારો તન્માત્ર-સમૂહ રહે છે. (૧૫) ચોથું સર્જન ઇન્દ્રિયો છે, જે જ્ઞાન અને કિયાશક્તિથી સંપન્ન હોય છે. પાંચમું સર્જન સાત્ત્વિક અહંકારથી ઉપજેલા ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ છે; મન પણ આ સર્જનની અંતર્ગત છે. (૧૬) છહું સર્જન અવિદ્યા છે. એમાં તામિલ, અંધતામિલ, તમ, મોહ અને મહામોહ - આ પાંચ ગ્રંથિઓ

૧. પ્રા. પા. - નહિતઃ । ૨. પ્રા. પા. - અપ્રમાણતઃ । ૩. પ્રા. પા. - યન્મયામય: । ૪. પ્રા. પા. - તામસ: ।

रजोभाजो भगवतो लीलेयं^१ हरिमेधसः ।
सममो मुख्यसर्गस्तु पद्मिधस्तस्थुधां च यः ॥ १८ ॥

वनस्पत्योषधिलतात्वक्सारा वीरुधो द्रुमाः ।
उत्स्नोतस्तमः प्राया अन्तः स्पर्शाविशेषिणः ॥ १९ ॥

तिरश्चाभस्तमः सर्गः सोऽस्ताविंशद्विधो भतः ।
अविदो भूरितमसो द्वाषणशा हृदयेदिनः^२ ॥ २० ॥

गौरजो भृषिः कृष्णः सूकरो गवयो रुरुः ।
द्विशकाः पशवश्चेमे अविरुद्धश्च सत्तम ॥ २१ ॥

भरोऽश्चोऽश्चतरो गौरः शरभश्चमरी तथा ।
ऐते चैकशकाः क्षताः शृणु पञ्चनभान् पशून् ॥ २२ ॥

श्वा सृगालो वृको व्याघ्रो मार्जीरः शशशल्लक्षी ।
सिंहः कपिर्गजः कूर्मो गोधा च भकरादयः ॥ २३ ॥

कुङ्गृष्टवटश्येनभासभलूकभृषिणः^३ ।
हंससारसयकाक्षकोलूकादयः भग्नाः ॥ २४ ॥

अर्वाक्षोतस्तु नवमः क्षतरेकविधो नृष्णाम् ।
रजोऽविकाः कर्मपरा द्रुःभे च सुभमानिनः ॥ २५ ॥

वैकृताख्य ऐवेते^४ देवसर्गश्च सत्तम ।
वैकारिकस्तु यः प्रोक्ताः कौमारस्तूभयात्मकः ॥ २६ ॥

(समाविष्ट) छे. आ अविद्या ज्ञानोनि बुद्धिनुं आवरण अने विक्षेप करनारी छे. आ छ प्राकृत सर्जनो छे. हवे वैकृत सर्जनोनुं पश्चा वर्णन सांबणो. (१७)

भगवान् पोतानुं चिंतन करनाराओनां समस्त हुःभोने हरी ले छे. ते बधी लीला श्रीहरिनी छे. तेओ ज ब्रह्माद्ये रजोगुणा स्वीकारीने जगतनी रचना करे छे. छ प्रकारनां प्राकृत सर्जनो पश्चीनुं सातमुं मुख्य वैकृत सर्जन ए छ प्रकारनां स्थावर वृक्षो छे. (१८) वनस्पति^१, औषधि^२, लता^३, त्वक्सार^४, वीरुध^५, अने द्रुम^६; अने अमनुं संचरण नीचे (मूल)थी उपर तरफ थाय छे. अमनामां धूमां करीने ज्ञानशक्ति प्रगट रहेती नथी, आ (वृक्षो) अंदरोअंदर केवण स्पर्श अनुभवे छे तथा अमनामांना प्रत्येकमां कोई विशेष गुण छोय छे. (१९) आठमुं सर्जन तिर्यक्योनि (पशु-पक्षीओ) छे. ते अष्टावीस प्रकारनी मानवामां आवी छे. ते योनिओने काणनुं ज्ञान छोतुं नथी; तमोगुणानी अधिकताने कारणो तेओ केवण खावुं-पीवुं, मैथुन करवुं, ऊंधवुं वगेरे ज जाणो छे; तेमने सूंधवामात्रथी वस्तुओनुं ज्ञान थहि जाय छे; तेमना हृदयमां विचारशक्ति के दूरंदेशिता छोती नथी. (२०) हे साधुश्रेष्ठ! आ तिर्यकोमां गाय, बकरो, भेस, काणियार (कृष्णमृग), सूवर, नीलगाय, दुरु नामक मृग, धेटुं अने ऊट - आ द्विशक (बे भरीवाणां) पशु कहेवाय छे. (२१) गधेहुं, धोडो, भञ्चर, गौरमृग, शरभ अने चमरी - आ एक-शक (एक भरीवाणां) छे. हवे पांच नभवाणां पशुओनां नाम सांबणो. (२२) कूतरो, शियाण, वरु वाघ, बिलाडो, ससलुं, शाहुडी, सिंह, वांदरो, हाथी, काचबो, धो, मगर वगेरे (पशुओं पांच नभवाणां छे). (२३) कंक (बगलो), गीध, बटेर, बाज, कुकडो, भल्लूक, मोर, हंस, सारस, चकवो (चकवाक), कागडो, धुवड वगेरे उडनारा ज्ञावो पक्षी कहेवाय छे. (२४) हे विदुरश्च! नवमुं सर्जन मनुष्यो छे. आ एक ज प्रकारनुं छे. तेना आहारनी गति उपर (मोढा)थी नीचे तरफ छोय छे. मनुष्यो रजोगुणप्रधान, कर्मपरायण अने हुःभृप विषयोमां सुख माननारा छोय छे. (२५) स्थावर, पशु-पक्षी अने मनुष्य - आ त्रिष्णो प्रकारनां सर्जनो तथा हवे पश्ची कहेवामां आवशे ते देवसर्ग वैकृत सर्जन छे तथा महतात्म वगेरेतुपी वैकारिक देवसर्ग छे तेनी गणतारी अगाउ प्राकृत सर्जनमां करी देवाई छे. आ सिवाय सनत्कुमार वगेरे

१. प्रा. पा. - सीमेयं । २. प्रा. पा. - दृष्टि वेदिनः । ३. प्रा. पा. - वृक्षयेऽ । ४. प्रा. पा. - ऐते वै ।

५. जे मोर (मंजरी) आव्या वगर ज फ्लो छे; जेम के गुलमहोर, वड, पीपलो वगेरे. ६. जे पोतानां फ्ल पाक्या पश्ची नाश पामे छे; जेम के चोभा, धुं, चला वगेरे. ७. जे कोईनो आधार लहिने वृद्धि पामे छे; जेम के ब्राह्मी, गिलोय (अमरवेल) वगेरे. ८. जेमनी छाल धानी कठका छोय छे; जेम के वांस वगेरे. ९. जे वेला जमीन पर ज केलाय छे, परंतु कठका छोवाथी उपर चढती नथी; जेम के टेटी, तडब्बु वगेरे. १०. जेमने पहेलां फूल बेसे छे, पश्ची ते फूलोना स्थाने ज फ्ल लागे छे. जेम के आंबो, जांबु वगेरे.

દેવસર્ગશાષ્ટવિધો વિભુધા: પિતરોડસુરા: ।
ગંધર્વાપ્સરસ: સિદ્ધા યક્ષરક્ષાંસિ ચારણા: ॥ ૨૭॥

ભૂતપ્રેતપિશાચાશ વિધાધ્રા: કિત્રરાદ્ય: ।
દશૈતેવિદુરાખ્યાતા: સર્ગાસ્તે વિશ્વસૃકૃતા: ॥ ૨૮॥

અતઃ પરં પ્રવક્ષ્યામિ વંશાન્મન્વન્તરાણિ ચ ।
એવં ૨૪: પ્લુત: સાધા કલ્યાદિખ્યાતમભૂહરિ: ।
સૃજત્યમોધસઙ્કલ્ય આત્મેવાત્માનમાત્મના ॥ ૨૯॥

જ્રાધિઓનો જે કૌમારસર્ગ છે તે પ્રાકૃત અને વૈકૃત બંને પ્રકારનો છે. (૨૬)

દેવો, પિતુઓ, અસુરો, ગંધર્વો-આસરાઓ, યક્ષો-રક્ષસો, સિદ્ધો-ચારણો-વિધાધરો, ભૂત-પ્રેત-પિશાચ, ઉન્નર-કંપુરુષ-અશ્વમુખ વગેરે બેદથી દેવસુદ્ધિ આઠ પ્રકારની છે. હે વિદુરજી! આ પ્રમાણે, જગતકર્તા શ્રીબ્રહ્મજીએ રચેલું આ દસ પ્રકારનું સર્જન (સુદ્ધિ) મેં તમને કહ્યું. (૨૭-૨૮) હવે આગળ હું વંશ અને મન્વન્તર વગેરેનું વર્ણન કરીશ. આ રીતે સર્જન કરનારા સત્યસંકલ્ય એવા શ્રીહરિ જ બ્રહ્માદુપે પ્રત્યેક કલ્યના પ્રારંભમાં રજોગુણથી વ્યાપ્ત થઈને પોતે જ જગતના રૂપમાં પોતાની જ રચના કરે છે. (૨૯)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસુન્ધરી દશમોડધ્યાય: ॥ ૧૦॥

ત્રીજો સુન્ધ-અંતર્ગત દશમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

અગ્નિયારમો અદ્યાય

મન્વન્તર વગેરે કાળ-વિભાજનનું વર્ણન

મૈત્રેય ઉવાચ

ચરમ: સદ્વિશોપાણામનેકોડસંયુત: સદા ।
પરમાણુ: સ વિજેયો નૃણામૈક્યભ્રમો યત: ॥ ૧॥

સત એવ પદાર્થસ્ય સ્વરૂપાવસ્થિતસ્ય યત્ ।
કૈવલ્યં પરમમહાનવિશેષો નિરન્તર: ॥ ૨॥

એવં કાલોડધ્યનુભિત: સૌક્ષ્મ્યે^૧ સ્થૌલ્યે ચ સતતમ ।
સંસ્થાનભુક્ત્યા ભગવાનવ્યક્તો વ્યક્તભુજિવભુ: ॥ ૩॥

સ કાલ: પરમાણુર્વે યો ભુડુક્તે પરમાણુતામ् ।
સતોડવિશેષભુગ્યસ્તુસ^૨ કાલ: પરમો મહાન् ॥ ૪॥

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે – હે વિદુરજી! પૃથ્વી વગેરે કાર્ય-વર્જનો જે સૂક્ષ્મતમ અંશ છે, કે જેનું બીજું વિભાજન થઈ શકતું નથી તથા જે કાર્યનું રૂપ પામેલો નથી અને જેનો અન્ય પરમાણુઓ સાથે સંયોગ પણ થયેલો નથી તેને પરમાણુ કહે છે. આ અનેક પરમાણુઓના પરસ્પર યોગથી (મળવાથી) જ મનુષ્યોને ભ્રાંતિવશ તેમના સમુદ્યરૂપી એક અવયવી (અવયવ ધરાવનાર)ની પ્રતીતિ થાય છે. (૧) આ પરમાણુ જેનો સૂક્ષ્મતમ અંશ છે તે, સામાન્ય સ્વરૂપે રહેલી પૃથ્વી વગેરે કાર્યાની એકતા (સમૂહ કે સમગ્ર-રૂપ)નું નામ ‘પરમ મહાન’ છે. આ સમયે તેનામાં પ્રલય વગેરે અવસ્થા-ભેદની સ્હૂર્તિ (સ્હૂરણા) પણ હોતી નથી અને નવું-જીવનું વગેરે કાળભેદનું ભાન પણ હોતું નથી તથા ઘટ-પટ વગેરે વસ્તુભેદની કલ્યના પણ હોતી નથી. (૨) હે સાપુશ્રેષ્ઠ! આ પ્રમાણે, વસ્તુના સૂક્ષ્મતમ અને મહત્તમ સ્વરૂપનો આ વિચાર થયો. આના સાદૃશ્યથી પરમાણુ વગેરે અવસ્થાઓમાં વ્યાપ્ત થઈને વ્યક્ત (પ્રગટ) પદાર્થાને ભોગવનારા, સર્જન વગેરે માટે સમર્થ, અવ્યક્ત-સ્વરૂપ ભગવાન કાળની પણ સૂક્ષ્મતા અને સ્થૂળતાનું અનુમાન કરી શકાય છે. (૩) જે કાળ પ્રપંચની પરમાણુ જેવી અવસ્થામાં વ્યાપ્ત રહે છે તે અત્યંત સૂક્ષ્મ છે અને સર્જનથી માંડિને પ્રલય સુધી તેની બધી જ અવસ્થાઓને ભોગવે છે. તે પરમ મહાન છે. (૪)

૧. પ્રા. પા. – સૂક્ષ્મે સ્થૂલે ચ । ૨. પ્રા. પા. – કાલ: સ ।

अशुद्धो^१ परमाणु स्यात्रसरेषु ऋयः स्मृतः ।
जलार्करश्च वगतः^२ खमेवानुपतन्त्रगात्^३ ॥ ५ ॥

त्रसरेषु त्रिकं भुङ्क्ते यः कालः स त्रुटिः स्मृतः ।
शतभागस्तु वेष्ठः स्यात्त्रिभिस्तु लवः स्मृतः ॥ ६ ॥

निमेषत्रिलवो शेय आभ्नातसे त्रयः क्षणः ।
क्षणान् पञ्च विदुः काष्ठां लघु ता दश पञ्च च ॥ ७ ॥

लघूनि वै समाभ्नाता दश पञ्च च नाडिका ।
ते हौ मुहूर्तः प्रहरः घड्यामः सम वा नृष्णाम् ॥ ८ ॥

द्वादशार्धपलोन्मानं चतुर्भिर्शतुरजुलैः^४ ।
स्वर्णमाष्ठैः कृतचिह्नं यावत्प्रस्थजलप्लुतम् ॥ ९ ॥

यामाश्चत्वारश्चत्वारो मत्यानामहनी उभे ।
पक्षः पञ्चदशाहानि शुक्लः कृष्णश्च मानद ॥ १० ॥

तयोः समुच्चयो मासः पितृष्णां तदहनिशम् ।
द्वौ तावृतुः^५ घड्यनं दक्षिणं चोतरं दिवि ॥ ११ ॥

अयने चाहनी^६ प्राहुर्वत्सरो द्वादश स्मृतः ।
संवत्सरशतं नृष्णां परमायुर्निरुपितम् ॥ १२ ॥

ग्रहक्षताराचक्ष्यः परमाणवादिना जगत् ।
संवत्सरावसानेन पर्यत्यनिमिषो विभुः ॥ १३ ॥

संवत्सरः परिवत्सर ईडावत्सर एव च ।
अनुवत्सरो वत्सरश्च विदुरैवं प्रभाष्यते ॥ १४ ॥

बे 'परमाणु' मणीने एक 'अशु' थाय छे अने त्रय अशुओना मणवाथी एक 'त्रसरेषु' थाय छे, के जे जलार्करश्च वगतः आवेलां सूर्यकिरणोना प्रकाशमां आकाशमां उडतो जोवा मणे छे. (५) आवा त्रय त्रसरेषुओने पार करवामां सूर्यने जेटलो समय लागे छे तेने 'त्रुटि' कहे छे. आनाथी सो गङ्गो समय 'वेष्ठ' कहेवाय छे अने त्रय वेष्ठनो एक 'लव' थाय छे. (६) त्रय लवने एक 'निमेष' कहे छे अने त्रय निमेषने एक 'क्षण' कहे छे. पांच क्षणानी एक 'काष्ठा' थाय छे अने पंदर काष्ठानो एक 'लघु' थाय छे. (७) पंदर लघुनी एक 'नाडिका' (दंड) कहेवाय छे. बे नाडिकानुं एक 'मुहूर्त' थाय छे अने दिवसना घटवावधवा अनुसार (दिवस अने रात्रिनी बने संधिओने बाद करतां) ७ अथवा सात नाडिकानो एक 'प्रहर' (पहोर) थाय छे ऐ 'याम' कहेवाय छे, जे मनुष्यना दिवस अथवा रात्रिना चोथा भाग भराभर होय छे. (८) ७ पर्णनुं तांबानुं एक ऐवुं वासण बनाववामां आवे, के जेमां एक प्रस्थ जण समाई शके; अने चार मासा सोनानी चार आंगण लांबी सणी बनावीने तेना वडे ते वासणना तणिये छिन बनावीने तेने पाणीमां मूळवामां आवे - तो, जेटला समयमां एक प्रस्थ जण ते वासणमां भराई जाय अने वासण पाणीमां डुबी जाय तेटला समयने 'नाडिका' कहे छे. (९) हे विदुरज! मनुष्यनां दिवस-रात्रि चार-चार प्रहरनां होय छे अने पंदर दिवस-रात्रिनो एक 'पक्ष' (पञ्चवाडियुं) थाय छे, जे शुक्ल अने कृष्ण (अज्वाणियुं अने अंधारियुं)ना लेदने लीघे बे प्रकारनो मनायो छे. (१०) आ बने पक्षो मणीने एक 'मास' थाय छे, जे पितृओनां एक दिवस-रात्रि (भराभर) छे. बे मासनी एक 'ऋतु' अने ७ मासनो एक 'अयन' थाय छे. अयन 'दक्षिणायन' अने 'उत्तरायन'ना लेदथी बे प्रकारना छे. (११) आ बने अयनो मणीने देवताओनां एक दिवस-रात्रि थाय छे तथा मनुष्यलोकमां ए 'वर्ष' अथवा द्वादश मास कहेवाय छे. आवां सो वर्षांनुं मनुष्यनुं परम आयुष्य भताववामां आव्युं छे. (१२) चंद्रमा वगेरे ग्रहो, अधिनी वगेरे नक्षत्रो अने समस्त तारामंडणना अधिष्ठाता काण-स्वरूप भगवान सूर्य परमाणुष्यी मांडीने संवत्सर सुधीना काणमां बार 'राशि'ओ-हुपे संपूर्ण भुवनकोशनी निरंतर परिकमा कर्या करे छे. (१३) हे विदुरज! सूर्य, बृहस्पति, सूर्यन, चंद्रमा अने नक्षत्र संबंधित महिनाओना लेदने लीघे आ वर्ष ज संवत्सर, परिवत्सर, ईडावत्सर,

१. प्रा. पा. - अशु द्वौ द्व्यशुकः मोक्तः न० । २. प्रा. पा. - जलार्करश्चिमेगतः । ३. प्रा. पा. अपतन्त्र गाम् । आनो उल्लेख श्रीधरस्वामीने पक्ष इर्ष्या कर्या छे. ४. प्रा. पा. - व्यतुरजुलम् । ५. प्रा. पा. - तो ऋतुः । ६. प्रा. पा. - अयने अहनी ।

यः सृજ्य शक्ति मुरुधो यज्ञवसयन् स्वशक्त्या
पुंसोऽभ्रमाय दिवि धावति भूतभेदः ।
कालाभ्यया गुणमयं कुतुभिर्वितन्वं-
स्तस्मै बलिं हरत वत्सरपञ्चकाय ॥ ૧૫ ॥

વિદુર ઉવાચ

પितृदेव मनुष्याणामायुः परमिदं स्मृतम्^૧ ।
परेषां गतिमाचक्षव ये स्युः कल्पाद् भहिर्विदः ॥ ૧૬ ॥

भगवान् वेद कालस्य गतिं भगवतो ननु ।
विश्वं विचक्षते धीरा योगराज्ञेन चक्षुषा ॥ ૧૭ ॥

मैत्रेय ઉવાચ

कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्वेति चतुर्थुगम् ।
दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षैः सावधानं निरुपितम् ॥ ૧૮ ॥

चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाकमम् ।
सङ्ख्यातानि सहस्राणि द्विगुणानि शतानि च ॥ ૧૯ ॥

सन्ध्यांशयोरन्तरेण यः कालः शतसङ्ख्ययोः ।
तमेवाहुर्युगं तज्ज्ञा यत्र धर्मो विधीयते ॥ ૨૦ ॥

धर्मशतुष्पान्मनुज्ञान् कृते समनुवर्तते ।
स एवान्येष्वधर्मेण वेति पादेन वर्धता ॥ ૨૧ ॥

त्रिलोक्या युगसाहस्रं भहिराभ्रत्याणो दिनम् ।
तावत्येव निशा तात यन्त्रिमीलति विश्वसृक्^૨ ॥ ૨૨ ॥

अनुवत्सर अने वत्सर कहेवाय छ. (૧૪) હે વિદુરજ! આ સૂર્ય ભગवान ૪ પांच प्रकारनां વर्षोनी પ્રવृत्ति કરनारा છ. તમે ઉપહार વગेरे સમर्पित કરीनે તेमनी પूજा કરો. આ સૂર્યदेव પंचभूતोમां તेजस्वरूप છે અને પોતानી કાળશક्तિથી બીજ વગेરે પદાર्थोની અંકુર ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિને અનેક પ્રકારે કાર્યાન્મુખ કરે છે. તેઓ (સૂર્યદેવ) મનુષ્યોના મોહ-નિવારણ માટે તેમના આયુષ્યનો ક્ષય કરતા રહીને આકાશમાં વિચરણ કરતા રહે છે તથા તેઓ ૪ સકામ મનુષ્યોને યજ્ઞ વગેરે કર્માથી પ્રાપ્ત થનારાં સ્વર્ગ વગેરે મંગલમય ફળોનો વિસ્તાર કરે છે. (તેથી સૂર્ય ભગવાનની ઉપાસના રોજ કરવી જોઈએ.) (૧૫)

વિદુરજાને કહ્યું - હે મુનિવર! તમે દેવતાઓ, પિતૃઓ અને મનુષ્યોના પરમ આયુષ્યનું વર્ણન તો કર્યું, (પણ) હવે સનક વગેરે ૪ શાની મુનિજનો ત્રિલોકની બહાર કલ્યથીય વધુ સમય સુધી રહેનારા છે તેમના આયુષ્યનું પણ વર્ણન કરો. (૧૬) કાળ ભગવાનની ગતિને તમે સમ્બદ્ધપણે જાણો છો, કારણ કે શાનીજનો પોતાની પોગસિદ્ધ દિવ્ય દાણિથી સધળા સંસારને જોઈ લે છે. (૧૭)

મैત્રેયજાને કહ્યું - હે વિદુરજ! સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિ - આ ચાર યુગ પોતાની સંધ્યા અને સંધ્યા-અંશો સહિત દેવતાઓનાં બાર હજાર વર્ષો સુધી પ્રવર્ત છે એવું બતાવવામાં આવ્યું છે. (૧૮) સત્યયુગ વગેરે આ ચાર યુગોમાં ક્રમશ: ચાર હજાર, ત્રણ હજાર, બે હજાર અને એક હજાર દિવ્ય વર્ષો હોય છે અને પ્રત્યેકમાં જેટલા હજાર વર્ષો હોય છે તેનાથી બમજાં સો વર્ષ તેમની સંધ્યા અને સંધ્યા-અંશોમાં હોય છે.* (૧૯) યુગના આરંભમાં સંધ્યા હોય છે અને અંતમાં સંધ્યા-અંશ હોય છે. તેમની વર્ષ-ગણતરી સેંકડોની સંખ્યામાં બતાવવામાં આવી છે. તેમની વર્ષ્યેનો ૪ સમય હોય છે તેને કાળવિદોએ 'યુગ' કહ્યો છે. પ્રત્યેક યુગમાં એક-એક વિશેષ ધર્મનું વિધાન મળે છે. (૨૦) સત્યયુગના મનુષ્યોમાં ધર્મ પોતાના ચારે ચરણોથી રહે છે, પછી અન્ય યુગોમાં અધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી તે (ધર્મ)નો એક-એક ચરણ ઘટતો જાય છે. (૨૧) પ્રિય વિદુરજ! ત્રિલોકની બહાર મહલોકથી માંડીને ભ્રાંતિલોક સુધી અહીની એક હજાર ચતુર્થુગીનો એક દિવસ હોય છે અને તેટલી ૪ મોટી રાત્રિ હોય છે, કે જેમાં જગત-

૧. પ્રા. પા. - શુતમ् । ૨. પ્રા. પા. - ઠેદ્ધ.

* એટલે કે, સત્યયુગમાં ૪,૦૦૦ દિવ્ય વર્ષો યુગનાં અને ૮૦૦ દિવ્ય વર્ષો સંધ્યા અને સંધ્યા અંશોનાં - એમ ૪,૮૦૦ વર્ષ હોય છે. આ ૪ રીતે ત્રેતાયુગમાં ૩,૬૦૦, દ્વાપરયુગમાં ૨,૪૦૦ અને કળિયુગમાં ૧,૨૦૦ દિવ્ય વર્ષ હોય છે. મનુષ્યોનું એક વર્ષ એ દેવતાઓનો એક દિવસ હોય છે, તેથી દેવતાઓનું એક વર્ષ મનુષ્યોનાં ૩૬૦ વર્ષો બરાબર થાય. આ રીતે માનવીય પરિમાણથી કળિયુગનાં ૪,૩૨,૦૦૦ વર્ષ થાય તથા તેનાથી બમજાં વર્ષો દ્વાપરયુગનાં, ત્રણ ગણાં વર્ષો ત્રેતાયુગનાં અને ચાર ગણાં વર્ષો સત્યયુગનાં થાય છે.

निशावसान आरब्धो लोककल्पोऽनुवर्तते ।
यावदिनं भगवतो मनून् भुज्जंश्चतुर्दश ॥ २३ ॥

स्वं स्वं कालं मनुर्भुद्भुते साधिकां लेकसमतिभ् ।
मन्वन्तरेषु मनवस्तदंश्या ऋषयः सुराः ।
भवन्ति चैव युगपत्सुरेशाश्चानुये च तान् ॥ २४ ॥

अेष हेनन्दिनः सर्वो ब्राह्मस्तेलोक्यवर्तनः ।
तिर्यङ्ग्नुपितृदेवानां सम्भवो यत्र कर्मभिः ॥ २५ ॥

मन्वन्तरेषु भगवान् बिभ्रत्सत्वं स्वभूर्तिभिः ।
मन्वादिभिरिदं विश्वमवत्युठितपौरुषः ॥ २६ ॥

तमोमात्रामुपादाय प्रतिसंरुद्धविक्भः ।
कालेनानुगताशेष आस्ते तूष्णीं दिनात्यये ॥ २७ ॥

तमेवान्वपिधीयन्ते लोका भूराद्यस्ययः ।
निशायामनुवृत्तायां^३ निर्मुक्तशशिभास्करम् ॥ २८ ॥

त्रिलोक्यां दद्यमानायां शक्त्या सङ्कर्षणाग्निना ।
यान्त्यूष्मणा महर्लोकाज्जनं भृग्वाद्योऽर्दिताः ॥ २९ ॥

तावल्तिभुवनं सधः कल्पान्तैषितसिन्धवः ।
प्लावयन्त्युत्कटाटोपचष्टवातेरितोर्मयः ॥ ३० ॥

अनः सतस्मिन् सलिल आसेऽनन्तासनोऽहरिः ।
योगनिद्रानिमीलाक्षः स्तूयमानो जनालयैः ॥ ३१ ॥

अवंविष्येरहोरात्रैः कालगत्योपलक्षितैः ।
अपक्षितमिवास्यापि परमायुर्वयःशतम् ॥ ३२ ॥

यदर्थमायुषस्तस्य परार्थमभिधीयते ।
पूर्वः परार्थोऽपकान्तो व्यपरोऽध्य प्रवर्तते ॥ ३३ ॥

पूर्वस्यादौ परार्थस्य ब्राह्मो नाम महानभूत् ।
कल्पो यत्राभवद्भ्रमा शब्दभ्रवेति यं विदुः ॥ ३४ ॥

सद्या भ्रमाञ्छ शयन करे छे. (२२) ते रात्रिनो अंत थतां आ लोकनो कल्प आरंभाय छे; तेनो कम ज्यां सुधी भ्रमाञ्छनो दिवस रहे छे त्यां सुधी चालतो रहे छे. तेवा एक कल्पमां चौद मनुओ थाय छे. (२३) प्रत्येक मनु ठिकेतेर चतुर्युगीओथी कंઈक वधु (७१.६/१४ चतुर्युगीओ सुधी) पोतानो अधिकार भोगवे छे. प्रत्येक मन्वन्तरमां भिन्न-भिन्न मनुवंशी राजाओ, सप्तर्षिओ, देवताओ, इन्द्रो अने तेमना अनुयायी गंधर्वो वगेरे पश्च ए साथे ज पोतानो अधिकार भोगवे छे. (२४) भ्रमाञ्छनु आ सर्जन प्रतिदिन थया करे छे, के जेमां त्रिष्ठो लोक रसाय छे. तेमां पशु-पक्षीओ, मनुष्यो, पितृओ अने देवताओनी पोतपोतानां कर्मा अनुसार उत्पत्ति थाय छे. (२५) आ मन्वन्तरोमां भगवान सत्त्व-गुणानो आश्रय लहीने, पोतानी मनु वगेरे भूर्तिओ द्वारा पौरुष प्रगट करता रहीने आ विश्वनु पालन करे छे. (२६) काणकमे ज्यारे भ्रमाञ्छनो दिवस वीती ज्याय छे त्यारे तेओ तमोगुणाना संपर्कने स्वीकारीने सुष्टि-रथनारुपी पोताना पौरुषने स्थगित करीने निशेष-भावे स्थित थई ज्याय छे. (२७) ते समये सधाणु विश्व तेमनामां लय पामे छे. ज्यारे सूर्य-चंद्र विनानी प्रलयरात्रि आवे छे त्यारे भूः, भुवः अने स्वः ए त्रिष्ठो लोक ते ज भ्रमाञ्छना शरीरमां छुपाई ज्याय छे. (२८) ते प्रसंगे त्रिष्ठो लोक शेषञ्छना मुखमांथी नीकणेली भगवाननी अजिनरुपी शक्तिथी बणवा लागे छे, तेथी तेना तापथी व्याकुण थहीने भूगु वगेरे मुनीश्चरो महर्लोकमांथी जनलोकमां ज्याय छे. (२९) ए दरमियान साते समुद्रो प्रलयकाणना प्रयं द पवनथी उभराईने पोतानां उछणतां मोजांओथी त्रिलोकने उबाई हे छे. (३०) त्यारे ते पाष्ठीमां शेषशय्या पर सूतेला भगवान पोगनिद्रामां आंभो भीचीने शयन करे छे. ते समये जनलोकमां वसता मुनिज्ञनो तेमनी स्तुति करता रहे छे. (३१) आ प्रमाणे काणनी गतिथी एक-एक हजार चतुर्युगीना रुपमां प्रतीत थतां दिवस-रात्रि बदलावा पामतां भ्रमाञ्छनु सो वर्षनु परम-आयुष्य पश्च वीती गयेलुं होय अम देखाय छे. (३२)

भ्रमाञ्छना आयुष्यना अर्धभागने 'परार्थ' कहे छे. अत्यार सुधी पहेलो परार्थ तो वीती चूक्यो छे, बीजो परार्थ चाली रख्यो छे. (३३) अग्नाउना परार्थना आरंभमां ब्राह्म नामनो महान कल्प थयो हतो. तेमां भ्रमाञ्छनी उत्पत्ति थई हती. पंडितो तेमने शब्दभ्रम कहे छे. (३४)

१. प्रा. पा. - वर्षते । २. प्रा. पा. - शैक्षे । ३. प्रा. पा. - अमय वृत्तां । ४. प्रा. पा. - अपें ।

તસ્યैવચાન્તે કલ્પોડભૂદ્યં પાદમભિયક્તતે ।
યદ્વરેનાભિસરસ આસીલ્લોકસરોરુહમ્ ॥ ૩૫॥

અયં તુ કથિત: કલ્પો દ્વિતીયસ્યાપિ^૧ ભારત ।
વારાહ ઈતિ વિષ્યાતો યત્રાસીત્સૂકરો હરિ: ॥ ૩૬॥

કાલોડ્યં દ્વિપરાર્ધાઘ્યો નિમેષ ઉપર્યંતે ।
અવ્યાકૃતસ્યાનન્તસ્ય અનાદેર્જગાદાત્મન: ॥ ૩૭॥

કાલોડ્યં પરમાણવાદિદ્વિપરાર્ધાન્ત ઈશ્વર: ।
નૈવેશિતું પ્રભુર્ભૂમન ઈશ્વરો ધામમાનિનામ્ ॥ ૩૮॥

વિકારૈ: સહિતો યુક્તૈવિશેષાદિભિરાવૃત: ।
આઙ્ગકોશો^૨ બહિરયં પર્યાશત્કોટિવિસ્તૃત: ॥ ૩૯॥

દશોત્તરાધિકૈર્યત્ર પ્રવિષ્ટ: પરમાણુવત् ।
લક્ષ્યતેઽન્તર્ગતાશાન્યે કોટિશો હ્યાઙ્ગરાશય: ॥ ૪૦॥

તદાહુરક્ષરં બ્રહ્મ સર્વકારણકારણમ્ ।
વિષ્ણોર્ધામ પરં સાક્ષાત્પુરુષસ્ય મહાત્મન: ॥ ૪૧॥

તે પરાર્ધના અંતમાં જે કલ્પ થયો હતો તેને પાદકલ્પ કહે છે. એમાં ભગવાનના નાભિસરોવરમાંથી સર્વલોક્યપુક્ત કમળ પ્રગટ થયું હતું. (૩૫) હે વિદુરજી! આ સમયે જે કલ્પ ચાલી રહ્યો છે તે બીજા પરાર્ધનો આરંભક છે એમ બતાવવામાં આવે છે. આ વારાહકલ્પના નામે વિષ્યાત છે, આમાં ભગવાને સૂકર (વારાહ)નું રૂપ ધારણ કર્યું હતું. (૩૬) આ બે પરાર્ધના કાળને અવ્યક્ત, અનંત, અનાદિ, વિશ્વાત્મા શ્રીહરિના એક નિમેષ (આંખના પલકારા) જેટલો માનવામાં આવે છે. (૩૭) પરમાણુથી માંડીને દ્વિપરાર્ધ સુધી વિસ્તરેલો કાળ સર્વસમર્થ હોવા છતાં પણ સર્વાત્મા શ્રીહરિ કોઈ પ્રકારનું પ્રભુત્વ દાખલતો નથી. આ કાળ તો દેહ વગેરેનું અતિમાન રાખનારા જીવોનું જ શાસન કરવાને સમર્થ છે. (૩૮)

પ્રકૃતિ, મહત્તમ્ત્વ, અહંકાર અને પંચ-તનમાત્રાઓ - આ આઠ પ્રકૃતિઓ સહિત દ્વારા ઈન્દ્રિયો, મન અને પંચભૂતો - એમ સોળ વિકારો સાથે મળીને બનેલો આ બ્રહ્માંડકોશ અંદરથી પચાસ કરોડ જોજન વિસ્તારવાળો છે તથા તેની બહાર ચારે તરફ ઉત્તરોત્તર દસ-દસ ગણાં સાત આવરણ છે. તે બધાં સહિત આ બ્રહ્માંડકોશ જેમાં પરમાણુ જેવો પરી રહેલો દેખાય છે અને જેમાં આવી કરોડો બ્રહ્માંડરાશિઓ છે તે, આ પ્રધાન વગેરે સમસ્ત કારણોનું કારણ અનુરબ્ધુત કહેવાય છે અને આ જ પુરાણપુરુષ પરમાત્મા શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનું શ્રેષ્ઠ ધામ (સ્વરૂપ) છે. (૩૮-૩૯)

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્બગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્દ્યે એકાદશોડધ્યાય: ॥ ૧૧॥

ત્રીજો સૂચન્ય-અંતર્ગત અગ્નિયારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

બારમો અદ્યાય

સૃષ્ટિનો વિસ્તાર

મૈત્રેય ઉવાચ

ઈતિ તે વર્ણિત: ક્ષતા: કાલાધ્ય: પરમાત્મન: ।
મહિમા વેદગર્ભોડથ યથાશ્વકીન્નિબોધ મે ॥ ૧॥
સસર્જાંગ્રેનંધતામિસ્તમથ તામિસ્તમાદિકૃત્ ।
મહામોહં ચ મોહં ચ તમશ્વાશાનવૃતાય: ॥ ૨॥
દષ્ટ્વા પાપીયસીં સૃષ્ટિં નાત્માનં બહુમન્યત ।
ભગવદ્વચાનપૂતેન મનસાંન્યાં તતોડસૃજત્ ॥ ૩॥

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું - હે વિદુરજી! અહીં સુધી મેં તમને ભગવાનનો કાળરૂપી મહિમા સંભળાવ્યો. હવે બ્રહ્મજીએ જે રીતે જગતની રચના કરી તે સાંભળો. (૧) તેમણે સૌથી પહેલાં અશાનની પાંચ વૃત્તિઓ - તમ (અવિદ્યા), મોહ (અસ્મિતા), મહામોહ (રાગ), તામિસ (દ્વિપ) અને અંધતામિસ (અભિનિવેશ)ની રચના કરી. (૨) પરંતુ તે અત્યંત પાપમયી સૃષ્ટિને જોઈને તેઓ પ્રસન્ન થયા નહીં, ત્યારે તેમણે પોતાના મનને ભગવાનના ધ્યાનથી પવિત્ર કરીને તેનાથી બીજી સૃષ્ટિની રચના કરી. (૩)

सनकं च सनन्दं च सनातनमथात्मभूः ।
सनत्कुमारं च मुनीनिष्ठियानूर्ध्वरेतसः ॥ ४ ॥

तान् बभाषे स्वभूः पुत्रान् प्रजाः सृजत पुत्रकाः ।
तत्रैच्छन्मोक्षधर्माण्डो वासुदेवपरायणाः ॥ ५ ॥

सोऽवध्यातः सुतैरेवं प्रत्याख्यातानुशासनैः ।
कोषं हुर्विष्ठं जातं नियन्तु मुपयक्मे ॥ ६ ॥

धिया निगृह्य माणोऽपि भूवोर्मध्यात्मजापते ।
सद्योऽज्ञायत तन्मन्युः^१ कुमारो नीललोहितः ॥ ७ ॥

स वै रुद्रो देवानां पूर्वजो भगवान् भवः ।
नामानि कुरु मे धातः स्थानानि च जगद्गुरो ॥ ८ ॥

इति तस्य वचः पादो भगवान् परिपालयन् ।
अभ्यधाद् भद्रया वाचा मारोदीस्तकरोभिते ॥ ९ ॥

यदरोदीः सुरश्रेष्ठ सोद्देव ईव बालकः ।
ततस्त्वामभिधास्यन्ति नाम्ना रुद्र इति प्रजाः ॥ १० ॥

हृदिन्द्रियाण्यसुव्योम वायुरज्ञिर्जलं मही ।
सूर्यश्चन्द्रस्तपश्चैव स्थानान्यत्रे कृतानि मे^२ ॥ ११ ॥

मन्युर्मनुर्महिनसो^३ महान्तिव ऋतध्वजः ।
उग्ररेता^४ भवः कालो वामदेवो धृतप्रतः ॥ १२ ॥

धीर्वृतिरुशनोमा^५ च नियुत्सर्पिरिलाभिका ।
ईरावती सुधा दीक्षा रुद्राण्यो रुद्र ते स्त्रियः ॥ १३ ॥

गृहाण्डैतानि नामानि स्थानानि च सयोषणाः ।
ऐभिः सृज प्रजाभवीः प्रजानामसि यत्पतिः ॥ १४ ॥

ईत्यादिष्टः स गुरुणा भगवानीललोहितः ।
सत्त्वाकृतिस्वभावेन ससर्जत्मसमाः प्रजाः ॥ १५ ॥

रुद्राणां रुद्रसृष्टानां समन्ताद् ग्रसतां जगत् ।
निशाभ्यासङ्घ्यशो पूथान् प्रजापतिरशङ्कत ॥ १६ ॥

अलं प्रजाभिः सृष्टाभिरीदशीभिः सुरोत्तम ।
मया सह दहन्तीभिर्दिशशक्षुर्भिरुल्बणैः ॥ १७ ॥

आ वर्षते ब्रह्माण्डे सनक, सनन्दन, सनातन अने सनत्कुमार – आ चार निवृत्तिपरायण उर्ध्वरेता मुनिओ उत्पन्न कर्या. (४) पोताना आ पुत्रोने ब्रह्माण्डे कहुं – ‘पुत्रो! तमे सुष्ठि उत्पन्न करो.’ परंतु तेओ जन्मथी ज मोक्षमार्ग (निवृत्तिमार्ग)नुं अनुसरण करनारा अने भगवानना ध्यानमां तत्पर हता, तेथी तेमणे एम करवा ईच्छा न दर्शावी. (५) ज्यारे ब्रह्माण्डे जोयुं के मारी आशा नहीं मानीने मारा आ पुत्रो मारो तिरस्कार करी रहा छे त्यारे तेमने असह्य कोष चज्यो, जेने रोकवानो तेमणे प्रयत्न कर्या. (६) परंतु बुद्धि वडे तेमना भहु रोकवा छतां पक्षा ते कोष तत्काण प्रजापतिनां भवां वच्येथी एक नीललोहित (श्याम अने लाल रंगना) बाणकरुपे प्रगट थई गयो. (७) देवताओना पूर्वज ते भव (रुद्र) भगवान रडी-रडीने कहेवा लाग्या – ‘हे जगत्पिता! विधाता! मारुं नाम अने रहेवानुं ठाम (स्थान) बतावो.’ (८)

त्यारे कमलयोनि भगवान ब्रह्माण्डे ते बाणकनी प्रार्थना पूरी करवा माटे भपुर वाणीमां कहुं – ‘रडो नहीं, हुं हमणां ज तमारी ईच्छा पूरी करुं छुं. (९) देवश्रेष्ठ! तमे जन्मतां ज बाणकनी जेम (हूसकां भरीने) रुद्र लाग्या, तेथी प्रजा तमने ‘रुद्र’ नामे बोलावशे. (१०) तमारा रहेवा माटे पहेलांथी ज में हृष्य, ईन्द्रियो, प्राण, आकाश, वायु, अग्नि, जल, पृथ्वी, सूर्य, चंद्रमा अने तप – ऐटलां स्थानो रखी दीधां छे. (११) तमारां नाम मन्यु, मनु, महिनस, महान, शिव, ऋतध्वज, उग्ररेता, भव, काल, वामदेव अने धृतप्रत हशे. (१२) तथा धी, वृत्ति, उशना, उमा, नियुत, सर्पि, ईला, अंबिका, ईरावती, सुधा अने दीक्षा – आ अगियार रुद्राणीओ तमारी पत्नीओ हशे. (१३) तमे उपर्युक्त नामो, स्थानो अने पत्नीओ स्वीकारो अने तेमना वडे धष्टीबधी प्रजा उत्पन्न करो, कारण के तमे प्रजापति छो.’ (१४)

बोकपिता ब्रह्माण्ड पासेथी आवी आशा मेणवीने नीललोहित भगवान भण, आकार अने स्वरूपमां पोताना जेवी ज प्रजा उत्पन्न करवा लाग्या. (१५) रुद्र भगवान वडे उत्पन्न थयेला आ रुद्रोने असंघ्य समूहो बनावीने समस्त संसारनुं भक्षण करता जोઈ ब्रह्माण्डने भारे शंका थई. (१६) त्यारे तेमणे रुद्रने कहुं, ‘हे देवोत्तम! तमारी प्रजा तो पोतानी भयंकर दण्डिथी मने अने सधणी दिशाओने बाणी रही छे, माटे आवी सुष्ठि न रखो. भस करो. (१७)

१. प्रा. पा. – तन्मन्योः । २. प्रा. पा. – ते । ३. प्रा. पा. – मनुर्महान्सोमो महान् । ४. प्रा. पा. – उर्ध्वरेता । ५. प्रा. पा. – धीवृत्तिरसरोमा च निष्ठसर्पिं ।

તપ આતિષ્ઠ ભર્દં તે સર્વભૂતસુખાવહમ् ।
તપસૈવ યથાપૂર્વ લાષ્ટા વિશ્વમિં ભવાન् ॥ ૧૮ ॥

તપસૈવ પરં જ્યોતિર્ભગવન્તમધોક્ષજમ् ।
સર્વભૂતગુહાવાસમજ્જસા વિન્દતે પુમાન् ॥ ૧૯ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

એવમાત્મભુવાડડિષ્ટઃ પરિકભ્ય ગિરાં પતિમ् ।
બાઢમિત્યમુમામન્ય વિવેશ તપસે વનમ् ॥ ૨૦ ॥

અથાભિધ્યાયતઃ સર્ગું દશ પુત્રાઃ પ્રજણિરે ।
ભગવચ્છક્તિયુક્તસ્ય^૧ લોકસત્તાનહેતવઃ ॥ ૨૧ ॥

મરીચિરઅંજિરસૌ પુલસ્ત્યઃ પુલહઃ કતુઃ ।
ભૃગુર્વસિષ્ઠો દક્ષશ્ચ દશમસ્તત્ત્ર નારદઃ ॥ ૨૨ ॥

ઉત્સજ્જાત્મારદો જણે દક્ષોડકુષ્ઠાત્સ્વયમ્ભુવઃ ।
પ્રાણાદ્વસિષ્ઠઃ સર્જાતો ભૃગુસ્ત્વચિ કરાત્કતુઃ ॥ ૨૩ ॥

પુલહો નાભિતો જણે પુલસ્ત્યઃ કર્ણયોત્રહંઘિઃ ।
અંજિરા મુખતોડક્ષોડત્રિમરીચિર્મનસોડભવત્ ॥ ૨૪ ॥

ધર્મઃ સ્તનાદક્ષિણાતો યત્ત્ર નારાયણઃ સ્વયમ् ।
અધર્મઃ પૃષ્ઠતો યસ્માન્મૃત્યુલોકભયઙ્કરઃ ॥ ૨૫ ॥

હંદિ કામો ભૂવઃ કોધો લોકશાધરદચ્છદાત् ।
આસ્યાદ્વાક્ષિસંધ્વો મેદ્રાત્રિત્રહંતિઃ પાયોરધાશ્રયઃ ॥ ૨૬ ॥

છાયાયાઃ કર્દમો જણે દેવહૂત્યાઃ પતિઃ પ્રભુઃ ।
મનસો દેહતશેદં જણે વિશ્વકૃતો જગત્ ॥ ૨૭ ॥

વાચં દુહિતરં તન્યીં સ્વયમ્ભૂર્રતીં મનઃ ।
અકામાં ચકમે ક્ષતાઃ સકામ ઈતિ નઃ શ્રુતમ् ॥ ૨૮ ॥

તમધર્મે કૃતમતિં વિલોક્ય પિતરં સુતાઃ ।
મરીચિમુખ્યા મુનયો વિશ્રમ્ભાત્રત્યબોધયન् ॥ ૨૯ ॥

નૈતત્પૂર્વેઃ કૃતં ત્વદે ન કરિધ્યન્તિ ચાપરે^૨ ।
યાત્યં દુહિતરં ગચ્છેરનિગૃહ્યાજં^૩ પ્રભુઃ ॥ ૩૦ ॥

તમારું કલ્યાણ થાઓ. હવે તમે સમસ્ત પ્રાણીઓને સુખ આપવા માટે તપ કરો. પછી તે તપના પ્રભાવે જ તમારે પહેલાંની જેમ આ સંસારની રચના કરવી. (૧૮) મનુષ્ય તપ વડે જ હન્દ્રિયાતીત, સર્વાન્તર્યામી, જ્યોતિસ્વરૂપ શ્રીહરિને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.' (૧૯)

શ્રીમैત્રેયજી કહે છે - જ્યારે બ્રહ્માજીએ આવી આજ્ઞા આપી ત્યારે રૂપ ભગવાને 'ભલે' કહીને તે આજ્ઞા માથે ચઢાવી અને પછી તેમની અનુમતિ લઈને તથા તેમની પરિકમા કરીને તેઓ તપ કરવા માટે વનમાં ગયા. (૨૦)

તારપછી ભગવાનની શક્તિથી સંપન્ન બ્રહ્માજીએ જ્યારે સર્જન માટે સંકલ્પ કર્યો ત્યારે તેમને વધુ દસ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. તેમનાથી જગતની ઘણી વૃદ્ધિ થઈ. (૨૧) તેમનાં નામ મરીચિ, અત્રિ, અંગિરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કતુ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, દક્ષ અને દસમા નારદ હતાં. (૨૨) આમાં નારદજી પ્રજાપતિ બ્રહ્માજીના ખોળામાંથી, દક્ષ અંગૃહામાંથી, વસિષ્ઠ પ્રાણમાંથી, ભૃગુ ત્વચામાંથી, કતુ હાથમાંથી, પુલહ નાભિમાંથી, પુલસ્ત્ય ઋષિ કાનોમાંથી, અંગિરા મુખમાંથી, અત્રિ આંખોમાંથી અને મરીચિ મનમાંથી ઉત્પન્ન થયા. (૨૩-૨૪) પછી તેમના ડાબા સ્તનમાંથી ધર્મ ઉત્પન્ન થયો, જેની પત્ની મૂર્તિથી સ્વયં નારાયણ અવતર્યા તથા તેમની પીઠમાંથી અધર્મનો જન્મ થયો અને તેનાથી સંસારને ભયભીત કરનાર મૃત્યુ ઉત્પન્ન થયું. (૨૫) આ જ રીતે બ્રહ્માજીના હૃદયમાંથી કામ, અમરોમાંથી કોષ, નીચલા હોઠમાંથી લોબ, મુખમાંથી વાળીની અધિકાત્રી દેવી સરસ્વતી, લિંગમાંથી સમુદ્ર, ગુદામાંથી પાપનું આશ્રયસ્થાન એવા (રાક્ષસોના અધિપતિ) નિર્ઝાતિ ઉત્પન્ન થયા. છાયામાંથી દેવહૃતિના પતિ ભગવાન કર્દમ ઉત્પન્ન થયા. આ રીતે આ સધણું જગત જગતકર્તા બ્રહ્માજીના શરીર અને મનમાંથી ઉત્પન્ન થયું. (૨૬-૨૭)

હે વિદુરજી! ભગવાન બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી ઘણી જ સુકોમળ અને મનોહર હતી. અમે સાંભળ્યું છે કે એક વાર તેને જોઈને બ્રહ્માજી કામમોહિત થઈ ગયા હતા, જોકે તે પોતે તો વાસનારહિત હતી. (૨૮) તેમને આવો અધર્મમય વિચાર કરતા જોઈને તેમના પુત્રો મરીચિ વગેરે ઋષિઓએ તેમને સમજાવ્યા - (૨૯) 'પિતાજી! તમે સમર્થ છો, તોપણ પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા કામના વેગને નહિ રોકતાં પુત્રી-ગમન જેવું દુસ્તર પાપ કરવાનો વિચાર કરી રહ્યા છો! આવું તો તમારા પૂર્વ

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ૨૧મા શ્લોકના ઉત્તરાર્થ 'ભગવચ્છક્તિયુક્તસ્ય...'થી માંડીને ૨૪મા શ્લોકમાંના 'અંજિરામુખ' સુધીનો પાઈ નથી. આ સિવાય, ૨૫મા શ્લોકનો 'દક્ષિણાતો' શબ્દ અને ૨૬મા શ્લોકનો 'ભૂવ:' શબ્દ નથી. લાગે છે કે તે ખંડિત થઈ ગયેલા છે અથવા લખવાના રહી ગયા છે. ૨. પ્રા. પા. - એ પરે । ૩. પ્રા. પા. - વાત્યાજં પ્રભો ।

तेज्ज्यसामपि व्येतनं सुश्लोक्यं जगद्गुरो ।
यद्वृत्तमनुतिष्ठन् वै लोकः क्षेमाय कल्पते ॥ ३१ ॥

तस्मै नमो भगवते य ईदं स्वेन रोचिषा ।
आत्मस्थं व्यञ्जयामास स धर्मं पातु मर्हति ॥ ३२ ॥

स ईत्थं गृष्णतः पुत्रान् पुरो देख्वा प्रजापतीन् ।
प्रजापतिपतिस्तन्वं^१ तत्याज श्रीडितस्तदा ।
तां दिशो जगृहु धोरां नीहारं यद्विद्वुस्तमः ॥ ३३ ॥

कदाचिद्ध्यायतः अस्तु वेदा आसंश्चतुर्मुखात् ।
कथं स्त्रियाभ्यं लोकान् समवेतान् यथा पुरा ॥ ३४ ॥

यातुर्होत्रं कर्मतन्त्रमुपवेदनयैः सह ।
धर्मस्य पादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः ॥ ३५ ॥

विदुर उवाच

स वै विश्वसृज्ञभीशो वेदादीन् मुखतोऽसृजत् ।
यद्यद्येनासृज्ञदेवस्तन्मे^२ भूहि तपोधन ॥ ३६ ॥

मैत्रेय उवाच

ऋग्यजुः सामार्थवाद्यान् वेदान् पूर्वादिभिर्मुजैः ।
शश्वभिर्ज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यधात्कमात् ॥ ३७ ॥

आयुर्वेदं धनुर्वेदं गांधर्वं वेदमात्मनः ।
स्थापत्यं यासृज्ञदेवं कमात्पूर्वादिभिर्मुजैः ॥ ३८ ॥

ईतिहासपुराणानि पञ्चमं वेदमीश्वरः ।
सर्वेभ्य एव वक्त्रेभ्यः ससृजे सर्वदर्शनः ॥ ३९ ॥

पोऽश्युक्थौ^३ पूर्ववक्त्रात्पुरीष्यग्निष्ठुतावथ ।
आमोर्यामातिरात्रौ च वाजपेयं सगोसवम् ॥ ४० ॥

थपेला कोई पक्षा ब्रह्माए कर्यु नथी अने भविष्यमां पक्षा कोई करते नहीं. (३०) हे जगद्गुरु! तमारा जेवा तेजस्वी पुरुषोने तो आवुं काम शोभतुं नथी; कारङ्गा के तमारा जेवाओनां आचरणोनुं अनुसरण करवाथी ज तो संसारनुं कल्याण थाय छे. (३१) ऐ भगवाने पोताना स्वरूपमां रहेला आ जगतने पोताना ज तेजस्थी प्रगट कर्यु छे तेमने नमस्कार छे. आ समये तेओ ज धर्मनुं रक्षण करी शके छे.' (३२) पोताना पुत्रो भरीय वगेरे प्रजापतिओने पोतानी सामे आ रीते कहेता जोईने प्रजापतिओना पति ब्रह्माज्ञ धर्मी लज्जा पाम्या अने तेमणे ते शरीर ते ज समये त्यज्ञ दीयुं. त्यारे दिशाओने ते धोर शरीर ग्रहण करी लीयुं. ए ज धुमस थयुं, जेने अंधकार पक्षा कहे छे. (३३)

एक वर्षत ब्रह्माज्ञ ऐवुं विचारी रह्या उता के 'हुं पहेलानी जेम सुव्यवस्थितरूपे बधा भुवनोनी रचना केवी रीते करुं?' - ते ज समये तेमना चारे मुखोमांथी चार वेद प्रगट थया. (३४) ए उपरांत उपवेद, न्यायशास्त्र, धोता, उद्गाता, अध्वर्यु अने ब्रह्मा - आ चार ऋत्विजोनां कर्मो, पक्षोनो विस्तार, धर्मनां चार चरणो अने चारे आश्रम तथा तेमनी वृत्तिओ - आ बधां पक्षा ब्रह्माज्ञां मुखोमांथी ज उत्पन्न थयां. (३५)

विदुरज्ञामे पूछयुं - हे तपोधन! जगत्स्त्राओना स्वामी ब्रह्माज्ञामे ज्यारे पोतानां मुखोमांथी आ वेद वगेरे रच्यां, तो तेमणे पोताना क्या मुखस्थी कहि वस्तु उत्पन्न करी ए तमे कृपा करीने मने बतावो. (३६)

श्रीमैत्रेयज्ञामे कह्युं - विदुरज्ञ! ब्रह्माज्ञामे पोतानां पूर्व, दक्षिण, पश्चिम अने उत्तरनां मुखोमांथी अनुकमे ऋक्, यजुः, साम अने अर्थव वेदो रच्या तथा ए ज कमे शास्त्र (धोतानुं कर्म), ईज्या (अध्वर्युनुं कर्म), स्तुतिस्तोम (उद्गातानुं कर्म) अने प्रायश्चित्त (ब्रह्मानुं कर्म) - आ चारेनी रचना करी. (३७) आ ज रीते आयुर्वेद (चिकित्साशास्त्र), धनुर्वेद (शास्त्रविद्या), गांधर्ववेद (संगीतशास्त्र) अने स्थापत्यवेद (शिल्पशास्त्र) - आ चार उपवेदो पक्षा अनुकमे ते पूर्व वगेरे मुखोमांथी ज उत्पन्न कर्या. (३८) पछी सर्वदर्शी भगवान ब्रह्माए पोतानां चारे मुखोमांथी ईतिहास-पुराणरूपी पांचमो वेद रच्यो. (३९) आ ज कमे घोडशी अने उक्थ, चयन अने अजिनिष्ठोम, आप्तोर्याम अने अतिरात्र तथा वाजपेय अने गोसव - आ बे-बे याग पक्षा तेमना पूर्व वगेरे मुखोमांथी ज उत्पन्न थया. (४०)

१. मा. पा. - तन्वी । २. मा. पा. - दिख्या तन्मे । ३. मा. पा. - घोडशोकः पूर्व० ।

વિદ્યા દાનं તપ: સત્યં ધર્મસ્યેતિ પદાનિ ચ ।
આશ્રમાંશ્ચ યથાસઽભ્યમસૃજત્સહ વૃત્તિભિ: ॥ ૪૧ ॥

સાવિત્રં પ્રાજ્ઞપત્યં ચ બ્રાહ્મં ચાથ બૃહત્તથા ।
વાર્તાસંચયયશાલીનશિલોઽછ ઈતિ વૈ ગૃહે ॥ ૪૨ ॥

વૈખાનસા વાલભિલ્યૌહુભરા: ફેનપા વને ।
ન્યાસે^૧ કુટીચક: પૂર્વ બહ્રોદો હંસનિષ્ઠિયૌ ॥ ૪૩ ॥

આન્વીકિકી ત્રયી વાર્તા દષ્ટનીતિસ્તથૈવ ચ ।
એવં વ્યાહૃતયશાસન્ન પ્રાણવો હ્યસ્ય દલત: ^૨ ॥ ૪૪ ॥

તસ્યોષ્ણિગાસીલ્લોમભ્યો ગાયત્રી ચ ત્વચો વિભો: ।
ત્રિષુભ્રમાંસાત્સુતોઽનુષુભ્જગત્યસ્થન: પ્રજ્ઞાપતે: ॥ ૪૫ ॥

મજજાયા: પદ્ભૂતિરૂત્પત્તા બૃહતી પ્રાણતોડભવત્ ।
સ્પર્શસ્તસ્યાભવજજીવ: સ્વરો દેહ ઉદાહત: ॥ ૪૬ ॥

ઉધ્માણમિન્દ્રિયાઙ્યાહુરન્તઃસ્થા બલમાત્મન: ।
સ્વરા: સપ્ત વિહારેણ ભવન્તિ સ્મ પ્રજ્ઞાપતે: ॥ ૪૭ ॥

શબ્દબ્રહ્માત્મનસ્તસ્ય વ્યક્તાવ્યક્તાત્મન: પર: ।
બ્રહ્માવભાતિ વિતતો નાનાશક્ત્યુપબૃહિત: ॥ ૪૮ ॥

તતોડપરામુપાદાય સ સર્ગાય મનો દધે ।
ऋધીણાં ભૂરિવીર્યાણામપિ સર્ગમવિસ્તૃતમ् ॥ ૪૯ ॥

વિદ્યા, દાન, તપ અને સત્ય - ધર્મનાં આ ચાર ચરણો અને તેમની વૃત્તિઓ સહિત ચાર આશ્રમ પણ આ જ ક્રમે પ્રગટ થયા. (૪૧) સાવિત્રી, પ્રાજ્ઞપત્ય^૨, બ્રાહ્મં અને બૃહત્તૈ^૩ - આ ચાર વૃત્તિઓ બ્રહ્મચારીની છે તથા વાર્તા^૪, સંચય^૫, શાલીન^૬ અને શિલોઽછ^૭ - આ ચાર વૃત્તિઓ ગૃહસ્થની છે. (૪૨) આ જ પ્રમાણે વૃત્તિભેદે વૈખાનસ^૮, વાલભિલ્ય^૯, ઔદુભર^{૧૦} અને ફેનપ^{૧૧} - આ ચાર પ્રકાર વાનપ્રસ્થોના છે તથા કુટીચક^{૧૨}, બહૂદક^{૧૩}, હંસ^{૧૪} અને નિષ્ઠિય (પરમહંસ^{૧૫}) - આ ચાર પ્રકાર સંન્યાસીઓના છે. (૪૩) આ જ ક્રમે આન્વીકિકી^{૧૬}, ત્રયી^{૧૮}, વાર્તા^{૧૯} અને દંડનીતિ^{૨૦} - આ ચાર વિદ્યાઓ તથા ચાર વ્યાહૃતીઓ^{૨૧} પણ બ્રહ્માજીનાં ચાર મુખોમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તથા તેમના હૃદય-આકાશમાંથી ઉંંકાર પ્રગટ થયો. (૪૪) તેમનાં રૂવાંટામાંથી ઉષ્ણિક્ષ, ત્વચામાંથી ગાયત્રી, માંસમાંથી ત્રિષુપ, સાયુમાંથી અનુષુપ, અસ્થિઓમાંથી જગતી, મજજામાંથી પંક્તિ અને પ્રાણમાંથી બૃહતી છંદ ઉત્પન્ન થયા. એવી જ રીતે તેમના જીવ સ્પર્શવણ્ણો ('ક' વર્ગ વગેરે પાંચ વર્ગો) અને શરીર સ્વરવણ્ણો ('અ'કાર વગેરે) કહેવાયા. (૪૫-૪૬) તેમની ઈન્દ્રિયોને ઉભાકારો (શ, પ, સ, હ) અને બળને અંતઃસ્થાકારો (૪, ૨, લ, વ) કહે છે; તથા તેમની કીડાથી નિપાદ, ઋષિભ, ગાંધાર, પદ્જ, મધ્યમ, ધૈવત અને પંચમ - આ સાત સ્વરો નીપજ્યા. (૪૭) હે તાત! બ્રહ્માજી શબ્દબ્રહ્માસ્વરૂપ છે. તેઓ વૈખરી (વાણી)રૂપે વ્યક્ત અને ઉંંકારરૂપે અવ્યક્ત છે; તથા તેમનાથી પર સર્વત્ર જે પરિપૂર્ણ પરબ્રહ્મ છે તે જ અનેક પ્રકારની શક્તિઓથી વિકસિત થઈને ઈન્દ્ર વગેરે રૂપે ભાસી રહ્યા છે. (૪૮)

વિદુરજી! જેનાથી ધૂમ્મસ બન્યું હતું તે કામનાસકત પહેલું શરીર ત્યજી દીપા પછી બ્રહ્માજીએ બીજું શરીર ધારણ કરીને વિશ્વના વિસ્તરણનો વિચાર કર્યો. તેઓ જોઈ ચૂક્યા

૧. પ્રા. પા. - ન્યાસી । ૨. પ્રા. પા. - દલત: ।

૧. ઉપનયન-સંસ્કાર કર્યા પછી ગાયત્રીનું અધ્યયન કરવા માટે પારણ કરવામાં આવતું ત્રણ દિવસનું બ્રહ્મચર્યપ્રત. ૨. એક વર્ષનું બ્રહ્મચર્યપ્રત. ૩. વેદ-અધ્યયનની સમાપ્તિ સુધી પણાતું બ્રહ્મચર્યપ્રત. ૪. આયુષ્પર્યાંત (આશ્રમ) પણાતું બ્રહ્મચર્યપ્રત. ૫. કૃષિ વગેરે શાલોકત વૃત્તિઓ. ૬. યાગ-યત્ય વગેરે કર્મ. ૭. અધ્યાત્મિત-વૃત્તિ. ૮. ફસલ લણી લીપા પછી પૃથ્વી પર પડેલા તથા અનાજ-બજારમાં વેરાયેલા દાળા વીળીને ગુજરારો કરવો. ૯. વલ્લાખેડી-વલ્લાવાયેલી જમીનમાંથી નીપજેલા પદાર્થોથી નિર્વાહ કરનારા. ૧૦. નવું અનાજ મળતાં, પહેલાં સંધરી રાખેલું અનાજ દાનમાં આપી દેનારા. ૧૧. સવારે ઊઠતી વેળા જે દિશા તરફ મુખ છોય તે તરફથી જ ફળ વગેરે લાવીને નિર્વાહ કરનારા. ૧૨. આપોઆપ ખરી પડેલાં ફળ વગેરે ખાઈને ગુજરારો કરનારા. ૧૩. ઝૂંપડી બનાવીને એક જગ્યાએ રહેનારા અને આશ્રમપ્રમાણું પૂર્ણ પાલન કરાવનારા. ૧૪. કર્મ પ્રત્યે ગૌણાદિઓ રાખીને જીનાને જ પ્રાપન (મુખ્ય) માનનારા. ૧૫. જીનાના અલ્યાસી. ૧૬. જીની જીવન્મુક્ત. ૧૭. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનારી આત્મવિદ્યા. ૧૮. સ્વર્ગ વગેરે ફળ આપનારી કર્મવિદ્યા. ૧૯. કૃષિ-વાણિજ્ય વગેરે-સંબંધી વિદ્યા. ૨૦. રાજનીતિ. ૨૧. ભૂ; ભૂવ: અને સ્વ: - આ ત્રણ અને ચોથી મહાં, આ પ્રમાણે ચાર વ્યાહૃતિઓ આશ્રલાયને પોતાનાં ગૃહસૂનોમાં બતાવી છે - 'એવં વ્યાહૃતય: મોક્તા વસ્ત્તા: સમસ્તા: ।' અથવા ભૂ; ભૂવ: સ્વ: અને મહાં: - આ ચાર વ્યાહૃતિઓ, જેમ કે - શ્રુતિ કહે છે, 'ભૂર્ભૂવ: સુવરિતિ વા એતાસ્તિંભો વ્યાહૃતયસ્તાસામું હ સ્પેતાં ચતુર્થીમાટ । વાચમસ્ય પ્રવેદ્યતે મહાં: ઈત્યાદિ ।'

शात्वा तद्धृदये भूयश्चिन्तयामास कौरव ।
अहो अनुत्तमेतन्मे व्यापृतस्यापि नित्यदा ॥ ५० ॥

न हेषन्ते प्रजा नूनं दैवमन्त्र विघातकम् ।
ऐवं युक्तकृतस्तस्य दैवं चावेक्षतस्तदा ॥ ५१ ॥

कस्य उपमभूद् देवा यत्कायमभियक्षते ।
ताभ्यां उपविभागाभ्यां मिथुनं समपद्धत ॥ ५२ ॥

यस्तुतत्र पुमान् सोऽभूमनुः स्वायम्भुवः स्वराट् ।
स्त्री याऽऽसीच्छत्तुपाभ्यां^१ महिष्यस्य^२ महामनः ॥ ५३ ॥

तदा मिथुनधर्मेण प्रजा हेषाभ्यभूविरेत् ।
स चापि शततुपायां पञ्चापत्यान्यज्जनत् ॥ ५४ ॥

प्रियप्रतोतानपादौ तिथः कन्याश्च भारत ।
आदूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति सत्तम ॥ ५५ ॥

आदूतिं रुचये प्रादात्कर्दमाय तु मध्यमाम् ।
दक्षायादात्रसूतिं च यत आपूरितं जगत् ॥ ५६ ॥

हता के मरीचि वर्गेरे महा-शक्तिशाली ऋषिओ वडे पश्चा सृष्टिनु विस्तरण वधु थयु नथी; तेथी तेओ मनोमन फरी चिंता करवा लाग्या - 'अहो! मोटुं आशर्य छे के मारा निरंतर प्रपत्न करवा छतां पश्चा प्रजानी वृद्धि थती नथी. लागे छे के आमां दैव ज कंठिक विधि नाखी रह्यु छे.' जे समये पथायोऽय डिया करनारा श्रीब्रह्माञ्च दैव विधे आ प्रमाणो विचारी रह्या हता ते ज समये अकाएक तेमना शरीरना बे भाग पडी गया. 'क' ब्रह्माञ्चनु नाम छे, तेमनामांथी विभाजित थवाने कारणे शरीरने 'काय' कहे छे. ते बंने विभागोमांथी ल्ली-पुरुषनु एक युगल प्रगट थयु. (४८-५२) तेमां जे पुरुष हतो ते सार्वभौम-सम्राट स्वायंभुव मनु थया अने जे ल्ली हती ते तेमनी महाराणी शततुपा थयां. (५३) त्यारथी मिथुनधर्म (स्त्रीपुरुष-संलोग)थी प्रजानी वृद्धि थवा लागी. महाराज स्वायंभुव मनुओ शततुपाथी पांच संतान उत्पन्न कर्या. (५४) हे साधुश्रेष्ठ विद्वुरज्ञ! तेमां प्रियप्रत अने उत्तानपाद ए बे पुत्रो हता तथा आदूति, देवहूति अने प्रसूति ए त्रिष्णु पुत्रीओ हती. (५५) मनुज्ञओ आदूतिनु लग्न रुचि प्रजापति साथे कर्यु, वयेट पुत्री देवहूति कर्दमज्ञने अने प्रसूति दक्ष प्रजापतिने आपी. आ त्रिष्णु पुत्रीओनां संतानोथी सधणो संसार भराई गयो. (५६)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
त्रीजा संधि-अंतर्गत बारमो अध्याय समाप्त.

=★=

तेरमो अध्याय

वाराह-अवतारनी कथा

श्रीशुक उवाच

निशम्य वाचं वदतो मुनेः पुष्यतमां नृप ।
भूयः प्रपञ्च कौरव्यो वासुदेवकथादेतः ॥ १ ॥

विद्वुर उवाच

स वै स्वायम्भुवः सम्राट् प्रियः पुत्रः स्वयम्भुवः ।
प्रतिलिप्य प्रियां पत्नीं किं चकार ततो मुने ॥ २ ॥

चरितं तस्य राजर्षेरादिराजस्य सत्तम ।
भूषि मे श्रद्धानाय^३ विष्वक्सेनाश्रयो ल्लसौ ॥ ३ ॥

श्रुतस्य पुंसां सुचिरश्रमस्य^४
नन्वग्नसा सूरिभिरीडितोऽर्थः ।

श्रीशुकदेवज्ञाने कह्युं - हे राजन्! मुनिवर मैत्रेयज्ञना मुखेथी आ परम पुष्यमध्यी कथा सांबणीने श्रीविद्वुरज्ञाने फरी पूछ्युं; कारणा के भगवाननी लीलाकथामां अमनो अत्यंत अनुराग थई गयो हतो. (१)

विद्वुरज्ञाने कह्युं - हे मुनि! स्वयंभू ब्रह्माञ्चना प्रिय पुत्र महाराज स्वायंभुव मनुओ पोतानी प्रिय पत्नी शततुपाने मेणव्या पछी शु कर्यु? (२) हे साधुश्रेष्ठ! तमे मने आधराज राजर्षि स्वायंभुव मनुनु पवित्र चरित्र संबणावो. तेओ श्रीविष्णु भगवानना शरणागत हता, तेथी तेमनु चरित्र सांबणवामां मारी घण्ठी श्रद्धा छे. (३) जेमना हृदयमां श्रीमुकुन्दनां चरणाकमण विराजे छे ते भक्तज्ञनोना गुणोनु श्रवण करव्यु ए ज मनुष्योना दीर्घकाल

१. मा. पा. - वासी० । २. मा. पा. - महिष्यथ । ३. मा. पा. - हेवं भज्यविरे । ४. मा. पा. - श्रद्धानस्य । ५. मा. पा. - विष्वरं श्र० ।

પતદ્ગુણાનુશ્રવણાં
પાદારવિન્દ મુકુન્દ-
હદ્યેષુ યેષામ् ॥ ૪ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

ઈતિ બૃવાણાં વિદુરં વિનીતં
સહસ્રશ્રીર્ઘ્રાશ્રરણોપધાનમ् ।
પ્રહારોમા ભગવત્કથાયાં
પ્રષ્ટીયમાનો મુનિરભ્યચષ ॥ ૫ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

યદા સ્વભાર્યયા સાકું જાતઃ સ્વાયમ્ભુવો મનુઃ ।
પ્રાજ્જલિઃ પ્રણતશેદં વેદગર્ભમભાષત ॥ ૬ ॥

ત્વમેકઃ સર્વભૂતાનાં જન્મકૃદ્વૃત્તિદઃ^૧ પિતા ।
અથાપિ નઃ પ્રજ્ઞાનાં તે શુશ્રૂષા કેન વા ભવેત् ॥ ૭ ॥
તદ્વિધેહિ નમસ્તુભ્યં કર્મસ્ત્વીડ્યાત્મશક્તિષુ ।
યત્કૃત્વેહ યશો વિષ્ણગમુત્ર ચ ભવેદ્ગતિઃ ॥ ૮ ॥

બ્રહ્મોવાચ

પ્રીતસ્તુભ્યમહં તાત સ્વસ્તિ સ્તાદ્વાં ક્ષિતીશ્વર ।
યત્ત્વિર્યલીકેન હદા શાધિ મેત્યાત્મનાડર્પિતમ् ॥ ૯ ॥

એતાવત્યાત્મજૈર્વીર^૨ કાર્યા હ્યપચિતિર્ગુરૌ ।
શક્ત્યાડપ્રમત્તેર્ગૃહ્યેત સાદરં ગતમસ્તરૈઃ ॥ ૧૦ ॥

સત્યમસ્યામપત્યાનિ સદ્દશાન્યાત્મનો ગુણૈઃ ।
ઉત્યાધ શાસ ધર્મેષા ગાં યજૈઃ પુરુષં યજ ॥ ૧૧ ॥

પરં શુશ્રૂષણાં મહિં સ્યાત્પ્રજ્ઞારક્ષયા નૃપ ।
ભગવાંસે પ્રજ્ઞાભર્તુર્હૃદીકેશોઽનુતુષ્યતિ ॥ ૧૨ ॥

યેષાં ન તુષ્ટો ભગવાન् યજાલિકો જનાર્દનઃ ।
તેષાં શ્રમો હ્યપાર્થાય યદાત્માનાર્દતઃ સ્વયમ् ॥ ૧૩ ॥

મનુરુવાચ

આદેશોહું ભગવતો વર્તેયામીવસૂદન^૩ ।
સ્થાનં ત્વિહાનુજ્ઞાનીહિ પ્રજ્ઞાનાં મમ ચ પ્રભો ॥ ૧૪ ॥

યદોકઃ સર્વસત્ત્વાનાં મહી મગ્ના મહામભસિ ।
અસ્યા ઉદ્ધરણે યતો દેવ દેવ્યા વિધીયતામ् ॥ ૧૫ ॥

સુધી કરેલા શાખાભ્યાસના શ્રમનું મુખ્ય ફળ છે – આવો વિદ્ધાનોનો શ્રેષ્ઠ મત છે. (૪)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – હે રાજન! વિદુરજી સહસ્રશીર્ષ ભગવાન શ્રીહરિના ચરણાશ્રિત ભક્ત હતા. તેમણે જ્યારે વિનયપૂર્વક ભગવત્કથા કહેવાની પ્રેરણા કરી ત્યારે મુનિવર મૈત્રેયજીનું રોમેરોમ ખીલી ઊઠ્યું. તેમણે કહ્યું – (૫)

શ્રીમૈત્રેયજી બોલ્યા – જ્યારે પોતાની પલી શતરૂપાની સાથે સ્વાયંભૂવ મનુનો જન્મ થયો, ત્યારે તેમણે અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક હાથ જોડીને શ્રીબ્રહ્માજીને કહ્યું – (૬)
'હે ભગવન! એકમાત્ર તમે જ સમસ્ત જીવોના જન્મદાતા અને જીવિકા-પ્રદાતા પિતા છો. તોપણ અમે તમારાં સંતાનો એવું કયું કર્મ કરીએ કે જેથી તમારી સેવા થઈ શકે?' (૭)
(૭) હે પૂજ્યપાદ! અમે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. અમારાથી થઈ શકે તેવું કોઈ કાર્ય કરવા અમને તમે આજ્ઞા આપો, કે જેથી આ લોકમાં સર્વત્ર અમારી કીર્તિ થાય અને પરલોકમાં સદગતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે.' (૮)

શ્રીબ્રહ્માજીએ કહ્યું – હે તાત! પૃથ્વીપતિ! તમારા બંનેનું કલ્યાણ થાઓ. હું તમારાથી ઘણો પ્રસન્ન છું; કારણ કે તમે નિષ્કપટ ભાવે 'મને આજ્ઞા આપો' એમ કહીને મને આત્મસમર્પણ કર્યું છે. (૯) હે વીર! પુત્રોએ આ જ પ્રકારે પોતાના પિતાની પૂજા કરવી જોઈએ. તેમને માટે એ યોગ્ય છે કે તેઓ બીજાઓ પ્રત્યે ઈર્ઘાભાવ નહીં રાખતાં, બને ત્યાં સુધી તેમની આજ્ઞાનું આદરપૂર્વક સાવધાનીથી પાલન કરે. (૧૦) તમે પોતાની આ પલીથી પોતાના જ જેવાં ગુણવાન સંતાનો ઉત્પન્ન કરીને પૃથ્વીનું ધર્મપૂર્વક પાલન કરો અને યજો વડે શ્રીહરિની આરાધના કરો. (૧૧) હે રાજન! પ્રજ્ઞાપાલન કરવાથી મારી મોટી સેવા થશે અને તમને પ્રજ્ઞાનું પાલન કરતા જોઈને ભગવાન શ્રીહરિ પણ તમારા પર પ્રસન્ન થશે. જેમના પર જનાર્દન ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી તેમનો સધળો શ્રમ વર્થ જાય છે; કારણ કે તેઓ તો એક પ્રકારે પોતાના આત્માનો જ અનાદર કરે છે. (૧૨-૧૩)

મનુજીએ કહ્યું – પાપનો નાશ કરનાર હે પિતાજી!
હું તમારી આજ્ઞાનું અવશ્ય પાલન કરીશ; પરંતુ તમે આ જગતમાં મારા અને મારી ભાવી પ્રજ્ઞાના રહેઠાણનું સ્થાન બતાવો. (૧૪) હે દેવ! બધા જીવોનું નિવાસસ્થાન એવી પૃથ્વી અત્યારે પ્રલયના જળમાં દૂબેલી છે. તમે આ દેવી (પૃથ્વી)ના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન કરો. (૧૫)

૧. વૃદ્ધિદ: ૨. પ્રા. પા. – જ્ઞાનજીવરિ: ૩. પ્રા. પા. – વર્તેયમરિસૂદન।

मैत्रेय उवाच

परमेष्ठीत्पां मध्ये तथा सत्त्रामवेक्ष्य गाम् ।
कथमेनां समुत्तेष्य इति दध्यो धिया चिरम् ॥ १६ ॥
सृजतो^१ मे क्षितिर्वार्भिः प्लाव्यमाना रसां गता ।
अथात्र किमनुष्ठेयमस्माभिः सर्गयोजितैः ।
यस्याहं हृदयादासं स ईशो विदधातु मे ॥ १७ ॥
ईत्यभिध्यायतो नासाविवरात्सहस्राङ्गत्य ।
वराहतोको निरगादकुञ्जपरिमाणकः ॥ १८ ॥
तस्याभिपश्यतः खस्थः क्षणेन क्लिलभारत ।
गजमात्रः प्रवृद्धे तदल्लुतमभून्महत् ॥ १९ ॥
मरीचिप्रभुजैर्विप्रैः कुमारैर्मनुना सह ।
देष्ट्वा तत्सौकरं दृपं तर्क्यामास चित्रधा ॥ २० ॥
किमेतत्सौकरव्याजं सत्यं दिव्यमवस्थितम् ।
अहो भताश्चर्यमिदं नासाया मे विनिः सृतम् ॥ २१ ॥
देष्ट्वोक्तुञ्जशिरोमात्रः क्षणाद्गण्डशिलासमः ।
अपि स्विन्द्रगवानेष यज्ञो मे भेदयन्मनः ॥ २२ ॥
ईति भीमांसतस्तस्य ब्रह्मणः सह सूनुभिः ।
भगवान् यज्ञपुरुषो जगर्जगोन्दसत्तिभः ॥ २३ ॥
ब्रह्माणं हर्षयामास हरिस्तांश्च द्विजोत्तमान् ।
स्वगर्जितेन ककुभः प्रतिस्वनयता विभुः ॥ २४ ॥
निशम्य ते धर्घरितं स्वभेद-
क्षयिष्यु मायामयसूकरस्य ।
जनस्तपः सत्यनिवासिनस्ते
त्रिभिः पवित्रैर्मुनयोऽगृष्णन् सम ॥ २५ ॥
तेषां सतां वेदवितानमूर्ति-
ब्रह्मावधार्यात्मगुणानुवादम् ।
विनय भूयो विबुधोदयाय
गजेन्द्रलीलो जलमाविवेश ॥ २६ ॥
उत्किमवालः भयरः कठोरः
सटा विधुन्वन् भररोमशत्यक् ।

श्रीमैत्रेयज्ञमे कहुं - पृथ्वीने आ रीते अताग जगमां दूबेली जोहिने ब्रह्माज्ञ दीर्घ काण सुधी मनमां अम विचारता रह्या के 'आनो डेवी रीते उद्धार करु? (१६) जे समये हुं आ लोकनी रथनामां वस्त छतो ते समये पृथ्वी जगमां दूबी जवाथी रसातलमां चाली गई. अमे सर्जनकार्यमां नियुक्त छीअे, तेथी आ माटे अमारे शु करवुं जोहिअे? हवे तो, जेमना संकल्पमात्रथी मारो जन्म थयो छे ते सर्वशक्तिमान श्रीहरि ज मारुं आ काम पूँ करे.' (१७)

हे निष्पाप विद्वरञ्ज! ब्रह्माज्ञ आ प्रभाषे विचारी रह्या हता एटलामां ज तेमना नस्कोरामांथी अचानक ज अंगूठा जेवडा आकारनुं एक वराह-शिशु नीकल्यु. (१८) हे भारत! मोटा आशर्यनी वात तो ए बनी के आकाशमां ऊबेलुं ते वराह-बाण ब्रह्माज्ञना देखतां ज मोटुं थहिने पणवारमां हाथी जेवडुं थई गयु. (१९) ते विशाळ वराह-मूर्तिने जोहिने मरीचि वगेरे मुनिओ, सनक वगेरे अने स्वायंलुप मनु सहित श्रीब्रह्माज्ञ ज्ञात-ज्ञातना विचार करवा लाग्या. (२०) के - 'अहो! वराहना दृपमां आजे आ कयुं दिव्य प्राणी अहो प्रगट थयुं छे? तेवुं आशर्य! आ हमणां-हमणां तो मारा नाकमांथी नीकल्युं हतु. (२१) पहेलां तो आ अंगूठाना टेरवा जेवडुं देखातुं हतुं, पश्च एक पणमां ज मोटी शिला जेवडुं थई गयु! अवश्य ज पश्चमूर्ति भगवान अमारा मनने मोही रह्या छे.' (२२) ब्रह्माज्ञ अने तेमना पुत्रो आ प्रभाषे विचारी रह्या हता एटलामां ज पश्चपुरुष वराह भगवान पर्वताकार बनीने गर्जवा लाग्या. (२३) सर्वशक्तिमान श्रीहरिए पोतानी गर्जनाथी दिशाओने प्रतिध्वनित करीने ब्रह्मा अने ब्राह्मणश्रेष्ठोने हर्षित करी मूक्या. (२४) पोतानो भेद दूर करनारो मायामय वराह भगवाननो गडगडाट सांभणीने जनलोक, तपलोक अने सत्यलोकना निवासी मुनिगणो त्रिष्ठो वेदोना परम पवित्र मंत्रोथी तेमनी स्तुति करवा लाग्या. (२५) भगवानना स्वरूपनुं वेदोमां विस्तारपूर्वक वर्णन करवामां आव्युं छे, तेथी ते मुनीश्चरोने जे स्तुति करी तेने वेद-दृप मानीने भगवान धक्षा प्रसन्न थया अने करी एक वार गर्जना करीने, देवताओना हित माटे गजराज जेवी लीला करता-करता जगमां प्रवेशी गया. (२६) पहेलां तो वराह-दृप ते भगवान पूँछडी

२. ग्राचीन प्रतमां 'सृजतो मे' आ श्लोकनी पहेलां -

'पीतं मया जलं सर्वं पृथिवी वापि वेशिता । प्रजादेवासुरपितृन् मनुष्यपशुपक्षितः ॥
सरीसुपा नगा नागा भूतान्युच्यावचानि य ।'

- आ दोड श्लोक वधु छे.

ખુરાહતાભ્ર: સિતદંધ્ર^૧ ઈક્ષા-
જ્યોતિર્બભાસે ભગવાન્મહીધ્ર: ॥ ૨૭॥

દ્રાષ્ણેન પૃથ્વ્યા: પદવીં વિજિધ્રન्
કોડાપદેશઃ સ્વયમધ્વરાક્ષ: ।
ક્રાલદંધ્રોડ્યક્રાલદંગ્ભ્યા-
મુદ્રીક્ષ્યવિપ્રાન્ગુણતોડવિશતકમ્ ॥ ૨૮॥

સ વજ્ઞકૂટાક્ષનિપાતવેગ-
વિશીર્ણકુક્ષિઃ સ્તનયશુદ્ધાન્ ।
ઉત્સુદ્ધીર્ધોર્મિભુજૈરિવાર્ત^૨-
શુકોશ યશોશ્વર પાહિ મેતિ ॥ ૨૯॥

ખુરૈ: કુરપ્રૈર્દર્યંસ્તદાડકપ
ઉત્પારપારં ત્રિપત્ર^૩ રસાયામ્ ।
દદર્શ ગાં તત્ત્વ સુષુપ્તુરગ્રે
યાં જીવધાનીં સ્વયમભ્યધત ॥ ૩૦॥

સ્વદંધ્રયોદ્ધૃત્ય મહીં નિમગ્નાં^૪
સ ઉત્થિત: સંરૂપે રસાયા: ।
તત્ત્વાપિ દૈત્યં ગદ્યાડકપતનં
સુનાભસનીપિતતીત્રમન્યु: ॥ ૩૧॥

જ્ધાન રૂન્ધાનમસહ્યવિકમં
સ લીલયેભં મૃગરાદિવામ્ભસિ ।
ત્રક્તપઙ્કાદ્ધિતગણકતુદ્ગો
યથા ગજેન્દ્રો જગતીં વિભિન્નન્ ॥ ૩૨॥

તમાલનીલં સિતદંતકોટ્યા
ક્ષમામુત્કિપન્તં ગજલીલયાડકં ।
પ્રશ્નાય બદ્રાજલયોડનુવાકે-
વિરિચ્છિમુખ્યા ઉપતસ્થુરીશમ્ ॥ ૩૩॥

જીચી કરીને ભારે વેગથી આકાશમાં ઉછાળ્યા અને પોતાની ગરદનના વાળ જાટકીને એમના ખરીઓના મહારોથી વાદળાંઓ વિખેરાઈ ગયા. તેમનું શરીર ઘણું રુક્ષ (કઠોર) હતું, ચામડી પર કડક વાળ હતા, દાઢો સફેદ હતી અને આંખોમાંથી તેજ નીકળી રહ્યું હતું. તે સમયે તેઓ ઘણા શોભાયમાન હતા. (૨૭) ભગવાન સ્વયં યજ્ઞપુરુષ છે, તેમ છતાં વરાહ-રૂપ ધારણ કરવાને કારણે પોતાના નાકથી સુંધી-સુંધીને પૃથ્વીની ભાળ મેળવી રહ્યા હતા. તેમની દાઢો ઘણી બિહામણી (કઠોર) હતી, એ પ્રમાણે તેઓ જોકે ઘણા કૂર જણાતા હતા, તોપણ પોતાની સુતિ કરનારા મરીયિ વગેરે મુનિઓ પ્રત્યે કરુણાભરી નજરે નિહાળતા રહીને તેમણે જળમાં પ્રવેશ કર્યો. (૨૮) જે સમયે તેમનું પ્રજમય, પર્વત જેવું કઠોર શરીર (કલેવર) પાણીમાં પડ્યું ત્યારે તેના વેગથી જાણો કે સમુદ્રનું પેટ ફાટી ગયું અને તેમાં વાદળાંઓના ગડગડાટ જેવો મહા-ભીષણ અવાજ થયો. તે સમયે એવું લાગતું હતું કે જાણો પોતાની પ્રચંડ તરંગરૂપી ભુજાઓને જીચી કરીને તે અત્યંત આર્તસ્વરે ‘હે યશોશ્વર! મારું રક્ષણ કરો’ – એ પ્રમાણે પોકારી રહ્યો છે. (૨૯) ત્યારે ભગવાન યજ્ઞમૂર્તિ બાળ જેવી તીક્ષ્ણ પોતાની ખરીઓથી પાણીને ચીરતા-ચીરતા તે અપાર જળરાશિની પેલે પાર પહોંચ્યા. ત્યાં રસાતલમાં તેમણે સમસ્ત જીવોની આશ્રયમૂત્ત પૃથ્વીને જોઈ, કે જેને કલ્પના અંતમાં શયન કરવા માટે તત્પર બનેલા શ્રીહરિએ સ્વયં પોતાના જ ઉદ્રમાં લીન કરી દીધી હતી. (૩૦)

પછી તેઓ જળમાં ડૂબેલી પૃથ્વીને પોતાની દાઢો પર લઈને રસાતલમાંથી ઉપર આવ્યા. તે સમયે તેઓ ઘણા શોભી રહ્યા હતા. જળમાંથી બહાર આવતી વખતે તેમના માર્ગમાં અવરોધ ઊભો કરવા માટે મહાપરાકમી હિરણ્યાશે જળની અંદર જ તેમના પર ગદાનો મહાર કર્યો. તેથી તેમનો કોષ ચકની જેમ તીક્ષ્ણ થઈ ગયો અને તેમણે તેને લીલાપૂર્વક જ એવી રીતે મારી નાખ્યો કે જેમ સિંહ હાથીને મારી નાખે છે. તે સમયે તેના લોહીથી (તેમનાં) મોં અને લમણા ખરડાવાને કારણે તેઓ એવા લાગતા હતા કે જાણો કોઈ ગજરાજ લાલ માટીના ટેકરાને ટકરાઈને આવ્યો હોય. (૩૧-૩૨) પ્રિય વિદુર! જેમ ગજરાજ પોતાનાં દંતશૂણો પર કમળપુષ્પ ધારણ કરી લે તે જ રીતે પોતાના સફેદ દાંતોની અણી પર પૃથ્વીને ધારણ કરીને જળમાંથી બહાર નીકળેલા, તમાલપત્ર જેવા નીલવર્ણી વરાહ ભગવાનને જોઈને બ્રહ્મા, મરીયિ વગેરેને ખાતરી

૧. પ્રા. પા. – સિતશૂર્જ । ૨. પ્રા. પા. – ર્મિકર્દો । ૩. પ્રા. પા. – નૃપતે । ૪. પ્રા. પા. – વિમગ્નાં । ૫. પ્રા. પા. – સન્નાદસન્દીં ।

ऋष्य जियुः

जितं जितं तेऽजित यशभावन
त्रयीं तनुं स्वां परिधुन्वते नमः ।
यद्रोमगर्त्तेषु^१ निलिल्युरध्वरा-
स्तस्मै नमः कारणसूकराय ते^२ ॥ ३४ ॥

३५ तैततनु दुर्जुतात्मनां
दुर्दर्शनं^३ देव यद्धरात्मकम् ।
छन्दांसि यस्य त्वयि बहिरोम-
स्वाज्यं देशित्वङ्ग्रिषु चातुर्होत्रम् ॥ ३५ ॥

सुकुन्तुऽ आसीत्सुव ईश नासयो-
रिदोदरे चमसाः कर्णारन्धे ।
प्राशित्रमास्ये^४ ग्रसने ग्रहास्तु ते
यस्यर्वाणां ते भगवत्तजिनिहोत्रम् ॥ ३६ ॥

दीक्षाऽनुजन्मोपसदः^५ शिरोधरं
त्वं प्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः ।
जिह्वा प्रवर्घस्तव^६ शीर्षकं कतोः
सम्यावसथ्यं चितयोऽसवो^७ हिते ॥ ३७ ॥

सोमस्तु^८ रेतः सवनान्यवस्थितिः
संस्थाविभेदास्तव देव धातवः ।
सत्राणि सर्वाणि शरीरसन्धि-
स्तवं सर्वयज्ञक्तुरिष्ठिबन्धनः ॥ ३८ ॥

नमो नमस्तेऽभिलभन्त्रदेवता-
द्रव्याय सर्वकत्वे कियात्मने ।
वैराग्यभक्त्यात्मज्यानुभावित-
शानाय विद्यागुरवे नमो नमः ॥ ३९ ॥

दंष्ट्राग्रकोट्या भगवंस्त्वया धृता
विराजते भूधर भूः सभूधरा ।
यथा वनान्तिःसरतो दता धृता
मतज्जेन्द्रस्य सपत्रपञ्चिनी ॥ ४० ॥

थृष्ण गर्हि के स्वयं यज्ञमूर्ति भगवाने ज वराहरूपे पृथ्वीनो
उद्धार कर्यो. त्यारे तेओ छाथ जोडीने वेदवाक्योथी तेमनी
सुति करवा लाग्या. (३३)

ऋषिओओ कह्यु - हे भगवान अजित! आपनो
ज्य हो, ज्य हो! हे यज्ञपति! आप पोताना वेदत्रयी-
रूप विश्रेणने खंभेरी रह्या छो; आपने नमस्कार छे.
आपना रोमकृपमां संपूर्ण यज्ञ लीन (थयेला) छे. आपे
पृथ्वीनो उद्धार करवा माटे ज आ वराहरूप धारणा कर्यु
छे; आपने नमस्कार छे. (३४) हे देव! दुराचारीओने
आपना आ शरीरनुं दर्शन थवुं अत्यंत मुश्केल छे; कारण
के आ यज्ञरूप छे. तेनी त्वयामां गायत्री वगेरे छंदो,
रोमावलीमां कुश, नेत्रोमां धी तथा चारें चरणोमां होता,
अध्यर्थु, उद्गाता अने भ्रष्टा - आ चारे ऋत्विजोनां
कर्मो छे. (३५) हे ईश! आपना मुखमां सुइ छे,
नसकोरामां लुवा छे, उदरमां ठडा (यज्ञनुं भक्षणपात्र)
छे, कानोमां चमस छे, मुखमां प्राशित्र (भ्रष्टभाग-पात्र)
छे अने कंठमां ग्रह (सोमपात्र) छे. हे भगवान! आपनी
जे भक्षणिक्या छे ते ज अजिनिहोत्र छे. (३६) वारंवार
अवतार लेवो ए यज्ञस्वरूप आपनी दीक्षणीय ईष्टि छे;
गरदन उपसद (ऋषि ईष्टिओ) छे; बने दाढो प्रायणीय
ईष्टि (दीक्षा पठीनी ईष्टि) अने उदयनीय (यज्ञसमाप्तिनी)
ईष्टि छे; ऊब प्रवर्घ (प्रत्येक उपसदनी पहेलां करवामां
आवत्तुं महावीर नामनुं कर्म) छे; माथुं सत्य (होमरहित
अजिन) अने आवसथ्य (उपासना माटेनो अजिन) छे तथा
प्राण चिति (ईष्टकानुं चयन) छे. (३७) हे देव! आपनुं
वीर्य सोम छे; आपनुं ऋषों सवनं - प्रातः, मध्याह्न अने
सायं - ए आपनुं बेसवुं छे. साते धातु अजिनिहोम,
अत्यजिनिहोम, उक्त, घोडशी, वाजपेय, अतिरात्र अने
आप्तोर्याम नामनी सात संस्थाओ छे तथा शरीरनी
संधिओ (सांधाओ) संपूर्ण सत्र छे. आ प्रमाणो आप संपूर्ण
यज्ञ (सोमरहित याग) अने कतु (सोमसहित याग)-रूपे
छे. यज्ञ-अनुभानरूपी ईष्टिओ आपनां अंगोने जोडी
राखनार ईष्टिबन्धन (मांसपेशीओ) छे. (३८) समस्त
मंत्रो, देवताओ, द्रव्यो, यज्ञो अने कर्मो (ए सर्व) आपनां
ज स्वरूप छे; आपने नमस्कार छे. वैराग्य, भज्जि अने
मननी ऐकाशताथी जे ज्ञाननो अनुभव थाय छे ते आपनुं
ज स्वरूप छे तथा आप ज बधाना विद्यागुरु छो; आपने
करी-करीथी नमस्कार छे. (३९) जे रीते सरोवरमांथी
नीकणता गजराजना दांत उपर कमलिनी विटाणाई वणे

१. प्रा. पा. - दूषेषु । २. प्राचीन प्रतमां 'ते' नथी. ३. प्रा. पा. - न रोयते देव । ४. प्रा. पा. - प्रोशित्र । ५. प्रा. पा. - द्व्युज्ज्योपात्र ।
६. प्रा. पा. - प्रवस्यास्तव । ७. प्रा. पा. - अवरं ते । ८. प्रा. पा. - सोमश ।

ત્રયીમયં રૂપમિં ચ સૌકરં
ભૂમણુલેનાથ દતા ધૃતેન તે ।

ચકાસ્તિ શૃજોદ્ઘનેન ભૂયસા
કુલાચલેન્દ્રસ્ય યથૈવ વિભ્રમઃ ॥ ૪૧ ॥

સંસ્થાપયૈનાં જગતાં સત્સ્થુષાં
લોકાય પત્નીમસિ માતરં પિતા ।

વિધેમ ચાસૈ નમસા સહ ત્વયા
યસ્યાં સ્વતેજોડજિનભિવારણાવધા: ૧ ॥ ૪૨ ॥

ક: શ્રદ્ધીતાન્યતમસ્તવ પ્રભો
રસાં ગતાયા ભૂવ ઉદ્દિબર્હણમ् ।

ન વિસ્મયોડસૌ ત્વયિ વિશ્વવિસ્મયે
યો માયયેદં સસૃજેડતિવિસ્મયમ् ॥ ૪૩ ॥

વિધુન્વતા વેદમયં નિં વપુ-
ર્જનસ્તપ: સત્યનિવાસિનો વયમ् ।

સટાશિખોદ્ભૂતશિવાભુબિન્દુભિ-
ર્વિમૃજ્યમાના ભૂશમીશ પાવિતા: ॥ ૪૪ ॥

સ વૈ બત ભ્રષ્ટમતિસ્તવૈષ તે
ય: કર્મણાં પારમપારકર્મણાઃ ।

યદ્યોગમાયાગુણયોગમોહિતં
વિશ્વં સમસ્તં ભગવન् વિધેહિ શમ् ॥ ૪૫ ॥

મેત્રેય ઉવાચ

ઈત્યુપસ્થીયમાનસ્તે મુનિભિર્બ્રહ્મવાદિભિ: ।

સલિલે સ્વખુરાકાન્ત ઉપાધતાવિતાડવનિમ્ભ. ॥ ૪૬ ॥

સ ઈત્યં ભગવાનુર્વી વિષ્યકસેન: પ્રજ્ઞાપતિ: ।

રસાયા લીલયોગ્રીતામપ્સુ ન્યસ્ય યયૌ હરિ: ॥ ૪૭ ॥

ય એવમેતાં હરિમેધસો હરે:
કથાં સુભદ્રાં કથનીયમાયિન: ।

શ્રુણીત ભક્ત્યા શ્રવયેત વોશતીં
જનાર્દનોડસ્યાશુ ૨ હદિ પ્રસીદતિ ॥ ૪૮ ॥

છે. (ગાજરાજનો તેના માટે કોઈ આયાસ હોતો નથી.) તે જ પ્રમાણે આપ પર્વતો સહિત પૃથ્વીને પોતાના દાંતો પર મૂકીને લઈ આવ્યા. આપના માટે આ કેટલું સહજ છે! (૪૦) આપના દાંતો પર રાખેલો ભૂમંડળ સહિતનો આપનો આ વેદમય વરાહરૂપ વિગ્રહ એવો શોભી રહ્યો છે કે જેમ શિખરો પર છવાયેલી મેઘમાળાથી કુળપર્વત શોભી રહે છે. (૪૧) હે નાથ! ચરાચર જીવોના સુખેથી રહેવા માટે આપ પોતાની પત્ની - આ જગત-માતા પૃથ્વીની જળ પર સ્થાપના કરો. આપ જગત-પિતા છો અને અરણિમાં જે રીતે આપનું તેજ (અજિન) સ્થાપિત છે તે જ રીતે આપે આપના ધારણ શક્તિદૂપી તેજને પૃથ્વીમાં સ્થાપિત કર્યું. અમે આપને અને આ પૃથ્વીમાતાને પ્રણામ કરીએ છીએ. (૪૨) હે પ્રભુ! રસાતલમાં દૂબેલી આ પૃથ્વીને બહાર કાઢવાનું સાહસ આપના સિવાય અન્ય કોણ કરી શકે એમ હતું? પરંતુ આપ તો સમસ્ત આશર્યોના આશર્ય છો, આપને માટે આ કોઈ આશર્યની વાત નથી. આપે જ તો પોતાની માયાથી આ અતિ-આશર્યપૂર્વી વિશ્વની રચના કરી છે. (૪૩) જ્યારે આપ પોતાના વેદમય વિગ્રહને ખંખેરો છો ત્યારે આપની ગરદનના વાળ પરથી જરતાં શીતળ જળબિંદુઓ અમારા ઉપર પડે છે. હે ઈશ! તેમનાથી ભીજાઈને જનલોક, તપલોક અને સત્યલોકમાં રહેનારા અમે મુનિજનો સર્વથા પવિત્ર થઈ ગયા છીએ. (૪૪) જે મનુષ્ય આપનાં કર્માનો પાર પામવા (તાગ મેળવવા) હુંછે છે તેની બુદ્ધિ નાટ થયેલી છે; કારણ કે આપનાં કર્માનો કોઈ પાર જ નથી. આપની જ યોગમાયાના સત્ત્વ વળે ગુણોથી આ સઘણું જગત મોહિત થઈ રહ્યું છે. હે ભગવાન! આપ અનું કલ્યાણ કરો. (૪૫)

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે - હે વિદુરજી! તે બ્રહ્મવાદી મુનિઓ વડે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાયાથી, સર્વનું રક્ષણ કરનારા વરાહ ભગવાને પોતાની ખરીઓથી જળને થંભાવી દઈને તેના પર પૃથ્વીનું સ્થાપન કરી દીધું. (૪૬) આ પ્રમાણે રસાતલમાંથી લીલાપૂર્વક બહાર લવાયેલી પૃથ્વીને જળ પર મૂકીને તે વિષ્યકસેન પ્રજ્ઞાપતિ ભગવાન શ્રીહરિ અન્તર્ધીન થઈ ગયા. (૪૭)

હે વિદુરજી! ભગવાનનું લીલાપૂર્વી ચરિત્ર અત્યંત કીર્તનીય છે અને તેમનામાં પરોવાયેલી બુદ્ધિ તમામ પ્રકારનાં પાપો અને તાપો (દુઃખો)ને દૂર કરી દે છે. જે મનુષ્ય તેમની આ મંગલમયી મંજુલ કથા ભક્તિભાવપૂર્વક સાંભળે છે તેના પર ભક્તવત્સલ ભગવાન અંતકરણથી અતિશીધ પ્રસન્ન થઈ જાય છે. (૪૮)

૧. પ્રા. પા. - અજિનરિવાં । ૨. પ્રા. પા. - અજનાર્દનસત્ત્ય કૃત ।

तस्मिन् प्रसन्ने सकलाशिषां प्रभौ
किं हुर्लभं ताभिरलं लवात्मभिः ।
अनन्यदेख्या भृतां गुहाशयः
स्वयं विधते स्वगतिं परः पराम् ॥ ४८ ॥

को नाम लोके पुरुषार्थसारवित्
पुराकथानां भगवत्कथासुधाम् ।
आपीय कर्णाञ्जलिभिर्भवापहा-
महो विरज्येत विना नरेतरम् ॥ ५० ॥

भगवान् तो बधी ज कामनाओं पूरी करवामां समर्थ
छे. तेमना प्रसन्न थया पछी संसारमां शुं हुर्लभ होय?
पश्च ते तुच्छ कामनाओनी जड़र ज शी छे? जे लोको
अनन्यभावे तेमनी भक्ति करे छे तेमने तो ते अन्तर्यामी
परमात्मा स्वयं पोतानुं परम पद ज आपी हे छे.
(४८) अरे! संसारमां पशुओने बाद करतां, पोताना
पुरुषार्थनो सार जाह्नारो ऐवो क्यो मनुष्य हरे के
जे आवागमनमांथी भुक्ति अपावनारी भगवाननी
प्राचीन कथाओमांथी कोई पश्च अमृतमयी कथानुं पोताना
कानोथी एक वार पान कर्या पछी तेमांथी मनने वाणी
शके? (५०)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे वराहप्रादुर्भावानुवर्णाने^१ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
तीजा संक्ष-अंतर्गत 'वराहप्रादुर्भाव-अनुवर्णान'मांगो तेरमो अध्याय समाप्त.

=★=

चोदमो अध्याय

दितिनुं गर्भधारण

श्रीशुक उवाच

निशम्य कौषारविषोपवर्षितां
हरे: कथां कारणसूकरात्मनः ।
पुनः स प्रपञ्च तमुद्घताञ्जलि-
न चातितृमौ विद्वरो धृतव्रतः ॥ १ ॥

विद्वर उवाच

तेनैव तु मुनिश्रेष्ठ उरिणा यज्ञमूर्तिना ।
आदिदेत्यो डिरक्ष्याक्षो हत ईत्यनुशुश्रुम ॥ २ ॥
तस्य चोद्वरतः क्षोणीं स्वदंष्ट्राग्रेणा लीलया ।
देत्यराजस्य च ब्रह्मन् कस्माद्वेतोरभून्मृदः ॥ ३ ॥

मैत्रेय उवाच

साधु वीर त्वया पृष्ठमवतारकथां हरे: ।
यत्यं पृथक्षसि मर्त्यानां मृत्युपाशविशातनीम् ॥ ४ ॥
ययोत्तानपदः पुत्रो मुनिना गीतयाऽर्भकः ।
मृत्योः कृत्यैव मूर्ध्यङ्ग्रिमारुरोह हरे: पदम् ॥ ५ ॥
अथात्रापीतिहासोऽयं श्रुतो मे वर्षितः पुरा ।
ब्रह्मणा देवदेवेन देवानामनुपृथिताम् ॥ ६ ॥
दितिर्दक्षायष्टी क्षतर्मारीयं कश्यपं पतिम् ।
अपत्यकामा यक्मे सन्ध्यायां हृच्छ्यादिता ॥ ७ ॥

श्रीशुकदेवज्ञ कहे छे - हे राजन्! प्रयोजनपूर्वक
वराह बनेला श्रीहरिनी कथा मैत्रेयज्ञना मुझेथी सांबण्या
पछी पश्च भक्तिप्रतिधारी विद्वरज्ञने पूर्ण तृप्ति थई नहीं;
तेथी तेमणे हाथ जोडीने फरीथी पूछ्युं. (१)

विद्वरज्ञभे कह्युं - हे मुनिश्रेष्ठ! अमे हमणां ज
आपना मुझेथी ए वात सांबणी के आदिदेत्य डिरक्ष्याक्षने
यज्ञमूर्ति भगवाने ज मार्या हतो. (२) हे ब्रह्मन्! जे
समये भगवान् लीलापूर्वक ज पोतानी दाढो पर राखीने
पृथ्वीने जगमांथी बहार काढी रक्षा हता ते समये तेमनी
साथे देत्यराज डिरक्ष्याक्षनुं पुढ़ शा कारणे थयुं? (३)

श्रीमैत्रेयज्ञभे कह्युं - विद्वरज्ञ! तमारो प्रश्न धङ्गो
ज सुंदर छे; कारण के तमे श्रीहरिनी अवतार-कथा विषे
ज पूछी रक्षा छो, के जे (कथा) मनुष्योना मृत्युपाशने
कापी नाखनारी छे. (४) जुओ, उत्तानपादनो पुत्र ध्रुव
बाणपश्चमां श्रीनारदज्ञभे संबणावेली श्रीहरि-कथाना प्रभावे
ज मृत्युना माथे पग मूडीने भगवानना परमपद पर
आउढ थई गयो हतो. (५) अगाउना समये एक वार
वाराह भगवान् अने डिरक्ष्याक्षना आ ज पुढ़ विषे
देवताओना पूछवाथी देवदेव श्रीब्रह्माज्ञभे तेमने आ
हितिहास संबणाव्यो हतो अने ए ज परंपराथी में ए
सांबण्यो छे. (६) विद्वरज्ञ! एक वार दक्षकन्या दितिभे

१. प्राचीन ग्रन्थाना 'वराहप्रादुर्भावानुवर्णाने' ऐटलो भाग नदी.

ઈષ્વાનિંજિલ્લં પયસા પુરુષં યજુધાં પતિમ् ।
નિમ્બોચત્યક્ત આસીનમંન્યગારે સમાહિતમ् ॥ ૮ ॥

દિતિરુવાચ^૧

એષ માં તૃત્કૃતે વિદ્ધન^૨ કામ આતશરાસનઃ ।
દુનોતિ દીનાં વિકભ્ય રમ્ભામિવ મતજજઃ ॥ ૯ ॥

તત્ત્વાન્દ્વમાનાયાં સપત્નીનાં સમૃદ્ધિભિ: ।
પ્રજીવતીનાં ભર્દં તે મથ્યાયુડ્કતામનુગ્રહમ् ॥ ૧૦ ॥

ભર્ત્યામોરમાનાનાં લોકાનાવિશતે યશઃ ।
પતિર્ભવદ્વિધો યાસાં પ્રજ્યા નનુ જાયતે ॥ ૧૧ ॥

પુરા પિતા નો ભગવાન્દક્ષો દુહિતૃવત્સલઃ ।
કું વૃષ્ણીત વરં વત્સા ઈત્યપુચ્છત ન: પૃથક્ ॥ ૧૨ ॥

સવિદિત્વાડકત્મજનાં નો ભાવં સંતાનભાવનઃ ।
ત્રયોદશાદદાતાસાં યાસ્તે શીલમનુગ્રતા: ॥ ૧૩ ॥

અથ મે કુરુ કલ્યાણ કામં કર્જવિલોચન ।
આર્તોપસર્પણાં ભૂમત્રમોદં હિઉ મહીયસિ ॥ ૧૪ ॥

ઈતિતાં વીર મારીચ: કૃપણાં બહુભાષિણીમ् ।
પ્રત્યાહાનુનયન્ વાચા પ્રવૃદ્ધાનજ્ઞકશમલામ् ॥ ૧૫ ॥

એષ તેડહં વિધાસ્યામિ પ્રિયં ભીરુ યદિચ્છસિ ।
તસ્યા: ^૪ કામં ન ક: કુર્યાત્સિદ્ધિસ્તૈવર્ગિકી યત: ॥ ૧૬ ॥

સર્વાશ્રમાનુપાદાય સ્વાશ્રમેણ કલત્રવાન્ ।
વસનાર્ણવમત્યેતિ જલયાનૈર્યથાર્ણવમ् ॥ ૧૭ ॥

યામાહુરાત્મનો હ્યર્ધ શ્રેયસ્કામસ્ય માનિનિ ।
યસ્યાં સ્વધુરમધ્યસ્ય ^૫ પુમાંશ્વરતિ વિજ્વર: ॥ ૧૮ ॥

યામાશ્રિત્યેન્દ્રિયારાતીન્દુર્જ્યાનિતરાશ્રમૈ: ।
વયં જ્યેમ હેલાભિર્દસ્યુન્દુર્ગપતિર્યથા ॥ ૧૯ ॥

પુત્રમાનિની ઈચ્છાથી કામાતુર થઈને સંધ્યાકાળે જ પોતાના પતિ મરીચિસુત કશ્યપજીને પ્રાર્થના કરી. (૭) તે સમયે કશ્યપજી ખીરની આહૃતિઓ વડે અનિંજિલ્લ ભગવાન યજ્ઞપતિની આરાધના કરીને, સૂર્યાસ્ત-વેળા થયેલી સમજને અનિનશાળામાં ધ્યાનસ્થ બનીને બેઠા હતા. (૮)

દિતિએ કહ્યું - 'હે વિદ્ધન! જેમ મદમસ્ત હાથી કેળના વૃક્ષને મસળી નાખે છે તે જ રીતે આ પ્રસિદ્ધ ધનુર્ધારી કામદેવ મુજ અબળા પર બળ દાખવીને તમારે માટે મને બેચેન કરી રહ્યો છે. (૯) પોતાની પુત્રોવાળી શોક્યોની સુખસમૃદ્ધિ જોઈ હું ઈર્ઘાની આગથી બળી રહી છું. તેથી તમે મારા પર કૃપા કરો. તમારું કલ્યાણ થાઓ. (૧૦) જેમના ગર્ભથી તમારા જેવા પતિ પુત્રરૂપે જન્મે છે તે છીઓ જ પોતાના પતિઓથી સમ્માનિત થયેલી મનાય છે, તેમનો સુયશ સંસારમાં સર્વત્ર પ્રસરી જાય છે. (૧૧) અમારા પિતા દક્ષ પ્રજીવતિનો પોતાની પુત્રીઓ પર ઘણો જ સ્નેહ હતો. એક વાર તેમણે અમને બધીને અલગ-અલગ બોલાવીને પૂછ્યું કે 'તમે કોણે પોતાનો પતિ જનાવવા ઈચ્છો છો?' (૧૨) તેઓ પોતાનાં સંતાનોની બધી રીતે ચિંતા સેવતા હતા. તેથી અમારો ભાવ જાણીને તેમણે તે પૈકીની અમને તેર પુત્રીઓને તમારી સાથે પરણાવી, કે જે બધી તમારા ગુણ-સ્વભાવને અનુરૂપ હતી. (૧૩) તેથી, હે મંગલમૂર્તિ! કમલલોચન! તમે મારી ઈચ્છા પૂરી કરો; કારણ કે, હે મહાતમ! તમારા જેવા મહાપુરુષોની પાસે દીનજનોનું આવવું નિષ્ફળ થતું નથી.' (૧૪)

૧) હે વિદ્ધરજી! કામદેવના વેગને લીધે દિતિ અત્યંત બેચેન અને વિવશ થઈ રહી હતી. તેણે આ રીતે ઘણીબધી વાતો ઉપજાવીને દીન થઈને કશ્યપજીને પ્રાર્થના કરી, ત્યારે તેમણે સુમધુર વાણીથી તેને સમજાવતાં કહ્યું. (૧૫) 'ભીરુ! તારી ઈચ્છા અનુસાર હું હમણાં જ તારું પ્રિય (કાર્ય) અવશ્ય કરીશ. જેના થકી અર્થ, ધર્મ અને કામ એ ત્રણોની સિદ્ધિ થતી હોય તેવી પોતાની પત્નીની કામના કોણ પૂરી ન કરે? (૧૬) જેમ જહાજ પર ચઢીને મનુષ્ય મહાસાગર પાર કરી લે છે તે જ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમી અન્ય આશ્રમોને આશ્રય આપતો રહીને પોતાના આશ્રમ થકી પોતે પણ દુઃખોના સમુદ્રને પાર કરી લે છે. (૧૭) હે માનિની! છીને તો ત્રિવિષ પુરુષાર્થની કામનાવાળા પુરુષનું અડધું અંગ કહેવામાં આવી છે. તેના પર ગૃહસ્થીની જવાબદારી નાખીને પુરુષ નિશ્ચિંત થઈને વિચરે છે. (૧૮) ઈન્દ્રિયોરૂપી

૧. માચીન પ્રતમાં 'દિતિરુવાચ' આ ભાગ મૂળમાં નથી, ટિપ્પણીમાં છે. ૨. મા. પા. - ભ્રબન્. ૩. મા. પા. - કર્તુમહર્દસિ।
૪. મા. પા. - તસ્યાં। ૫. મા. પા. - ઽમધ્યાસ્ય।

न यं प्रभवस्तां त्वामनुकर्तुं गृहेश्चरि ।
अप्यायुषावा^१ कात्स्न्येनये चान्ये गुणगृधवः^२ ॥ २०॥

अथापि काममेतं उते प्रजात्यै करवाष्यलम् ।
यथा मां^३ नातिवोचन्ति मुहूर्तं प्रतिपालय ॥ २१॥

ऐषा धोरतमा वेला धोराणां धोरदर्शना ।
यरन्ति पर्यां भूतानि भूतेशानुचराण्डि ह ॥ २२॥

ऐतस्यां साध्यि सन्ध्यायां भगवान् भूतभावनः ।
परीतो भूतपर्वतिर्वृषेष्टाटति भूतराट ॥ २३॥

१मशानयकानिलधूलिधूम-
विकीर्णविद्योतज्ञटाकलापः ।
भस्मावगुणामलरुक्मदेहो
देवखिभिः पश्यति देवरस्ते ॥ २४॥

न यस्य^५ लोके स्वजनः परो वा
नात्यादतो नोत कश्चिद्विगर्ह्यः ।
वयं प्रतीर्थच्यरणापविद्वा-
माशास्महेऽजां बत भुक्तभोगाम् ॥ २५॥

पर्यानवद्याचरितं मनीषिणो
गुणान्त्यविद्यापटलं बिभित्सवः ।
निरस्तसाभ्यातिशयोऽपि यत्स्वयं
पिशाच्यर्यामयरद्गतिः सताम् ॥ २६॥

हसन्ति यस्याचरितं हि दुर्भगाः
स्वात्मन् रतस्याविद्युषः समीहितम् ।
यैर्वल्खमाल्याभरणानुलेपनैः
श्वभोजनं स्वात्मतयोपलालितम् ॥ २७॥

ब्रह्मादयो यत्कृतसेतुपाला
यत्कारणं विश्वभिदं च माया ।
आशाकरी तस्य पिशाच्यर्या
अहोविभूमनश्चरितं विडम्भनम् ॥ २८॥

शत्रु अन्य आश्रमवाणाओं माटे अत्यंत हुर्ज्ये छे; परंतु जे रीते गढनो स्वामी लुटारा शत्रुओंने सहेलाईथी पोताने आधीन करी ले छे ते जे रीते अमे पोतानी परिष्ठीत पत्नीनो आश्रय लઈने आ इन्द्रियोऽपी शत्रुओंने सहजपशे जे ज्ञाती लईअे छीअे. (१८) हे गृहेश्चरि! तारा जेवी पत्नीना उपकारोनो बदलो तो अमे अथवा कोई पशा गुणाचाही पुरुष पोताना आयुष्यमां के अन्य जन्ममां पशा संपूर्णपशे चूकवी शके तेम नथी. (२०) तेम छतां संतानप्राप्तिनी तारी आ इच्छा हुं पथाशक्ति अवश्यपशे पूर्णी करीश. पशा अत्यारे तुं एक मुहूर्त (बे घडी) माटे थोभी जा, के जेथी लोको मारी निंदा न करे. (२१) आ अत्यंत धोर समय राक्षस वगेरे भयंकर ज्ञवोनो छे अने ज्ञेवामां पशा ते धक्षो भयानक छे. ऐमां भगवान भूतनाथना भूत-प्रेत वगेरे गणो (समुदायो) धूम्या करे छे. (२२) हे साध्यी! आ संध्याकाळे भूतप्रिय भूतपति भगवान शंकर पोताना भूत-प्रेतादि गणाने साथे लઈने नंदी पर सवार थईने विचरण करे छे. (२३) जेमनो ज्ञटाकलाप स्मशानभूमिमांथी उठेला वंटोगियानी धूणधी पूसरित (धूणियो) थईने देवीघमान थई रक्षो छे तथा जेमना सुवर्ण-तेजोमय गौर शरीर पर भस्म लागेली छे ते तारा बनेवी महादेवज्ञ पोतानां सूर्य, चंद्र अने अग्निरुपी त्रिशो नेत्रो वडे बधुं जोई रक्षा छे. (२४) संसारमां तेमनुं कोई पोतानुं के परायुं नथी अने नथी कोई तेमनुं आदरणीय के नथी कोई निंदनीय पशा. मायाने भोगवीने ऐमणे पगथी लात मारी हुकरावी दीधी छे. आपणे भगवाननी आराधना करीअे छीअे अने तेमनी पासे मायानी ज मागणी करीअे छीअे. अे केटला हुःभनी वात छे! (२५) विवेकी मनुष्यो अविद्याना आवरणने दूर करवानी इच्छाथी तेमना निर्मण चरित्रनुं गान कर्या करे छे; तेमनाथी अधिक तो शुं, तेमना सरभुं पशा कोई जे नथी अने तेमना सुधी तेवण सत्पुरुषो जे पहोंची शके छे. आ बधुं होवा छतां पशा तेओ स्वयं पिशाचो जेवुं आचरण करे छे. (२६) आ मनुष्य-शरीर कृतराओनुं भोजन छे; जे अविवेकी मनुष्यो आत्मा मानीने वस्त्र, आभूषण, माणा, चंदन वगेरेथी तेने सजावता-शोभावता रहे छे – तेवा अभागियाओ जे आत्माराम भगवान शंकरना आचरणनी मज्जक करे छे. (२७) अमे तो शुं, ब्रह्मा वगेरे लोकपालो पशा तेमणे बांधेली धर्मनी मर्यादानुं पालन करे छे; तेओ जे आ विश्वनुं अधिष्ठान छे तथा

१. प्रा. पा. – च । २. प्रा. पा. – कामगृधवः । ३. प्रा. पा. – ऊमेतते प्रजापै । ४. प्रा. पा. – यथा मानिनि बोधनि मूँहूं । ५. प्रा. पा. – तस्य ।

મૈત્રેય ઉવાચ^૧

સૈવં સંવિદિતે ભર્તા મન્મથોન્મથિતેન્દ્રિયા ।
જગ્રાહ વાસો રૂખસર્વુષ્ટલીવ ગતત્રપા ॥ ૨૬॥

સંવિદિત્વાડથ^૨ ભાર્યાયાસ્તં નિર્બન્ધં વિકર્મણિ ।
નત્વા દિષ્ટાય રહસી તયાથોપવિવેશ હ ॥ ૩૦॥

અથોપસ્પૃશ્ય સલિલં પ્રાણાનાયમ્ય વાગ્યત: ।
ધ્યાયગ્રજાપ વિરજં બ્રહ્મજ્યોતિ: સનાતનમ् ॥ ૩૧॥

દિતિસ્તુ ગ્રીદિતા તેન કર્માવદેન ભારત ।
ઉપસક્રમ્ય વિપ્રધિમધોમુખ્યભ્યભાષત ॥ ૩૨॥

દિતિરુવાચ^૩

મામે ગર્ભમિમં બ્રહ્મન્યુતાનામૃષભોવધીત ।
રૂપ: પતિહિ ભૂતાનાં યસ્યાકરવમંહસમ् ॥ ૩૩॥

નમો રૂપાય મહતે દેવાયોગ્રાય મીઠુષે ।
શિવાય ન્યસ્તદષ્ટાય ધૃતદષ્ટાય મન્યવે ॥ ૩૪॥

સ ન: પ્રસીદતાં ભામો ભગવાનુર્વનુગ્રહ: ।
વ્યાપ્તસ્યાપ્તનુકમ્યાનાં શ્રીષાંદેવ: સતીપતિ: ॥ ૩૫॥

મૈત્રેય ઉવાચ

સ્વસર્ગસ્યાશિષં લોક્યામાશાસાનાં પ્રવેપતીમ् ।
નિવૃત્તસન્ધ્યાનિયમો ભાર્યામાહ પ્રજ્ઞાપતિ: ॥ ૩૬॥

કૃષ્ણ ઉવાચ

અપ્રાયત્યાદાત્મનસે દોપાન્મૌહૂર્તિકાદૃત ।
મન્ત્રિદેશાતિચારેણ દેવાનાં ચાતિહેલનાત્ ॥ ૩૭॥

ભવિષ્યતસત્તવાભ્રાવભ્રે જાઠરાધમૌ ।
લોકાન્યસપાલાંશ્રીશ્વરિ મુહુરાકન્દયિષ્યત: ॥ ૩૮॥

પ્રાણિનાં હન્યમાનાનાં દીનાનામકૃતાગસામ् ।
શ્રીષાં નિગૃહ્યમાણાનાં કોપિતેષુ મહાત્મસુ ॥ ૩૯॥

આ માયા પણ તેમની જ આજાનું અનુસરણ કરનારી છે.
આવા હોવા છતાં પણ તેઓ પ્રેતોના જેવું આચરણ કરે
છે. અહો! તે જગ્રાહ્યાપક પ્રભુની આ અદ્ભુત લીલા
કશી સમજાતી નથી.' (૨૮)

મૈત્રેયજી કહે છે – પતિના આ પ્રમાણે સમજાવવા
છતાં પણ કામાતુર દિતિએ વેશ્યાની જેમ નિર્લજ્જ થઈને
બ્રહ્માંષિ કશ્યપજીનું વલ્લ પકડી લીધું. (૨૯) ત્યારે
કશ્યપજીએ તે નિંદિત કર્મ માટેનો પોતાની પત્નીનો ઘણો
આગ્રહ જોઈને દૈવને નમસ્કાર કર્યો અને એકાંતમાં તેની
સાથે સમાગમ કર્યો. (૩૦) પછી જળમાં સ્નાન કરીને,
પ્રાણ અને વાણીનો સંયમ કરીને, વિશુદ્ધ જ્યોતિર્મય
સનાતન બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતા રહીને તેનો જ્યુપ કરવા લાગ્યા.
(૩૧) હે વિદુરજી! દિતિને પણ તે નિંદિત કર્મને કારણે
ભારે શરમ આવી અને તે બ્રહ્માંષિ પાસે જઈને, માથું નીચું
નમાવીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. (૩૨)

દિતિ બોલી – હે બ્રહ્મન! ભગવાન રુપ ભૂતોના
સ્વામી છે, મેં તેમનો અપરાધ કર્યો છે, પરંતુ તે ભૂતશ્રેષ્ઠ
મારા આ ગર્ભને નાદ ન કરે. (૩૩) ભક્તવાંધા-કલ્પતરુ,
ઉત્ત્ર અને રુપરૂપ મહાદેવને હું નમસ્કાર કરું છું. તેઓ
સત્પુરુષો માટે કલ્યાણકારી છે અને દંડ આપવાના ભાવથી
રહિત છે, પરંતુ દુષ્ટો માટે (તો) કોષમૂર્તિ દંડપાણિ છે.
(૩૪) અમ સ્વીઓ પર તો શિકારી પણ દ્વા કરે છે,
વળી તે સતીપતિ તો મારા બનેવી અને પરમકૃપાળું છે.
તેથી તેઓ મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. (૩૫)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું – હે વિદુરજી! પ્રજાપતિ કશ્યપે
સાયંકાલીન સંધ્યા-વંદન વગેરે કર્માંથી પરવાર્યા પછી જોયું
કે થર-થર કાંપી રહેલી દિતિ, પોતાના સંતાનની લૌંગિક
અને પારલૌંગિક ઉન્નતિ માટે પ્રાર્થના કરી રહી છે. ત્યારે
તેમણે તેને કહ્યું. (૩૬)

કશ્યપજીએ કહ્યું – તારું ચિત કામવાસનાથી
મલિન હતું, તે સમય પણ યોગ્ય ન હતો અને તે મારી
વાત પણ માની નહીં અને દેવતાઓની પણ અવગણના
કરી. (૩૭) હે અમંગલમયી ચંડી! તારી કૂઝે ઘણા જ
અમંગલમય અને અધમ બે પુત્રો જન્મશે. તેઓ સમસ્ત
લોકોને અને લોકપાલોને પોતાના અત્યાચારોથી વારંવાર
રડાવશે. (૩૮) જ્યારે તેમના હાથે ઘણાંબધાં નિરપરાધ
અને લાચાર પ્રાણીઓ માર્યાં જવા લાગશે, સ્વીઓ પર
અત્યાચાર થવા લાગશે અને મહાત્માઓને કુલ્ય કરતા
રહેવામાં આવશે ત્યારે સમસ્ત લોકોનું રક્ષણ કરનારા

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘મૈત્રેય ઉવાચ’ એટલો ભાગ નથી. ૨. પ્રા. પા. – વિપ્રધે. ૩. પ્રા. પા. – વિદુરા સ્વભાર્યામાં. ૪. પ્રાચીન
પ્રતમાં ‘દિતિરુવાચ’ એટલો ભાગ નથી. ૫. પ્રા. પા. – ચૈવ હેલં.

तदा विशेषरः कुद्रो भगवाँ ल्लोकभावनः ।
हनिष्यत्यवतीर्यासौ यथाद्रीन् शतपर्वधूक् ॥ ४० ॥

द्वितीयवाच

वधं भगवता साक्षात्सुनाभोदारभाषुना ।
आशासे पुत्रयोर्महं माकुद्धाद्ब्राह्मणाद्बो ॥ ४१ ॥

न अब्ददुडदृधस्य न भूतभयदस्य च ।
नारकाश्यानुगृह्णन्ति यां यां योनिभसौ गतः ॥ ४२ ॥

कृष्णप्रियवाच

कृतशोकानुतापेन सधः प्रत्यवर्मश्नात् ।
भगवत्युरुमानाच्य भवे मध्यपि चादरात् ॥ ४३ ॥

पुत्रस्यैव तु पुत्राणां भवितैकः सतां भतः ।
गास्यन्ति यद्यशः शुद्धं भगवद्यशसा सम्भू ॥ ४४ ॥

योगैर्हेतुव दुर्वर्णां भावयिष्यन्ति साधवः ।
निर्वैरादिभिरात्मानं यच्छीलमनुवर्तितुभू ॥ ४५ ॥

यत्रसादादिं विशं प्रसीदति यदात्मकम् ।
स स्वदेवभगवान् पस्यतो ध्यतेऽनन्ययादेशा ॥ ४६ ॥

स वै महाभागवतो महात्मा
महानुभावो महतां महिषः ।
प्रवृद्धभक्त्या हनुभाविताशये
निवेश्य वैकुण्ठभिमं विहास्यति ॥ ४७ ॥

अलभ्यटः शीलधरो गुणाकरो
हृष्टः परद्वया व्यथितो हुः भितेषु ।
अभूतशत्रुर्जगतः शोकहर्ता^५
नैदाधिकं तापभिवोदुराजः ॥ ४८ ॥

अन्तर्भुक्तिशामलभज्जनेत्रं
स्वपूरुषेच्छानुगृहीतउपम् ।
पौत्रसत्व श्रीललनाललामं
द्रष्टा स्फुरत्कुण्डलभष्टिताननभू ॥ ४९ ॥

श्रीजगदीशर कोपित थईने अवतार लेशे अने जेम ईन्द्र पर्वतोनु दमन करे छे ते ज रीते तेमनो वध करशे। (३८-४०)

द्वितीये कहुं - प्रभु! हुं पश्च एवुं ज ईच्छुं हुं के जो मारा पुत्रोनो वध थाय तो ते साक्षात् चकपाणि भगवानना आये ज थाय, कोपित ब्राह्मणोना शाप वगेरेथी न थाय। (४१) जे ज्ञव ब्राह्मणोना शापथी दाजेलो अथवा प्राणीओने भय आपनारो होय छे ते कोई पश्च योनिमां जाय, तेना पर नारकीय ज्ञवो पश्च द्या करता नथी। (४२)

क्षयपञ्चमे कहुं - हे देवी! ते पोताना करेला (कर्म) पर शोक अने पश्चात्ताप प्रगट कर्यो छे, तने तरत ज उचित-अनुचितनो घ्याल पश्च आवी गयो तथा भगवान विष्णु, शिव अने मारा प्रत्ये पश्च तारो धर्षो आदर जाणाई आवे छे; तेथी तारा एक पुत्रना चार पुत्रोमांथी एक एवो थशे के जेनुं सत्पुरुषो पश्च मान (आदर) करशे अने जेना पवित्र यशनुं गान भक्तजनो भगवानना गुणोनी साये करशे। (४३-४४) जे रीते खोटा सोनाने वारंवार तपावीने शुद्ध करवामां आवे छे ते ज रीते साधुजनो तेना स्वभावनुं अनुसरण करवा माटे निर्वैरता वगेरे उपायोथी पोताना अंतःकरणे शुद्ध करशे। (४५) जेमनी कृपाथी तेमना स्वरूपभूत एवुं आ जगत आनंदित थाय छे ते स्वयंग्रकाश भगवान पश्च तेनी अनन्य भक्तिथी संतुष्ट थई जशे। (४६) हे द्विति! ते बाणक धर्षो मोटो भगवद्भक्त, उदारहृदयी, प्रभावशाणी अने महापुरुषोनो पश्च पूज्य थशे तथा ग्रौढ भक्तिभावथी विशुद्ध अने भावान्वित थयेला अंतःकरणमां श्रीभगवानने स्थापित करीने देहाभिमान त्यज देशे। (४७) ते विषयोमां अनासक्त, शीलवान, गुणोनो बंदार तथा बीजाओनी समृद्धिमां सुख अने हुः भमां हुः भ माननारो थशे. तेनो कोई शरनु हशे नहीं तथा चंद्रमा जेम श्रीभ ऋतुनो ताप हरी ले छे तेवी ज रीते ते संसारना शोकने हरनारो थशे। (४८) जेओ आ संसारनी अंदर-बहार बधी बाजुओ विराजमान छे, जेओ पोताना भक्तोनी ईच्छा प्रमाणे अवारनवार मंगण विश्रेष्ट प्रगट करे छे अने जेओ लक्ष्मीरूपी लावण्यमूर्ति ललनानी पश्च शोभा वधारनारा छे तथा जेमनुं मुखमंडण जगमगतां कुंडलोथी सुशोभित छे ते परम पवित्र कमलनयन श्रीहरिनां तारा (ते) पौत्रने प्रत्यक्ष दर्शन थशे। (४९)

१. प्रा. पा. - ज्ञावितः । २. प्रा. पा. - ब्राह्मणात्प्रभो । ३. प्रा. पा. - ज्ञवे वाष्पिकादरात् । ४. प्रा. पा. - च । ५. प्रा. पा. - शोकहर्ता ।

મૈત્રેય ઉવાચ

શ્રુત્વા ભાગવતં પૌત્રમમોદત^૧ દિતિર્ભૂષમ् ।
પુત્રયોશ્વરધં કૃષ્ણાદ્વિદિત્વાડકસીન્મહામના: ॥ ૫૦॥

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્ધે દિતિકશ્યપસંવાદે ચતુર્દશોડધ્યાય: ॥ ૧૪॥
ત્રીજો સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત દિતિકશ્યપસંવાદ-અંતર્ગત ચૌદમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

પંદરમો અધ્યાય

જ્યે-વિજયને સનકાદિનો શાપ

મૈત્રેય ઉવાચ

પ્રાજ્ઞપત્યં તુ તતોજઃ પરતેજોહનં દિતિ: ।
દધાર વર્ધાણિ શતં શક્માના સુરાઈનાત् ॥ ૧॥

લોકે તેન હતાલોકે^૨ લોકપાલા હતૌજસઃ: ।
ન્યવેદયન્ વિશ્વસૃજે ધ્વાનત્વિકરં દિશામ् ॥ ૨॥

દેવા જ્યે:^૩

તમ એતદ્વિભો વેત્થ સંવિજના યદ્વયં ભૂષમ् ।
ન હૃવ્યકતં ભગવતઃ કાલેનાસપુષ્ટવર્તમનઃ ॥ ૩॥

દેવદેવ જગદ્વાતલોકનાથશિખામણે^૪ ।
પરેષામપરેષાં ત્વં ભૂતાનામસિ ભાવવિત् ॥ ૪॥

નમો વિજ્ઞાનવીર્યાય માયયેદમુપેયુપે ।
ગૃહીતગુણભેદાય નમસ્તેઽવ્યક્તયોનયે ॥ ૫॥

યેત્વાડનન્યેન^૫ ભાવેનભાવયન્યાત્મભાવનમ् ।
આત્મનિ પ્રોતભુવનં પરં સદસદાત્મકમ् ॥ ૬॥

તેષાં સુપક્વયોગાનાં જિતશાસેન્દ્રિયાત્મનામ् ।
લબ્ધ્યુષ્મત્રસાદાનાં ન કુતશ્ચિત્પરાભવઃ ॥ ૭॥

શ્રીમैત્રેયજી કહે છે - વિદુરજી! દિતિએ જ્યારે સાંભળ્યું કે મારો પૌત્ર ભગવાનનો ભક્ત થશે ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થયો તથા એ જાણીને કે મારા પુત્રો સાક્ષાત્ શ્રીહરિના હાથે માર્યા જશે, તેને અધિક વિશેપ ઉત્સાહ થયો. (૫૦)

શ્રીમैત્રેયજીએ કહ્યું - હે વિદુરજી! દિતિને પોતાના પુત્રોને દેવતાઓ દ્વારા કષ પહોંચવાની આશંકા હતી તેથી તેણે બીજાઓના તેજનો નાશ કરનારા કશ્યપજીના તે તેજ (વીર્ય)ને સો વર્ષો સુધી પોતાના ઉદરમાં જ રાખ્યું. (૧) ગર્ભમાં રહેલા તે તેજથી જ લોકોમાં સૂર્ય વગેરેનો પ્રકાશ ક્ષીણ થવા લાગ્યો તથા ઈન્દ્ર વગેરે લોકપાલો પણ તેજહીન થઈ ગયા. ત્યારે તેમણે બ્રહ્માજી પાસે જઈને કહ્યું કે અંધકારને કારણો બધી દિશાઓમાં ભારે અવ્યવસ્થા થઈ રહી છે. (૨)

દેવતાઓએ કહ્યું - હે બ્રહ્માજી! કાળ આપની જ્ઞાનશક્તિને કુંઠિત કરી શકતો નથી, તેથી આપનાથી કોઈ વાત અજાણી નથી. આપ આ અંધકાર વિશે પણ જાણતા જ હશો; અમે તો તેનાથી ઘણા જ ભયભીત થઈ રહ્યા છીએ. (૩) હે દેવાધિદેવ! આપ જગતના રચનારા છો અને સમસ્ત લોકપાલોના મુકુટમણિ છો. આપ નાના-મોટા તમામ જીવોના ભાવ જાણો છો. (૪) હે દેવ! આપ વિજ્ઞાનબળથી સંપન્ન છો; આપે માયાથી જ આ ચતુર્મુખ રૂપ અને રજોગુણ અપનાવ્યાં છે; આપની ઉત્પત્તિના વાસ્તવિક કારણને કોઈ જાણી શકતું નથી. અમે આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૫) આપનામાં સમસ્ત લોકો સ્વિત છે, કાર્ય-કારણરૂપી સધળો પ્રપંચ આપનું શરીર છે; પરંતુ વાસ્તવમાં આપ તેનાથી પર (અતીત) છો. જેઓ સમસ્ત જીવોના ઉત્પત્તિસ્થાન એવા આપનું અનન્યભાવે ધ્યાન ધરે છે તે સિદ્ધ યોગીઓનો કોઈ પણ પ્રકારે છાસ થઈ શકતો નથી; કારણ કે તેઓ આપના કૃપા-કટાકથી કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે તથા પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો અને મનને જતી લેવાને કારણો તેમનો યોગ પણ પરિપક્વ થઈ જાય છે. (૬-૭)

૧. મા. પા. - પૌત્ર મુમોદ ય દિતિં । ૨. મા. પા. - હતાલોકે । ૩. માયીન પ્રતમાં 'દેવા જ્યે:' એટલો ભાગ નથી. ૪. મા. પા. - વિશરોમણે । ૫. મા. પા. - યે ત્વામનન્યભાવેન ।

यस्य वाचा प्रज्ञः सर्वा गावस्तन्त्रेव यन्त्रिताः ।
हरन्ति बलिमायता स्तस्मै मुख्याय^१ ते नमः ॥ ८ ॥

स त्वं विधत्स्व शं भूमं स्तमसा^२ लुमकर्मणाम् ।
अद्भृदयया दृष्ट्या आपश्चानहं सीक्षितुम् ॥ ९ ॥

ऐष देव दितेर्गर्भं ओऽजः कश्यपमर्पितम् ।
दिशस्तिभिरयन् सर्वा वर्धते इनिरिवैधसि^३ ॥ १० ॥

मैत्रेय उवाच

स प्रहस्य महाबाहो भगवान् शब्दगोचरः ।
प्रत्याच्छात्मभूद्वान् प्रीष्णान् रुचिरया गिरा ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच

मानसा मे सुता युध्मत्पूर्वज्ञः सनकादयः ।
चेरुर्विष्णवसा लोकाँल्लोकेषु विगतस्पृष्ठाः ॥ १२ ॥

त एकदा भगवतो वैकुण्ठस्यामलात्मनः ।
यथुर्वैकुण्ठनिलयं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ १३ ॥

वसन्ति यत्र पुरुषाः सर्वे वैकुण्ठमूर्तयः ।
येऽनिभित्तिभित्तेन धर्मेषाराधयन् हरिम् ॥ १४ ॥

यत्र चाद्यः पुमानास्ते भगवान् शब्दगोचरः ।
सत्त्वं विष्टब्य विरजं स्वानां नो मृडयन् वृषः ॥ १५ ॥

यत्र नैःश्रेयसं नाम वनं कामदुर्घट्यमैः ।
सर्वतुश्रीभिर्विभ्राजत्तेवत्यभिव भूर्तिमत् ॥ १६ ॥

वैमानिकाः सललनाश्चरितानि यत्र
गायन्ति लोकशमलक्षपणानि भर्तुः ।
अन्तर्जलेऽनुविकसन्मधुमाधवीनां
गन्धेन खण्डितविष्योऽप्यनिलंकिपत्तः^४ ॥ १७ ॥

दोरडाथी बंधायेला बणदोनी जेम आपनी वेदवाङ्गीथी जकडायेली सधणी प्रज्ञ आपनी आधीनतामां नियम-अनुसार कर्मानु अनुष्ठान करीने आपने बलि समर्पित करे छे. आप सौना नियंता मुख्य प्राण छो. अमे आपने नमस्कार करीए छीए. (८) हे भूमा! आ अंधकारने कारणे दिवस-रातनु विभाजन अस्पष्ट थई जवाथी लोको (भुवनो)नां तमाम कर्म लुप्त थतां जई रह्यां छे, जेनाथी तेओ हुःभी थई रह्या छे; तेमनु कल्याण करो अने अम शरणागतो प्रत्ये पोतानी अपार कृपादण्ठी निहाणो. (९) हे देव! आग जे रीते बणताणमां पडीने वधती रहे छे ते ज रीते कश्यपज्ञा वीर्यथी स्थापित थयेलो दितिनो आ गर्भ बधी दिशाओने अंधकारमय करतो रहीने कमशः वधी रह्यो छे. (१०)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे महाबाहु! देवताओनी प्रार्थना सांज्ञणीने भगवान् ब्रह्माज्ञ हस्या अने पोतानी मधुर वाङ्गीथी तेमने आनंदित करता कहेवा लाग्या. (११)

श्रीभ्रह्माज्ञ ए कह्युं – हे देवताओ! तमारा पूर्वज्ञो, सनक वगेरे मारा मानसपुत्रो लोकोनी आसज्जि त्यज्ञने समस्त लोकोमां आकाशमार्ग विचरण करता हता. (१२) एक वार तेओ भगवान् विष्णुना, शुद्ध-सत्त्वमय बधा लोकोना शिरोभागमां रहेला वैकुण्ठाममां जई पहांच्या. (१३) त्यां बधा ज लोको विष्णुरूप थईने रहे छे अने ते प्राप्ता पश्च तेमने ज थाय छे, के जेओ अन्य तमाम प्रकारनी कामनाओने छोडीने केवण भगवाननां चरणोना शरणानी प्राप्ति माटे ज पोताना धर्म थडी तेमनी आराधना करे छे. (१४) त्यां वेदांत-प्रतिपाद्य धर्ममूर्ति श्रीआदिनारायण भगवान्, अमे जे तेमना भक्तो छीए तेमने आपवा माटे शुद्ध-सत्त्वमय स्वरूप धारण करीने हरहंमेश विराजमान रहे छे. (१५) ते लोकमां नैःश्रेयस नामनु एक वन छे, जे साक्षात् त्रैवत्य धाम (मोक्षधाम) जेवुं ज जाणाई आवे छे. ते तमाम प्रकारनी कामनाओने पूरी करनारां वृक्षोथी सुशोभित छे, के जेओ स्वयं हरहंमेश छये ऋतुओनी शोभाथी संपन्न रहे छे. (१६)

त्यां विमानचारी गंधर्वगण पोतानी प्रियाओनी साथे पोताना प्रभुनी पवित्र लीलाओनु गान करता रहे छे, के जे लीलाओ लोकोना समस्त पापपुंजने भस्म करी देनारी छे. ते समये सरोवरोमां खीलेली मकरेदपूर्ण वासन्तिक माधवी लतानी सुमधुर गंध तेमना चित्तने पोताना प्रत्ये खेचवा ठाढ्ये छे, परंतु तेओ तेना प्रत्ये

१. प्रा. पा. – मुख्यात्मने नमः । २. प्रा. पा. – भूमेलोकानां । ३. प्रा. पा. – व्येष्टते । ४. प्रा. पा. – ज्वे तु विक० ।

५. प्रा. पा. – क्षिपन्ति ।

પારાવતાન્યભૂતસારસચકવાક-
દાત્યુહહંસશુકતિત્તિરિબહિણાં યઃ ।
કોલાહલો વિરમતેડચિરમાત્રમુચ્યૈ-
ભૂજાધિપે હરિકથામિવ ગાયમાને ॥ ૧૮ ॥

મંદારકુન્દકુરબોત્પલચમ્પકાર્ણા-
પુનાગનાગબકુલામ્બુજપારિજીતાઃ ।
ગન્યેડર્યિતે^૧ તુલસિકાભરણેનતસ્યા
યસ્મિંસ્તપઃ સુમનસો બહુ માનયન્તિ ॥ ૧૯ ॥

યત્સંકુલં હરિપદાનતિમાત્રદષૈ-
વેદ્યમારકતહેમમયૈર્વિમાને: ।
યેષાં બૃહત્કટિતટાઃ સ્મિતશોભિમુખ્ય:
કૃષ્ણાત્મનાં નરજ આદધુરત્સમયાદૈ: ॥ ૨૦ ॥

શ્રી રૂપિણી ક્વણાયતી ચરણારવિનં
લીલામ્બુજેન હરિસદ્ગનિ મુક્તદોષા ।
સંલક્ષ્યતે સ્ફટિકકુડ્ય ઉપેતહેભિન
સમ્માર્જતીવ યદનુગ્રહણેઽન્યયતા: ॥ ૨૧ ॥

વાપીષુ વિદુમતટાસ્વમલામૃતાપ્સુ
પ્રેષ્યાન્યિતાનિજવને તુલસીભિરીશમ્ ।
અભ્યર્થતી સ્વલક્મુત્રસમીક્ષ્ય વકત્-
મુખેષિતં ભગવતેત્યમતાજ્યયથ્રી: ॥ ૨૨ ॥

ધ્યાન જ આપતા નથી, બલકે તે ગંધને ઉડાડી લાવનારા
વાયુને તેમની એકાગ્રતાનો બંગ કરનાર જાણી તેના પ્રત્યે
અણગમો વ્યક્ત કરે છે. (૧૭)

તે વનમાં કબૂતર, કોયલ, સારસ, ચકવાક, બપૈયો,
હંસ, પોપટ, તેતર અને મોર - આ બધાનો ખૂબ કલરવ
થાય છે. ત્યારે લાગે છે કે તે બધાં હરિકથાનું ગાન કરી
રહ્યાં છે. જ્યારે આ બધાનો કોલાહલ થોડીવાર માટે બંધ
થઈ જાય છે ત્યારે અમરરાજ ઊંચા સ્વરે ગુંજારવ કરવા
માંડે છે. જાણો તે ભગવાનની હરિકથાનું ગાન કરે છે અને
બધાં પક્ષીઓ મૌન થઈને, લવલીન થઈને હરિકથા સાંભળે
છે. (૧૮) ભગવાનના શ્રીવિગ્રહ પર પોતાની સેવારૂપે
અર્પણ થયેલાં પુષ્પો જેવાં કે - મંદાર, કુંદ, કુરબદ
(તિલકવૃક્ષ) ઉત્પલ (રાત્રે ખીલનારાં કમળ) ચંપક, સાગ,
પુનાગ, નાગકેસર, બકુલ (બોરસલી), અંબુજ (દિવસે
ખીલનારાં કમળ), પારિજીત વગેરે સુગંધપુષ્પ હોવા છીતાં
ભગવાન કહે છે, 'આ તુલસીની માળાની સુગંધ કેટલી
સુંદર છે?' ત્યારે બીજાં પુષ્પો પણ તુલસીની પ્રશંસા કરતાં
કહે છે કે "આ તુલસીએ કેટલું ભારે તપ કર્યું હશે?"
(૧૯) તે લોક વૈદ્ય, મરકત-મણિ (પન્ના) અને સુવર્ણનાં
વિમાનોથી ભરેલો છે. આ બધાં કોઈ કર્મફળથી નહીં,
બલકે એકમાત્ર શ્રીહરિનાં ચરણકમળોની વંદના કરવાથી
જ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા ભગવદ્-ભક્તો કે જેમનું ચિત્ત
શ્રીકૃષ્ણમય બની ગયું છે તેમના મનમાં સુંદર સ્ત્રીઓ
પણ પોતાના મંદ-મંદ સ્મિતથી અને મનોહર હાસ-
પરિહાસથી કામવિકાર ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. (૨૦)

પરમ સાંદર્યશાળી લક્ષ્મીજી, કે જેમની કૃપા મેળવવા
માટે દેવતાઓ પણ પ્રયત્નશીલ રહે છે તેઓ શ્રીહરિના
ભવનમાં ચંચળતારૂપી દોપનો ત્યાગ કરીને રહે છે. પોતાનાં
ચરણકમળોનાં નૃપુરોનો જંકાર કરતાં તેઓ જ્યારે પોતાનાં
લીલા-કમળ ઘુમાવે છે ત્યારે તે કનક-ભવનની સ્ફટિકમય
દીવાલોમાં તેમનું પ્રતિબિંબ પડવાથી એવું જણાઈ આવે છે
કે જાણો તેઓ તેમને વાળી રહ્યાં હોય. (૨૧) હે પ્રિય
દેવતાઓ! દાસીઓને સાથે લઈને જ્યારે લક્ષ્મીજી પોતાના
કીડાવનમાં તુલસીદલ વડે ભગવાનનું પૂજન કરે છે ત્યારે
ત્યાંનાં નિર્મણ જળથી ભરેલાં સરોવરોમાં, કે જેમના ઘાટ
પરવાળા (કીમતી રલો)ના બનેલા છે તેમનામાં પોતાની
સુંદર અલકાવલી (કેશની લટોના સમૂહ)થી અને ઊંચી
નાસિકાથી સુશોભિત મુખારવિંદ જોઈને ભગવાનનું સ્મરણ
થાય છે કે ભગવાને મને કેટલો પ્રેમ આપ્યો છે? આવું સ્મરણ
થતાં તેઓ પોતાને ભાગ્યશાળી અને કૃતકૃત્ય માને છે. (૨૨)

૧. પ્રા. પા. - ગન્યેડન્યિતે ।

यत्र व्रजन्त्यधिमिदो रथनानुवादा-
क्षृष्टवन्ति येऽन्यविषयाः कुक्था मतिधीः ।
यास्तु श्रुता हतभैर्नृभिरात्सारा^१-
स्तांस्तान् क्षिपन्त्यशरणेषु तमः सुहन्त ॥ २३ ॥

येऽन्यविष्टामपि^२ च नो नृगतिं प्रपत्ना
शानं च तत्त्वविषयं सहधर्मं यत्र ।
नाराधनं भगवतो वितरन्त्यमुख्य
सम्भोषिता विततया बत^३ माययाते ॥ २४ ॥

यत्य व्रजन्त्यनिमिषामृपभानुवृत्या
दूरेयमा ह्युपरि नः स्पृहेषीयशीलाः ।
भर्तुर्भिर्थः सुयशसः कथनानुराग-
वैकल्यबाष्पकलया पुलकीकृताङ्गाः ॥ २५ ॥

तद्विश्वगुर्विष्टकृतं ऋभुवनैकवन्धं
दिव्यं विचित्रविभुधाग्र्यविमानशोचिः ।
आपुः परां मुदमपूर्वमुपेत्य योग-
मायाबलेन मुनयस्तदथो विकुण्ठम् ॥ २६ ॥

तस्मिन्नीत्य मुनयः षडसज्जमानाः
कक्षाः समानवयसावथ सममायाम् ।
देवावयक्षत गृहीतगदौ परार्थ-
क्षेपूरकुण्डलकिरीटविटक्षेषौ ॥ २७ ॥

मताद्विरेकवनमालिक्या निवीतौ^४
विन्यस्तयाऽसितयतुष्यबाहुमध्ये ।
वक्त्रं भूवा कुटिलया स्फुटनिर्गमाभ्यां
रक्तेक्षणेन च मनाग्रूरभसं दधानौ ॥ २८ ॥

द्वार्घेतयोर्निविषुभिर्भिर्षतोरपृष्ठ्या
पूर्वा यथा पुरटवज्जकपाटिका याः ।
६ सर्वत्र तेऽविषमया मुनयः^५ स्वदेष्या
ये सञ्चरन्त्यविष्टाविगताभिशङ्काः ॥ २९ ॥

जे मनुष्यो भगवाननी पापोनुं अपहरण करनारी लीलाकथाओने (सांभणवानुं) छोड़िने बुद्धिने नष्ट करनारी, अर्थ-काम-संबंधित अन्य निंदित कथाओ सांभणे छे तेओ ते वैकुण्ठलोकमां जर्द शकता नथी. अरे रे! ए केटला हुःअनी वात छे के ते सारहीन वातो सांभणे छे त्यारे ए तेमनां पुष्योनो नाश करीने तेमने आश्रयविष्टोषां धोर नरकोमां नाखी हे छे. (२३) आ मनुष्योनि भणे ऐवी प्रार्थना करीऐ छीऐ तो पछा अमने प्राप्त थती नथी. जेमां तत्त्वशान अने धर्म बन्नेनी प्राप्ति थर्द शके छे अंवुं हुर्लभ मनुष्य शरीर पामीने पछा जे मनुष्यो भगवाननी आराधना करता नथी तेओ वास्तवमां तेमनी सर्वत्र फेलायेली मायाथी ज भोषित छे. आ मोटा हुःअनी वात छे. (२४) देवाधिदेव श्रीहरिनुं निरंतर चिंतन करता रहेवाने कारणे जेमनाथी पमराज हूर रहे छे, परस्पर प्रभुना सुयशनी चर्चा चालती रहेवाथी जेमनां नेत्रोमांथी अनुरागजन्य विकृणतावश अविरत अशुधारा वहेवा लागे छे तथा शरीरमां रोमांच थर्द आवे छे अने जेमना जेवा शील-स्वभावनी आपणे पछा चाहना करीऐ छीऐ – तेवा परम भागवतो ज आपणा लोकोनी उपरना ते वैकुण्ठधाममां जाय छे. (२५) जे समये सनकादि मुनिओ विश्वगुरु श्रीहरिना निवासस्थानमां – समस्त लोकोना वंदनीय अने श्रेष्ठ देवताओनां विचित्र विमानोथी विभूषित ते परम दिव्य अने अद्भुत वैकुण्ठधाममां पोताना योगबणथी पहोंच्या त्यारे तेमने धण्डो ज आनंद थयो. (२६)

६ भगवानना दर्शननी लालसाथी अन्य दर्शनीय सामग्रीनी उपेक्षा करता रहीने ज्यारे तेओ वैकुण्ठधामना छ उंबरा पार करीने सातमा पर पहोंच्या त्यारे त्यां तेमने छाथमां गदा लहीने उंबेला, बे, सरभी उंमरना देवश्रेष्ठो देखाया, के जेओ बाजुबंध, कुडण, मुगट वगेरे अनेक अमूल्य आभूषणोथी अलंकृत हता. (२७) तेमनी चार शामणी लुजाओनी वच्चे मत मधुकरोथी गुंजती वनमाणा सुशोभित हती तथा वांडी भूकुटि, फक्तां नसकोरां अने लाल आंभोने कारणे तेमना चहेरा पर कंठिक कोधना लक्षण देखायां. (२८) ऐमना आ रीते जोता रहेवा छतां पछा ते मुनिओ तेमनी साथे कशी ज पूछपरछ कर्या विना, जेवी रीते सुवर्ण अने प्रजना दरवाजाओवाणा पहेला छ उंबरा ओणंगीने आव्या हता ते ज रीते आ दरवाजामां पछा धूसी गया. तेमनी दृष्टि

१. प्रा. पा. – व्रातवीर्यां । २. प्रा. पा. – ऽन्यविष्टां । ३. प्रा. पा. – ननु । ४-५. प्राचीन प्रतना मूलमां ‘विभुषाग्र्य’ शब्द पछी रथा विक्षी भाँडीने पमा विक्ष सुधी अर्थात् ‘निवीतो’ शब्दना ‘निवी’ सुधीनो संपूर्ण विषय लभवानो रही गयो छे, तेथी इष्पलीनां लभवामां आव्यो छे. ६. प्रा. पा. – सर्वदपि ते । ७. प्रा. पा. – स्वपृत्या ।

तान् वीक्ष्य वातरशनांश्चतुरः कुमारान्
वृद्धान्दशार्घवयसो विद्वितात्मतत्त्वान् ।
वेत्रेण चासभलयतामतदर्हणांस्तौ
तेजो^१ विहस्य भगवत्प्रतिकूलशीलौ ॥ ३० ॥

ताभ्यां मिष्टल्लनिमिषेषु निषिध्यमानाः
स्वर्हत्तमा व्यपि हरेः प्रतिहारपाभ्याम् ।
उियुः सुहितमदिक्षितमज्ज ईष-
कामानुजेन सहसा त उपखुताक्षाः ॥ ३१ ॥

मुनय उियुः^२

को वामिहेत्य भगवत्परिचर्ययोर्यै-
स्तद्भिष्णां^३ निवसतां विषमः स्वभावः ।
तस्मिन् प्रशान्तपुरुषे गतविग्रहे वां
कोवाऽऽत्मवत्कुहक्योः परिशङ्कनीयः ॥ ३२ ॥

न व्यन्तरं भगवतीह समस्तकुक्षा-
वात्मानमात्मनि नभो नभसीव धीराः ।
पश्यन्ति यत्र युवयोः सुरलिङ्गिनोः किं
व्युत्पादितं खुदरभेदि भयं यतोऽस्य ॥ ३३ ॥

तद्वाममुष्य परमस्य विकुण्ठभर्तुः
कर्तुं प्रकृष्टभिह धीमहि मन्दधीभ्याम् ।
लोकानितो व्रजतमन्तरभावदेष्या
पापीयसञ्चय ईमे रिपवोऽस्य यत्र ॥ ३४ ॥

तेषामितीरितमुभाववधार्य धोरं
तं भ्रष्टदण्डमनिवारणमञ्चपूर्णैः ।
सधो हरेरनुचरावुरु बिभ्यतस्तत्
पादग्रहावपततामतिकातरेण ॥ ३५ ॥

तो सर्वत्र समानं हत्ती अने तेजो निःशंक थहीने, कशी रोकटोक विना सर्वत्र विचरता हत्ता. (२८) ते चारे कुमारों पूर्ण तावश्च हत्ता तथा ब्रह्मानी सृष्टिमां उमरमां सौथी मोटा होवा हत्तां पश्च ज्ञेवामां तो पांच वर्षनां बाणको ज्ञेवा ज्ञावाता हत्ता अने दिगंबर रहेता हत्ता. तेमने आ रीते निःसंकोचपश्चे अंदर ज्ञता ज्ञेहीने ते द्वारपाणोंमें भगवानना शील-स्वभावथी विपरीत, सनकादिना तेजनी मज्जाक उडावतां तेमने नेतरनी सोटी (वेत्र)धी रोकी लीया, ज्ञेके तेजो आवा हुर्व्यवहारने पात्र न हत्ता. (३०) ज्यारे ते द्वारपाणोंमें वैकुण्ठवासी देवताओनी नज्जर सामे अत्यंत पूजनीय एवा ते कुमारोने आ रीते रोक्या त्यारे पोताना प्रियतम प्रभुना दर्शनमां विघ्न पडवाने कारणे तेमनां नेत्रो ओचितां थोडाक कोषने लीये लाल थही उठवां अने तेजो आ प्रमाणे कहेवा लाग्या. (३१)

मुनिओंमें कहुं - अरे द्वारपाणो! जे लोको भगवाननी उच्च सेवाना प्रभावथी आ लोक पामीने अही निवास करे छे तेजो तो भगवान ज्ञेवा ज समदशी होय छे. तमे बंने पश्च तेजोमांना ज छो, छतां तमारा स्वभावमां आवी विषमता केम छे? भगवाननो परम शांत-स्वभाव छे, तेमनो कोईनी साथे विरोध पश्च नथी, तो पछी अही ऐवुं कोणा छे के जेना पर शंका करी शकाय? तमे स्वयं कुटिल छो, तेथी ज पोताना ज ज्ञेवा (कुटिल) बीजाओ छे, ऐवी शंका करो छो. (३२) भगवानना उदरमां आ सधाणुं ब्रह्मांड रहेलुं छे; तेथी अही रहेनारा ज्ञानीज्ञनो सर्वात्मा हरिथी पोतानो कोई तक्षवत ज्ञेता नथी, बल्के महाकाशमां घटाकाशनी जेम तेमनामां पोतानो अंतर्भाव जुओ छे. तमे तो देवउपधारी छो; तेम छतां पश्च तमने ऐवुं शुं देखाय छे के जेनाथी तमे भगवाननी साथे कशाक बेदभावने कारणे थनारा भयनी डल्पना करी लीधी? (३३) तमे छो तो ते भगवान वैकुण्ठनाथना पार्षदो, परंतु तमारी बुद्धि धक्षी ज मंद छे. तेथी ज तमने शुद्ध करवानो अमे विचार करी रह्या छीओ. तमे पोतानी बेद-बुद्धिना दोषने लीये आ वैकुण्ठलोकमांथी नीकणीने ते पापमयी योनिओमां जाओ ते ज्यां काम, कोष अने लोभ - प्राणीओना आ त्रक्ष शत्रुओ निवास करे छे. (३४)

सनकादिना आ कठोर वयन सांभणीने अने ब्राह्मणोनो शाप कोई पश्च प्रकारना शख्समूहथी निवारण-पात्र नथी ऐम जाणीने श्रीहरिना ते बंने पार्षदो अत्यंत दीनभावे तेमनां चरण पकडीने पृथ्वी पर आणोटवा लाग्या. तेजो जाणता हत्ता के तेमना स्वामी श्रीहरि पश्च

१. प्रा. पा. - सम्बिलस्य । २. प्राचीन प्रतमां 'मुनयः उियुः' अटलो भाग नथी. ३. प्रा. पा. - तद्वर्मणां ।

भूयादधोनि भगवत्प्रिकारि दण्डो
यो नौ हरेत सुरहेलनमप्यशेषम् ।
मा वोडनुतापकलया भगवत्स्मृतिज्ञो
मोहो भवेदिह तु नौ प्रजतोरधोऽधः ॥ ३६॥

ऐवं तदैव भगवानरविन्दनाभः
स्वानां विशुद्ध सदतिकममार्यहृष्टः^१ ।
तस्मिन् यथो परमहंसमहामुनीना-
मन्येषणीयचरणौ चलयन् सहश्रीः ॥ ३७॥

तं त्यागतं प्रतिहतौपयिक्ते^२ स्वपुभिम-
स्तेऽचक्षताक्षविषयं स्वसमाधिभाग्यम् ।
हंसश्रियोर्व्यजनयोः शिववायुलोल-
च्छुभ्रातपत्रशशिक्षरशीकराम्बुम् ॥ ३८॥

कृत्स्नप्रसादसुमुखं स्पृहणीयधाम
स्नेहावलोक्कलया हृषि संस्पृशन्तम् ।
श्यामे पृथावुरसि शोभितया श्रिया स्व^३ -
शूडामणिं सुभग्यन्तमिवात्मधिष्ठयम् ॥ ३९॥

पीतांशुके पृथुनितम्बिनि विस्फुरन्त्या
काङ्ग्याऽलिभिर्विरुतया वनमालया च ।
वल्गुप्रकोष्ठवलयं विनतारुतांसे
विन्यस्तहस्तमितरेण धुनानमञ्जम् ॥ ४०॥

विद्युत्स्तिपन्मकरकुष्ठलमण्डनार्ह^४ -
गण्डस्थलोशसमुखं मणिमत्किरीटम् ।
दोर्दण्डपण्डविवरे हरता परार्थ-
हारेण कन्धरगतेन च कौस्तुभेन ॥ ४१॥

ब्राह्मणोथी धक्षा ज डरे छे. (३५) पछी तेमझे अत्यंत आतुर थઈने कव्यु - 'हे भगवन्! अमे अवश्य अपराधी छीअ; तेथी तमे अमने जे दं आप्यो छे ते पोऽप्य ज छे अने ते अमने मणवो ज जोहीअ. अमे आपनी अवगङ्गना करी छे ते आपना दंडथी पूर्णरूपे धोवाई जशे. अमारी आपने एक विनंती छे के आप आपना कळजा-अंशथी ऐटली कृपा करो के अधममां अधम योनिओमां जवा छतां पक्षा भगवत्स्मरणाने नष्ट करनारो मोह अमने प्राप्त न थाय. (३६)

ते समये साधुजनोना हृदयधन भगवान कमणनाभने ज्यारे खबर पडी के मारा द्वारपाणोमे सनकादि साधुओनो अनादर कर्या छे त्यारे तेओ लक्ष्मीज्ञ समेत पोतानां ते ज श्रीचरणोथी चालीने ज त्यां पहोँच्या, के जेमने परमहंस मुनिज्ञनो पक्षा शोधता रहे छे पक्षा सरणताथी मेणवी शक्ता नथी. (३७) सनकादिकोमे जोहुं के तेमनी समाधिना विषयभूत श्रीवैकुंठनाथ स्वयं तेमने नेत्रगोचर (प्रत्यक्ष - दृष्टिगोचर) थઈने पधार्या छे, तेमनी साथे ज पार्षदो छअ-चामर वगेरे लहुने चाली रक्षा छे तथा प्रभुनी बने बाजुमे राजहंसनी पांझो जेवां बे श्वेत चामर ढोणाई रक्षां छे. तेमना शीतण वायुथी, तेमना श्वेत छत्रने लगाडेली भोतीओनी जालर जूलती रहीने एवी शोभी रही छे के जाणे चंद्रमानां डिरणोमांथी अमृतनां बिंदु जरी रक्षां होय. (३८) प्रभु समस्त सदगुणोना आश्रय छे; तेमनी सौभ्य मुखमुद्रा जोहीने जप्तातुं हतुं के जाणे तेओ बधां पर अविरत कृपा-सुधानो वरसाद वरसावी रक्षा छे. पोतानी स्नेहसभर दृष्टिथी तेओ लक्तोनां हृदयने स्पर्शी रक्षा हता तथा तेमना सुविशाण शामणा वक्षःस्थण पर सुवर्णरेखा-हृपे साक्षात् लक्ष्मीज्ञ विराजमान हतां एवी पोतानी ते शोभाथी जाणे तेओ समस्त दिव्य लोकोना चूडामणि वैकुंठधामने सुशोभित करी रक्षा हता. (अेवा भगवानने तेमझे जोया.) (३९) पीतांबरथी मंडित तेमना विशाण कटिप्रदेश पर झगमगतो कंदोरो अने गणामां अमरोथी मुखरित (गुंजती) वनमाणा विराज रही हती; तथा तेओ कंडाओ पर सुंदर कंकण पहेरेलो पोतानो एक हाथ गरुडज्ञनी कांध पर भूकीने बीजा हाथ वडे लीला-कमणने धुमावी रक्षा हता. तेमना अणामोल गाल वीजणीनी आभाने पक्षा तिरस्कृत करनारा मकराकृतिवाणां कुङ्णोनी शोभा वधारी रक्षा हता, उन्नत नासिका हती, धशुं सुंदर मुख हतुं, माथा पर मणिमय मुगाट विराजमान हतो तथा चारे भुजाओनी वच्ये महामूल्यवान मनोहर

१. मा. पा. - तमजिकम् । २. मा. पा. - प्रतिहतौ । ३. मा. पा. - च चूडा । ४. मा. पा. - मण्डलार्ह ।

અત્રોપસૃષ્ટમિતિ ચોત્સિમતમિન્દિરાયા:
સ્વાનાંધિયાવિરચિતં બહુસૌષ્ઠવાદ્યમ् ।
મહાં ભવસ્ય ભવતાં ચ ભજન્તમઙ્ં
નેમુનિનીક્ષ્ય નવિતૃમદશો મુદા કૈ: ॥ ૪૨ ॥

તસ્યારવિનદનયનસ્ય   પદારવિનદ-
કિગ્જલ્કમિશ્રતુલસીમકરન્દવાયુ: ।
અન્તર્ગત: સ્વવિવરેણ ચકાર તેણાં
સઽક્ષોભમક્ષરજુખામપિ ચિતાતન્યો: ॥ ૪૩ ॥

તે વા અમુષ્ય વદનાસિતપદ્મકોશ-
મુદ્વીક્ષ્ય સુન્દરતરાધરકુન્દહાસમ् ।
લખાશિષ: પુનરવેક્ષ્ય તદીયમદ્ધ્રિ-
ક્ષં નખારુણમણિશ્રયણં નિદ્ધ્યુ: ॥ ૪૪ ॥

પુંસાં ગતિ મૃગયતામિહ યોગમાર્ગ-
ધ્યાનાસ્પદં બહુમતં નયનાભિરામમ् ।
પૌંસનું   વપુર્દર્શયાનમનન્યસિદ્ધ-
રૈત્યતિકૈ: સમગૃણનું યુતમષ્ટભોગૈ: ॥ ૪૫ ॥

કુમારા જીચુ:

યોડન્તહિતો હદિ ગતોડપિ દુરાત્મનાં ત્વં^૧
સોડદૈવ નો નયનમૂલમનન્ત રાષ્ટ્ર: ।
યહ્યેવ કર્ષાવિવરેણ ગુહાં ગતો ન:
પિત્રાનુવર્ણિતરહા   ભવહુભવેન ॥ ૪૬ ॥

તં ત્વાં વિદામ ભગવનું પરમાત્મતત્વં
સત્ત્વેન સમ્પ્રતિ રતિ રચયન્તમેષામ् ।
યતોડનુતાપવિદિતેર્દભક્તિયોગૈ^૨-
રૂદ્ગ્રન્થયો હદિ વિદુમુનયો વિરાગા: ॥ ૪૭ ॥

હારની અને ગળામાં કોસ્તુભમણિની અપૂર્વ શોભા હતી.
(એવા ભગવાનને તેમણે જોયા.) (૪૦-૪૧) ભગવાનનો
શ્રીવિગ્રહ ધણો જ સૌંદર્યશાળી હતો. તેને જોઈને ભક્તોના
મનમાં એવી કલ્પના થતી હતી કે તેની આગળ લક્ષ્મીજીના
સૌંદર્યનો ઘમંડ પણ ગળી ગયો છે. બ્રહ્માજી કહે છે -
દેવતાઓ! આ પ્રમાણે મારા, મહાદેવજીના અને તમારા
માટે પરમ સુંદર વિગ્રહ ધારણ કરનારા શ્રીહરિને જોઈને
સનક વગેરે મુનીશરોએ નતમસ્તક થઈ તેમને પ્રથામ કર્યા.
તે સમયે તેમની અદ્ભુત છબિ નિહાળતાં-નિહાળતાં તેમનાં
નેત્રો તૃપ્ત થતાં ન હતાં. (૪૨)

સનકાદિ મુનીશરો નિરંતર બ્રહ્માનંદમાં નિમગ્ન
રહેતા હતા. પરંતુ જ્યારે ભગવાન કમલનયનનાં
ચરણકમળોના મકરંદ સાથે મળેલી તુલસીની મંજરીની
ગંધી સુવાસિત (બનેલો) વાયુ નાસિકા દ્વારા તેમના
અંત:કરણમાં પ્રવેશ્યો ત્યારે તેઓ ભક્તિ-વિલંબ થઈને
પોતાના શરીરને સંભાળી ન શક્યા. (૪૩) ભગવાનનું
મુખ નીલકમળ જેવું હતું, અતિસુંદર અધર (હોઠ)થી અને
કુંદ-કળી જેવા મનોહર સ્મિતથી તેમની શોભા અધિક વૃદ્ધિ
પામેલી હતી. તેનું દર્શન કરીને તેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ગયા;
અને પછી પદરાગ જેવા લાલ-લાલ નખોથી શોભતાં
તેમનાં ચરણકમળ જોઈને તેઓ તેમનું જ ધ્યાન ધરવા
લાગ્યા. (આ પ્રમાણે ભગવાનના મુખની છબિને જુએ છે
તો તેમના ચરણ કમળો પરથી દાઢિ હતી જાય છે અને
ચરણકમળોની શોભાને જુએ છે તો મુખકમળનું ધ્યાન છૂટી
જાય છે. તેથી અંત:કરણમાં બન્નોનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યા.)
(૪૪) મોળ ઈચ્છનારા યોગીઓ જેને યોગમાર્ગ દ્વારા પ્રાપ્ત
કરવા શોધ્યા કરે છે તથા ભક્તો જે સ્વરૂપનું આદરપૂર્વક
ધ્યાન ધરે છે તેવા નેત્રોને લોભાવનારા અને અન્ય કોઈ
પણ સાધનથી પ્રાપ્ત ન થનારા, સ્વાભાવિકરીતે અદ્ધ
સિદ્ધિપુક્ત પોતાના શ્રીવિગ્રહને દેખાડનારા ભગવાનની
સનકાદિ મુનિઓ સ્તુતિ કરે છે. (૪૫)

સનકાદિ મુનિઓએ કહું અમારા પિતા બ્રહ્માજી જે
આપનાથી જ ઉત્પન્ન થયા છે તેમણે અમને એકાંતમાં
આપના રહસ્યનું જ્યારે વર્ણન કર્યું હતું તે જ વખતે અમારાં
કર્ષાચિદ્રો દ્વારા આપ અમારા હૃદયમાં આવીને બેસી ગયા
હતા. હે અનંત! તે જ સ્વરૂપને આજે અમે અમારાં નેત્રો
દ્વારા પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા છીએ. આપ અંતર્યામી રૂપે સર્વ
લોકોના હૃદયમાં રહેલા હોવા છતાં અજ્ઞાનીઓ આપને જોઈ
શકતા નથી. (૪૬) હે ભગવન્! સાક્ષાત્ પરમાત્મતત્વ આપ
જ છો એવું અમે જાડીએ છીએ. અત્યારે આપ આપના વિશુદ્ધ

૧. પ્રા. પા. - ત્વમધૈવ । ૨. પ્રા. પા. - ભક્તિયુક્તો ।

नात्यन्तिं किं विगङ्गयन्त्यपि ते प्रसादं
किन्तव्यदर्पितभयं भुव उत्तयैस्ते ।
येऽज्ञा त्वदङ्गिशरणा भवतः कथायाः
कीर्तन्यतीर्थयशसः कुशला रसशाः ॥ ४८ ॥

कामं भवः स्ववृज्जिनैर्निरयेषु नः स्ता-
च्येतोऽलिवधृति नु ते पदयो रमेत ।
वाचश्च नस्तुलसिवधृति तेऽग्निशोभाः
पूर्येत ते गुणगणैर्यहि कर्णरन्त्रः ॥ ४९ ॥

प्रादुश्यकर्थं यदिदं पुरुषूत उपं
तेनेश निर्वृतिमवापुरबं दशो नः ।
तस्माद् ईदं भगवते नम ईद्विधेम
योऽनात्मनां दुरुदयो भगवान् प्रतीतः ॥ ५० ॥

सत्त्वमय विग्रहथी आ भक्तोने आनंदित करी रखा छो.
आपनी कृपाथी प्राप्त थयेल दृढ भक्तियोग द्वारा जेमनी
अहंकारवृत्ति क्षीक्षा थई गई छे ऐवा वैरागी मुनिओ
ज आपना तत्त्वने पोताना हृदयमां जाओ छे. (४७) दे
प्रभु! आपनी सुकीर्ति अत्यंत कीर्तनीय छे अने ते
सांसारिक दुःखोनु निवारण करनारी छे. आपनां चरणोना
शरणमां रहेनारा जे महाभाग्यशालीओ आपनी कथाओना
रसिक छे तेओ आपनी आत्यंतिक कृपा-स्वरूप मोक्षपदने
पक्षा कुर्ह अधिक गणता नथी, तो पछी स्वर्ग तेमना माटे
कुर्ह मोटी वात छे?; ज्यां हमेशा पतननो भय रहेलो
ज छे. ज्यारे भगवाननी कृपा तो जन्म-मरणारूपी
आवागमननो ज अंत करी दे छे. (४८) दे भगवान!
जो अमारु चित भमरानी जेम आपनां चरणकमणीमां
ज रमण करतुं रहे, अमारी वाळी तुलसीनी जेम आपनां
चरणोना संबंधथी ज सुशोभित थाय अने अमारा कान
आपनी सुकीर्तनी सुधाथी परिपूर्ण रहे तो अमारां पोतानां
पापोने कारणे भवेने अमारो जन्म नरक वगेरे योनिओमां
थाय — ऐनी अमने कोई चिंता नथी. (४९) दे
विपुलकीर्ति प्रभु! आपे अमारी समक्ष आ जे मनोहर
उप प्रगट कर्यु छे तेनाथी अमारी आंघोने धणुं ज सुख
मण्यु छे; विषयासक्त, अजितेन्द्रिय मनुभ्यो माटे आपना
आ उपनुं दर्शन थवुं अत्यंत मुश्केल छे. आप साक्षात्
भगवान छो अने आ रीते स्पष्टपक्षे अमारी आंघो सामे
प्रगट थया छो. अमे आपने प्रश्नाम करीओ छीओ. (५०)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे ज्यविज्ययोः^३ सनकादिशापो नाम
पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

त्रीजा संक्ष-अंतर्गत ज्य-विज्यने सनकादिनो शाप नामनो पंद्रमो अध्याय समाप्त.

—★—

सोऽमो अद्याय

ज्य-विज्यनुं वैकुंठमांथी पतन

ब्रह्मोवाच

इति तद् गृष्णातां^४ तेषां मुनीनां योगधर्मिणाम् ।
प्रतिनन्द्य जगादेदं विकुष्ठनिलयो विभुः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

ऐतौ तौ पार्षदौ मह्यं ज्यो विज्य एव च ।
कदर्थीकृत्य मां यद्वो ब्रह्मकातामतिकम्भ् ॥ २ ॥

श्रीभ्रव्याज्ञामे कहुं — दे देवगङ्गा! सनकादि योगनिष्ठ
मुनिओमे ज्यारे आ प्रमाणे स्तुति करी त्यारे वैकुंठवासी
श्रीहरिमे तेमनी प्रशंसा करतां आ प्रमाणे कहुं. (१)

श्रीभगवाने कहुं — दे मुनिओ! आ ज्य-विज्य
मारा पार्षद छे. तेमणे मारी जरा पक्षा परवा नहीं
करीने तमारो धणो भारे अपराध कर्या छे. (२)

१. प्रा. पा. — ये वा । २. प्रा. पा. — तस्मादिदं । ३. प्राचीन प्रतमां 'ज्यविज्ययोः सनकादिशापो नाम' एटलो लाग नथी.
४. प्रा. पा. — वदतां ।

यस्त्वेत्योर्धुतो दृढो भवन्निर्मामनुप्रते: १।
स अवानुमतोऽस्माभिर्मुनयो हेवहेलनात् ॥ ३॥

तदः प्रसाद्याभ्यध भ्रम हैवं परं हि मे ।
तद्वीत्यात्मकृतं मन्ये यस्त्वपुभिरस्त्वताः ॥ ४॥

यत्नामानि च गृह्णाति लोको भृत्ये कृतागसि ।
सोऽसाधुवादस्तत्कीर्तिं हन्ति त्वचमिवाभ्यः ॥ ५॥

यस्यामृतामलयशः श्रवणावगाहः
सद्यः पुनाति जगदाश्वपचाद्विकुष्ठः ।
सोऽहं भवन्न्य उपलब्धसुतीर्थकीर्ति-
शिन्द्यां स्वभावुभिर्वः प्रतिकूलवृत्तिम् ॥ ६॥

यस्त्वेवया चरणपद्मपवित्ररेणुं
सद्यः क्षताभिलमलं प्रतिलब्धशीलम् ।
न श्रीविरक्तमपि मां विजहाति यस्याः
प्रेक्षालवार्थं ईतरे नियमान् वहन्ति ॥ ७॥

नाहं तथाऽऽनि यज्ञमानहविर्विताने
श्चयोतद्वृत्तप्लुतमद्य दुतभुङ्मुखेन ।
यद्यप्राप्नास्य मुखतश्चरतोऽनुधासं
तुष्टस्य मध्यवहितैर्निर्जकर्मपाकैः ॥ ८॥

येषां बिभर्यहमभाष्टविकुष्ठयोग-
मायाविभूतिरमलाऽद्विरजः २ किरीटैः ।
विग्रांस्तु को न विष्णेत यद्दर्षणाभ्यः
सद्यः पुनाति सहयन्दललामलोकान् ॥ ९॥

ये मे तनूद्विजवरान्दुहतीर्मदीया
भूतान्यलब्धशरणानि च भेदभुद्या ।
द्रक्ष्यन्त्यधक्षतदेशो व्यहिमन्यवस्तान्
गृह्णा रूपा मम कुपन्त्यधिदण्डनेतुः ॥ १०॥

तमे भवा पश्च मारा अनुयायी भक्तो छो; तेथी आ रीते मारी ज अवशा करवाने कारणे तमे तेमने (ज्य-विज्यने) जे दंड आप्यो छे तेमां हुं पश्च संमत हुं. (३) भ्रात्राणो मारा परम आराध्य छे; मारा सेवको वडे तमारो जे तिरस्कार थयो छे तेने हुं में पोते ज करेलो मानुं हुं. तेथी हुं तमारी पासेथी प्रसन्नतानी याचना करुं हुं. (४) सेवको अपराध करे छे त्यारे संसार तेमना स्वामीनुं ज नाम ले छे. ते अपयश तेनी कीर्तिने ऐवी रीते क्लंकित करी हे छे के जेवी रीते त्वचाने चर्मरोग. कारण के सेवकना करेला कामनो पश-अपयश मालिकने फाणे जाय छे. (५) मारी निर्मल सुकीर्तिनी सुधामां डूबकी मारवाथी चांडाल पर्यन्तानुं सधानुं जगत तरत पवित्र थई जाय छे, तेथी ज हुं 'विकुष्ठ' कहेवाउं हुं; परंतु आ पवित्र कीर्ति मने तमारा-भ्रात्राणो थकी ज माप्त थयेली छे. तेथी जे कोई तमारी विरुद्ध आचरण करशे ते, मारी भुजा पश्च केम न होय, हुं तेने तरत कापी नाखीश. (६) तमारी सेवा करवाथी ज मारी चरणारजने ऐवी पवित्रता प्राप्त थई छे के ते सधाणां पापोनो तत्काण नाश करी हे छे; अने मने ऐवो सुंदर स्वभाव मध्यो छे के मारा उदासीन रहेवा छातां पश्च लक्ष्मीजु मने एक बाण माटे पश्च छोडतां नथी – के जेमनो लेशमात्र कृपाकटाक्ष पामवा भ्रमा वगेरे अन्य देवताओ अनेक प्रकारना नियमो अने व्रतोनुं पालन करे छे (तोपश). (७) जेओ पोतानां संपूर्ण कर्मकण मने अपश्च करीने हुमेशां संतुष्ट रहे छे ते निष्काम भ्रात्राणो प्रत्येक कोणियाथी तृप्त थता रहीने धीथी तरबोण ज्ञातज्ञतानां पक्षानोनुं ज्यारे भोजन करे छे त्यारे तेमना मुखेथी हुं जेटलो तृप्त थाउं हुं तेटलो यज्ञमां अजिनिरुपी मुखेथी पृज्ञमाने अपश्च करेली आहुतिओ ग्रहण करीने थतो नथी. (८) योगमायानुं अंड अने अपार ऐश्वर्य मारे आधीन छे तथा मारां चरणोदक्षुपी गंगाज्ञ चंद्रमाने मस्तक पर धारण करनारा भगवान शंकर समेत समस्त लोकोने पवित्र करे छे. आयो परम पवित्र अने परमेश्वर होया छातां पश्च हुं जेमनी पवित्र चरणारज पोताना मुगट पर धारण करुं हुं ते भ्रात्राणोनुं कर्म कोळा सहन नहीं करे? (तेथी आपे ज्य-विज्यने शाप आप्यो छे तेने पथार्थ मानुं हुं.) (९) भ्रात्राणो, हृष आपती गायो अने अनाथ प्राणीओ – ए मारां ज शरीर छे. पापोने लीघे विवेकदण्डि नष्ट थई जवाने कारणे जे मनुष्यो तेमने माराथी बिन्न समजे छे तेमने, मारा वडे निमायेला यमराजना गृह्ण (गीध) जेवा हृतो के जेओ सर्प जेवा कोधी होय छे – अत्यंत कोषित थईने पोतानी चांचोथी

१. मा. पा. – वर्म्यनुप्रते: २. प्राचीन प्रतमां 'रजः' शब्दथी मांडीने ११मा श्लोकना 'क्षिपः' शब्द सुधीनो भाग लिहियानी भूलने लीघे मूलमां लभायेलो नथी, टिप्पणीमां छे.

ये भ्रात्यान्मयि विया क्षिपतोऽर्चयन्त-
सुष्ठद्धृदः स्मितसुधोक्षितपद्मवक्त्राः ।
वाण्यानुरागकलयाऽऽत्मजवद् गृणातः
सम्भोधयन्त्यहमिवाहमुपाहतस्ते: ॥ ११ ॥

तन्मे स्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौ
युष्मद्व्यतिकमगतिं प्रतिपद्य सद्यः ।
भूयो ममान्तिकमितां तदनुग्रहो मे
यत्कल्पतामचिरतो भृतयोर्विवासः ॥ १२ ॥

अल्पावाच

अथ तस्योशतीं देवीमृषिकुल्यां सरस्वतीम् ।
नास्याद्य मन्युदध्यानां तेषामात्माप्यतृप्यत ॥ १३ ॥

सतीं व्यादाय शृण्वन्तो लघ्वीं गुर्वर्थगद्वराम् ।
विगात्यागाधगम्भीरां न विद्वस्तच्युक्तिर्षितम् ॥ १४ ॥

ते योगमाययाऽऽरब्धपारमेष्ठ्यमहोदयम् ।
प्रोचुः प्राञ्जलयोविप्राः प्रहृष्टाः क्षुभितत्वयः ॥ १५ ॥

अथ उच्च:

न वयं भगवन् विद्वस्तव देव चिकीर्षितम् ।
कृतो मेऽनुग्रहश्चेति यद्धक्षः प्रभाषसे ॥ १६ ॥

भ्रह्मण्यस्य परं हैवं भ्रात्याः किल ते प्रभो ।
विप्राणां हैवदेवानां भगवानात्मदैवतम् ॥ १७ ॥

त्वतः सनातनो धर्मो रक्षते तनुभिस्तव ।
धर्मस्य परमो गुह्यो निर्विकारो भवान्मतः ॥ १८ ॥

तरन्ति खञ्जसा मृत्युं निवृता यदनुग्रहात् ।
योगिनः स भवान् किंस्विदनुगृह्येत् २ यत्परैः ॥ १९ ॥

चूंधे छे. (१०) भ्रात्यां जो तिरस्कारपूर्वक कडवुं पक्ष बोले तेम छतां जे मनुष्यो तेनामां मारी भावना करीने प्रसन्नचित्ते तथा अमृतसभर स्मितयुक्त मुखकमणथी तेनो आदर करे छे तथा जेम गुस्से थयेला पिताने पुत्र मनावे छे तेवी ज रीते जे मनुष्यो प्रेमपूर्ण वचनोथी प्रार्थना करता रहीने ते (भ्रात्यां) ने शांत करे छे तेमणे मने वश करी लीधो छे. (११) मारा आ सेवकोमे मारो अभिप्राय समज्या विना ज आपनु अपमान कर्यु छे. तेथी मारी विनांतीथी आप मारा पर मात्र एटली कृपा करो के आमनो निर्वासन-काण वहेलो समाप्त थई जाय, आ लोको पोताना अपराधने अनुरूप अधम गति भोगवीने जलदीथी मारी पासे आवी जाय. (आ भ्रात्यां प्रत्ये भगवाननो केटलो आदर-भाव छे के स्वयं जगतना स्वामी होवा छतां भ्रात्यां ने आठ्युं मान आपे छे? आ ज छे भगवाननी भगवता.) (१२)

श्रीभ्रवाञ्छ कहे छे – हे देवताओ! सनकादि मुनिओ कोष्ठपी सापथी दंश पामेला हता तोपक्ष तेमनु चित अंतःकरणने प्रकाशित करनारी भगवाननी मंत्रमयी सुमधुर वाणी सांभणतां तृप्त थयुं नहीं. (१३) भगवाननु इथन घण्युं ज मनोहर अने संकेपमां हतुं, परंतु ते एटलुं अर्धसभर, सारयुक्त, हुर्विशेष अने गहन हतुं के घण्युं ध्यान दृढ़ने सांभणवा अने विचारवा छतां पक्ष तेओ ए जाणी शक्या नहीं के भगवान शुं करवा ईछे छे. (१४) भगवाननी आ अद्भुत उदारता जोઈने तेओ आनंदित थया अने तेमनु अंगोंग पुलकित थई गयुं. पछी पोगमायाना प्रभावथी पोताना ऐश्वर्यनो प्रभाव प्रगट करनारा प्रभुने तेओ हाथ जोड़ीने कहेवा लाग्या. (१५)

मुनिओ ए कह्युं – हे स्वयंप्रकाश भगवन्! आप सर्वश्चर होवा छतां पक्ष एम जे कही रक्षा छो के, ‘तमे मारा पर कृपा करो’ (के आ बन्ने पोतानो निर्वासनकाण पूरो करीने मारी पासे जलदी पाणा आवी जाय) ते इथनथी आपनो शो अभिप्राय छे – ए अमे जाणी शक्या नथी. (१६) हे प्रभु! आप भ्रात्यां नु परम उत्त करनारा छो; तेथी लोकशिक्षण माटे आप भवेने एवुं मानता हो के भ्रात्यां मारा आराध्य देव छे, पक्ष वस्तुतः तो भ्रात्यां तथा देवताओना पक्ष देवता भ्रवाञ्छना पक्ष आप ज आत्मा अने आराध्य देव छो. (१७) सनातन धर्म आपनाथी ज उत्पन्न थयो छे, आपना अवतारो थकी ज अवारनवार तेनु रक्षण थाय छे तथा निर्विकार-स्वरूप आप ज धर्मनु परम गृह रहस्य छो – आ शाळोनो मत छे. (१८) आपनी कृपाथी निवृत्तिपरायण पोगीओ

१. प्रा. पा. – कुपितं वयः । २. प्रा. पा. – ददनुग्रहयते परम्।

यं वै विभूतिरूपयात्यनुवेलमन्ये-
रथार्थिभिः स्वशिरसा धृतपादरेषुः ।
धन्यार्पिताऽग्नितुलसीनवदामधाम्नो
लोकं मधुव्रतपतेरिव कामयाना ॥ ૨૦ ॥

यस्तां विविक्तचरितैरनुवर्तमानां^૧
नात्याद्रियत्परमभागवतप्रसङ्गः ।
स त्वं द्विजनुपथपुष्यरजः पुनीतः
श्रीवत्सलक्ष्म किमगा भगभाजनस्त्वम् ॥ ૨૧ ॥

धर्मस्यते भगवत्स्त्रियुग त्रिभिः स्वैः
पद्मिश्चराचरभिं द्विजेवतार्थम् ।
नूनं भूतं तदभिघाति रजस्तमश्च
सत्येन नो वरदया तनुवा निरस्य ॥ ૨૨ ॥

न त्वं द्विजेतमकुलं यदिहात्मगोपं
गोमा वृषः स्वर्णेन ससूनुतेन ।
तर्ह्येव नदृक्ष्यति शिवस्तव देव पन्था
लोकोऽग्रहीष्यदेष्यभस्य हितत्प्रमाणम् ॥ ૨૩ ॥

ततोऽनभीष्मिव सत्यनिधेविधित्सोः
क्षेमं जनाय निर्जशक्तिभिरुद्धृतारेः ।
नैतावता ऋषिपतेर्बत विश्वभर्तु-
स्तेजः क्षतं त्ववनतस्य स ते विनोदः ॥ ૨૪ ॥

यं वाऽनयोर्दममधीश भवान् विधते^૨
वृत्तिं नु वा तदनुभन्महि निर्व्यलीकम् ।
अस्मासु वाय उचितो ग्रियतां सदृढो
येऽनागसौ वयमयुक्तमहि किल्बिधेष्ठ ॥ ૨૫ ॥

सहजपते ज मृत्युरूपी संसारसागर तरी जाय छ; पहી
भला, अन्य कोઈ आपना पर शी छूपा करी शકे? (૧૯)
હे भगवान! जीजा अर्थकामी मनुष्यो जेमनी चरणरङ्गने
हमेशां पोताना मस्तक पर धारण करे छे तेवां लक्ष्मीज
निरंतर आपनी सेवामां संबन्ध रहे छे; ते ऐम लागे
छे के, भाग्यशाली भक्तो आपनां चरणोमां जे ताज
तुलसीनी माणाओ अर्पण करे छे तेमना पर गुञ्जन करता
भमराओनी जेम ते लक्ष्मीज पश्च आपनां चरणकमणोने
ज पोतानु निवासस्थान बनाववा हुँच्छे छे. (૨૦) परंतु
पोतानां पवित्र चरित्रोथी निरंतर सेवा करवा तत्पर
रहेनारां ते लक्ष्मीजनो पश्च आप विशेष आदर करता
नथी, आप तो पोताना भक्तो साथे ज विशेष प्रेम राखो
छो. आप पोते ज संपूर्ण सेवनीय गुणोना आश्रय छो.
छतां ब्राह्मणोना चरणोथी पवित्र थयेली ૨૪ अने श्रीवत्स
(भृगुचिन्द्र)थी शुं आप पवित्र थानो छो? आप स्वयं
परम श्रेष्ठ छो. आपे ब्राह्मणोने अपनाव्या छे. लक्ष्मीज
आपनी सेवा करे छे, एवा जैश्वर्यना मालिक आप होवा
छतां ब्राह्मणोने आप एटलो आदर आपो छो? (૨૧)

હे भगवान! आप साक्षात् धर्मस्वरूप छो. आप
सत्ययुग वगेरे त्रिष्ण युगोमां प्रत्यक्षरूपे विद्यमान रहो छो
तथा ब्राह्मणो अने देवताओ माटे तप, शौच अने हया
— पोतानां आ त्रिष्ण चरणोथी आ जडयेतन जगतनु रक्षण
करो छो. हवे आप पोतानी शुद्ध सत्त्वमयी वरदायिनी
मूर्तिथी अमारा धर्मविरोधी २४गुण-तमोगुणने हूर करो.
(૨૨) हे देव! आ ब्राह्मणकुण आपना वडे अवश्य
रक्षणपात्र छे. जो साक्षात् धर्मरूप होवा छतां पश्च आप
सुमधुर वाळो अने पूजन वगेरे वडे जो आ उत्तम कुणनु
रक्षण नहीं करो तो आपे निश्चित करेलो कल्याणमार्गं ज
नष्ट थई जरो; कारण के आ लोक तो श्रेष्ठ पुरुषोना
आचरणने ज प्रमाण तरीके ग्रहण करे छे. आप ब्राह्मणोनो
आदर करो छो ते जोईने अन्य लोको पश्च तेमनो आदर
करे छे. (૨૩) हे प्रभु! आप सत्यगुणनी खाला छो अने
भथा ज ज्ञवोनु कल्याण करवा उत्सुक छो. तेथी ज आप
पोतानी शक्तिरूपी राजा वगेरे द्वारा धर्मना शत्रुओनो
संहार करो छो; कारण के वेदमार्गनो उच्छेष आपने
अभिप्रेत नथी. आप त्रिलोकपति अने जगतप्रतिपालक
होवा छतां पश्च ब्राह्मणो प्रत्ये एटला नम्र रहो छो के
तेथी आपना तेजने कोઈ छानि थती नथी; आ तो आपनी
लीलामात्र छे. (૨૪) हे सर्वश्चर! आ द्वारपाणोने आपने
योऽय लागे तेवो हंड आपो अथवा तो पुरस्काररूपे तेमनी

૧. मा. पा. — માનો । ૨. મા. પા. — વિયાદે ।

श्रीभगवानुवाच

ऐतो सुरेतरगतिं प्रतिपद्य सधः
संरभमसमृतसमाध्यनुबद्धयोगौ ।
भूयः सकाशमुपयास्यत आशु यो वः
शापो मधैव १निमितस्तदैवेत विप्राः ॥ २६॥

अन्वेषण

अथ ते मुनयो दृष्ट्वा नयनानन्दभाजनम् ।
वैकुण्ठं तदधिष्ठानं विकुण्ठं च स्वयंप्रभम् २ ॥ २७॥
भगवन्तं परिकम्य प्रणिपत्यानुमान्यते ।
प्रतिज्ञमुःप्रमुदिताःशंसन्तो वैष्णवींश्रियम् ॥ २८॥

भगवाननुगावाह यातं मा भैष्टमस्तु शम् ।
ब्रह्मतेजः समर्थोऽपि हन्तुं नेच्छे मतं तु मे ॥ २९॥

ऐतत्पुरैव निर्दिष्टं रमया कुद्रवा यदा ।
पुराऽपवारिता द्वारि विशन्ती मध्युपारते ॥ ३०॥

मध्यि संरभमयोगेन निस्तीर्थं ब्रह्महेलनम् ।
प्रत्येष्यतं निकाशं मे कालेनात्पीयसा पुनः ॥ ३१॥

द्वाः स्थावादिश्य भगवान् विमानश्रेष्ठिभूषणम् ।
सर्वातिशयया लक्ष्या जुष्टं स्वं विष्ण्यमाविशत् ॥ ३२॥

तौ तु गीर्वाणां ऋषभौ दुस्तराद्विलोकतः ।
हतश्रियौ ब्रह्मशापादभूतां विगतस्मयौ ॥ ३३॥

तदा विकुण्ठधिष्ठातयोनिपतमानयोः ।
हाहाकारो महानासीद्विमानाश्रूयेषु पुत्रकाः ॥ ३४॥

तावेव ह्यधुना प्रामौ पार्षदप्रवरौ हरेः ।
दितेर्जठरनिर्विष्टं काश्यपं तेज उल्बणम् ॥ ३५॥

तयोरसुरयोरघ्य तेजसा यमयोहिं वः ।
आक्षिमं तेज ऐतहिं भगवांस्तद्विष्टति ॥ ३६॥

वृत्तिने वधारो — अमे निष्कपटभावे बधी रीते आपनी साथे सहमत छीओ. अथवा अमे आपना आ निरपराध सेवकोने शाप आप्यो छे माटे अमने योग्य दंड आपो ए पछा अमने सहर्ष स्वीकार्य छे. (२५)

श्रीभगवाने कहुं — हे मुनिओ! तमे आमने जे शाप आप्यो छे ते, साचु मानजो के मारी ज प्रेरणाथी बन्यु छे. हवे आ बन्ने तत्काण देत्य-योनि पामशे अने त्यां कोधावेगने लीधे वधेली ऐकाग्रताने कारणे सुदृढ योगथी संपन्न थहने इरी पाछा जलदीथी मारी पासे आवी जशे. (२६)

श्रीब्रह्माज्ञ कहे छे — त्यारपछी ते मुनीश्चरोअे नयनालिराम, भगवान विष्णुनां अने तेमना स्वयंप्रकाशित वैकुण्ठधामनां दर्शन करीने प्रलुनी परिकमा करी अने तेमने प्रक्षाम करीने तथा तेमनी आक्षा भेणवीने भगवानना ऐश्वर्यनुं वर्षीन करता-करता आनंदित थहने त्यांथी पाछा वली गया. (२७-२८) पछी भगवाने पोताना सेवकोने कहुं — ‘जाओ, मनमां कोई प्रकारनो भय राखशो नहीं, तमाङुं कल्याण थशे. हुं सर्व कांઈ करवामां समर्थ होवा छतां पछा ब्रह्मतेजने नष्ट करी हेवा मागतो नथी; कारण के मने ऐवुं ज मान्य छे. (२९) एक वार हुं योगनिद्रामां स्थित थपेलो हतो त्यारे तमे दरवाजे प्रवेशतां लक्ष्मीज्ञने रोक्यां हतां. ते समये तेमणे कोषित थहने पहेलांथी ज तमने आ शाप आपी ढीधो हतो. (३०) हवे देत्य-योनिमां मारा प्रत्ये कोधाविष्ट वृत्ति रहेवाने लीधे तमारी जे ऐकाग्रता थशे तेनाथी तमे आ ब्राह्मणतिरस्कारजनित पापमांथी मुक्त थहि जशो अने थोडा ज समयमां मारी पासे पाछा आवी जशो. (३१) द्वारपाणोने आ रीते आक्षा आपीने भगवाने विमानोनी श्रेष्ठीओथी सज्जयेला सर्वाधिक श्रीसंपन्न स्व-धाममां प्रवेश कर्यो. (३२) ते देवश्रेष्ठ ज्य-विज्य तो ब्राह्मणोना शापने कारणे भगवानना ते अनुल्लंघनीय धाममां ज श्रीहीन थहि गया तथा तेमनो बधो गर्व गणी गयो. (३३) हे पुत्रो! पछी ज्यारे तेओ वैकुण्ठलोकमांथी नीचे पडवा लाग्या त्यारे त्यां श्रेष्ठ विमानो पर आउढ वैकुण्ठवासीओमां भोटो हाहाकार मयी गयो. (३४) ते समये दितिना गर्भमां कश्यपज्ञनुं जे उत्र तेज रहेलुं हतुं तेमां भगवानना ते पार्षदश्रेष्ठोअे ज प्रवेश कर्यो छे. (३५) ते बन्ने असुरोना तेजने लीधे तमारा सौनुं तेज झीक्कुं पडी

વિશ્વસ્ય ય: સ્થિતિલયોઽવહેતુરાદ્યો
યોગેશ્વરૈરપિ દુરત્યયોગમાયઃ ।
કેમં વિધાસ્યતિ સ નો ભગવાંલ્યધીશ-
સત્ત્રાસ્મદીયવિમૃશેન કિયાનિહાર્થ: ॥ ૩૭॥

ગયું છે. આ સમયે ભગવાન આવું જ કરવા હુંદેણે
છે. (૩૬) જે આદિપુરુષ સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને
લયનું કારણ છે, જેમની યોગમાયાનો મોટા-મોટા યોગીઓ
પણ ઘણી મુશ્કેલીથી પાર પામી શકે છે તે સત્ત્વગુણ
વગેરે ત્રણે ગુણોના નિયંતા શ્રીહરિ જ આપણું કલ્યાણ
કરશે. હવે આ બાબતમાં આપણા વિશેષ વિચાર કરવાથી
શો લાભ? (૩૭)

=★=

એતિ શ્રીમત્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્દે ષોડશોડધ્યાય: ॥ ૧૬॥
ત્રીજો સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત સોળમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

સઠારમો અદ્યાય

હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાકાનો જન્મ તથા હિરણ્યાકાનો દિજિવજ્ય

મૈત્રેય ઉવાચ

નિશમ્યાત્મભુવા ગીતં કારણં શાક્યયોજિતાઃ ।
તતઃ સર્વે ન્યવર્તનત ત્રિદિવાય દિવૌકસ: ॥ ૧॥

દિતિસ્તુ ભર્તુરાદેશાદપત્યપરિશક્ષિની ।
પૂર્ણો વર્ષશતે સાધ્યી પુત્રો પ્રસુષુવે યમૌ ॥ ૨॥

ઉત્પાતા બહુવસ્તત્ત્ર નિપેતુર્જયમાનયો: ।
દિવિ ભુવ્યન્તરિકે ચ લોકસ્યોરુભ્યાવહા: ॥ ૩॥

સહાચલા ભુવશેલુર્દિશઃ સર્વાઃ પ્રજજવલુ: ।
સોલ્કાશ્યાશનય: પેતુ: કેતવશ્યાર્તિહેતવ: ॥ ૪॥

વવૌ વાયુ: સુદુ:સ્પર્શ: ફૂલકારાનીરયન્મુહુ: ।
ઉન્મૂલયન્ગપતીન્વાત્યાનીકો રજોધ્વજ: ॥ ૫॥

ઉદ્ધસત્તાદભ્રોદઘટયા નાષ્ટભાગણો ।
યોમ્નિપ્રવિષ્ટતમસાન સ્મ વ્યાદેશ્યતે પદમ् ॥ ૬॥

ચુકોશ વિમના વાર્ધિરુરૂમિ: ૧ કુભિતોદર: ।
સોદપાનાશ સરિતશુકુભુ: શુષ્કપદ્જા: ॥ ૭॥

શ્રીમैત્રેયજીએ કહ્યું - હે વિદુરજી! ભ્રમાજીના
કહેવાથી અંધકારનું કારણ જાણીને દેવતાઓની શંકાનું
નિવારણ થઈ ગયું અને પછી તે બધા સ્વર્ગલોકમાં પાછા
આવી ગયા. (૧)

આ બાજુ દિતિને પોતાના પતિદેવના કથન અનુસાર
પુત્રો તરફથી ઉપદ્રવ વગેરેની આશંકા થતી રહેતી હતી;
તેથી જ્યારે પૂરાં સો વર્ષ વીતી ગયાં ત્યારે તે સાધ્યોએ
બે યમજ (જોડકા) પુત્રોને જન્મ આપ્યો. (૨) તેમના જન્મ
લેવાના સમયે સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને અંતરિક્ષમાં અનેક ઉત્પાતો
થવા લાગ્યા, જેનાથી લોકો અત્યંત ભયબીત થઈ ગયા.
(૩) જ્યાં ને ત્યાં પૃથ્વી અને પર્વતો કંપવા લાગ્યાં, બધી
દિશાઓ સણગવા લાગી, ઠેર-ઠેર ઉલ્કાપાત થવા લાગ્યો,
વીજળીઓ પડવા લાગી અને આકાશમાં અનિષ્ટસૂચક
ધૂમકેતુ (પૂંછાંયો તારો) દેખાવા લાગ્યો. (૪) વારંવાર
સૂસવાટા મારતો અને મોટાં-મોટાં વૃક્ષોને ઉખાડી નાખતો
ઘણો વિકરાળ અને અસહ્ય પવન ફૂંકાવા લાગ્યો. તે સમયે
આંધી તેની સેના જેવી અને ઊર્જતી ધૂળ ધજી જ્યાંતી
હતી. (૫) વીજળી કડાકાબંધ ચમકીને જાણે ભિલભિલાટ
કરતી હતી. વાદળાંઓએ એવું ગાઢ રૂપ ધારણ કર્યું કે
સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે ગ્રહોનો લોપ થઈ જવાથી આકાશમાં ધેરો
અંધકાર છવાઈ ગયો. તે સમયે ક્યાંય કર્શું પણ દેખાતું
ન હતું. (૬) સમુદ્ર દુઃખી મનુષ્યની જેમ ઘોંઘાટ કરવા
લાગ્યો, તેમાં ઊંચાં-ઊંચાં મોજાં ઊઠવા લાગ્યાં અને તેની
ભીતર રહેનારા જીવોમાં ભારે હલફલ થઈ ગઈ. નદીઓ

मुहुः परिधयोऽभूवन् सराब्होः शशिसूर्ययोः ।
निर्घाता रथनिर्क्षादा विवरेभ्यः प्रजश्चिरे ॥ ८ ॥

अन्तर्ग्रामेषु मुखतो वमन्यो वलिमुल्पणम् ।
सृगालोलूकटङ्कारैः प्रणेदुरशिवं^१ शिवाः ॥ ९ ॥

सज्जीतवद्रोहनवदुन्नमय्य शिरोधराम् ।
व्यमुच्यन् विविधावाचो ग्रामसिंहास्ततस्ततः ॥ १० ॥

भराश्च कर्कशैः क्षताः खुरैर्धन्तो परातलम् ।
भार्काररभसा मताः पर्यधावन् वदुथशः ॥ ११ ॥

रुदन्तो रासभत्रस्ता नीडादुदपतन् खगाः ।
घोषेऽरुद्धये च पशवः शक्त्वामुत्तमुर्वत ॥ १२ ॥

गावोऽत्रसत्रसृगोहास्तोयदाः पूयवर्षिष्णाः ।
व्यरुदन्तेवलिङ्गानिदुमाः पेतुर्विनाडनिलम् ॥ १३ ॥

ग्रहान् पुष्यतमानन्ये भगवान्श्चापि दीपिताः ।
अतियेरुर्वक्गत्या पुयुधुश्च परस्परम् ॥ १४ ॥

दृष्ट्वान्यांश्च महोत्पातानततात्पविदः प्रजाः ।
ब्रह्मपुत्रानुते भीता मेनिरे विश्वसम्प्लवम् ॥ १५ ॥

तावादिदैत्यौ सहसा व्यज्यमानात्मपौरुषौ ।
ववृष्टातेऽस्मसारेण कायेनाद्रिपती ईव ॥ १६ ॥

दिविस्पृशौ हेमकिरीटकोटिभि-
निरुद्धकाष्ठौ स्फुरदज्जदाभुजौ^२ ।
गां कम्पयन्तौ चरणैः पदे पदे
कट्या सुकाञ्च्याऽक्तमतीत्यतस्थतुः ॥ १७ ॥

अने बीजं जग्नाशयोमां पङ्क्र मोटो खण्डणाट मची गयो
अने तेमांनां कमण सुकाई गयां. (७) सूर्य अने चंद्रनो
वारेवार आस थवा लाङ्यो अने तेमनी चारे तरक
अमंगणसूचक मंडण रथावा लाङ्यां. वादणांओ विना ज
गर्जननो अवाज थवा लाङ्यो तथा गुङ्गाओमांथी रथना
घरधराट जेवो अवाज नीकणवा लाङ्यो. (८) गामोमां
गीधो अने धुवडोना भयानक शब्दो साथे ज शियाणवां
मोमांथी भबूकती आग ओकीने भारे अमंगण अवाजे
करवा लाङ्यां. (९) ज्यां ने त्यां कूतरांओ पोतानी डेक
उंची करीने क्यारेक गातां होय तो क्यारेक रोतां होय
एम ज्ञातज्ञातना अवाज करवा लाङ्यां. (१०) हे विद्वरुच!
टोणेटोणांमां गधेडांओ पोतानी कठोर भरीओथी जमीन
झोटतां अने भूंकवानो अवाज करतां गांडां थहने अहीतही
दोडवा लाङ्यां. (११) गधेडांओना भूंकवाथी डरी जहने
पक्षीओ रडवा - कीडियारीओ करवा लाङ्यां अने
माणाओमांथी उडी जवा लाङ्यां. पोतानी गमालोमां
बंधायेलां अने वनमां चरतां गाय-बणद वगेरे पशुओअे
भयनां मार्यां मण-मूत्र करी दीधां. (१२) गायो ऐवी
डरी गर्छ के दोहवाथी तेमनां थानोमांथी लोही नीकणवा
लाङ्युं, वादणो परुनो वरसाद वरसाववा लाङ्यां,
देवमूर्तिओनी आंभोमांथी आंसु वहेवा लाङ्यां अने वगर
आंधीअे ज वृक्षो उभडी-उभडीने पडवा लाङ्यां. (१३)
शनि, राहु वगेरे कूर ग्रहो प्रबण थहने चंद्र, बृहस्पति
(गुरु) वगेरे सौम्य ग्रहोने तथा धणांबधां नक्त्रोने
अतिकमीने वक गतिअे चालवा लाङ्या तथा परस्पर पुढ
करवा लाङ्या. (१४) आवा ज बीजा पङ्क्र अनेक भयंकर
उत्पातो जोहने सनकाटि वगेरे सिवायना बीजा बया ज
ज्ञवो भयभीत थह गया तथा ते उत्पातोनुं रहस्य नहीं
जाणवाने कारको तेओ एम समज्या के हवे संसारनो प्रलय
थनार छे. (१५)

ते बंने आटि-दैत्यो जन्म्या पछी तरत ज पोतानां
वज्ज जेवां कठोर शरीरे वधीने मोटा पर्वतो जेवा थह
गया तथा तेमनुं पूर्वपराक्रम पङ्क्र प्रगट थह गयुं. (१६)
तेओ एटला उंचा हता के तेमना सुवर्णमय मुगटोनो
अश्रभाग स्वर्गने स्पर्शतो हतो अने तेमनां विशाण
शरीरोथी सधणी दिशाओ ढंकाई जती हती. तेमनी
भुजाओ पर सुवर्णना बाजुबंध चमडी रक्षा हता. तेओ
परती पर जे एक-एक डग मांडता हता तेनाथी भूंकप
थवा लागतो हतो अने ज्यारे तेओ उभा रही जता
हता त्यारे तेमनी जगमगती चमडीली कटिमेखलाथी

१. ग्रा. पा. - विवाः । २. ग्रा. पा. - व्यावृत्तौ ।

પ્રજાપતિનામ   તયોરકાર્થીદ
 ય: પ્રાકુ સ્વદેહાધમયોરજાયત ।
 તં વૈ હિરણ્યકશિપું વિદુ: પ્રજા
 યં તં હિરણ્યાક્ષમસૂત સાગ્રત: ॥ ૧૮ ॥

ચકે હિરણ્યકશિપુર્દોભ્યાં બ્રહ્મવરેણ ચ ।
 વશે સપાલાંલોકાંશ્વીનકુતોમૃત્યુરુદ્ધત: ॥ ૧૯ ॥

હિરણ્યાક્ષોઽનુજસ્તસ્યપ્રિય: પ્રીતિકૃદન્યહમ् ।
 ગદાપાણિદ્વિં પાતો યુયુત્સુમૃગયન્ રણમ् ॥ ૨૦ ॥

તં વીક્ષ્ય દુ:સહજવં રણતકાચ્યનનૂરુરમ् ।
 વૈજ્યન્ત્યા ક્રજા જુદ્ધમંસન્યસ્તમહાગદમ् ॥ ૨૧ ॥

મનોવીર્યવરોત્સિક્તમસૃષ્યમકુતોભ્યમ् ।
 ભીતા નિલિલિયે દેવાસ્તાક્ર્ષત્રસ્તા ઈવાહય: ॥ ૨૨ ॥

સ વૈતિરોહિતાન્ દ્વારા મહસા સ્વેન દૈત્યરાદ્ ।
 સેન્દ્રાન્દેવગણાન્ ક્ષીબાનપશ્યન્ વ્યનદ્દભૃશમ् ॥ ૨૩ ॥

તતોનિવૃતઃ કીર્તિષ્ઠન્ ગમ્ભીરં ભીમનિસ્વનમ् ।
 વિજગાહે મહાસત્યો વાર્ધિ મત ઈવ દ્વિપ: ॥ ૨૪ ॥

તસ્મિન્ પ્રવિષ્ટે વરુણસ્ય સૈનિકા
 યાદોગણા: સત્તાધિય: સસાધ્યસા: ।
 અહન્યમાના અપિ તસ્ય વર્ચસા
 પ્રધર્ષિતા દૂરતરં પ્રદુરુવુ: ॥ ૨૫ ॥

સ વર્ષપૂર્ગાનુદ્ધૌ મહાબલ-
 શરન્મહોર્મીંગ્છુવસનેરિતાન્મુહુ: ।
 મૌર્વાભિજધને ૨ ગદયા વિભાવરી-
 માસેદ્વાંસ્તાત પુરીં ૩ પ્રચેતસ: ॥ ૨૬ ॥

તત્રોપલભ્યાસુરલોકપાલકં
 યાદોગણાનામૃષભં પ્રચેતસમ् ।
 સ્મયન્ પ્રલભું પ્રણિપત્ય નીચવ-
 જજગાદ મેદેહધિરાજ સંયુગમ् ॥ ૨૭ ॥

સુશોભિત કમર પોતાના પ્રકાશથી સૂર્યને પણ પરાસ્ત કરતી હતી. (૧૭) તેઓ બંને યમજ (જોડિયા) હતા. પ્રજાપતિ કશ્યપજીએ તેમનું નામકરણ કર્યું. એમાંનો જે પહેલો તેમના વીર્યથી દિતિના ગર્ભમાં સ્થાપિત થયો હતો તેનું નામ હિરણ્યકશિપુ રાખ્યું અને દિતિના ગર્ભમાંથી જે પહેલો નીકળ્યો તે હિરણ્યાક્ષના નામે વિઘ્નાત થયો. (૧૮)

હિરણ્યકશિપુ બ્રહ્માજીના વરદાનથી મૃત્યુના ભયથી મુક્ત થઈ જવાને કારણે ઘણો ઉદ્ધત બની ગયો હતો. તેણે પોતાના બાહુબળથી લોકપાલો સમેત ત્રણે લોકને પોતાને વશ કરી લીધા. (૧૯) તે પોતાના નાના ભાઈ હિરણ્યાક્ષને ઘણો પ્રેમ કરતો હતો અને તે (હિરણ્યાક્ષ) પણ હંમેશાં પોતાના મોટા ભાઈને ગમતું કાર્ય કરતો રહેતો હતો. એક દિવસે તે હિરણ્યાક્ષ હાથમાં ગદા લઈને યુદ્ધની તક ખોળતો-ખોળતો સ્વર્ગલોકમાં જઈ પહોંચ્યો. (૨૦) તેનો વેગ બારે અસદ્ધ હતો. તેના પર્ગોમાં સોનાનાં નૂરુર જાણકી રહ્યાં હતાં, ગળામાં વિજ્યસૂચક માળા પહેરેલી હતી અને ખભા પર વિશાળ ગદા રાખેલી હતી. (૨૧) તેના મનોબળે, શારીરિક શક્તિએ અને બ્રહ્માજીના વરદાને તેને ઉન્મત કરી મૂક્યો હતો; તેથી તે સર્વથા નિરંકુશ અને નિર્ભય થઈ રહ્યો હતો. તેને જોઈને દેવતાઓ બીકના માર્યા એવી રીતે જ્યાં-ત્યાં સંતાઈ ગયા, જેમ ગરુડના ભયથી સર્પો સંતાઈ જાય છે. (૨૨) દૈત્યરાજ હિરણ્યાક્ષે જ્યારે જોથું કે મારા તેજ સામે મોટા-મોટા ગર્વિષ્ઠ ઈન્દ્ર વગેરે દેવતાઓ પણ સંતાઈ ગયા છે ત્યારે તેમને પોતાની સામે નહીં જોતાં તે વારંવાર ભયંકર ગર્જના કરવા લાગ્યો. (૨૩) પછી તે મહાબલી દૈત્ય ત્યાંથી પાછો ફરીને જળકીડા કરવા માટે મદમસ્ત લાથીની જેમ ઊંડા સમુદ્રમાં પેઢો કે જેમાં મોઝાંની ઘણી ભયંકર ગર્જના થઈ રહી હતી. (૨૪) જેવો તેણે સમુદ્રમાં પગ મૂક્યો કે તરત બીકના માર્યા વરુણના સૈનિકો - જળચર જીવો હેબતાઈ ગયા અને કોઈ પણ પ્રકારનું અડપલું નહીં કરવા છતાં પણ તેઓ તેની પાકથી જ ગલબરાઈને ઘણા દૂર ભાગી ગયા. (૨૫) મહાબલી હિરણ્યાક્ષ અનેક વર્પો સુધી સમુદ્રમાં જ ઘૂમતો રહ્યો અને સામે કોઈ પ્રતિપક્ષી નહીં મળતાં વારંવાર વાયુવેગથી તે સમુદ્રમાં ઊઠતાં પ્રયંક મોઝાંઓ પર જ પોતાની લોખંડી ગદાઓના પ્રદાર કરતો રહ્યો. આ રીતે ઘૂમતો ઘૂમતો તે વરુણની રાજ્યાની વિભાવરીપુરીમાં જઈ પહોંચ્યો. (૨૬) ત્યાં પાતાળલોકના સ્વામી, જળચરોના અધિપતિ વરુણજીને જોઈને તેમની મશકરી કરતો હોય તેમ તેણે નીચ મનુષ્યની જેમ પ્રણામ

૧. પ્રા. પા. - મહોમૃદ્ધશ્વસં । ૨. પ્રા. પા. - મૌર્વાનિજો । ૩. પ્રા. પા. - પુરી ।

तं लोकपालोऽधिपतिर्बुद्ध्यवा
वीर्यापहो दुर्भदवीरभानिनाम् ।
विजित्य लोकेऽभिलैत्यदानवान्^१
यद्राजसूयेन पुराऽयज्ञत्रभो^२ ॥ २८ ॥

स एवमुत्सिक्तमदेन विद्विषा
दृढं प्रलब्धो भगवानपां पतिः ।
रोषं समुत्थं शमयन् स्वया विषा
व्यवोचद्वजोपशमं गता वयम् ॥ २९ ॥

पश्यामि नान्यं पुरुषात्पुरातनाद्
यः संयुगे त्वां रणमार्गकोविदम् ।
आराधयिष्यत्यसुर्धर्घभेदि तं
मनस्त्विनो यं गृष्णते भवादेशः ॥ ३० ॥

तं वीरमारादभिपद्य विस्मयः
शयिष्यसे वीरशये श्वभिर्वृतः ।
पस्त्वद्विषानामसतां प्रशान्तये
रुपाणि धते सदनुग्रहेच्छया ॥ ३१ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे हिरण्याक्षदिविजये समदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

त्रीजा संक्ष-अंतर्गत हिरण्याक्ष-दिविजय-अंतर्गत सत्तरमो अध्याय समाप्त.

—★—

अटारमो अद्याय

हिरण्याक्ष साथे वाराह भगवाननुं पुष्ट

मैत्रेय उवाच	
तदेवमाकर्ष्य	जलेशभाषितं
महामनास्तद्विग्राह्य	दुर्भदः ।
हरेविदित्वा गतिमज्जं नारदाद्	
रसातलं निर्विविशे त्वरान्वितः ॥ १ ॥	
ददर्श तत्राभिजितं धराधरं	
प्रोत्त्रीयमानावनिमग्रहंश्या	।
मुष्णान्तमक्षेष्वा स्वरुचोऽरुषाश्रिया	
जहास चाहो वनगोचरो मृगः ॥ २ ॥	

कर्या अने कंठिक हसतां हसतां व्यंगपूर्वक कहुं — ‘महाराज! मने पुष्टनी लिक्षा आपो. (२७) प्रभु! तमे तो लोकपालक, राजा अने महान कीर्तिशाणी छो. जे लोको पोताने वीरबंडा समज्ञता हता तेमना मदने पश्च तमे ओगाणी चूक्या छो अने पहेलां एक वार तमे संसारना समस्त दैत्य-दानवोने छती राजसूय पश्च पश्च कर्या हतो.’ (अवुं में सांख्यं छ.) (२८)

ते मदोन्मत शत्रुना आ प्रमाणे उपहास करवाथी भगवान वरुणने कोष तो धक्षो थहि आव्यो, पश्च पोताना बुद्धिबो तेओ तेने पी गया अने जवाबमां तेने कहेवा लाग्या — ‘भाई! अमने तो हवे पुष्ट वगेरेमां कोई रस रह्यो नथी. (२९) भगवान पुराणपुरुष सिवाय एवो कोई अमने देखातो पश्च नथी के जे तारा जेवा पुष्टकुशण वीरने पुष्टमां संतुष्ट करी शके. दैत्यराज! तुं तेमनी पासे जा, तेओ ज तारी कामना पूरी करशे. तारा जेवा वीरो तेमनां ज गुणगान कर्या करे छे. (३०) तेओ धक्षा वीर छे. तेमनी पासे पहेंचतां ज तारी सधणी उंकाश खतम थहि जशे अने तुं फूतरांओथी घेराईने वीरशया पर शयन करीश. तेओ तारा जेवा हुष्टोने हङ्गवा अने सत्पुरुषो पर छूपा करवा माटे अनेक प्रकारना उप धारण करता रहे छे.’ (३१)

श्रीमैत्रेयज्ञामे कहुं — हे तात! वरुणज्ञनी आ वात सांख्यीने ते मदधेलो दैत्य धक्षो ग्रसन्न थयो. तेहो तेमना ‘तुं तेमना हाथे मार्या जहिश’ ऐ कथन पर कंठि पश्च ध्यान आप्यु नहीं अने तरत नारदज्ञ पासेथी श्रीहरिनुं ठेकाण्यु मेणवीने ते रसातलमां पहेंची गयो. (१) त्यां तेहो विश्विजयी वाराह भगवानने पोतानी धाढोनी टोय पर पृथ्वीने उपर लहि जता ज्ञेया. तेओ पोतानां लाल-लाल चमकदार नेत्रोथी तेना तेजने हरी लेता हता. तेमने ज्ञेइने ते खड़भडाट हसी पञ्चो अने बोल्यो — ‘अरे, आ जंगली पशु अही जग्मां क्यांथी आव्यु!’ (२)

१. मा. पा. — ऋषिलैत्यदान० । २. मा. पा. — प्रभुः ।

આહેનમેદ્વશ મહી વિમુખ્ય નો
રસૌકસાં વિશ્વસૃજેયમર્પિતા ।
ન સ્વસ્તિ યાસ્યસ્યનયા મમેક્ષત:
સુરાધમાસાદિતસૂકરાકૃતે ॥ ૩ ॥

તં ન: સપત્નૈરભવાય^૧ કિં ભૂતો
યો માયયા હન્ત્યસુરાન् પરોક્ષજિત ।
ત્વાં યોગમાયાબલમલ્પૌરૂપં
સંસ્થાપ્ય મૂઢ પ્રમૃજે સુહચ્છુચ: ॥ ૪ ॥

ત્વયિ સંસ્થિતે ગદ્યા શીર્ણશીર્ધ-
ષ્યસ્મલ્લુજ્યુતયા યે ચ તુભ્યમ् ।
બલિં હરન્ત્યુષ્યો યે ચ દેવા:
સ્વયં સર્વે ન ભવિષ્યન્ત્યમૂલા: ॥ ૫ ॥

સ તુધમાનોડરિદુરૂકતતોમરૈ-
દ્દ્ધ્રાગ્રગાં ગામુપલક્ષ્ય ભીતામ् ।

તોદં મૃષણિરગાદમ્ભુમધ્યાદ
ગ્રાહાહત: સકરેણુર્યથેભ: ॥ ૬ ॥

ત નિઃસરનં સલિલાદનુદુતો
હિરણ્યકેશો દ્વિરદં યથા જઘ: ।
કરાલદંદ્રોડશનિનિઃસ્વનોડભ્રવીદ
ગતહિયાં કિં ત્વસતાં વિગર્હિતમ् ॥ ૭ ॥

સ ગામુદસ્તાત્સલિલસ્ય ગોચરે
વિન્યસ્ય તસ્યામદ્ધાત્સ્વસત્ત્વમ् ।

અભિષુતો વિશ્વસૃજા પ્રસૂનૈ-
રાપૂર્યમાણો વિબુધી: પશ્યતોડરે: ॥ ૮ ॥

પરાનુષકતં તપનીયોપકલ્પં
મહાગદં કાળ્યનચિત્રદંશમ् ।

મર્માણ્યભીક્ષણં પ્રતુદનં દુરૂકતે:
પ્રચણેડમન્યુ: પ્રહસંસંતં^૩ બભાષે ॥ ૯ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

સત્ય વય ભો વનગોચરા મૃગા
યુષ્મદ્વિધાન્મૃગયે^૪ ગ્રામસિંહાન્^૫ ।

ન મૃત્યુપાશૈ: પ્રતિમુક્તસ્ય વીરા
વિકિથનં તવ ગુર્જન્ત્યભદ્ર ॥ ૧૦ ॥

પછી વરાહજીને કહ્યું - 'અરે મૂર્ખ! અહીં આવ, આ પૃથ્વીને તું છોડી દે; તેને વિશ્વવિધાતા બ્રહ્મજીએ અમ રસાતલવાસીઓના હવાલે કરી દીધી છે. રે વરાહરૂપધારી અધમદેવ! મારા દેખતાં તું એને લઈને હેમઐમપણે નહિ લઈ જઈ શકે. (૩) તું માયાથી લપાઈ-છુપાઈને જ દેત્યોને જતી લે છે અને મારી નાખે છે. શું એને લીધે અમારા શત્રુઓએ અમારો નાશ કરવા માટે તને પાણ્યો છે? મૂઢ! તારું બળ તો યોગમાયા જ છે; અન્ય કોઈ પુરુષાર્થ તારામાં થોડો છે? આજે તને ખતમ કરીને હું પોતાના બાંધવોનો શોક દૂર કરીશ. (૪) મારા હાથમાંથી છૂટેલી ગદાના પ્રહારથી માથું ફાટી જવાને કારણો જ્યારે તું મરી જઈશ ત્યારે તારી આરાધના કરનારા જેટલા દેવો અને ઋષિઓ છે તે બધાય મૂળ-કપાયેલાં વૃક્ષોની જેમ પોતે જ નાચ થઈ જશે.' (૫)

હિરણ્યાકા દુર્વચનોનાં બાંધોથી ભગવાનને છેદતો જઈ રહ્યો હતો, પણ તેમણે દાઢોની ટોચ પર રહેલી પૃથ્વીને ભયભીત (થયેલી) જોઈને તે આધાત સહી લીધો તથા પાણીમાંથી એવી રીતે બહાર નીકળી આવ્યા કે જેમ મગરમણ્ણના આધાતથી ગજરાજ હાથજી સાથે નીકળી આવે છે. (૬) તેના પડકારનો કોઈ ઉત્તર નહીં આપતાં તેઓ જ્યારે જળમાંથી બહાર આવવા લાગ્યા ત્યારે જેમ મગરમણ્ણ હાથીનો પીછો કરે છે તેવી જ રીતે પીળા કેશ અને તીણી દાઢોવાળા તે દેંયે તેમનો પીછો કર્યો તથા વજની જેમ તાડુકીને તે કહેવા લાગ્યો - 'તને ભાગી છૂટાં શરમ નથી આવતી? સાચું છે, અસત્ત પુરુષો માટે કયું કામ નહીં કરવા યોગ્ય છે?' (૭)

ભગવાને પૃથ્વીને લઈ જઈને જળની ઉપર વ્યવહાર-યોગ્ય સ્થાને સ્થાપિત કરી દીધી અને તેનામાં પોતાની આધારશક્તિનો સંચાર કર્યો. તે સમયે હિરણ્યાકાની સામે જ બ્રહ્મજીએ તેમની સુતિ કરી અને દેવતાઓએ પુષ્પવૃદ્ધિ કરી. (૮) ત્યારે શ્રીહરિએ ઘણી ભારે ગદા લઈને પોતાની પાછળ-પાછળ આવી રહેલા હિરણ્યાકાને, કે જેણો સોનાનાં આભૂષણો અને અદ્ભુત કવચ ધારજ કરેલાં હતાં તથા જે પોતાનાં કટુ-વચનોથી તેમને અવિરતપણે મર્માંધાત કરી રહ્યો હતો - તેને અત્યંત કોધપૂર્વક હસતાં-હસતાં કહ્યું. (૯)

શ્રીભગવાને કહ્યું - અરે! સાચે જ અમે જંગલી જવ છીએ, કે જે તારા જેવા ગ્રામસિંહો (કુતરાઓ)ને શોધતા કરીએ છીએ. દુષ! તારા જેવા મૃત્યુપાશમાં બંધાયેલા અભાગિયા જીવોની આત્મશ્લાઘા (સ્વ-પ્રશંસા) પર વીર પુરુષો ધ્યાન આપતા નથી. (૧૦)

૧. પ્રા. પા. - દૃષ્ટિ: ૨. પ્રા. પા. - વરભયાય ૩. પ્રા. પા. - પ્રસબં તં ૪. પ્રા. પા. - નદ્વિં મૃગં ૫. પ્રા. પા. - નસિંહમ् ।

ऐते वयं न्यासहरा रसौक्सां
गतलियो गदया द्रावितास्ते ।
तिष्ठामहेऽथापि^१ कुरुत्यिदाजौ
स्थेयं कुरु यामो^२ बलिनोत्पाद्य वैरम् ॥ ११ ॥

तं पद्रथानां कुल यूथपाधिपो
घटस्व नोऽस्वस्तय आश्वनूहः ।
संस्थाप्य चास्मान् प्रमृजाशु स्वकानां
यः स्वां प्रतिशां नातिपिपत्यसत्यः ॥ १२ ॥

मैत्रेय उवाच^३

सोऽधिकिमो भगवता प्रलब्धश्च लृषा भृशम् ।
आजहारोल्बणं कोषं कीड्यमानोऽहिरादिव ॥ १३ ॥

सृजन्मर्हितः^४ श्वासान्मन्युप्रचलितेन्द्रियः ।
आसाधतरसादैत्यो गदयाऽल्प्यहनद्विभ् ॥ १४ ॥

भगवांस्तु गदावेगं विसृष्टं रिपुष्णोरसि ।
अवश्ययत्तिरक्षीनो योगादृढ ईवान्तकम् ॥ १५ ॥

पुनर्गदां स्वामादाय^५ आमयन्तमभीक्षाशः ।
अल्प्यधावद्विः कुद्धः संरभमाद्दृष्टद्युद्धम् ॥ १६ ॥

ततश्च गदयाऽरातिं दक्षिणस्यां भूवि प्रभुः ।
आजधे स तु^६ तां सौभ्य गदया कोविदोऽहनत् ॥ १७ ॥

ऐवं गदाभ्यां गुर्वीभ्यां हर्यक्षो हरिरेव च ।
जिग्नीषया सुसंरभ्यावन्योन्यमभिज्ञन्तुः ॥ १८ ॥

तयोः स्पृधोस्तिं मगदाहताङ्गयोः^७
क्षताखवद्याण्डविवृद्धमन्ययोः^८ ।

विचित्रमार्गांश्चरतोर्जिग्नीषया
व्यभादिलायाभिव शुष्मिष्णोर्मृद्धः ॥ १९ ॥

देत्यस्य यशावयवस्य माया-
गृहीतवाराहतनोर्महात्मनः ।

कौरव्य मह्यां द्विषतोर्विमर्दनं
दिदक्षुरागाद्धिभिर्वृतः स्वराद् ॥ २० ॥

हा, अमे रसातल-वासीओनी थापण योरीने अने शरम छोड़ीने तारी गदाना भयथी अही भागी आव्या छीअे. अमारामां अेवुं सामर्थ्य क्यांथी होय के तारा जेवा अद्वितीय वीरनी सामे युद्धमां उला रही शकीअे? तेम छतां अमे तारी सामे गमे-तेम पक्ष उला छीअे; तारा जेवा बणवानो साथे वेर बांधीने अमे जहि पक्ष क्यां शकीअे? (११) तुं पायदण वीरोनो सरदार छे, तेथी हवे निःशंक थईने, गडबांज छोड़ीने अमारुं अनिष्ट करवानो प्रयत्न कर अने अमने मारीने पोताना भाईभाऊओनां आंसु लृष्ट. ऐमां हवे मोहुं ना कर. जे पोतानी प्रतिशानुं पालन करतो नथी ते असत्य छ - सारा माणसोमां बेसवा लायक नथी. (१२)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे - विद्वरज्ञ! भगवाने रोषपूर्वक ते देत्यनो आ रीते ज्यारे घण्डो उपहास अने तिरस्कार कर्या त्यारे ते पक्षीने रमाइवामां आवता सापनी जेम कोषथी भडबडी उठ्यो. (१३) ते भिजाईने लांबा-लांबा श्वास लेवा लाग्यो, तेनी ईन्द्रियो कोषथी खण्डणी उठी अने ते हुए देत्ये घण्डा वेगथी दोडीने भगवान पर गदानो प्रहार कर्या. (१४) पक्ष भगवाने पोतानी छाती पर चलावायेली शत्रुनी गदानो प्रहार थोडाक वांका वणीने भयावी लीधो, भराबर ऐवी ज रीते के जेम योगसिद्ध पुरुष मृत्युना आकमणाथी पोताने भयावी ले छे. (१५) पछी ज्यारे ते कोषथी होठ चावतो पोतानी गदाने वारंवार धुमाववा लाग्यो त्यारे श्रीहरि कोपित थईने भारे वेगपूर्वक तेना तरक धस्या. (१६) हे सौम्यस्वभाव विद्वरज्ञ! त्यारे प्रभुअे शत्रुनी जमणी अभर पर गदानो प्रहार कर्या, पक्ष गदापुद्धमां कुशण छिरक्ष्याके ते प्रहार वच्चेथी ज पोतानी गदा पर जीली लीधो. (१७) आ प्रभाणे श्रीहरि अने छिरक्ष्याक्ष अेकबीजाने छतवानी ईच्छाथी अत्यंत कुद्ध थईने पोतपोतानी भारे गदाओथी अेकबीजा पर प्रहार करवा लाग्या. (१८) ते समये ते बनेयमां छतवानी होठ जामी गई, बेयनां अंगो गदाओना प्रहारोथी धायल थई गयां हतां, पोतानां अंगोने थपेला धामांथी वहेता लोहीनी गंधथी बेयनो कोष वधतो जहि रक्षो हतो अने ते बनेय जातजातना पेतरा (दाव) बदली रक्षा हता. आ प्रभाणे, गाय माटे परस्पर लडता बे सांदोनी जेम ते बने वच्चे अेकबीजाने छतवानी ईच्छाथी धाणुं भयंकर पुद्ध थयुं. (१९) हे विद्वरज्ञ! आ प्रभाणे छिरक्ष्याक्ष अने मायाथी वराहउप धारण करनारा भगवान यशमूर्ति पृथ्वी माटे

१. प्रा. पा. - तिष्ठामहे चापि । २. प्रा. पा. - त्वया । ३. प्राचीन प्रतमां 'मैत्रेय उवाच' नथी. ४. प्रा. पा. - विसृ० । ५. प्रा. पा. - समां । ६. प्रा. पा. - च तं । ७. प्रा. पा. - तयोर्मृषे तिग्नगदाह० । ८. प्रा. पा. - व्युद्धयोः ।

આસત્રશૈષ્ડીરમપેતસાધ્વસં
કૃતપ્રતીકારમહાર્યવિકમમ् ।
વિલક્ષ્ય દૈત્યં ભગવાન् સહસ્રણી-
જગાદ નારાયણમાદિસૂકરમ् ॥ ૨૧ ॥

બ્રહ્માવાચ

એષ તે દેવ દેવાનામદ્વિમૂલમુપેયુધામ् ।
વિપ્રાણાં સૌરભેદીણાં^૧ ભૂતાનામધ્યનાગસામ् ॥ ૨૨ ॥

આગસ્કૃદ્ધયકૃદ્ધુદ્ધુદ્ધદ્ધમદ્રાદ્વરોડસુર: ^૨ ।
અન્વેષત્ત્રપ્રતિરથો લોકાનટતિ કષ્ટક: ॥ ૨૩ ॥

મैનં^૩ માયાવિનં દ્રો નિરકુશમસતમમ् ।
આકીડબાલવદેવ યથાડક્ષીવિષમુત્ખિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

ન યાવદેષ વર્ષેત સ્વાં વેલાં પ્રાણ્ય દારુણાઃ ।
સ્વાં દેવ માયામાસ્થાય તાવજજ્ઞાયમચ્યુત ॥ ૨૫ ॥

એષા ધોરતમા સન્ધ્યા લોકચ્છમ્બદ્કરી^૪ પ્રભો ।
ઉપસર્પતિ સર્વાત્મન્ સુરાણાં જયમાવહ ॥ ૨૬ ॥

અધુનેષોડભિજિનામ યોગો મૌહૂર્તિકોહ્યગાત् ।
શિવાય નસ્તં સુહદામાશુ નિસ્તર દુસ્તરમ્ ॥ ૨૭ ॥

દિષ્ટ્યાત્વાં વિહિતં મૃત્યુમયમાસાદિતઃ સ્વયમ્ ।
વિકમ્યૈનં મૃદે હત્વા લોકાનાધેહિ શર્મણિ ॥ ૨૮ ॥

વેર બાંધીને જ્યારે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ત્યારે તે જોવા માટે ઝાંખિઓ સહિત બ્રહ્માજી ત્યાં આવ્યા. (૨૦) તેઓ હજારો ઝાંખિઓથી વીટળાયેલા હતા. જ્યારે તેમણે જોયું કે તે દૈત્ય મોટો શૂરવીર છે, તેનામાં ભયનું નામ સુધ્યાં નથી, તે મુકાબલો કરવામાં પડો સમર્થ છે અને તેના પરાક્રમને તોડવું એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે ત્યારે તેઓ આદિ-વરાહરૂપ ભગવાન નારાયણને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. (૨૧)

શ્રીબ્રહ્માજીએ કહ્યું – હે દેવ! મારી પાસેથી વરદાન મેળવીને આ દુષ્ટ દૈત્ય ઘણો પ્રબળ થઈ ગયો છે. અત્યારે આ તમારાં ચરણોના શરણો રહેનારા દેવતાઓ, બ્રાહ્મણો, ગાયો તથા અન્ય નિર્દોષ જીવોને ઘણી હાનિ પહોંચાડનારો, દુઃખદાયો અને ભયપ્રદ થઈ રહ્યો છે. એની તોંબે આવે તેવો અન્ય કોઈ યોગ્યો નથી, તેથી આ મહાંકંટક પોતાનો મુકાબલો કરનારા વીરની શોધમાં સમસ્ત લોકોમાં ઘૂમી રહ્યો છે. (૨૨-૨૩) આ દુષ્ટ ઘણો જ માયાવી, ઘમંડી અને નિરંકુશ છે. બાળક જેમ કોષે ભરાયેલા સાપ સાથે રમે છે તે રીતે તમે આની સાથે ખેલ ના કરો. (૨૪) હે દેવ! અચ્યુત! જ્યાં સુધીમાં આ દારુણ દૈત્ય પોતાની ભળવૃદ્ધિની વેળાને પાખીને પ્રબળ બને તેની પહેલાં જ તમે પોતાની યોગમાયા અપનાવીને આ પાપીને હણી નાખો. (૨૫) હે પ્રભુ! જુઓ, લોકોનો સંહાર કરનારી ભયંકર સંઘાવેળા થવાની તૈયારી છે. હે સર્વાત્મા! તમે તે પહેલાં જ આ અસુરને હણીને દેવતાઓને વિજય પ્રદાન કરો. (૨૬) અત્યારે અભિજિત્ત નામના માંગલ્યપૂર્ણ મુહૂર્તનો પણ યોગ આવી ગયો છે. તેથી પોતાના સુહૃદ એવા અમારા કલ્યાણ માટે જલદીથી આ દુર્જ્ય દૈત્ય સાથે નીપટી લો (તેને ખતમ કરો). (૨૭) હે પ્રભુ! તેનું મૃત્યુ તમારા જ હાથે નિર્માયેલું છે. અમારું મોટું ભાગ્ય છે કે આ પોતે જ પોતાના કાળરૂપ એવા તમારી પાસે આવી પહોંચ્યો છે. હવે તમે યુદ્ધમાં બળપૂર્વક તેને હણીને લોકોને શાંતિનું પ્રદાન કરો. (૨૮)

=★=

ઠતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્દે હિરણ્યાક્ષવધેઽસ્તાદશોડધ્યાય: ॥ ૧૮ ॥
ત્રીજો સ્ક્રન્ય-અંતર્ગત હિરણ્યાક્ષવધ-અંતર્ગત અઢારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રા. પા. – ન્સૌરભેદીણાં । ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘આગસ્કૃદ્ધ...’ એ પૂર્વાં મૂળમાં નથી. ૩. પ્રા. પા. – નૈનં । ૪. પ્રા. પા. – ચુભકરી ।

ओगणीसमो अध्याय

हिरण्याक्षनो वय

मैत्रेय उवाच

अवधार्य विरिंचस्य निर्वलीकामृतं वयः।
प्रहस्य प्रेमगर्भेण तदपाङ्गेन सोऽग्रहीत् ॥ १ ॥

ततः सप्तं मुखतश्चरन्तमकुतोभयम्।
जघानोत्पत्य गदया हनावसुरमक्षः^१ ॥ २ ॥

सा हता तेन गदया विहता भगवत्करात्।
विघूर्णिताऽपतद् रेजे^२ तद्भूतमिवाभवत् ॥ ३ ॥

स तदा लब्धतीर्थोऽपि न बबाधे निरायुधम्।
मानयन् स मृथे धर्म विष्वक्सेनं प्रकोपयन् ॥ ४ ॥

गदायामपविद्वायां हाहाकारे विनिर्गते^३।
मानयामास तद्वर्म सुनाभं चास्मरद्विभुः ॥ ५ ॥

तं व्यग्रयकं दितिपुत्राधमेन
स्वपार्षदमुख्येन विषज्जमानम्।
यित्रा वायोऽतद्विदां खेचराणां
तत्रास्मासन् स्वस्तितेऽमुं जहीति ॥ ६ ॥

स तं निशाभ्यातरथाजमग्रतो
व्यवस्थितं पद्मपलाशलोचनम्।
विलोक्य चामर्षपरिप्लुतेन्द्रियो
रुधा स्वदन्तस्यदमादशस्यवसन् ॥ ७ ॥

करालदंष्ट्रशक्तुभ्यां सञ्चक्षाणो दहन्तिव।
अभिप्लुत्य स्वगदया हतोऽसीत्याहनद्विभ् ॥ ८ ॥

पदा सव्येन तां साधो भगवान् पश्चसूकरः।
लीलया भिषतः शत्रोः प्राहरद्वातरंहसम् ॥ ९ ॥

आह चायुधमाधत्स्व घटस्व त्वं जिगीषसि।
ईत्युक्तः स तदा भूयस्ताऽयन् व्यनद्द्वभृशम् ॥ १० ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! ब्रह्माज्ञानां आ निष्कृप्त अमृतमय वयनो संभणीने भगवाने तेमना भोगपश्च पर स्मित करीने पोताना प्रेमपूर्ण नेत्रकटाकथी तेमनी प्रार्थनानो स्वीकार करी लीधो। (१) पछी तेमणे जपटीने पोतानी सामे निर्बयपश्चे विचरता शत्रुनी हडपची पर गदाप्रहार कर्या, पश्च हिरण्याक्षनी गदा साथे टकराईने ते गदा भगवानना दाथमांथी छटकी गई अने चक्कर कापती जमीन पर पडीने शोभवा लागी। आ घक्की अजब जेवी घटना बनी। (२-३) ते समये शत्रु पर प्रहार करवानो सारो मोक्ष मणवा छतां पश्च हिरण्याक्षे तेमने शख्तीन जोईने पुद्ध-धर्मनु पालन करतो रहीने तेमना पर आकमण कर्यु नहीं। तेणे भगवाननो कोष वधारवा माटे ज आम कर्यु हतुं। (४) गदा पडी गया पछी अने लोकोनो हाहाकार बंध थई गया पछी प्रभुअे तेनी धर्मभुद्धिनी प्रशंसा करी अने पोताना सुदर्शन-यक्तनु स्मरण कर्यु। (५)

यक तरत ज उपस्थित थईने भगवानना दाथमां करवा लाग्युं। परंतु तेओ पोताना मुख्य पार्षद अेवा देत्याधम हिरण्याक्षनी साथे विशेषरूपे कीडा करवा लाग्या। त्यारे तेमना प्रभावने नहीं जाणनारा देवताओनां आ विलक्षण वयनो संभणावा लाग्यां – ‘प्रभु! आपनो ज्य थाओ! आने वधु न रमाइ, तरत ज मारी नाखो.’ (६) ज्यारे हिरण्याक्षे जोयुं के कमलदल-नयन श्रीहरि तेनी सामे यक लहीन ऊला छे त्यारे तेनी बधी छन्दियो कोषथी छणी ऊठी अने ते लांबा श्वास भरतो पोताना दांतोथी छोठ चाववा लाग्यो। (७) ते समये ते तीक्ष्णा दाढोवाणो देत्य पोतानी आंखोथी तेमना तरक अेवी रीते धूरवा लाग्यो के जाणे ते भगवानने (हमणां ज) भस्म करी देशे। तेणे उध्यणीने ‘हवे तुं नहीं बची शके, ले’ अेवो लबकार करीने श्रीहरि पर गदाथी प्रहार कर्या। (८) हे सापुस्वभावना विद्वरज्ञ! पश्चमूर्ति श्रीवराह भगवाने शत्रुना जोतां लीलापूर्वक ज पोताना डाला पगथी वायुना जेवा वेगवाणी तेनी ते गदा पृथ्वी पर पाडी नाखी अने तेने कह्यु – ‘अरे देत्य! तुं मने ज्ञतवा मागे छे, तो पोतानुं शख्त उपाडी ले अने एक वार करीथी वार कर.’ भगवानना आ प्रभाणे कहेवाथी तेणे करीथी गदा चलावी अने महाभीषण गर्जना करवा लाग्यो। (८-१०)

१. मा. पा. – विनाशाध य सुस्वरम्। २. प्राचीन प्रतमां ‘विघूर्णिताऽ’ ऐ उत्तर्य मूलमां नद्यो। ३. मा. पा. – य निर्गते।

તાં સ આપતતો વીક્ષ્ય ભગવાન् સમવસ્થિતः ।
જગ્રાહ લીલયા પ્રામાં ગરુત્માનિવ પત્રગીમ् ॥ ૧૧ ॥

સ્વપૌરુષે પ્રતિહતે હતમાનો મહાસુરः ।
નૈચ્છદ્ય ગદાં^१ દીયમાનાં હરિણા વિગતપ્રભः ॥ ૧૨ ॥

જગ્રાહ ત્રિશિખં શૂલં જ્વલજ્વલનલોલુપમ् ।
યજ્ઞાય ધૂતરૂપાય વિપ્રાયાભિચરન् યથા ॥ ૧૩ ॥

તદોજસા   દેત્યમહાભટાર્પિત
ચકાસદન્તઃ ખ ઉદીર્ણાદીધિતિ ।
ચકેણ ચિચ્છેદ નિશાતનેમિના
હરિયથા તાર્ક્ષ્યપતત્ત્રમુજિત્તમ् ॥ ૧૪ ॥

વૃક્ષો સ્વશૂલે બહુધાડરિણા હરે:
પ્રત્યેત્યવિસ્તીર્ણમુરો વિભૂતિમત् ।
પ્રવૃદ્ધરોષ: સ કઠોરમુદ્ધિના
નદન્ પ્રહત્યાન્તરધીયતાસુર: ॥ ૧૫ ॥

તેનેત્યમાહત: ક્ષતર્ભગવાનાદિસૂકર: ।
નાકમ્પત મનાક્રક્વાપિ લંજાહત ઈવ દ્વિપ: ॥ ૧૬ ॥

અથોરૂધાસૃજન્માયાં યોગમાયેશ્વરે હરૈ ।
યાંવિલોક્યપ્રજ્ઞાસ્તામેનિરેડસ્યોપસંયમમ् ॥ ૧૭ ॥

પ્રવવુર્વાયવશ્વાણાસ્તમ: પાંસવમૈરયન્ ।
દિગ્ભ્યો નિપેતુર્ગ્રાવાણા: ક્ષેપણૈ: પ્રહિતા ઈવ ॥ ૧૮ ॥

ધૌર્ણાદભગણાભૌધૈ: સવિદ્યુત્સતનયિતુભિ: ।
વર્ષદ્વિ: પૂયકેશાસૃજિવષ્ટમૂત્રાસ્થીનિચાસકૃત् ॥ ૧૯ ॥

ગિરય: પ્રત્યદેશ્યન્ત નાનાયુધમુચોઽનઘ ।
દિગ્વાસસો યાતુધાન્ય: શૂલિન્યો મુક્તમૂર્ધજા: ॥ ૨૦ ॥

ગદાને પોતાના તરફ આવતી જોઈને ભગવાને પોતે જ્યાં ઊભા હતા ત્યાંથી જ, તેને આવતાંવેંત અનાયાસ એવી રીતે પકડી લીધો કે જેમ ગરુડ સાપણાને પકડી લે છે. (૧૧)

પોતાના પ્રયત્નને આ રીતે વર્ય ગયેલો જોઈને તે મહાદૈત્યનો ઘમંડ હુંડો પડી ગયો અને તેનું તેજ નાદ થઈ ગયું. આ વખતે ભગવાનના આપવા છતાં પણ તેણે ગદા લેવાની હિંદ્રણ ન કરી. (૧૨) પરંતુ કોઈ જે રીતે બ્રાહ્મણ પર નિષ્ઠળ અભિચાર (મારણ વગેરે પ્રયોગ) કરે, મૂઠ વગેરે ચલાવે તે જ રીતે તેણે શ્રીયજ્ઞપુરુષ પર પ્રથાર કરવા માટે પ્રજ્વલિત અભિન જેવું લપકારા મારતું એક ત્રિશૂળ લીધું. (૧૩) અત્યંત વેગપૂર્વક છોડાયેલું મહાબલી હિરણ્યાકાનું તે તેજસ્વી ત્રિશૂળ આકાશમાં ખૂબ જરૂરથી ચમકવા લાગ્યું. ત્યારે ભગવાને તેને પોતાની તીક્ષ્ણ ધારવાળા ચકથી એવી રીતે કાપી નાખ્યું કે જેમ ગરુડજીએ છોડેલી તેજસ્વી પાંખને હંદે કાપી નાખી હતી.² (૧૪) ભગવાનના ચકથી પોતાના ત્રિશૂળના ધણાબધા ટુકડા થયેલા જોઈને તેને ધણો કોષ થયો. તેણે પાસે આવીને તેમના વિશાળ વક્ષસ્થળ પર, કે જેના પર શ્રીવત્સનું ચિકિત્સાઓની માયાઓનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યો, જેમને જોઈને સધળી પ્રજ્ઞ ધણી ડરી ગઈ અને એમ સમજવા લાગ્યો કે હવે સંસારનો પ્રલય થનાર છે. (૧૫) ભારે પ્રચંડ આંધી ફૂકાવા લાગ્યી, જેને કારણે ધૂળથી બધી બાજુ અંધકાર છવાઈ ગયો. બધી બાજુઅથી પથ્યરોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો, કે જે પથ્યરો એવા લાગતા હતા કે જાણે કોઈ ક્ષેપણયંત્ર (ગલોલ) માંથી ફેંકવામાં આવી રહ્યા હોય. (૧૬) વીજળીના ચમકારા અને ગડગડાટ સાથે વાદળાંઓ વેરાઈ જવાથી આકાશમાં સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે ગ્રહો છુપાઈ ગયા તથા તે વાદળોમાંથી પરુ, વાળ, લોહી, વિષા, મૂત્ર અને હાડકાંઓનો વરસાદ થવા લાગ્યો. (૧૭) હે વિદુરજી! એવા એવા પહાડ દેખાવા લાગ્યા કે જેઓ જાતજાતનાં અલાશાઓ વરસાવી રહ્યા હતા. હાથમાં ત્રિશૂળ લીધેલી, વાળ ખોલી નાખેલી, નજીન રાક્ષસીઓ દેખાવા લાગ્યી. (૨૦)

૧. પ્રા. પા. - નૈચ્છદ્ય ગ્રહીતું સુગમાં હરિં ।

* એક વાર ગરુડજી પોતાની માતા વિનતાને સપોની માતા કદૂના દાસીપણામાંથી મુક્ત કરવા માટે દેવતાઓની પાસેથી અમૃત છીનવી લાવ્યા હતા. ત્યારે હંદે તેમના પર વજ છોડ્યું. હંદ્રનું વજ ક્યારેય વર્ય જતું નથી, તેથી તેનું માન રાખવા માટે ગરુડજીએ પોતાની એક પાંખ પાડી નાખી, તેને તે વજે કાપી નાખી.

बहुभिर्यक्षरक्षोऽमिः पत्त्यश्चरथकुञ्जरैः।
आततायिभिरुत्सृष्टा हिंसा वाचोऽनिवैशसाः^१ ॥ २१॥

प्रादुष्कृतानां मायानामासुरीषां विनाशयत्।
सुदर्शनाखं भगवान् प्रायुङ्कत दधितं त्रिपात् ॥ २२॥

तदा दितेः समभवत्सहसा हृषि वेपथुः।
स्मरन्त्या भर्तुरादेशं स्तनाच्यासुक् प्रसुल्युवे ॥ २३॥

विनष्टासु^२ स्वमायासु भूयश्चाव्रज्य केशवम्।
रुधोपगृहमानोऽमुं ददेशोऽवस्थितं बहिः ॥ २४॥

तं मुष्टिभिर्विनिधनं वज्जसारैरधोक्षजः।
करेण कर्णमूलेऽहन् यथा त्वाष्ट्रं मरुत्पतिः ॥ २५॥

स आहतो विश्वजिता^३ ह्यवशया
परिभ्रमद् गात्र उद्दत्तलोचनः।

विकीर्णभाब्दुष्टिशिरोरुहोऽपतद्^४
यथा नगेन्द्रो लुलितो नमस्वता ॥ २६॥

क्षितौ शयानं तमकुष्ठवर्चसं
करालदंष्ट्रं परिदृष्टदृष्टदम्।

अज्ञादयो वीक्ष्य शशसुरागता
अहो ईमां को^५ नु लभेत संस्थितिम् ॥ २७॥

यं योगिनो योगसमाधिना रहो
ध्यायन्ति लिङ्गादसतो मुमुक्षया।

तस्यैष देत्यऋषभः पदाहतो
मुखं प्रपश्यन्तनुमुत्सर्ज इ ॥ २८॥

ऐतौ तौ पार्षदावस्य शापाद्यातावसद्गतिम्।
पुनः कृतिपयैः स्थानं प्रपत्स्येते इ जन्मभिः ॥ २९॥

देवा जियुः

नमो नमस्तेऽभिलयशतन्तवे
स्थितौ गृहीतामलसत्त्वमूर्तये।

दिष्ट्या हतोऽयं जगतामरुन्तु-
स्त्वत्पादभक्त्या वयमीश निर्वताः ॥ ३०॥

घण्टाबधा पायदण, घोडेसवारो, रथीओ अने हाथीओ पर आळढ सैनिकोनी साथे आततायी पक्ष-राक्षसोनो 'मारो-मारो, कापो-कापो' ऐवो अत्यंत कुर अने हिंसामय कोलाहल संभणावा लाग्यो. (२१)

आ प्रमाणो प्रगट थयेली ते आसुरी मायाजाणनो नाश करवा माटे पक्षमूर्ति भगवान वराहे पोतानुं प्रिय सुदर्शन चक छोड्यु. (२२) ते समये पोताना पतिना कथननुं स्मरण थई आवतां दितिनुं कृद्य अचानक कंपी उठ्यु अने तेना थानोमांथी लोही वडेवा लाग्यु. (२३). पोतानी मायाजाण नष्ट थई जवाथी ते देत्य फरी भगवान पासे आव्यो. तेणो तेमने कोधथी दबावीने पीसी नाभवानी ईच्छाथी भुजाओमां भरी लीधा, परंतु तेणो जोयुं के तेओ तो बहार ज उभा छे. (२४) हवे ते वज्ज जेवा कठोर मुक्काओथी भगवानने मारवा लाग्यो. त्यारे जेम ईन्द्रे वृत्रासुर पर प्रहार कर्या हतो ते रीते भगवाने तेना लमणा पर एक तमाचो मार्यो. (२५)

विश्वविजयी भगवाने जोके भारे उपेक्षापूर्वक तमाचो मार्यो हतो तोपङ्क तेना प्रहारथी हिरण्याक्षनुं शरीर चक्रावा लाग्यु, तेनी आंभो बहार नीकणी आवी तथा हाथ-पग अने वाण वेरण-छेरण थई गया अने ते निष्प्राण थईने वंटोणियाथी उभडी पडेला वृक्षनी जेम पृथ्वी पर पटकायो. (२६) हिरण्याक्षनुं तेज हज्ज पक्ष जांभुं थयुं न हतुं ते विकराण दाढोवाणा देत्यने दांतोथी होठ पीसतो, पृथ्वी पर पडेलो जोઈने, त्यां पुढ जेवा आवेला भ्रमा वगेरे देवताओ तेनी प्रशंसा करवा लाग्या के 'अहो, आवुं अलभ्य मृत्यु कोने मणी शके?' (२७) पोतानी मिथ्या उपाधिथी छूटवा माटे योगीजनो समाधियोग वडे अंकानामां जेमनुं ध्यान करे छे तेमनां चरणोना प्रहारथी, तेमनुं मुख जेतां-जेतां, देत्यराजे पोतानुं शरीर छोड्यु. (२८) आ हिरण्याक्ष अने हिरण्यकशिपु भगवानना ज पार्षदो छे, तेमने शापवशात् आ अधोगति प्राप्त थयेली छे. हवे केटलाड जन्मो पष्ठी तेओ फरी पोताना स्थाने पहडोंची जशे. (२९)

देवताओ कडेवा लाग्या – हे ग्रन्थ! आपने वारंवार नमस्कार छे. आप समस्त यज्ञोनो विस्तार करनारा छो तथा संसारनी स्थिति (हयाती) माटे शुद्ध-सत्त्वमय मंगणविग्रह प्रगट करो छो. घण्टा आनंदनी वात छे के संसारने कष्ट आपनारो आ हुए देत्य मार्यो गयो. हवे आपनां चरणोनी भजितना प्रभावथी अमने पक्ष सुख-शांति मणी गई. (३०)

१. प्रा. पा. – ऽऽभिवै० । २. प्रा. पा. – व्युदस्तासु य मायासु । ३. प्रा. पा. – विश्वसुजा । ४. प्रा. पा. – विकीर्णभाब्दुष्टिशिरोपरो० ।

५. प्रा. पा. – कोऽन्न ।

મૈત્રેય ઉવાચ^૧

એવं   હિરણ્યાક્ષમસત્ત્વવિક્રમં
               સ સાદગિત્વા હરિરાદિસૂકરઃ ।
 જગામ   લોકં સ્વમખછિતોત્સવં
               સમીક્ષિતઃ^૨ પુષ્કરવિષ્ટરાદિભિ: ॥ ૩૧ ॥

મયા યથાઽનૂકૃતમવાદિ તે હરે:
               કૃતાવતારસ્ય સુમિત્ર ચેષ્ટિતમ् ।

યથા   હિરણ્યાક્ષ   ઉદારવિક્રમો
               મહામૃદે   કીડનવશિરાકૃતઃ ॥ ૩૨ ॥

સૂત ઉવાચ

ઈતિકૌષારવાખ્યાતામાશ્રુત્યભગવત્કથામ् ।
 ક્ષતાઽક્ષતાનન્દં પરં લેખે મહાભાગવતો દ્વિજ ॥ ૩૩ ॥

અન્યેપાં પુષ્પશલોકાનામુદ્રામયશસાં સતામ् ।
 ઉપશ્રુત્ય ભવેન્ભોદઃ શ્રીવત્સાકૃસ્ય કિં પુનઃ ॥ ૩૪ ॥

યો ગજેન્દ્રં જ્યષ્ઠગ્રસ્તં ધ્યાયન્તં ચરણાભુજમ् ।
 કોશાનીનાં કરેણૂનાં કૃચ્છ્રતોડમોચયદ્દુતમ् ॥ ૩૫ ॥

તં   સુખારાધ્યમૃજુભિરનન્યશરણૈર્નૃભિ: ।
 કૃતશઃ કો ન સેવેત દુરારાધ્યમસાધુભિ: ॥ ૩૬ ॥

યો   વૈ   હિરણ્યાક્ષવધં   મહાલ્લુતં
               વિકીર્ણિતં   કારણસૂકરાત્મનઃ ।

શૃષ્ટોતિ   ગાયત્ર્યનુમોદતેઽજસા
               વિમુચ્યતે^૩ બ્રહ્મવધાદપિ દ્વિજઃ^૪ ॥ ૩૭ ॥

અતન્મહાપુષ્પમલં^૫   પવિત્રં
               ધન્યં યશસ્યં પદમાયુરાશિષામ् ।

પ્રાણેન્દ્રિયાણાં   યુધિ   શૌર્યવર્ધનં
               નારાયણોડન્તે ગતિરજં શૃષ્ટવતામ् ॥ ૩૮ ॥

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહું - હે વિદુરજી! આ પ્રમાણે મહાપરાક્મી હિરણ્યાક્ષનો વધ કરીને ભગવાન આહિવરાહ પોતાના આખંડ-આનંદમય ધામમાં પદ્ધારી ગયા. તે સમયે બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓ તેમની સુતિ કરી રહ્યા હતા. (૩૧) મિત્ર વિદુરજી! ભગવાન અવતાર લઈને જેવી લીલાઓ કરે છે અને જેવી રીતે તેમણે ભયંકર યુદ્ધમાં મહાપરાક્મી હિરણ્યાક્ષનો રમકડાની જેમ વધ કરી નાખ્યો તે બધું ચરિત્ર મેં ગુરુમુખેથી જેવું સાંભળ્યું હતું તે તમને કહી સંભળાયું. (૩૨)

સૂતજી કહે છે - હે શૌનકજી! મૈત્રેયજીના મુખેથી ભગવાનની આ કથા સાંભળીને પરમ ભાગવત વિદુરજીને ઘણો આનંદ થયો. (૩૩) પવિત્રકીર્તિવાન અને પરમ પશસ્ત્વી અદ્વા અન્ય મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર સાંભળવાથી પણ જો ઘણો આનંદ થતો હોય છે તો પછી શ્રીવત્સધારી ભગવાનની લલિત-મધુર લીલાઓની તો વાત જ શી કરવી? (૩૪) જે સમયે મગરમશ્શના પકડવાથી ગજરાજ પ્રભુનાં ચરણોનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો અને તેની હાથઝીઓ દુઃખથી ગાંગરવા લાગ્યી, તે સમયે તેમને દુઃખમાંથી જેમણે તત્કાળ છોડાયાં અને જેઓ બધી બાજુમેથી નિરાશ થઈને પોતાના શરણો આવેલા સરળહદ્યી ભક્તો પર સહેજે પ્રસન્ન થઈ જાય છે, પણ (જેઓ) દુર્જનો માટે અત્યંત દુરારાધ્ય છે - તેમના પર જલદી પ્રસન્ન થતા નથી તે શ્રીપ્રભુના ઉપકારોને જાણનારો અદ્વા મનુષ્ય ક્યો હોય કે તેમનું સેવન ના કરે? (૩૫-૩૬) હે શૌનકાદિ ઋપિજનો! પૃથ્વીનો ઉદાર કરવા માટે વરાહનું ડ્રુપ ધારણ કરનારા શ્રીહરિની હિરણ્યાક્ષ-વધ નામની આ પરમ અદ્ભુત લીલાને જે મનુષ્ય સાંભળે છે, ગાય છે અને સમર્થે છે તે બ્રહ્મહત્વા જેવા ધોર પાપમાંથી પણ સહેજે છુટકારો મેળવી લે છે. (૩૭) આ ચરિત્ર અત્યંત પુષ્પ આપનારું, પરમ પવિત્ર, ધન-યશની પ્રાપ્તિ કરાવનારું, આયુષ્ય વધારનારું અને કામનાઓને પૂરી કરનારું તથા પુદ્ધવેળાએ પ્રાણ અને ઈન્દ્રિયોની શક્તિને વધારનારું છે. જે લોકો આ (ચરિત્ર)ને સાંભળે છે તેમને અંતમાં શ્રીભગવાનનો આશ્રય પ્રાપ્ત થાય છે. (૩૮)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં તૃતીયસ્કન્ધે હિરણ્યાક્ષવધો^૬ નામેકોનવિશોડધ્યાય: ॥ ૧૬ ॥
 ત્રીજો સ્કન્ધ-અંતર્ગત હિરણ્યાક્ષવધ નામનો ઓગણીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં 'મૈત્રેય ઉવાચ' એ પાઠ નથી. ૨. પ્રા. પા. - સમીક્ષિતઃ । ૩. પ્રા. પા. - સ મુચ્યતે । ૪. પ્રા. પા. - પુષ્પમ् । ૫. પ્રા. પા. - ફલં । ૬. પ્રાચીન પ્રતમાં 'વધો નામ'ની જગ્યાએ 'વધે' પાઠ છે.

વીસમો અદ્યાય

બ્રહ્મજીએ રચેલી અનેકવિધ સૃષ્ટિનું વર્ણન

શૈનક ઉવાચ

મહીંપ્રતિષ્ઠામધ્યસ્ય¹ સૌતેસ્વાયમ્ભુવોમનુઃ ।
કાન્યન્વતિષ્ઠદ્વારાણિ માર્ગાયાવરજનમનામ् ॥ ૧ ॥

કાતા મહાભાગવત: કૃષણૈકાન્તિક: સુહૃત્ ।
યસ્તત્યાજાગ્રજં કૃષો સાપત્યમધવાનિતિ ॥ ૨ ॥

દૈપાયનાદનવરો મહિત્વે તસ્ય દેહજઃ ।
સર્વાત્મના શ્રિત: કૃષણં તત્પરાંશાયનુગ્રતઃ ॥ ૩ ॥

કિમન્વપૃથ્યનૈત્રેયં વિરજાસ્તીર્થસેવયા ।
ઉપગમ્ય કુશાવર્ત આસીનં તત્વવિત્તમભ્ ॥ ૪ ॥

તયો: સંવદ્તો: સૂત પ્રવૃત્તા વિમલા: કથા: ।
આપો ગાજા ઈવાધનીહરે: પાદમ્બુજાશ્રયા: ॥ ૫ ॥

તા ન: કીર્તય ભર્ત તે કીર્તન્યોદારકર્મણા: ।
રસશા: કો નુ તૃપ્યેત હરિલીલામૃતં પિબન્ ॥ ૬ ॥

એવમુગ્રશ્રવા: પૃષ્ઠ ઋષિભિર્નેમિધાયનૈ: ।
ભગવત્પર્િતાધ્યાત્મસ્તાનાહ શ્રૂયતામિતિ ॥ ૭ ॥

સૂત ઉવાચ

હરેધૃતકોડતનો: સ્વમાયયા
નિશમ્ય ગોરુદ્વરણં રસાતલાત્ ।
લીલાં હિરણ્યાકભવજયા હતં
સર્જાતહર્ષો મુનિમાહ ભારત:^૨ ॥ ૮ ॥

વિદુર ઉવાચ

પ્રજાપતિપતિ: સૃષ્ટા પ્રજાસર્ગો પ્રજાપતીન્ ।
કિમારભત મે બ્રહ્મન્ પ્રભૂદ્વિવ્યક્તમાર્ગવિત્ ॥ ૯ ॥

યે મરીચ્યાદયોવિપ્રા યસ્તુ સ્વાયમ્ભુવોમનુઃ ।
તે વૈ બ્રહ્મજી આદેશાત્કથમેતદ્બાવયન્ ॥ ૧૦ ॥

સદ્ગુરીયા: કિમસૃજન્ સ્વતન્ત્રા ઉત કર્મસુ ।
આહોસ્વિતસંહતા: સર્વઈદ્દં સ્મ^૩ સમકલ્યયન્ ॥ ૧૧ ॥

૧. પ્રા. પા. - ઽમધ્યાસ્ય । ૨. પ્રા. પા. - સારવિત । ૩. પ્રા. પા. - સર્વમકલ્યયન ।

શૈનકજી કહે છે - હે સૂતજી! પૃથ્વીરૂપી આધાર મેળવીને સ્વાયંભુવ મનુઃએ આગળ ઉપર થનારી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવા માટે કયા કયા ઉપાયોનો આધાર લીધો? (૧) વિદુરજી ઘણા મોટા ભગવદ્બક્ત હતા અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજાના અનન્ય સુહૃદ્ હતા. તેથી તેમણે પોતાના મોટા ભાઈ ધૂતરાધ્રનો, તેમના પુત્ર દુર્યોધન સમેત, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજાનો અનાદર કરવાને કારણો (તેમને) અપરાધી સમજીને, ત્યાગ કરી દીધો હતો. (૨) તેઓ મહર્ષિ દૈપાયનના પુત્ર હતા અને મહિમામાં તેમના કરતાં કોઈ પણ રીતે ઉત્તરતા ન હતા તથા બધી રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજાના આંત્રિક અને કૃષણભક્તોના અનુગામી હતા. (૩) તીર્થાનું સેવન કરવાથી તેમનું અંત:કરણ વિશેષ શુદ્ધ થયું હતું. તેમણે કુશાવર્ત-ક્ષેત્ર (હરિદ્વાર)માં બેઠેલા, તત્વજ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ મૈત્રેપજી પાસે જઈને (તેમને) બીજું શું પૂછ્યું? (૪) સૂતજી! તેમની વચ્ચે વાર્તાલાપ થતાં, શ્રીહરિનાં ચરણો સંબંધિત ઘણી પવિત્ર વાતો થઈ હશે, કે જે તેમનાં ચરણોમાંથી નીકળેલા ગંગાજળ જેવી, સંપૂર્ણ પાપોનો નાશ કરનારી છે. (૫) સૂતજી! તમારું મંગળ થાઓ, તમે ભગવાનની તે પવિત્ર વાતો (કથાઓ) અમને સંભળાવો. પ્રભુનાં ઉદાર ચરિત્રો તો કીર્તનીય હોય છે. ભલા, એવો રસિક કોણ હશે કે જે શ્રીહરિની લીલાઓરૂપી અમૃતાનું પાન કરતાં-કરતાં તૃપ્ત થઈ જાય? (૬)

નૈમિધારણ્યવાસી મુનિઓના આ પ્રમાણે પૂછવાથી ઉગ્રશ્રવા સૂતજીએ ભગવાનમાં ચિત જોડીને તેમને કહ્યું - 'સાંભળો.' (૭)

સૂતજીએ કહ્યું - હે મુનિઓ! પોતાની માયાથી વરાહનું રૂપ ધારણ કરનારા શ્રીહરિની રસાતલમાંથી પૃથ્વીને બહાર કાઢવાની અને રમત-રમતમાં જ તિરસ્કારપૂર્વક હિરણ્યાકને હણી નાખવાની લીલા સાંભળીને વિદુરજીને ઘણો આનંદ થયો અને તેમણે મુનિશ્રેષ્ઠ મૈત્રેપજીને કહ્યું. (૮)

વિદુરજીએ કહ્યું - હે બ્રહ્મન! તમે પરોક્ષ વિષયોને પણ જાણનારા છો; તેથી એ બતાવો કે પ્રજાપતિઓના સ્વામી શ્રીબ્રહ્મજીએ મરીચિ વગેરે પ્રજાપતિઓને ઉત્પન્ન કર્યા પછી સૃષ્ટિને વધારવા માટે શું કર્યું? (૯) મરીચિ વગેરે મુનીશ્વરોએ અને સ્વાયંભુવ મનુઃએ પણ બ્રહ્મજીની આજાથી પ્રજાની વૃદ્ધિ કેવી રીતે કરી? (૧૦) શું તેમણે

મૈત્રેય ઉવાચ

હૈવેન દુર્વિતક્યેષા પરેણાનિમિષેષા ચ ।
જાતકોભાલગવતો મહાનાસીદ્ગુણત્રયાત् ॥ ૧૨ ॥

રજુઃપ્રધાનાન્મહતસ્તિલિકો હૈવચોદિતાત् ।
જાતઃસસર્જે^૧ભૂતાદિર્વિયદાદીનિપત્રયશઃ ॥ ૧૩ ॥

તાનિ ચૈકેકશઃ અષ્ટુમસમર્થાનિ ભૌતિકમ् ।
સંહત્ય હૈવયોગેન હૈમમણુમવાસૃજન् ॥ ૧૪ ॥

સોડશયિષાબ્યસલિલે આણડકોશોનિરાત્મકઃ ।
સાગ્રં વૈ વર્ષસાહસ્રમન્યવાત્સીતમીશ્વરઃ ॥ ૧૫ ॥

તસ્ય નાભેરભૂત્પત્રાં સહસ્રાર્કોરુદીધિતિ ।
સર્વજીવનિકાયોકો યત્ર સ્વયમભૂત્સ્વરાદ् ॥ ૧૬ ॥

સોડનુવિષો ભગવતા યઃ શેતે સલિલાશયે ।
લોકસંસ્થાં યથાપૂર્વ નિર્મમે સંસ્થયા સ્વયા ॥ ૧૭ ॥

સસર્જચ્છાયયાડવિદ્યાં પત્રચપર્વાણમગ્રતઃ ।
તામિલમન્યતામિસં તમો મોહો^૨ મહાતમઃ ॥ ૧૮ ॥

વિસસર્જાત્મનઃ કાયં નાભિનન્દસમોમયમ् ।
જગૃહુર્ધકરક્ષાંસિ રાત્રિં કુતૃદ્સમુલવામ્ ॥ ૧૯ ॥

કુતૃદ્બ્યામુપસુષ્ટાસે તં જગૃહુમભિદુદ્વુઃ ।
મા રક્ષતૈનં જક્ષધ્વમિત્યુઃ^૩ કુતૃડિતાઃ ॥ ૨૦ ॥

દેવસ્તાનાહ સંવિનો મા માં જક્ષત રક્ષત ।
અહો મે યક્ષરક્ષાંસિ પ્રજા યૂં બભૂવિથ ॥ ૨૧ ॥

આ જગતને પત્નીઓના સહયોગથી ઉત્પન્ન કર્યું કે પદ્ધી પોતપોતાના કાર્યમાં સ્વતંત્ર રહીને અથવા બધાએ એકસાથે મળીને આ જગતની રૂચના કરી? (૧૧)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું - હે વિદુરજી! તેણી ગતિને જગતવાનું અત્યંત મુશ્કેલ છે - તે જીવાના પ્રારંભ, પ્રકૃતિ-નિયંતા પુરુષ અને કાળ - આ જીવે હેતુઓથી તથા ભગવાનના સાંનિધ્યથી ત્રિગુણમયી પ્રકૃતિમાં કોલ થવાથી, તેનાથી મહાત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું. (૧૨) હૈવની પ્રેરણાથી રજુઃપ્રધાન મહાત્ત્વથી વૈકારિક (સાત્ત્વિક), રાજ્યસ અને તામસ - ત્રણ પ્રકારનો અહેકાર ઉત્પન્ન થયો. તેણે આકાશ વગેરે પાંચ-પાંચ તત્ત્વોના અનેક વર્ગોં ઉત્પન્ન કર્યા. (૧૩) તેઓ બધા અલગ-અલગ રહીને ભૂતોના કાર્યરૂપ બ્રહ્માંડની રૂચના કરી શકતા ન હતા; તેથી તેમણે ભગવાનની શક્તિથી પરસ્પર સંગઠિત થઈને એક સુવર્ણવર્ણી અંડની રૂચના કરી. (૧૪) તે અંડ અચેતન અવસ્થામાં એક હજાર વર્ષોથી પણ વધુ સમય સુધી કારણાબ્યના જગ્યામાં પડ્યો રહ્યો. પછી ભગવાને તેનામાં પ્રવેશ કર્યા. (૧૫) તેનામાં અધિકૃત થવાથી તેમની (ભગવાનની) નાભિમાંથી સહલ સૂર્યો જેટલું અત્યંત દેદીઘ્રમાન એક કુમળ પ્રગટ થયું, કે જે સમસ્ત જીવ-સમુદ્દરનો આશ્રય હતું. તેનામાંથી સ્વર્ણ બ્રહ્માંડનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. (૧૬)

બ્રહ્માંડના ગર્ભરૂપી જગ્યામાં શયન કરનારા શ્રીનારાયણદેવે જ્યારે બ્રહ્માંડના અંત:કરણમાં પ્રવેશ કર્યા ત્યારે તેઓ અગ્નાઉના કલ્પોમાં પોતે જ નિશ્ચિત કરેલી નામ-રૂપમયી વ્યવસ્થા અનુસાર લોકોની રૂચના કરવા લાગ્યા. (૧૭) સૌથી પહેલાં તેમણે પોતાની છાયાથી તામિલ, અંધતામિલ, તમ, મોહ અને મહામોહ - એમ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યા ઉત્પન્ન કરી. (૧૮) બ્રહ્માંડને પોતાનું તે તમોમય શરીર સારું લાગ્યું નહીં, તેથી તેમણે તેને તથી દીધું. ત્યારે, જેનાથી ભૂખ-તરસની ઉત્પત્તિ થાય છે એવા રાત્રિરૂપી શરીરને, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા યક્ષો અને રાક્ષસોએ અપનાવી લીધું. (૧૯) તે સમયે ભૂખ-તરસથી વ્યાકુળ થઈને તેઓ બ્રહ્માંડને ખાવા દોડ્યા અને કહેવા લાગ્યા - 'આને ખાઈ જાઓ, આનું રક્ષણ ના કરો;' કારણ કે તેઓ ભૂખ-તરસથી વ્યાકુળ થઈ રહ્યા હતા. (૨૦) બ્રહ્માંડને ગલરાઈ જઈને તેમને કહ્યું - 'અરે યક્ષ-રાક્ષસો! તમે મારાં સંતાન છો. તેથી મારું રક્ષણ ન કરો, મારું રક્ષણ કરો.' (તેમનામાંથી જેમણે કહ્યું કે 'રક્ષણ કરો' તેઓ યક્ષ થયા અને જેમણે કહ્યું

૧. પ્રા. પા. - ભૂતાનિ વિષ્ણુ । ૨. પ્રા. પા. - મોહ । ૩. પ્રા. પા. - જત્યુચ્ચે ।

* પાંચ તન્માત્રાઓ, પાંચ મહાભૂતો, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મન્દ્રિયો અને તેમના પાંચ-પાંચ દેવતાઓ - આ છ વર્ગોના સંકેત અહીં સમજવો જોઈએ.

देवता: प्रभया या या दीव्यन् प्रमुखतोऽसृजत् ।
ते^१ अहार्षुर्देवयन्तो विसृष्टां तां प्रभामहः ॥ २२ ॥

देवोऽदेवाऽज्ज्ञनतः सृजति स्मातिलोलुपान् ।
त एनं लोलुपतया मैथुनायाभिपेहिरे ॥ २३ ॥

ततो हसन् स भगवान्सुरैर्निरपत्रपैः ।
अन्वीयमानस्तरसा कुद्धो भीतः परापत्तत् ॥ २४ ॥

स उपत्रज्य वरदं प्रपत्नार्तिहरं हरिम् ।
अनुग्रहाय भक्तानामनुरूपात्मदर्शनम् ॥ २५ ॥

पाहि मां परमात्मस्ते प्रेषणेनासृजं प्रज्ञः ।
ताईमाय भित्तुं पापा उपाकामन्ति मां प्रब्लो ॥ २६ ॥

त्वमेकः^२ क्लिलोकानां क्लिलानां क्लेशनाशनः ।
त्वमेकः क्लेशदस्तेषामनासन्नपदां तव ॥ २७ ॥

सोऽवधार्यास्य कार्पण्यं विविक्ताध्यात्मदर्शनः ।
विमुच्यात्मतनुं घोराभित्युक्तो विमुमोय ह ॥ २८ ॥

तां क्वलाच्यरणाभ्योजां भद्रविक्ललोचनाम् ।
कार्य्यीकलापविलसदुक्लच्छन्त्रोधसम् ॥ २९ ॥

अन्योन्यश्लेषयोतुज्जनिरन्तरपयोधराम् ।
सुनासां सुद्धिजां स्निग्धहासलीलावलोकनाम् ॥ ३० ॥

गूहन्तीं श्रीडयाऽऽत्मानं नीलालकवृथिनीम् ।
उपलभ्यासुरा धर्म सर्वे सम्मुमुहुः श्रियम् ॥ ३१ ॥

अहो दुपमहो वैर्यमहो अस्या नवं वयः ।
मध्ये कामयमानानामकामेव विसर्पति ॥ ३२ ॥

के 'रक्षणा न करो' तेओ राक्षस कहेवाया.) (२१)

पछी ब्रह्माण्डमे सात्त्विक तेजथी देवीप्रमाण थहने मुख्य-मुख्य देवताओनी रथना करी. तेमणे कीडा करतां-करतां, ब्रह्माण्डना त्यक्त देवाथी तेमनुं ते दिवसउपी प्रकाशमय शरीर अपनावी लीधुं. (२२) त्यारपछी ब्रह्माण्डमे पोताना ज्ञन-भागमांथी (नाभिनो निम्न भाग) कामासक्त असुरो उत्पन्न कर्या. तेओ अत्यंत कामलोलुप होवाने कारणे उत्पन्न थतां ज मैथुन माटे ब्रह्माण्ड तरफ गया. (२३) आ जोहने पहेलां तो तेओ हस्या, पक्षा पछी ते निर्वज्ज असुरोने पोतानी पाछण पडेला जोहने भयभीत अने कोषित थहने घड़ा वेगथी भाग्या. (२४) त्यारे तेमणे भक्तो पर कृपा करवा माटे तेमनी भावना अनुसार दर्शन आपनारा, शरणागत-वत्सल वरदायक श्रीहरि पासे जहने कहुं. (२५) 'हे परमात्मा! मारुं रक्षणा करो. मैं तो आपनी आशाथी ज प्रज्ञ उत्पन्न करी हती, पक्षा आ तो पापमां प्रवृत्त थहने मने ज छेरान करवा मांडी छे. (२६) हे नाथ! एकमात्र आप ज हुःभी छ्वानुं हुःभ दूर करनारा छो अने जेओ तमारां चरणोना शरणो आवता नथी तेमने हुःभ आपनारा पक्षा एकमात्र आप ज छो.' (२७)

प्रत्यु तो ग्रत्यक्षवत् सौना क्षद्यनी वात जागनारा छे. तेमणे ब्रह्माण्डनी आतुरता जोहने कहुं - 'तमे पोताना आ काम-क्लुषित शरीरनो त्याग करो.' भगवान्ना आम कहेतां ज तेमणे ते शरीरने पक्षा छोडी दीधुं. (२८)

(ब्रह्माण्डमे छोडी दीधेलुं ते शरीर एक सुंदर औ संघादेवीना उपमां परिष्ठात थह गयुं.) तेनां चरणकमणोनां जांजर जागज्जी रह्यां हतां, तेनी आंभो मदीली थह रही हती अने कमर कटिमेखलानी घूघरीओथी सुशोभित सजेली साडीथी ढंकायेली हती. (२९) तेना उपसेला स्तन ऐवी रीते एकभीजा साथे छोडायेला हता के तेमनी वच्ये कोई अंतर ज रहेवा पाम्युं न हतुं. तेनुं नाक अने तेनी दंतावली घड़ां ज सुधड हतां तथा ते मधुर-मधुर स्मित करती असुरो प्रत्ये हावबावपूर्ण दण्डिथी जोह रही हती. (३०) श्याम-श्याम अलकावली (केशनी लटो)थी सुशोभित ते सुकुमारी जाङे के लज्जानी मारी पोताना पालवमां ज संकोचार्थ जती हती. हे विद्वरण! ते सुंदरीने जोहने ते बधा ज असुरो मोहित थह गया. (३१) 'अहो! आनुं केवुं विचित्र उप छे! केवुं अलौड़िक धैर्य छे अने केवी नूतन वय छे! जुओ, कामपीडित ऐवा अमारी वच्ये आ केवी बेपरवा जेवी विचरी रही छे!' (३२)

१. प्रा. पा. - तेहारिपुर्दृ । २. प्रा. पा. - त्वमेव ।

वितर्क्यन्तो बहुधा तां सन्ध्यां प्रमदाकृतिम् ।
अभिसम्भाव्य विश्रम्भात्पर्यपृथ्यन् कुमेधसः ॥ ३३ ॥

कासि कस्यासि रम्भोरु को वार्थस्तेऽत्र भामिनि ।
उपद्रविष्णुपण्येन दुर्भगान्तो विभाधसे ॥ ३४ ॥

यावा काचित्प्रभले^१ दिष्ट्या सन्दर्शनं तव ।
उत्सुनोषीक्षमाणानां कन्दुककीड्या मनः ॥ ३५ ॥

नैकत्र ते जयति शालिनि पादपद्मं
ज्ञान्त्या मुहुः करत्वेन पतत्पतज्जम् ।
मध्यं विधीदति बृहत्स्तनभारभीतं^२
शान्तेव दृष्टिरमला^३ सुशिखासमूहः ॥ ३६ ॥

इति सायन्तनां सन्ध्यामसुराः प्रमदायतीम् ।
प्रलोभयन्तीं जगृहुर्मत्वा मूढधियः खियम् ॥ ३७ ॥

प्रहस्य भावगम्भीरं जिघ्रन्त्यात्मानमात्मना ।
कान्त्या ससर्ज भगवान् गन्धर्वाभ्यरसां गणान् ॥ ३८ ॥

विससर्ज तनुं तां वै ज्योत्स्नां कान्तिमतीं प्रियाम् ।
त एव चाद्दुः प्रीत्या विश्वावसुपुरोगमाः ॥ ३९ ॥

सुष्ठवा भूतपिशाचांश्च भगवानात्मतन्त्रिष्णा^४ ।
दिव्याससो मुक्तकेशान् वीक्ष्य चामीलयद्देशौ ॥ ४० ॥

जगृहुस्तद्विसुष्ठां तां जूमभण्ड्यां तनुं प्रभोः^५ ।
निद्राभिन्द्रियविकलेहो यया भूतेषु दृश्यते ।
येनोच्छिष्टान् धर्षयन्ति तमुन्मादं प्रचक्षते ॥ ४१ ॥

उर्जस्वन्तं मन्यमान आत्मानं भगवान्जः ।
साध्यान् गणान् पितृगणान् परोक्षेणासृजत्प्रभुः ॥ ४२ ॥

त आत्मसर्गं तं कायं पितरः प्रतिपेदिरे ।
साध्येभ्यश्च पितृभ्यश्च कवयो यद्वितन्यते ॥ ४३ ॥

आ प्रमाणे ते कुबुद्धिना देत्योर्भे ऋ-उपी संध्या विशे ज्ञातज्ञातना तर्क-वितर्क कर्या पछी तेनो घङ्गो आदर करीने प्रेमपूर्वक पूछ्यु - (३३) 'हे सुंदरी! तुं कोषा छे अने कोनी पुत्री छे? हे भामिनी! अही आववानुं तारुं शुं प्रयोजन छे? तुं पोताना अनुपम उपनी आ अशमोल संपत्ति भतावीने अम अभागियाओने शा माटे तलसावी रही छे? (३४) अबणा! तुं कोई पक्षा केम न होय, पक्षा अमने तारुं दर्शन थयुं ए मोटा सौभाग्यनी वात छे. तुं पोतानी दी उछाणी-उछाणीने तो अम दर्शकोना मनने वलोवी नाखे छे. (३५) सुंदरी! उछाणी दी पर तुं ज्यारे पोतानी उथेणीनी टपली मारे छे त्यारे तारुं चरणकमण एक जग्याए स्थिर रहेतुं नथी; तारो कटिप्रदेश स्थूण स्तनोना भारथी नभी जतो जळाय छे अने तारी निर्मण दृष्टिमांथी पक्षा थाक जणकतो जळाय छे. अहो, तारो केशपाश (अंबोडो) केवो सुंदर छे!' (३६) आ प्रमाणे ऋउपे प्रगट थेली ते सांज-वेणानी संध्याए तेमने अत्यंत कामासक्त करी दीधा अने ते मूढोर्भे तेने कोई रमणी-रल सम्झने अपनावी लीधी. (३७)

त्यारबाद ब्रह्माञ्जे गंभीरभावे हसीने पोतानी तेजोमय मूर्तिमांथी, के जे पोताना सौंदर्यनुं जाणे पोते ज आस्वादन करती हती - तेमांथी गंधर्वां अने अप्सराओने उत्पन्न कर्या. (३८) तेमणे ज्योत्स्ना (चंद्रिका)उपी पोताना ते तेजोमय प्रिय शरीरनो त्याग कर्या, तेने ज विश्वावसु वगेरे गंधर्वाए प्रसन्नतापूर्वक अपनावी लीधुं. (३९) ते पछी भगवान ब्रह्माञ्जे पोतानी तंद्रामांथी भूत-पिशाच उत्पन्न कर्या. तेमने दिगंबर (वखडीन) अने विभरेला वाणवाणा जोईने तेमणे आंभो मीची दीधी. (४०) ब्रह्माञ्जे त्यक्त दीधेला ते आणसउपी शरीरने भूत-पिशाचोर्भे अपनावी लीधुं. तेने निद्रा पक्ष कहे छे, के जेनाथी ज्वोनी इन्द्रियोमां शिथिलता आवती ज्वो भाणे छे. जो कोई मनुष्य औंठा मुखे सूઈ जाय छे तो भूतपिशाच वगेरे तेना पर आकमण करे छे, तेने ज उन्माद कहे छे. (४१)

पछी भगवान ब्रह्माञ्जे भावना करी के हुं तेजोमय छुं अने तेमणे अदश्यउपे साध्यो अने पितृओने उत्पन्न कर्या. (४२) पितृओर्भे पोतानी उत्पत्तिना स्थाने ते अदश्य शरीरने अपनावी लीधुं. आने ज लक्ष्यमां राखीने पंडितो शाद वगेरे वडे पितृओ अने साध्योने अनुकमे कव्य (पिंड) अने हव्य अर्पणा करे छे. (४३)

१. प्रा. पा. - का स्यास्त्वम् । २. प्रा. पा. - ऋत्या । ३. प्रा. पा. - वर्चला । ४. प्रा. पा. - वत्निष्ठः । ५. प्रा. पा. - विभाः ।

सिद्धान् विद्याधरां शैव तिरोधानेन सोऽसृजत् ।
तेभ्योऽदृष्टात्मानमन्तर्धानाभ्यमनुभृतम् ॥ ४४ ॥

स किञ्चरान् किम्पुरुषान् प्रत्यात्म्येनासृजत्प्रभुः ।
मानयश्चात्मनाऽऽत्मानमात्माभासंविलोक्यन् ॥ ४५ ॥

ते तु तज्जगृहू रूपं त्यक्तं पत्परमेष्ठिना ।
मिथुनीभूय गायन्तस्तमेवोषसि कर्मभिः ॥ ४६ ॥

देहेन वै भोगवता शयानो बहुचिन्तया ।
सर्वोऽनुपचिते कोधादुत्सर्ज ह तद्वपुः ॥ ४७ ॥

येऽहीयन्तामुतः^१ केशा अहयस्तेऽज्ञ^२ ज्ञिते ।
सर्पाः प्रसर्पतः कूरा नागा भोगोरुक्न्धराः ॥ ४८ ॥

स आत्मानं मन्यमानः कृतकृत्यभिवात्मभूः ।
तदा मनून् ससर्जन्ते मनसा लोकभावनान् ॥ ४९ ॥

तेभ्यः सोऽत्यसृजत्स्वीयं^३ पुरं पुरुषमात्मवान् ।
तान् देहवा ये पुरा सृष्टाः प्रशशंसुः प्रज्ञापतिम् ॥ ५० ॥

अहो एतज्जगत्स्वरः सुकृतं बत ते कृतम् ।
प्रतिष्ठिताः कियायस्मिन् साक्षमतामहे ॥ ५१ ॥

तपसा विद्या युक्तो योगेन सुसमाधिनाऽ ।
ऋषीनृषिर्घीर्षीकेशः ससर्जन्मिताः प्रज्ञाः ॥ ५२ ॥

तेभ्यश्चैकेशः स्वस्य^४ देहस्यांशमदाद्जः ।
यतात्समाधियोगर्द्धितपोविद्याविरक्तिमत् ॥ ५३ ॥

पोतानी तिरोधानशक्तिधी ब्रह्माण्डे सिद्धो अने विद्याधरोनुं सर्जन कर्यु अने तेमने पोतानुं ते अंतर्धान नामनुं अद्भुत शरीर आप्युं (४४) एक वार ब्रह्माण्डे पोतानुं प्रतिबिंब जोयुं; त्यारे पोताने बहु सुंदर मानीने ते प्रतिबिंबमाथी उल्लरो अने किम्पुरुषो उत्पन्न कर्या (४५) तेमणे ब्रह्माण्डना त्यज्ञ देवाथी तेमनुं ते प्रतिबिंब-शरीर अपनावी लीयुं. तेथी ए बधा उषाकाणे पोतानी पत्नीओ साथे मणीने ब्रह्माण्डनां गुणो, कर्मो वगेरेनुं गान करता रहे छ. (४६)

एक वार ब्रह्माण्ड सृष्टिनी वृद्धि नहीं थवाने कारणे धक्षा चिंतित थईने हाथ-पग वगेरे अवयवो फेलावीने सूता छता अने पछी कोधवशात् ते भोगमय शरीरनो त्याग कर्या. (४७) तेनाथी जे वाण खरी पड्या ते अहि थया तथा तेना हाथ-पग संकोचीने चालवाथी कूरस्वभाववाणा सर्पो अने नागो थया, के जेमनुं शरीर फळारुपे खबानी पासे धाणु फेलायेलुं होय छ. (४८)

एक वार ब्रह्माण्डे पोते कृतकृत्य थया होवानुं अनुभव्युं. ते समये अंतमां तेमणे पोताना मनमांथी मनुओनी उत्पत्ति करी. ए बधा प्रज्ञानी वृद्धि करनारा छ. (४९) मनस्वी ब्रह्माण्डे तेमना माटे पोताना पुरुषाकार शरीरनो त्याग कर्या. मनुओने जोईने अेमना पहेलां उत्पन्न थयेला देवताओ-गंधर्वां वगेरे ब्रह्माण्डनी स्तुति करवा लाग्या. (५) तेओ बोल्या - 'हे विश्वकर्ता ब्रह्माण्ड! आपनी आ (मनुओनी) सृष्टि धक्षी ज सुंदर छ. आमां अजिनहोत्र वगेरे बधां ज कर्मो प्रतिष्ठित छ. तेनी सहायथी अमे पक्षा पोतानुं अन्न (हविर्बांग) ग्रहण करी शक्तिशुः' (५१)

पछी आदिग्रहणि ब्रह्माण्डे ईन्द्रियसंयमपूर्वक तप, विद्या, योग अने समाधिथी संपन्न थईने पोतानी प्रिय संतति एवा ऋषिज्ञनोनी रचना करी अने तेमनामांना प्रत्येकने समाधि, योग, ऐश्वर्य, तप, विद्या अने वैराग्यमय पोताना शरीरनो अंश (हिस्सो) आप्यो. (५२-५३)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्दे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
त्रीजा स्कंध-अंतर्गत वीसमो अध्याय समाप्त.

—★—

१. प्रा. पा. - ऋषीयन्तर्गितः केशाः । २. प्रा. पा. - ते च । ३. प्रा. पा. - ऽसृजदेहं पुरं पुरुषमात्मनः । ४. प्रा. पा. - स समां । ५. प्रा. पा. - ऋक्षस्तस्य ।

એકવીસમો અદ્યાય

કર્મજીની તપસ્યા અને ભગવાનનું વરદાન

વિદુર ઉવાચ

સ્વાયમ્ભુવસ્ય ચ મનોર્વશઃ પરમસમ્મતઃ ।
કથ્યતાં ભગવન् યત્ મૈથુનેનૈધિરે પ્રજાઃ ॥ ૧ ॥

પ્રિયત્રતોત્તાનપાદૌ સુતૌ સ્વાયમ્ભુવસ્ય વૈ ।
યથાધર્મ જુગુપતુઃ સમક્રીપવતીં મહીમ् ॥ ૨ ॥

તસ્ય વૈ દુહિતા બ્રહ્મન् દેવહૂતીતિ વિશ્રુતા ।
પત્ની પ્રજાપતેરુક્તા કર્મજ્ય ત્વયાનઘ ॥ ૩ ॥

તસ્યાં સ વૈ મહાયોગી યુક્તાયાં યોગલક્ષ્ણૈઃ ।
સસર્જ કતિધા વીર્ય તન્મે શુશ્રૂષવે વદ ॥ ૪ ॥

રૂચિર્યો ભગવાન् બ્રહ્મન् દક્ષોવા બ્રહ્માશઃ સુતઃ ।
યથા સસર્જ ભૂતાનિ લભ્યા ભાર્યાં ચ માનવીમ् ॥ ૫ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

પ્રજાઃ સૃજેતિ ભગવાન् કર્મ મો બ્રહ્માશોદિતઃ ।
સરસ્વત્યાં તપસ્સેપે સહખાણાં સમા દશ ॥ ૬ ॥

તતઃ સમાધિયુક્તેન કિયાયોગેન કર્મ : ।
સમ્પ્રાપેદે હરિં ભક્ત્યા પ્રપત્રવરદાશુષ્ટમ् ॥ ૭ ॥

તાવત્પ્રસરો ભગવાન् પુષ્કરાકઃ કૃતે યુગે ।
દર્શયામાસ તં ક્ષતાઃ શાબ્દં બ્રહ્મ દધદ્વપુઃ ॥ ૮ ॥

સ તં વિરાજમકાંભં સિતપદ્મોત્પલલક્ષજમ् ।
સ્નિગ્ધનીલાલક્રાતવક્ત્રાબ્જં વિરાજોઽમ્ભરમ् ॥ ૯ ॥

કુરીટિનં કુષ્ડલિનં શદ્ધયકગાધરમ् ।
શેતોત્પલકીડિનકં મનઃસ્પર્શસ્મિતેકણામ् ॥ ૧૦ ॥

વિન્યસ્તચરણામ્ભોજમંસદેશે ગરૂત્મતઃ ।
દેષ્વાખેડવસ્થિતં વક્ષઃ શ્રિયં કૌસ્તુભકન્ધરમ् ॥ ૧૧ ॥

વિદુરજીએ પૂછ્યાં - હે ભગવાન! સ્વાયંભુવ મનુનો વંશ ઘણો આદરશીય માનવામાં આવ્યો છે. તેમાં મૈયુન-ધર્મ દ્વારા પ્રજાની વૃદ્ધિ થઈ હતી. હવે તમે મને તેની કથા સંભળાવો. (૧) હે બ્રહ્મન! તમે કહ્યું હતું કે સ્વાયંભુવ મનુના પુત્રો પ્રિયપ્રત અને ઉત્તાનપાદે સાતે દીપોવાળી પૃથ્વીનું ધર્મપૂર્વક પાલનપોષણ કર્યું હતું તથા તેમની પુત્રી, કે જે દેવહૂતિ નામે વિષ્ણ્યાત હતી - તેને કર્મ-પ્રજાપતિ સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. (૨-૩) દેવહૂતિ યોગનાં યમ વગેરે લક્ષણોથી સંપન્ન હતી; તેનાથી મહાયોગી કર્મજીએ કેટલાં સંતાન ઉત્પન્ન કર્યાં? તે સઘણો પ્રસંગ તમે મને કહી સંભળાવો, તે સાંભળવાની મારી ઘણી ઈચ્છા છે. (૪) આ પ્રમાણો ભગવાન રૂચિ અને બ્રહ્માજીના પુત્ર દક્ષ-પ્રજાપતિએ પણ મનુષ્ણની પુત્રીઓનું પાણિગ્રહણ કરીને તેમનાથી કેવી રીતે કયાં કયાં સંતાન ઉત્પન્ન કર્યાં - એ બધું ચરિત્ર પણ મને સંભળાવો. (૫)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું - વિદુરજી! બ્રહ્માજીએ ભગવાન કર્મજીને જ્યારે આજા આપી કે તમે સંતાનો (પ્રજા)ની ઉત્પત્તિ કરો ત્યારે તેમણે દસ હજાર વર્ષો સુધી સરસ્વતી નદીના ડિનારે તપસ્યા કરી. (૬) તેઓ એકાગ્રચિતે પ્રેમપૂર્વક પૂજન-ઉપચાર વડે શરણાગત-વરદાયી શ્રીહરિની આરાપના કરતા રહ્યા. (૭) હે વિદુરજી! ત્યારે સત્યયુગના આરંભમાં કુમલનયન ભગવાન શ્રીહરિએ તેમની તપસ્યાથી પ્રસન્ન થઈને તેમને પોતાના શબ્દબ્રહ્મમય સ્વરૂપે મૂર્તિમાન થઈને દર્શન આય્યાં. (૮)

ભગવાનની તે ભવ્ય મૂર્તિ સૂર્ય સમાન તેજોમયી હતી. તેમણે ગળામાં શેત કમળ અને કુમુદનાં પુષ્પોની માળા ધારણ કરેલી હતી, (તેમનું મુખકમળ શ્યામ અને સ્નિગ્ધ અલકાવલી (વાળની લટો)થી સુશોભિત હતું. તેમણે સ્વર્ણ વલો ધારણ કરેલાં હતાં. (૯) માથા પર સુવર્ણમય મુગટ, કાનોમાં કુંડળ અને કરકમળોમાં શંખ, ચક, ગદા વગેરે આયુધ વિરાજમાન હતાં. તેમના એક હાથમાં કીડા માટે શેત કમળ શોભતું હતું. પ્રભુની મધુર સ્મિતપુક્ત દાઢિ ચિત્ત ચોરી લેતી હતી. (૧૦) તેમનાં ચરણકમળ ગરૂડજીની કાંધો પર વિરાજમાન હતાં તથા વક્ષઃસ્થળ પર શ્રીલક્ષ્મીજી અને ગળામાં કૌસ્તુભમણિ શોભતાં હતાં. પ્રભુની આ આકાશસ્થિત મનોહર મૂર્તિનું દર્શન કરીને કર્મજીને ઘણો હર્ષ થયો, જાણો કે તેમની બધી જ

ज्ञातहर्षोऽपत्तमूर्धा क्षितौ लभ्यमनोरथः ।
गीर्भिस्त्वम्भ्यगृष्णात्रीतिस्वभावात्मा कृताङ्गलिः ॥ १२ ॥

ऋषिरुचय

जुहुं बताद्याजिलसत्वराशेः^१
सांसिध्यमक्षणोस्तव दर्शनात्मः ।
यदर्शनं जन्मभिरीड्य सत्त्वि-
राशासते योगिनो दुढयोगाः ॥ १३ ॥

ये मायया ते हतमेधसस्त्वत्
पादारविन्दं भवसिन्धुपोतम् ।
उपासते कामलवाय तेषां
रासीश कामान्त्रिरयेऽपि ये स्युः ॥ १४ ॥

तथा स चाहुं परिवोद्कुकामः
समानशीलां गृहमेधधेनुम् ।
उपेयिवान्मूलमशेषमूलं
दुराशयः कामदुधाङ्ग्रिपस्य ॥ १५ ॥

प्रज्ञापतेस्ते वचसाधीश तन्त्या
लोकः किलायं कामहतोऽनुभदः ।
अहुं च लोकानुगतो वहामि
बलिं च शुक्लाऽनिमिषाय तु भ्यम् ॥ १६ ॥

लोकांश्च लोकानुगतान् पशुंश्च
हित्वा श्रितास्ते चरणातपत्रम् ।
परस्परं त्वद्गुणवादसीधु-
पीयूषनिर्यापितदेहधर्माः ॥ १७ ॥

न तेऽजराक्षभ्रमिरायुरेषां^२
त्रयोदशारं त्रिशतं धृष्टिपर्व ।
पष्ठेभ्यनन्तर्यहिं यत्त्रिष्णाभि
करालस्तोतो जगदाच्छिद्य धावत्^३ ॥ १८ ॥

एकः स्वयं सञ्जगतः सिसृक्षया-
डद्वितीययाऽऽत्मन्त्रियोगमायया ।
सृजस्यदः पासि पुनर्ग्रसिष्यसे
यथोर्णालिर्भगवन् स्वशक्तिभिः ॥ १९ ॥

कामनाओं पूरी थई गई. तेमणे आनन्दसभर हृदयथी पृथ्वी पर माथुं टेकवीने भगवानने साथांग प्रखाम कर्या अने पछी प्रेमविकल चिनथी हाथ जोडीने सुमधुर वाणीथी तेओं तेमनी सुति करवा लाग्या. (११-१२)

कर्दमज्ञामे कहुं - सुतियोग्य हे परमेश्वर! आप संपूर्ण सत्त्वगुणाना आधार छो. योगाभ्यास करनारा योगीओं अनेक शुभ जन्मोमां साधना द्वारा जेमना दर्शननी आकांक्षा सेवे छे. तेवा आपना दर्शन आजे मने थवाथी मारा नेत्रो सङ्खण थई गयां. (१३) हे ईश! आपना चरणाविंद भवसागर पार करवानी नौका समान छे. जे मनुष्यों संसारनी कामनाओंनी पूर्ति माटे आपनी उपासना करे छे तेमनी बुद्धि आपनी माया द्वारा हरायेली छे. कारण के संसारना तुझ विषयबोगो तो नरकमां पछ मणे छे. (१४) हे प्रभु! आप कल्पवृक्ष छो. आपनां चरण समस्त मनोरथोंने पूरा करनारां छे. मातुं हृदय कामवासनाथी पुक्त छे. हुं पछ पोताने अनुरुप स्वभावनी अने गृहस्थधर्मनुं पालन करवामां सहायक ऐवी शीलवती कन्या साथे लग्न करवाना हेतुथी आपनां चरणकमणोना शरणो आव्यो हुं. (१५) हे सर्वेश्वर! छव वास्तवमां कामवासनाओंथी पीडित छे. प्रज्ञापतिस्वरूप आपनी वेदवाङ्गीरुपी लगामथी ते नियंत्रित छे. हे धर्ममूर्ति! तेनु ज अनुगमन करतो रहीने हुं पछ आपना आशापालनरुपी उपहारथी आपनी पूजा करुं हुं. (१६)

हे प्रभु! आपना भक्तो विषयासक्त लोकोंने अने तेमना ज मार्गानुं अनुसरण करनारा मारा जेवां कर्म-जड पशुओंने जरा पछ ग्राशतरीमां लीधा वगर आपनां चरणोंनी ज छत्रछायानों आश्रय ले छे तथा आपनां गुणग्रानरुपी मादक सुधानुं ज परस्पर पान करीने पोताना भूम-तरस वगेरे देहधर्मानुं शमन करता रहे छे. (१७) हे प्रभु! आ काण-यक धार्षुं प्रबल छे. साक्षात् ब्रह्म ज तेना धूमवानी धरी छे. अधिक मास सहित तेर महिनाओं 'आरा' छे, त्रिशो साठ दिवसो 'ज्ञेऽ' छे, छ ऋतुओं 'नेभि' (यक्नो परिध) छे, अनंत क्षणो-पणो वगेरे ऐमां पत्राकार 'धाराओ' छे तथा त्रिश यातुर्मास तेनी आधारभूत 'नाभि' छे. अत्यंत वेगवान संवत्सररुपी आ काणयक जड-चेतन जगतना आयुष्यनुं छेदन करतुं रहीने धूम्या करे छे, परंतु ते आपना भक्तोना आयुष्यनो छास करी शक्तुं नथी. (१८) हे भगवन्! जेवी रीते करोगियों पोते ज ज्ञाने केलावे छे, तेनु रक्षण करे छे अने अंते तेने गणी जय छे तेवी ज रीते आप एकला ज जगतनी रखना।

१. मा. पा. - लत्त्वराशेः । २. मा. पा. - ऋषिवायुः । ३. मा. पा. - धावतु ।

नैतद्भूताधीश पदं तवेष्मितं
यन्मायया नस्तनुषे भूतसूक्ष्मम् ।
अनुग्रहायास्त्वपि यहि मायया
लसतुलस्या तनुवा^१ विलक्षितः ॥ २० ॥

त्वाऽनुभूत्योपरतक्षियार्थं
स्वमायया वर्तितलोकतन्त्रम् ।
नमाभ्यभीक्षणं नमनीयपाद-
सरोऽभ्यधीयसि कामवर्धम् ॥ २१ ॥

ऋषिरुवाच

ईत्यव्यलीकुं प्रथुतोऽञ्जनाभ-
स्तमाबभाषे वयसाऽमृतेन ।
सुपर्णपक्षोपरि रोयमानः
प्रेमस्मितोद्वीक्षणाविभ्रमद्भूः ॥ २२ ॥

श्रीभगवानुवाच

विहित्वा तव चैत्यं मे पुरैव समयोजि तत् ।
यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहं समर्चितः ॥ २३ ॥

न वै ज्ञातु मृषेव स्यात्प्रज्ञाध्यक्ष मर्दहणम् ।
भवद्विद्येष्वितिरां भयिसङ्गृभितात्मनाभ् ॥ २४ ॥

प्रज्ञापतिसुतः सम्राष्मनुर्विष्यात्मज्जलः ।
भ्रव्यावर्तयोऽधिवसन् शास्ति सप्तार्णवां महीम् ॥ २५ ॥

स चेह विप्र राज्ञिर्महिष्या शतरूपया ।
आयास्यति दिद्कुस्त्वां परश्चो धर्मकोविदः ॥ २६ ॥

आत्मज्ञमसितापाजीवयः शीलगुणान्विताभ् ।
मृगयन्तीं पतिं दास्यत्यनुरूपाय ते प्रभो ॥ २७ ॥

समाहितं^२ ते हृदयं यत्रेमान् परिवत्सरान् ।
सा त्वां भ्रव्यावर्तवधूः काममाशु भजिष्यति ॥ २८ ॥

या त आत्मभूतं वीर्यं नवधा प्रसविष्यति ।
वीर्यत्वदीये ऋषय आधास्यन्त्यङ्गसाऽत्मनः ॥ २९ ॥

करवा माटे पोतानाथी अभिन्न पोतानी योगमायानां स्वीकार करीने, तेनाथी अभिव्यक्त थयेली पोतानी सत्त्वगुणा वगेरे शक्तिओ वडे पोते ४ आ जगतनां सर्वज्ञ, पालन अने संहार करो छो. (१८) हे प्रभु! भ्रव्यापे सर्वव्यापी होवा छतां आपे प्रसन्न थईने अमने पोतानी तुलसीमाला-मंडित, मायाने लीघे परिच्छिन्न जेवी हेखाती सगुणा-भूर्तिरूपे दर्शन आयां छे. आप अमने भक्तोने जे शब्दादि विषयसुभो आपो छो तेओ भायिक होवाने कारणे जोडे आपने रुचतां नथी तोपक्ष परिणामे अमारुं शुभ करवा माटे ते (विषयसुभो) अमने प्राप्त थाओ. (२०)

हे नाथ! आप स्वरूपथी निष्ठिय छो, छतां पक्ष माया द्वारा सधणा संसारनो व्यवहार चलावनारा छो तथा थोडी-सरभी उपासना करनारा पर पाण अभीष्ट वस्तुओनी वर्षा करता रहो छो. आपनां चरणकमण वंदनीय छे; हुं आपने वारंवार नमस्कार करुं छुं. (२१) २

२ श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे — आ प्रभाणे कहीम ऋषिए प्रेमपूर्वक भगवाननी स्तुति करी त्यारे भगवाननी अमरो स्मितसभर कटाक्षथी चंचण थई रही हती तेवा गरुड पर विराजेला कमणनाभ भगवान पोतानी अमृततुल्य वाणीथी कहेवा लाभ्या. (२२)

श्रीभगवाने कहुं — जेना माटे तमे आत्मसंयम वगेरे द्वारा मारी आराधना करी छे तेनी व्यवस्था में तमारा हृदयना भावने जाणी लहने पहेलेथी ४ करेली छे. (२३) हे प्रज्ञापति! मारी आराधना तो क्यारेय निष्ठण जती नथी; वणी, जेमनुं चित निरंतर अेकान्तरूपे मारामां ४ जोडायेलुं रहे छे तेवा तमारा जेवा महात्माओ वडे करायेली उपासना तो सविशेषपक्षे अधिक कण आपनारी छे. (२४) प्रसिद्ध पशस्ती सम्राट स्वायंलुव मनु भ्रव्यावर्तमां रहीने सात समुद्रोवाणी सधणी पृथ्वीनुं शासन करे छे. (२५) विप्रवर! ते परम पर्मश महाराज मनु महाराणी शतरूपा साथे तमने मणवा माटे परम हिवसे अहीं आवशे. (२६) तेमनी ३५-पौवन, शील अने गुणोथी संपन्न, श्यामलोचना एक पुत्री आ समये विवाहयोग्य छे. हे प्रज्ञापति! तमे सर्वथा तेने योग्य छो, तेथी तेओ तमने ४ ते कन्या अर्पण करशे. (२७) हे भ्रव्यन्! गत अनेक वर्षोथी तमारुं अंतःकरण जेवी पत्नी मेणववा समाहित (ईच्छुक) रहुं छे, हवे तरत ४ ते राजकन्या तेवी ४ पत्नी थईने तमारी ईच्छा प्रभाणे सेवा करशे. (२८) ते तमारा तेजने पोताना गर्भमां धारण करीने तेनाथी नव पुत्रीओने जन्म आपशे अने पछी तमारी ते पुत्रीओथी, लोकरीति अनुसार, भरीचि वगेरे ऋषिओ पुत्रो उत्पन्न करशे. (२९)

१. प्रा. पा. — भगवान् वि० । २. प्रा. पा. — सम्भोहितं ।

तं य सम्यग्नुष्ठाय निदेशं म उशतमः ।
भयि तीर्थीकृताशेषकियार्थो मां प्रपत्यसे ॥ ३० ॥

कृत्वा दयां च ज्ञवेषु दत्या चाभयमात्मवान् ।
मथ्यात्मानं सह जगद्रक्ष्यस्यात्मनि चापि माम् ॥ ३१ ॥

सहाहं स्वांशकलया त्वद्वीर्येण महामुने^१ ।
तव क्षेत्रे देवहूत्यां प्रणेष्ये तत्त्वसंहिताम् ॥ ३२ ॥

मैत्रेय उवाच^२

अेवं तमनुभाष्याथ भगवान् प्रत्यगक्षजः ।
जगाम बिन्दुसरसः सरस्वत्या परिश्रितात् ॥ ३३ ॥

निरीक्षतस्तस्य ययावशेष-
सिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः ।

आकर्षण् पत्ररथेन्द्रपक्षै-
रुच्यारितं स्तोममुदीर्णसाम ॥ ३४ ॥

अथ सम्प्रस्थिते शुक्ले कर्दमो भगवानृषिः ।
आस्ते स्मृत्युभिन्दुसरसितं कालं प्रतिपालयन् ॥ ३५ ॥

मनुः स्यन्दनमास्थाय शातकौभ्यपरिच्छदम् ।
आरोप्य स्वां हुहितरं सभार्यः पर्यटन्महीम् ॥ ३६ ॥

तस्मिन् सुधन्यत्रहनिः भगवान् यत्समादिशत् ।
उपायादाश्रमपदं मुनेः शान्तत्रतस्य तत् ॥ ३७ ॥

यस्मिन् भगवतो नेत्रान्यपतत्रश्च बिन्दवः^४ ।
कृपया सम्परीतस्य प्रपत्नेऽपितया भृशम् ॥ ३८ ॥

तद्वै बिन्दुसरो नाम सरस्वत्या परिप्लुतम् ।
पुष्यं शिवामृतजलं महर्षिगणसेवितम् ॥ ३९ ॥

पुष्यद्वुमलताज्ञालैः कृजत्पुष्यमृगद्विजैः ।
सर्वतुक्लपुष्याद्यं वनराजिश्रियान्वितम् ॥ ४० ॥

मताद्विजगणैर्घुष्टं^५ मताभ्यमरविभ्रमम् ।
मताभिंनटाटोपमाक्षयन्मताकोक्लिम्^६ ॥ ४१ ॥

तमे पश्च मारी आशानुं सारी रीते पालन करवाथी शुद्धितना थईने, पोतानां बधां कर्मानुं इण मने अर्पण करीने मने ज ग्राप्त करशो. (३०) ज्ञवो पर दया करता रहीने तमे आत्मज्ञान ग्राप्त करशो अने पछी सौने अभयदान आपीने पोताना समेत समस्त जगतने मारामां अने मने तमारामां स्थित जोशो. (३१) हे महामुनि! हुं पश्च पोतानी अंश-क्लाइपे तमारा तेज छारा तमारी पत्नी देवहूतिना गर्भमां अवतरीने सांख्यशाखानी रचना करीश. (३२)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे — हे विद्वरञ्ज! कर्दम ऋषि साथे आ ग्रमाणे वार्तालाप करीने, इन्द्रियोना अंतर्मुख थवाथी प्रगट थनारा श्रीहरि सरस्वती नदीथी धेरायेला बिंदुसरोवर-तीर्थ (के ज्यां कर्दम ऋषि तप करी रह्या हता) मांथी पोताना लोकमां पधारी गया. (३३) भगवानना सिद्धमार्ग (वैकुंठमार्ग) नी बधा ज सिद्धेश्वरो ग्रशंसा करे छे. कर्दमज्ञना देखतां तेओ पोताना लोकमां सिधावी गया. ते समये गरुहज्ञनी पांखोमांथी सामवेदनी जे आधारभूत ऋचाओ नीकणी रही हती तेमने तेओ सांभणता जता हता. (३४)

हे विद्वरञ्ज! श्रीहरिना सिधावी गया पछी भगवान कर्दम तेमना बतावेला समयनी प्रतीका करता रहीने बिंदुसरोवर पर ज रोकाई रह्या. (३५) हे वीरश्रेष्ठ! आ बाजु मनुमहाराज पश्च महाराजी शत्रुपा साथे सुवर्णजडित रथ पर सवार थईने तथा ते रथ पर पोतानी पुत्रीने पश्च बेसाईने पृथ्वी पर विचरण करता करता, जे दिवस भगवाने बतावो हतो ते ज दिवसे शांतिपरायण महर्षि कर्दमना ते आश्रमे जह फहोंच्या. (३६-३७) सरस्वतीना जगथी भरेलुं आ बिंदुसरोवर ते स्थान छे के ज्यां पोताना शरणागत भक्त कर्दम प्रत्ये उत्पन्न थयेली अत्यंत करुणाथी वशीभूत थयेला भगवाननां नेत्रोमांथी आंसुओनां बिंदु पड्यां हतां. आ तीर्थ धर्म पवित्र छे, तेनु जग कल्याणमय अने अमृत-तुल्य मधुर छे तथा महर्षिओ हमेशां तेनु सेवन करे छे. (३८-३९) ते समये बिंदुसरोवर पवित्र वृक्षो अने वेलीओथी धेरायेलुं हतुं, के जेमनामां जात-जातनी बोली बोलनारां पवित्र पशु-पक्षीओ रहेतां हतां. ते स्थान बधी ज ऋतुओनां इणो अने फूलोथी संपन्न हतुं अने सुंदर वनराज पश्च तेनी शोभा वधारती हती. (४०) त्यां टोणेटोणां मत्त पक्षीओ कलरव करी रह्यां हतां, मत्त भमराओ धुमराई रह्या हता, उन्मत्त मधूरो पोतानां पीछां फेलावीने नटनी जेम नृत्य करी रह्या हता अने मत्त कोडिल कुहु-कुहु करीने आणो के अेकबीजने बोलावी रह्या हता. (४१)

१. प्रा. पा. — महामते । २. प्राचीन प्रतमां ‘मैत्रेय उवाच’ ऐटलो भाग नथी । ३. प्रा. पा. — आस्तेऽस्मिन् । ४. प्रा. पा. — सुखन्ये न्वहनि । ५. प्रा. पा. — व्यतार्हपविन्दवः । ६. प्रा. पा. — व्याङ्गजूर्घुष्टं । ७. प्रा. पा. — अर्हिङ्गव्यापोधमाऽ ।